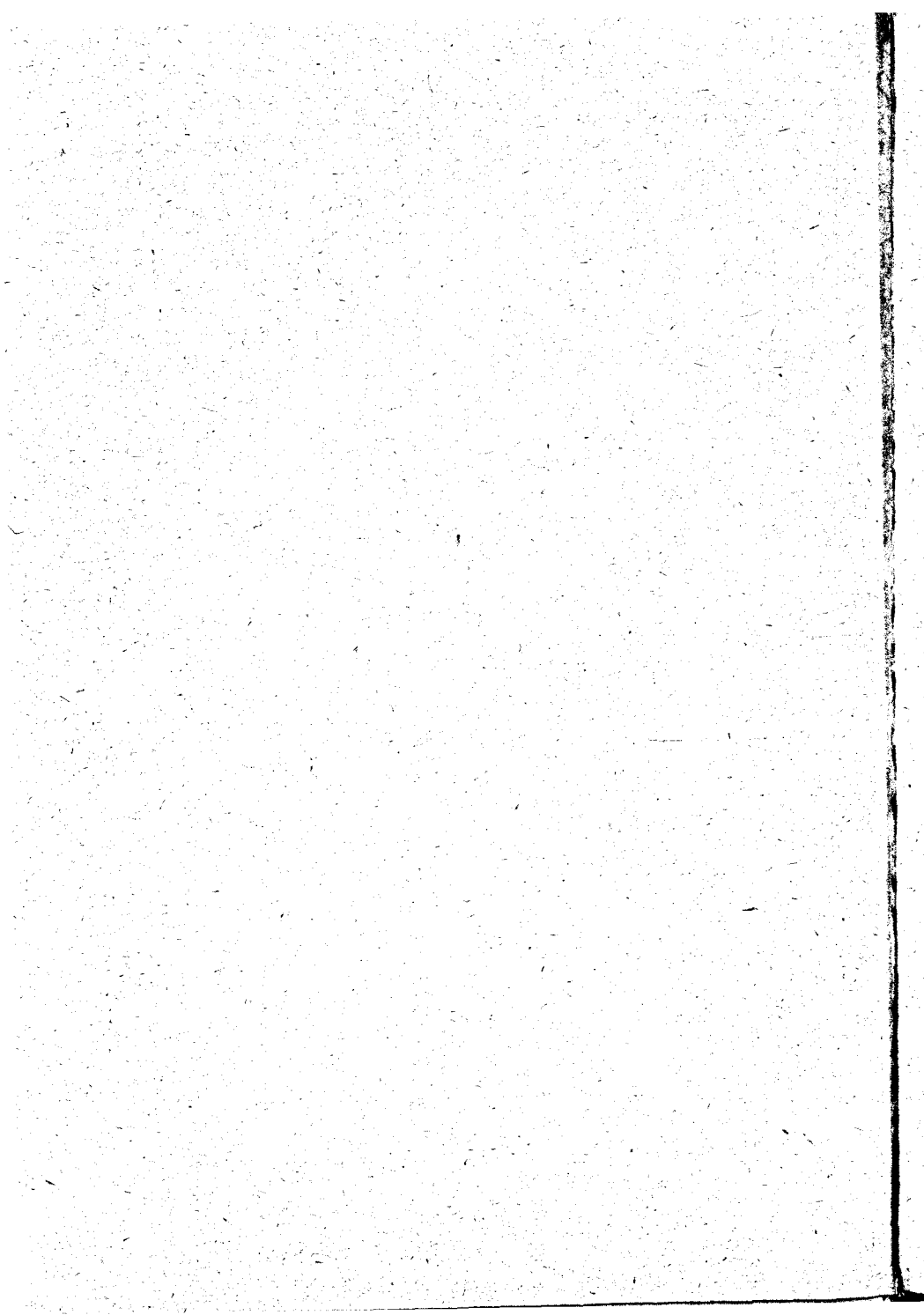

A. Sajó Enikő

Délvidék

1941–1944

1941–1944

A. Sajti Enikő

DÉLVIDÉK

1941–1944

A magyar kormányok délszláv politikája

Kossuth Könyvkiadó / 1987

Lektorálta TILKOVSKY LORÁNT

ISBN 963 09 3078 1

© A. Sajti Enikő 1987

(4328)

1987. évi kiadás

Bevezető

A második világháború időszakának magyar törtériját számos kitűnő hazai és külföldi monográfia, tanulmány dolgozza fel. Sorra jelentek és jelennek meg a korszakra vonatkozó forráskiadványok is. Ami a világháborús időszak területi visszacsatolásainak történetét illeti, annak történetírásunk nemcsak külpolitikai vonatkozásait tárta már fel, hanem a hatvanas évek második felében megjelentek azok a munkák is, amelyek a visszacsatolt területek belső viszonyait és a magyar kormányok felvidéki, kárpát-ukrajnai és észak-erdélyi nemzetiségpolitikáját vizsgálják.¹

A jugoszláv történetírásban is számos munka készült az ország 1941. áprilisi lerohanásáról és felosztásáról; különösen gazdag a népfelszabadító háború történetének irodalma. Az utóbbi másfél évtizedben pedig – túllépve a megszálló rendszerek egyszempontú, leegyszerűsítő ábrázolásán – egyre nagyobb számban jelennek meg a szétdarabolt ország egyes részeinek háború alatti történetét elmélyülten, tárgyilagosan bemutató feldolgozások.²

Olyan összefoglaló munka azonban, amely a magyar kormányok délvidéki törekvéseit, s ezen belül is elsősorban a legnagyobb létszámú nemzetiséggel, a délszlávokkal kapcsolatos nemzetiségpolitikát állította volna vizsgálódása középpontjába, eddig sem itthon, sem pedig határainkon túl nem jelent meg.

A délvidéki visszacsatolás egyes részleteinek, pontosabban az újvidéki (Novi Sad) razzia tragikus eseményeinek feltárása már a 60-as évek elején megkezdődött, a munka azonban akkor hosszú időre megszakadt.³ A téma irodalmi feldolgozása – Cseres Tibor „Hideg napok”-ja – s az ebből készült film megírta a magyar közvéleményt, kiváltva egyúttal a „hallgas-

sunk inkább" reflexét is. A múlt korántsem nemzeti büszkeséget tápláló részleteinek őszinte feltárása azonban nemhogy követésre talált volna határainkon túl, de némelykor nacionalista tendenciák használták fel céljaikra az itthoni törekvéseket. Cseres Tibor joggal jegyzi meg a „Hideg napok” újrakiadásakor: „A Hideg napokkal példát akartam alapítani Kelet-Közép-Európa írói számára, hogy nyomomban egymás után és bátran tárják fel, amit saját népük nevében céges gazemberek követtek el a szomszédos és együttélő nemzetek ellen... Voltak, akik már kezdetben megjósolták, hogy biztató felkiáltásom viszonzásra nem talál. S így lett...” Cseres ezután írta meg a „Bezdáni ember”-t.

De mit tegyen a történész, ha azt látja, hogy évtizedekkel, lassanként egy fél évszázaddal az események után a *Délvidék* szó pusztán kiejtése is ellentétes érzelmeket kavar fel, vagy a bűntudatot, vagy a „volt aztán ott más is” suttogását váltja ki? Nincs más járható út, mint szembenézni saját múltunkkal, egyúttal az itt élő népek közös múltjával, hogy eloszlatassunk félreértéseket, tévhitet és tudatlanságot egyaránt. A magyar történetírás az utóbbi évtizedekben ezt az utat követi és a közvélemény is egyre jobban ezt igényli. Hallgatni vagy akár csak a részletek óvatos vizsgálatára szorítkozni mindig is a nemzeti önismeret torzulásaihoz, különböző előjelű elfogultságokhoz, illúziókhoz vezetett.

A könyv szerzője abban látta feladatát, hogy lehetőleg minél átfogóbb, leegyszerűsítésektől mentes képet rajzoljon a magyar kormányok és katonai vezető körök 1941–1944 közötti délszláv politikájáról a Délvidéken. Ehhez a politikához szorosan hozzá tartoznak a közvélemény által szinte kizárólag ismert újvidéki tragikus események is, de maga a délszláv politika korántsem azonos azzal, ami Újvidéken történt. A szerző is a rész helyett az egésznek a vizsgálatát, a politikai hatások és ellenhatások mélyebb rétegeinek feltárását tűzte ki célul, vagyis a „miért történt úgy, ahogy történt” kérdésre igyekezett válaszolni.

A magyar politikai vezetés a délszlávokkal szemben hol a „kemény kéz” politikáját, a megtorlásokat, hol a nemzetiségpolitika finomabb, mondhatni hagyományos módszereit alkalmazta. Ez területenként is változott; ami a Bácskában történt,

az a politika legszélsőséesebb megnyilvánulása volt. Ez a politika, legalábbis hivatalosan, mindvégig a magyar nacionalizmus két világháború közötti hagyományos eszköztárából merítette ideológiáját. A Délvidék visszacsatolásának katonai támadó jellegéből fakadóan, de a korabeli európai erőviszonyoktól sem függetlenül a Teleki-féle elképzeléseket – azt a politikai koncepciót, hogy a soknemzetiségű Nagy-Magyarország egységét csak türelmes, esetenként akár bizonyos korlátozott autonómiával lehet biztosítani – a katonai közigazgatás és a Bárdossy-kormány időszakában a gyakorlatban felváltotta a katonai vezető körök által képviselt „kemény kéz” politikája. Kitelepítésekkel, megtorlásokkal igyekeztek megszabadulni azoktól a nemzetiségektől, amelyek megítélésük szerint az állam területi egységét fenyegették. Nem véletlen, hogy éppen a katonai közigazgatás idején lakoltatták ki a jugoszláv telepéseket (dobrovoljácok); akiket a királyi Jugoszlávia költöztetett a két világháború között „szláv ék”-ként a magyarlakta területekre; ekkor folytattak tárgyalásokat a németekkel a szerbek totális kitelepítéséről, de ekkor változott meg a még Teleki Pál miniszterelnök által felvetett bukovinai székely telepítés földrajzi iránya is; ők végül a Bácskában, a dobrovoljácok házaiban kaptak helyet 1941-ben.

A magunk elé tűzött cél megkívánta annak részletes elemzését is, milyen külső és belső okok játszottak közre abban, hogy a Kállay-kormány idején a „kemény kéz” politikája megváltozott, s mi vezetett el az „apró gesztusok” politikájától a délvidéki szerbek konzervatív, jobboldali elemeinek megnyerésére tett lépésekig; a délszlávokat, s különösen a szerbeket sújtó korlátozó intézkedések legalábbis részleges felszámolásáig, az újvidéki bűnösök peréig. Szükségképpen érintenünk kellett az usztasa Horvátország és Magyarország kapcsolatának alakulását, a magyar–szerb viszony kérdését, s általában a magyar külpolitikának azokat a vonatkozásait, amelyek így vagy úgy befolyásolták a délvidéki szerbek és horvátok helyzetét.

A hivatalos nemzetiségpolitika korántsem egysíkú gyakorlatának bemutatása mellett fontos helyet foglal el könyvünkben az ellenállási mozgalom, s az ezzel kapcsolatos hivatalos reakciók bemutatása is (a VKF statáriális bíróságának mű-

ködése, az 1942. januári „partizánvadász” razzia, az ún. egységes vezetés létrehozása stb.). Véleményünk szerint a magyar ellenforradalmi kormányok számára súlyos kihívást jelentő délvidéki ellenállási mozgalom és a válaszlépések párhuzamos vizsgálata teszi lehetővé egyrészt a dél-bácskai és újvidéki razziák valódi mozgatórugóinak megértését, másrészt így reméljük eloszlatni azt a korabeli, s Magyarországon talán mindmáig tovább élő hamis felfogást, amely a Jugoszláv Kommunista Párt keretein belül szerveződő délvidéki ellenállást igyekezett kizárólag „szerb ügyként” beállítani. Hasonló kísérletet Jugoszláviában egy elismert történész tett az elmúlt esztendőben. A konkrét történeti anyag kibontása egyértelműen bizonyítja, hogy az ellenállásban a délszlávok mellett szép számmal vettek részt magyarok is, s az ellenforradalmi kormányok nemzetiségi megkülönböztetés nélkül ütöttek balra.

A Magyarország német megszállása után néhány hónappal felszabaduló délvidéki területek már nem éltek át a Szálasi-féle nyilas rémuralmat. Az ország német megszállását követően azonban a Sztójay- és a Lakatos-kormány nyíltan szakított elődje délvidéki politikájával, és ismét felújította a „kemény kéz” módszereit, s megkezdődött a zsidók deportálása is. Mielőtt azonban bekövetkezett volna a magyar adminisztráció végső összeomlása, a Lakatos-kormány kísérletet tett, hogy Draža Mihailović csetnik híveiből – azokból tehát, akik ellen az első pacifikáló hadműveletet szervezték – létrehozza az ún. szerb véderőt, hogy ily módon – nyilván valami csoda révén – legalább a Bácskát megtartsák.

Témánkból következően a bácskai németek, azaz a Délvidék másik legnagyobb létszámú nemzetisége helyzetére, szerepére csak ott és annyiban utalunk, ahol azt az általános helyzet megértéséhez, vagy éppen a délszláv nemzetiségpolitika összehasonlító vizsgálatához, sajátosságainak bemutatásához feltétlenül szükségesnek éreztük.

A szigorúan vett kronológia szabályai szerint az események 1944. október végén, a Vajdaság döntő részének felszabadulásával véget érnek. A magyar kormányok 1941 és 1944 közötti délvidéki nemzetiségpolitikája azonban nem múlt el nyomtalanul, mély sebeket ejtett az itt élő népeken, s ha csak rövid időre is, érezhető befolyást gyakorolt az új Jugoszlávia magya-

rokkal szembeni politikájára. Úgy éreztük, a történeti-kép akkor lehet valamennyire is teljes, ha legalább röviden áttekintjük az ottani magyarság helyzetének alakulását a háborút közvetlenül követő időszakban, érzékeltetve, hogy a bizonytalanság és visszavágás rövid időszaka után végül ismét otthon érezhették magukat szülőföldjükön.

A szerző szerencsére elmondhatja, hogy kutatási korlátok alig nehezítették munkáját, s bőven támaszkodhatott a korszak egészét bemutató, szinte könyvtárnyi irodalomra is. A terjedelmes hazai és jugoszláv forrásanyag feldolgozása során azonban meg kellett küzdenie a korszak egymással szemben álló, gyakran elvakult magyar, horvát és szerb nacionalista szemléletével éppúgy, mint a délvidéki magyar politika kérdésében mindmáig ható egysíkú értelmezésekkel, hogy szándékának megfelelően a történelmi valósághoz minél hívebben, szigorúan a tényekre támaszkodva oldhassa meg feladatát.

the 1990s, the number of people in the world who are undernourished has declined from 760 million to 600 million. The number of people who are malnourished has declined from 1.1 billion to 800 million. The number of people who are obese has increased from 100 million to 300 million. The number of people who are overweight has increased from 100 million to 300 million. The number of people who are obese and overweight has increased from 100 million to 300 million. The number of people who are obese and overweight has increased from 100 million to 300 million.

1. The first of these is the fact that the majority of the population of the United States is of European descent. This is a result of the fact that the United States was founded by European immigrants. The second is the fact that the majority of the population of the United States is of European descent. This is a result of the fact that the United States was founded by European immigrants. The third is the fact that the majority of the population of the United States is of European descent. This is a result of the fact that the United States was founded by European immigrants.

[illegible]

the 1990s, the number of people in the United States who are 65 years of age or older has increased by 50 percent, and the number of people 75 years of age or older has increased by 100 percent. The number of people 85 years of age or older has increased by 200 percent. The number of people 95 years of age or older has increased by 400 percent. The number of people 100 years of age or older has increased by 1,000 percent. The number of people 105 years of age or older has increased by 2,000 percent. The number of people 110 years of age or older has increased by 4,000 percent. The number of people 115 years of age or older has increased by 8,000 percent. The number of people 120 years of age or older has increased by 16,000 percent. The number of people 125 years of age or older has increased by 32,000 percent. The number of people 130 years of age or older has increased by 64,000 percent. The number of people 135 years of age or older has increased by 128,000 percent. The number of people 140 years of age or older has increased by 256,000 percent. The number of people 145 years of age or older has increased by 512,000 percent. The number of people 150 years of age or older has increased by 1,024,000 percent. The number of people 155 years of age or older has increased by 2,048,000 percent. The number of people 160 years of age or older has increased by 4,096,000 percent. The number of people 165 years of age or older has increased by 8,192,000 percent. The number of people 170 years of age or older has increased by 16,384,000 percent. The number of people 175 years of age or older has increased by 32,768,000 percent. The number of people 180 years of age or older has increased by 65,536,000 percent. The number of people 185 years of age or older has increased by 131,072,000 percent. The number of people 190 years of age or older has increased by 262,144,000 percent. The number of people 195 years of age or older has increased by 524,288,000 percent. The number of people 200 years of age or older has increased by 1,048,576,000 percent. The number of people 205 years of age or older has increased by 2,097,152,000 percent. The number of people 210 years of age or older has increased by 4,194,304,000 percent. The number of people 215 years of age or older has increased by 8,388,608,000 percent. The number of people 220 years of age or older has increased by 16,777,216,000 percent. The number of people 225 years of age or older has increased by 33,554,432,000 percent. The number of people 230 years of age or older has increased by 67,108,864,000 percent. The number of people 235 years of age or older has increased by 134,217,728,000 percent. The number of people 240 years of age or older has increased by 268,435,456,000 percent. The number of people 245 years of age or older has increased by 536,870,912,000 percent. The number of people 250 years of age or older has increased by 1,073,741,824,000 percent. The number of people 255 years of age or older has increased by 2,147,483,648,000 percent. The number of people 260 years of age or older has increased by 4,294,967,296,000 percent. The number of people 265 years of age or older has increased by 8,589,934,592,000 percent. The number of people 270 years of age or older has increased by 17,179,869,184,000 percent. The number of people 275 years of age or older has increased by 34,359,738,368,000 percent. The number of people 280 years of age or older has increased by 68,719,476,736,000 percent. The number of people 285 years of age or older has increased by 137,438,953,472,000 percent. The number of people 290 years of age or older has increased by 274,877,906,944,000 percent. The number of people 295 years of age or older has increased by 549,755,813,888,000 percent. The number of people 300 years of age or older has increased by 1,099,511,627,776,000 percent. The number of people 305 years of age or older has increased by 2,199,023,255,552,000 percent. The number of people 310 years of age or older has increased by 4,398,046,511,104,000 percent. The number of people 315 years of age or older has increased by 8,796,093,022,208,000 percent. The number of people 320 years of age or older has increased by 17,592,186,044,416,000 percent. The number of people 325 years of age or older has increased by 35,184,372,088,832,000 percent. The number of people 330 years of age or older has increased by 70,368,744,177,664,000 percent. The number of people 335 years of age or older has increased by 140,737,488,355,328,000 percent. The number of people 340 years of age or older has increased by 281,474,976,710,656,000 percent. The number of people 345 years of age or older has increased by 562,949,953,421,312,000 percent. The number of people 350 years of age or older has increased by 1,125,899,906,842,624,000 percent. The number of people 355 years of age or older has increased by 2,251,799,813,685,248,000 percent. The number of people 360 years of age or older has increased by 4,503,599,627,370,496,000 percent. The number of people 365 years of age or older has increased by 9,007,199,254,740,992,000 percent. The number of people 370 years of age or older has increased by 18,014,398,509,481,984,000 percent. The number of people 375 years of age or older has increased by 36,028,797,018,963,968,000 percent. The number of people 380 years of age or older has increased by 72,057,594,037,927,936,000 percent. The number of people 385 years of age or older has increased by 144,115,188,075,855,872,000 percent. The number of people 390 years of age or older has increased by 288,230,376,151,711,744,000 percent. The number of people 395 years of age or older has increased by 576,460,752,303,423,488,000 percent. The number of people 400 years of age or older has increased by 1,152,921,504,606,846,976,000 percent. The number of people 405 years of age or older has increased by 2,305,843,009,213,693,952,000 percent. The number of people 410 years of age or older has increased by 4,611,686,018,427,387,904,000 percent. The number of people 415 years of age or older has increased by 9,223,372,036,854,775,808,000 percent. The number of people 420 years of age or older has increased by 18,446,744,073,709,551,616,000 percent. The number of people 425 years of age or older has increased by 36,893,488,147,419,103,232,000 percent. The number of people 430 years of age or older has increased by 73,786,976,294,838,206,464,000 percent. The number of people 435 years of age or older has increased by 147,573,952,589,676,412,928,000 percent. The number of people 440 years of age or older has increased by 295,147,905,179,352,825,856,000 percent. The number of people 445 years of age or older has increased by 590,295,810,358,705,651,712,000 percent. The number of people 450 years of age or older has increased by 1,180,591,620,717,411,303,424,000 percent. The number of people 455 years of age or older has increased by 2,361,183,241,434,822,606,848,000 percent. The number of people 460 years of age or older has increased by 4,722,366,482,869,645,213,696,000 percent. The number of people 465 years of age or older has increased by 9,444,732,965,739,290,427,392,000 percent. The number of people 470 years of age or older has increased by 18,889,465,931,478,580,854,784,000 percent. The number of people 475 years of age or older has increased by 37,778,931,862,957,161,709,568,000 percent. The number of people 480 years of age or older has increased by 75,557,863,725,914,323,419,136,000 percent. The number of people 485 years of age or older has increased by 151,115,727,451,828,646,838,272,000 percent. The number of people 490 years of age or older has increased by 302,231,454,903,657,293,676,544,000 percent. The number of people 495 years of age or older has increased by 604,462,909,807,314,587,353,088,000 percent. The number of people 500 years of age or older has increased by 1,208,925,819,614,629,174,706,176,000 percent. The number of people 505 years of age or older has increased by 2,417,851,639,229,258,349,412,352,000 percent. The number of people 510 years of age or older has increased by 4,835,703,278,458,516,698,824,704,000 percent. The number of people 515 years of age or older has increased by 9,671,406,556,917,033,397,649,408,000 percent. The number of people 520 years of age or older has increased by 19,342,813,113,834,066,795,298,816,000 percent. The number of people 525 years of age or older has increased by 38,685,626,227,668,133,590,597,632,000 percent. The number of people 530 years of age or older has increased by 77,371,252,455,336,267,181,195,264,000 percent. The number of people 535 years of age or older has increased by 154,742,504,910,672,534,362,390,528,000 percent. The number of people 540 years of age or older has increased by 309,485,009,821,345,068,724,781,056,000 percent. The number of people 545 years of age or older has increased by 618,970,019,642,690,137,449,562,112,000 percent. The number of people 550 years of age or older has increased by 1,237,940,039,285,380,274,899,124,224,000 percent. The number of people 555 years of age or older has increased by 2,475,880,078,570,760,549,798,248,448,000 percent. The number of people 560 years of age or older has increased by 4,951,760,157,141,521,099,596,496,896,000 percent. The number of people 565 years of age or older has increased by 9,903,520,314,283,042,199,193,993,792,000 percent. The number of people 570 years of age or older has increased by 19,807,040,628,566,084,398,387,987,584,000 percent. The number of people 575 years of age or older has

[illegible][illegible]

the 1990s, the number of people in the world who are under 15 years of age is expected to increase by 1.5 billion, from 1.1 billion in 1990 to 2.6 billion in 2010. The number of people aged 65 and over is expected to increase by 1 billion, from 350 million in 1990 to 1.4 billion in 2010. The number of people aged 15-64 is expected to increase by 1.5 billion, from 2.5 billion in 1990 to 4.0 billion in 2010. The number of people aged 65 and over is expected to increase by 1 billion, from 350 million in 1990 to 1.4 billion in 2010. The number of people aged 15-64 is expected to increase by 1.5 billion, from 2.5 billion in 1990 to 4.0 billion in 2010.

the 1990s, the number of people in the world who are under 15 years of age is expected to increase from 1.1 billion to 1.5 billion. The number of people aged 65 and over is expected to increase from 250 million to 450 million. The number of people aged 15 and over is expected to increase from 3.5 billion to 4.5 billion. The number of people aged 15 and over is expected to increase from 3.5 billion to 4.5 billion. The number of people aged 15 and over is expected to increase from 3.5 billion to 4.5 billion.

Katonai közigazgatás és nemzetiségpolitika a Délvidéken (1941. április 11–augusztus 21.)

Bevonulás és „pacifikálás”

Jugoszlávia háromhatalmi szerződéshez való csatlakozásának hírére 1941. március 27-én felkelés robbant ki Belgrádban, amely elsöpörte a németbarát Cvetković-kormányt. Az új kormány élére a hadsereg németellenes tisztikarának vezére, Dušan Simović tábornok került, Pál régensherceg helyét pedig az angolbarátságáról ismert II. Péter foglalta el. Hitler még aznap kiadta hírhedt 25. számú hadműveleti utasítását Jugoszlávia megtámadásáról, amelyben Olaszország és Bulgária mellett Magyarország tényleges katonai részvételével is számolt a „renitens” Jugoszlávia elleni háborúban.¹ Április 6-án kora reggel, 5 óra 15 perckor Belgrádot német gépek bombázták. Megkezdődött Jugoszlávia lerohanása.

A nem sokkal korábban, 1940. december 10-én megkötött magyar–jugoszláv örök barátsági szerződés ellenére Berlinben és Budapesten lázas diplomáciai tárgyalás folyt a támadó német csapatok átvonulásáról és Magyarország katonai részvételének módjáról.² Horthy már a Simović vezette fordulat másnapján, március 28-án közölte Hitlerrel, hogy Magyarország hajlandó teljesíteni a német kívánságokat.³ A német és magyar vezérkar között pedig megindultak a közös akció kidolgozására vonatkozó tárgyalások.⁴

Annak ellenére, hogy Teleki miniszterelnök tisztában volt a Jugoszlávia elleni támadásban való részvétel következményeivel, azzal, hogy ez a fegyveres semlegesség, s lényegében az egész Teleki-féle külpolitikai koncepció összeomlását jelenti, mégis csupán formai kikötésekkel próbálta leplezni az országnak az agresszióban való részvételét. Mint ismeretes, a miniszterelnök javaslatára a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács a követ-

kező határozatot hozta: a magyar csapatok nem kerülnek német parancsnokság alá, hanem továbbra is Horthy rendelkezik felettük. A magyar támadást pedig három feltétel bekövetkezéséhez kötötték: megszűnik az önálló jugoszláv állam; hírek érkeznek a jugoszláviai magyarok üldözéséről; illetve katonai-politikai vákuum keletkezik az általuk igényelt területeken.⁵

Teleki tragikus öngyilkossága nem változtatott a magyar uralkodó körök szándékán a Jugoszlávia elleni támadás kérdésében. Április 2-án már német csapatok vonultak át Magyarországon. Mivel az újonnan kinevezett Bárdossy-kormány hiába várta a magyarok elleni atrocitások hírére, a „független” Horvátország kikiáltása szolgáltatta az ürügyet Jugoszlávia megtámadásához. Az április 10-i minisztertanácson Bárdossy, igyekezvén felmenteni a kormányt a magyar-jugoszláv örök barátsági szerződésből fakadó erkölcsi felelősség alól, a támadás jogosságát a jugoszláv állam széthullásával indokolta. Mint mondta: „A helyzet alakulása lehetővé tette, hogy oly módon és akkor vegyünk részt a katonai akcióban, amikor Jugoszlávia mint államalakulat megszűnt, s ennek folytán teljes akciőszabadságunkat visszanyerjük.”⁶ Érvelésének jogi, politikai és morális szempontból egyaránt hamis volta azonban már nem sokat nyomott a latban. A kormány tagjai e sorsdöntő órákban a Muraköz visszacsatolásának lehetőségét fontolgatták.

A másnap elhangzó kormányzói kiáltvány a magyar katonai akció kapcsán minden felelősséget a jugoszláv kormányra hárított. Érvénytelennek minősítette az örök barátsági szerződést, amelyet, mint a próklamáció megfogalmazta, „az akkori Jugoszláviával, annak akkor békés szándékú kormányával kötöttünk”. Mivel a horvát állam megalakulásával – folytatódik a kiáltvány – Jugoszlávia megszűnt létezni, „parancsoló kötelességünkkel vált, hogy a Magyarországtól 1918-ban elszakított terület és azon nagy tömegben élő magyarság sorsának és helyzetének biztosítását újból kezünkbe vegyük”. Végül a szerb nép megnyugtatóására tett kísérletet: „Katonáim akciója nem a szerb nép ellen irányul, amellyel nincs vitánk és amelylyel a jövőben békésen akarunk élni.”⁷ A később bekövetkező események ennek éppen az ellenkezőjét igazolták.

Horthy hadparancsára, amely az „ezeréves déli határig” előrenyomulásra szólította fel a magyar hadsereget, április 11-én a magyar alakulatok átlépték a magyar–jugoszláv határt. Már a támadás első napjaiban számos jel mutatott azonban arra, hogy a korábbi német ígéretek ellenére szó sincs az „ezeréves határok” visszaállításáról. Nemcsak a Bánátra vonatkozó remények foszlottak szét, de a Muraközre is új igénylő jelentkezett.

Mielőtt a német csapatok a Muraközt átadták volna, április 13-án este Bárdossy rendkívüli minisztertanácsot hívott össze, mert a Muraköz kérdésében „új mozzanatok merültek fel”. Bárdossy előadta, hogy Slavko Kvaternik, a horvát állam ideiglenes államfője a zágrábi magyar konzul útján arra kérte: a magyar csapatok ne szállják meg a Muraközt. A magyar kormány „őszinte és szoros barátságban” kíván élni a horvátokkal, hangoztatta Bárdossy, az adott körülmények között azonban nem teljesíthetik Kvaternik kérését. Kifejtette, hogy amint a terület megszállása befejeződik, nem látja akadályát, hogy a Muraköz további sorsáról Magyarország „történelmi jogainak megóvása mellett – más egyéb függő kérdésekkel együtt – kellő időben a horvátokkal tárgyalásokba bocsátkozunk”.⁸ Majd közölte a kormány tagjaival, hogy a délelőtti órákban már ebben az értelemben tárgyalt Horthyval, aki hozzájárult a katonai bevonuláshoz, s utasította is Werth Henrik vezérkari főnököt a katonai lépések megtételére. A minisztertanács végül elfogadta a Kvaterniknek küldendő válasz szövegét. Ebben közölték a horvátokkal: a muraközi és murántúli területeket a német hadvezetéssel egyetértésben megszállják, hogy ott „a személy- és vagyonbiztonságról” gondoskodjanak. Ezzel azonban nem kívánnak végleges helyzetet teremteni és „kellő időben”, a „legbarátságosabb szellemben” kívánják a horvát kormánnyal megtárgyalni az összes függő kérdéseket, beleértve a Muraköz problémáját is. Egyúttal a horvát kormány tudomására hozták: Magyarországnak létérdeke, hogy tengeri kikötőt kapjon az Adrián, s péage-jogokat élvezzen az oda vezető Gyékényes–Zágráb (Zagreb)–Fiume (Rijeka), valamint a Csáktornya (Čakovec)–Pragerhof (Pragersko) vasútvonalon, magyar személyzettel és vasúti kocsikkal.⁹

A Muraközre vonatkozó horvát igény benyújtásakor Kvaternik maga mögött tudhatta Olaszország támogatását, amely területi aspirációi miatt és balkáni befolyásának megszilárdítása érdekében még ekkor is Muraköz Horvátországhoz csatolását szorgalmazta, s erre korábban Ante Pavelićnek, az olasz emigrációban tevékenykedő usztasa vezérnek határozott ígéretet tett. Az olasz-német ellentétek azonban nemcsak a Muraközzel kapcsolatban kerültek felszínre. Az olasz vezető politikai körök törekvése az volt, hogy Horvátország kiváljon Jugoszláviából, s ehhez az usztasa mozgalmat akarták felhasználni. Elképzeléseik szerint Horvátország olasz-horvát perszonálunió formájában kapott volna autonómiát, a Savoyai-házzal az élén. Németország kezdetben stratégiai okokból, s azért is, hogy a túlzott olasz befolyást meggátolja, inkább hajlott egy magyar égisz alatt létrejövő horvát autonómiára, és első sorban a Horvát Parasztpárt vezérét, Vladko Mačekot szerette volna megnyerni az ügynek.¹⁰

De a Bánát kérdésében is megfigyelhető a német és olasz álláspont eltérése. Ciano még április végén is támogatta Magyarországnak Bánatra vonatkozó igényeit, a németek azonban már a Jugoszlávia elleni támadás első napjaiban, a román igényekre való hivatkozással közölték a magyar kormánnyal, hogy a Bánátot német csapatok szállják meg.¹¹

Az olasz támogatásra számítva április 22-én, két nappal a Jugoszlávia felosztásáról szóló bécsi német-olasz tárgyalások előtt, Bárdossy a következő táviratot küldte Villani római magyar követnek: „Állandóan fenntartott igényünk alapján számot tartunk minden olyan területre, amely 1918 előtt a szoros értelemben vett Magyarországhoz tartozott. E területek közül Bácskát, a baranyai háromszöget és Muraközt elvben máris Magyarországhoz visszacsatolt területnek tekintjük.” „Elvi ígéretek” birtokában Bárdossy a Bánát visszacsatolását is elintézettnek tekintette, bár, tette hozzá, ez „valószínű hosszabb időt vesz igénybe”. Véleménye szerint az ügy csak azért húzódik, mert, tekintettel a román aspirációkra, a németek szigorúan bizalmasan kezelik. Muraköz kérdésében – folytatódik a távirat – a magyar kormány nem kíván merev álláspontra helyezkedni, sőt elvben tárgyalásra is hajlandó a horvátokkal. Majd a továbbiakban utasította Villanit, hogy a magyar állás-

pont elfogadtatásához kérje Ciano-n keresztül az olasz kormány támogatását.¹²

A Görögország elleni sikertelen akció után azonban Olaszország tekintélye újabb súlyos csorbát szenvedett, s áprilisban már korántsem volt abban a helyzetben, hogy érvényt szerezhessen álláspontjának a magyar–horvát határt, illetve a Bánátot illetően. A horvát autonómia tekintetében viszont lényegében az olasz elképzelések valósultak meg.

A Jugoszlávia feldarabolásáról szóló első határozat 1941. március 27-én, közvetlenül a Simović vezette fordulat hírére született meg. Az egyes érdekszférákra vonatkozó tervek pedig április 6-án már készen voltak. A német–olasz érdekeltsgű területek és megszállási zónák végleges elhatárolására április 24-én került sor. Jugoszlávia területi felosztása a következőképpen történt: 247 542 km²-nyi területéből 98 572 km²-en a Független Horvát Állam alakult meg, 6,3 milliós lakosából 3,3 millió volt horvát. Szlovénia területének jelentős részét Németországhoz csatolták, az ún. Ljubljana-i provincia olasz megszállási zóna lett. Olaszország kapta meg az adriai tengerpart nagy részét, valamint Crna Gorát. Jugoszláviának az Albánia északi részével határos területeit szintén olasz csapatok szállták meg. Macedónia egy részét, 28 250 km²-nyi területet, Bulgáriához csatolták. A Bánátot, ahol 295 ezer szerb, 120 ezer német, 95 ezer magyar, 70 ezer román, valamint jelentős számú szlovák, horvát és zsidó lakosság élt, német csapatok szállták meg. A fennmaradó szerb területek (51 ezer km²) szintén német megszállás alá kerültek.¹³

A Jugoszlávia felosztását rögzítő április 24-i bécsi német–olasz megállapodás egyrészt tovább táplálta a magyar kormány területi illúzióit, másrészt komoly csalódást keltett Budapesten.

A megállapodás jegyzőkönyve leszögezte ugyan, hogy „Horvátország Magyarország felé eső határa a Dráva vonala mentén lesz”, s a Bácska, a Bánát, a Muraköz és a Murántól Magyarországhoz fog tartozni, e két utóbbi terület vonatkozásában azonban kétoldalú egyezmények megkötésére kötelezték Magyarországot Németországgal és Horvátországgal. Tehát a pontos határvonal megállapítását a kétoldalú tárgyalások hatáskörébe utalták, s ezzel a nagyhatalmak új viszály

magvát hintették el magyar–horvát viszonylatban. A bánáti remények a bécsi egyezmény alapján még távolabbiaknak tűntek. A megállapodás ugyanis kimondta, hogy a Bánát továbbra is német megszállás alatt marad, hogy – úgymond – „elejét vegyük a magyarok és románok közötti konfliktusnak”. Romániával megnyugtatóan közölték, hogy a Bánátért kompenzálni fogják, de, tették hozzá, ennek gyakorlati lehetőségét egyelőre még nem látják világosan. Magyarország az egyezmény értelmében szabad kikötőt kapott a dalmát tengerparton, konkrét formában azonban ezt sem rögzítették.¹⁴

Az egyezmény után tehát továbbra is bizonytalan maradt a Bánát és a Muraköz visszacsatolásának kérdése, azzal a körántsem lebecsülendő különbséggel, hogy a Muraközt a németek már átadták a magyar csapatoknak, míg a Bánát továbbra is német megszállás alatt maradt. (Később közigazgatásilag is a német fennhatóság alatt álló Szerbiához csatolták.)

Jugoszlávia alapvetően német, illetve olasz érdekek alapján történt felosztása, amely különböző revíziós és szeparatista igényeket váltott valóra, senkit sem elégitett ki igazán. Olaszországot Németország egyre erősödő horvátországi befolyása nyugtalanította, Magyarország és Románia a Bánát miatt elégedetlenkedett. A muraközi kérdés sem oldódott meg egyik fél számára sem megnyugtatóan. Hamarosan a különböző „Quisling-kormányok” közötti ellentétek is felszínre törtek a felosztott Jugoszlávia területén.

Magyarország tehát lényegében ezúttal is azokat a területeket kapta meg, amelyek megfeleltek a német érdekeknek. Ezek az érdekek elsősorban a Balkán nyugalmához fűződtek ekkor, egy esetleges németellenes blokk kialakulásának megakadályozásához a Szovjetunió elleni támadás előkészítésének idején, valamint a jugoszláv nyersanyagforrások további biztosításához.

Magyar adatok szerint a Délvidékről 11 475 km²-t csatoltak vissza, mintegy 1,1 millió lakossal. Ez az 1918-ban Jugoszláviához került területek (20 799 km²) 55,2%-át tette ki. A leginkább reményt keltő számítások szerint is a terület lakosságának csak 37%-a volt magyar.¹⁵ Ezzel az utolsó, sorrendben a negyedik revízióval – ellentétben a felvidéki és észak-erdélyi visszacsatolással – *nem magyar többségű* területek kerültek

vissza Magyarországhoz. Hivatalosan is kénytelenek voltak elismerni, hogy a magyarság még a legtöbb magyar nemzetiségű lakost magába foglaló Bácskában is csupán „relatív” többséget alkot. A mintegy 301 ezer magyar nemzetiségű mellett jelentős délszláv tömegek jutottak kisebbségi sorsra: 243 ezer szerb, 220 ezer horvát, 80 ezer szlovén, 40 ezer szlovák és 15 ezer ruszin. A visszacsatolt területeken, elsősorban a bácskai részekben nagyszámú, 197 ezer fős németiség, valamint 15 ezer zsidó élt.¹⁶

Eltérvén a korábbi területgyarapodásoktól, ezúttal nem békés visszacsatolásról, hanem katonai támadásról, fegyveres megszálló akcióról volt szó, amely egyúttal Magyarország világháborúba lépésének utolsó előtti felvonását jelentette.

Április 11-én Werth Henrik vezérkari főnök, Horthy parancsára, átvette a „főhatalom” gyakorlását az elfoglalt területeken, s a Muraközt kivéve bevezette az ún. *szükségszerű katonai közigazgatást*.¹⁷ A „szükségszerű” katonai közigazgatás tartalmát Werth így fogalmazta meg: olyan köztes állapot, amely a megszűnt jugoszláv közigazgatás és a kialakuló, ún. rendszeres magyar katonai közigazgatás közötti időszakban vált szükségessé.¹⁸ Ez azt jelentette, hogy a katonai hadműveletek mellett minden más ügyet, főleg a „közrendészeti” feladatokat a legfelső katonai vezetés, személy szerint a német-barátságáról ismert Werth irányította, a végrehajtás pedig a megszállást végző 3. magyar hadsereg parancsnokaira, egységeire hárult. Mivel a magyar kormány és a katonai vezető körök sohasem ismerték el, hogy Jugoszlávia ellen háborút viseltek, lényegében az elfoglalt területeken Jugoszlávia katonai összeomlásáig végrehajtott „közbiztonsági vonatkozású feladatokat”, azaz a tisztogató hadműveletek időszakát nevezték szemérmesen „szükségszerű katonai közigazgatásnak”. A rendszeres katonai közigazgatás apparátusa ezzel párhuzamosan április 17-e, azaz Jugoszlávia kapitulációja után épült ki. Fokozatosan és nem is egyidőben vette át a Bácska, a Muraköz, a Mura vidék és a baranyai háromszög közigazgatását.

Mint ismeretes, a délvidéki területek visszafoglalása, a bevonulás korántsem váltott ki osztatlan örömet a soknemzetiségű lakosságból, s nem zajlott le olyan, viszonylag békés körül-

mények között, mint a felvidéki, vagy éppen az erdélyi bevonulás.¹⁹

Igy volt ez annak ellenére, hogy a délvidéki bevonuláskor sem hiányoztak a sajtó lelkesedő híradásai, a fogadóbizottságok, a valódi vagy félelemből fakadó hűségnyilatkozatok a délszlávok részéről, s a területgyarapítások immár hagyományos kellékei, a nemzetiszínű lobogók és kokárdák sem.²⁰ A terület magyarsága, amely több mint két évtizeden át szenvedte a királyi Jugoszlávia elnyomó nacionalista nemzetiségpolitikáját és saját bőrén érezte, milyen másodrendű polgárként élni szülőföldjén, nem a megrendezett ünnepségek kötelező örömeit érezte. Többségük számára a „szerb” fogalma egyet jelentett a gazdasági, társadalmi és különösen a nemzetiségi elnyomással. S ez nem véletlen. A királyi Jugoszlávia (kezdetben Szerb-Horvát-Szlovén Királyság) létrejöttének szinte első pillanatától fogva a magyarok gazdasági és társadalmi pozíciójának meggyengítésére, kulturális intézményeinek felszámolására törekedett. Az 1920-as nagy vasutassztrájk idején például csak a szabadkai (Subotica) vasútigazgatóság területén 1500 magyar vasutast bocsátottak el. Hasonló intézkedések sújtották a közalkalmazottakat, akikkel szemben különösen az államnyelv ismeretének és használatának követelménye szolgáltatott okot visszaélésekre. A helyzet kilátástalansága és a retorziók miatt 1918 és 1921 között 39 272 magyar hagyta el Jugoszláviát, illetve élt az optálás lehetőségével. Az új állam a magyarokat (akiknek létszáma egész Jugoszlávia területén még a kétségkívül tendenciózus 1921-es népszámlálás szerint is 422 079 fő volt) másodrendű állampolgárként kezelte, egy időre megfosztotta őket politikai jogaik gyakorlásától, kizárta a földreformból, és rendkívüli módon leszűkítette az anyanyelvi oktatás lehetőségét. A Vajdaságban kiosztott majdnem 1 millió kat. holdból az ottani földnélküliek 41,4%-át kitevő magyar parasztság semmit sem kapott. Az anyanyelvi oktatás lehetőségét többé-kevésbé csak az elemi iskola alsó négy osztályában biztosították, az ötödik és hatodik osztályban már a népiskolákban is államnyelven folyt a tanítás. Az ún. névelélemzés gyakorlata tovább szűkítette az anyanyelven történő tanulás lehetőségét. A magyar iskolarendszer felszámolásának következtében a Vajdaságban egyetlen magyar tannyelvű

gimnázium maradt.²¹ A nemzeti felszabadulás bódulatának első perceiben a magyar lakosság úgy érezte, mindez egy csapásra megváltozik.

A Muraköz kapcsán e vonatkozásban csak arra szeretnénk utalni, hogy tekintettel a Horvátországgal fennálló területi vitákra és a külpolitikai megfontolásokra, vagy ahogyan a korabeli dokumentumok megfogalmazták, a horvát lakosság „érzékenységre”, a bevonuló hadsereg szigorúan tartotta magát a *horvátokkal szembeni megkülönböztetett* bánásmódhoz. Werth első bizalmas katonai közigazgatási parancsában így utasította a bevonuló csapatokat: „A horvátokat a katonai közigazgatási szervek barátságos bánásmódban részesítsék mindaddig, amíg a Legfelsőbb Hadúr kiáltványában előlegezett bizalommal nem élnek vissza.”²²

A Muraközben a „horvát nemzetre való tekintettel” a minisztertanács határozata alapján nem rendezhettek nagyobb szabású bevonulási ünnepségeket sem.²³ Heszlényi József szállásmester pedig már április 12-én arra intette a csendőrséget, hogy a magyarok mellett „idegen ajkú testvéreink”, a horvátok se csalátkozzanak azon emlékükből, miszerint a csendőr a „rend, a törvénytisztelet, az igazság” megtestesítője.²⁴ Július 11-ig, a muraközi katonai közigazgatás bevezetéséig lényegében érintetlenül hagyták a horvát közigazgatást is.

A németiség helyzetére nem kívánunk részletesen kitérni.²⁵ A fentiekkel összefüggésben azonban utalni kell különleges helyzetükre, szerepükre, melyet a megszállás napjaiban, illetve később játszottak. A katonaság a következő instrukciókkal lépte át a határt: „Németeket ugyanazok a jogok illetik meg, mint Magyarország területén (kisebbségi egyezmény). Lobogóik, szervezeteik, sajtójuk teljes jogegyenlőséget élvez.”²⁶ A bevonuló egységek és a németiség között azonban az első perctől kezdve számtalan feszültség keletkezett, s a helyzet csak lassan konszolidálódott. Már a bevonulást megelőzően a Kulturbund fegyveres osztagokat szervezett, s felkészülve várta – a német csapatokat. Április 11-én Újvidéken a magyar csapatok 13-i bevonulásáig a Kulturbund vette át a hatalmat, és dr. Sepp Janko vezetésével aktív tevékenységet fejtett ki azért, hogy a Bácskát német csapatok foglalják el. A magyar csapatok bevonulásának hírére Janko – aki rádión hosszabb

ideje állandó összeköttetésben volt a német vezető körökkel – április 11-én a következő rádióüzenetet küldte Bécsbe: „Any-nyira csalódottak, elkeseredettek és nyugtalanok vagyunk. Mit keresnek itt a magyarok? Inkább egész életünkben hot-tentották uralma alatt élnénk, semmint egyetlen napig is meg-alázottan alá vessük magunkat Szent István koronájának és kormányzója gúnyájának.”²⁷ Apatinban, Cservenkán (Crven-ka) és Újvidéken a bevonuláskor határozottan kifejezést adtak a magyar csapatok megérkezése feletti csalódottságuknak, s úgy viselkedtek, mint „állam az államban”. Német nyelvű út-leveleket állítottak ki, eltávolították a magyar zászlókat, helyükbe horogkeresztes zászlókat tűztek ki stb. Németországi sugallatra, a Bánáthoz és a Szerémséghez hasonlóan, német fennhatóság alatti autonómiát követeltek.²⁸

A jugoszláv határt átlépő katonaság egészen más parancsot kapott a szerbekkel kapcsolatos bánásmódot illetően. Werth április 11-én nyomatékka- utasította a támadó egységeket: „Elvül szolgáljon, hogy a szerbeket erélyesebb kézzel kell ke- zelni, mint annak idején a románokat.”²⁹ Ez azonban önma- gában még nem ad választ arra, miért volt több ezer polgári áldozata – elsősorban szerbek és zsidók – a Délvidék vissza- foglalásának, s miért került sor az ún. pacifikáló hadművelet- re. A kérdés megközelítőleg pontos megválaszolása érdeké- ben először meg kell vizsgálnunk a magyar hadvezetésnek a várható jugoszláv ellenállással kapcsolatos nézeteit.

A katonai vezetés április 10-én még arra számított, hogy az „ellenség szívós védelmet fog kifejteni”; ilyen értelemben nyi- latkozott Werth a rádióban április 11-én az esti órákban el- mondott közleményében.³⁰ Pedig a hadsereg parancsnoki kara a korábbi felderítések- ből jól tudhatta, hogy a német csapások alatt néhány nap alatt összeomló jugoszláv hadsereg a magyar támadás megindulásakor lényegében már kiűritette a szóban forgó területeket. Hátramaradt kisebb alakulatai sem fejtettek ki katonailag számottevő ellenállást, tevékenységük elsőso- rban a hidak felrobbantására korlátozódott.³¹ Peterdy Pál tá- bornok, a Duna-Tisza közén előrenyomuló 10. gyalogosan- dár parancsnoka április 12-én már a tényleges helyzetnek megfelelően arról értesítette a dandár tisztjeit, hogy „az ellen- ség szívós védekezésével a fővezérség nem számol”.³² A IV.

hadtest április 12-i előrenyomulásának intézkedési terve is abból indult ki, hogy a Duna–Tisza közén az „ellenséges erők ezután sem fognak ellenállást kifejteni”.³³ Másnap a jugoszláv hadsereg utolsó alakulatai is elhagyták a Bácskát.

A hadvezetés azonban továbbra is tartott a „csetnik alakulatok gerilla harcától”.³⁴ A magyar vezérkar értékelése szerint ugyanis a jugoszláv védelem *reguláris* és *irreguláris* alakulatokra épült. A határőr (graničar) egységek és az ún. erődmegszálló csapatok (posadna grupa) a védelem reguláris részét képezték, a dobrovoljácokkal megerősített, felfegyverzett csetnik szervezetek pedig az irreguláris alakulatokat.³⁵ A vezérkar tehát a hadsereget támogató *összehangolt gerillaakciókra számított*.

Erdemes felfigyelnünk a csetnik és dobrovoljác támadási veszély összekapcsolására. Nyilván ezzel függött össze, hogy a katonai vezetés által befolyásolt sajtóban, különösen a bevonuló hadsereg mellett működő propagandaszázad híradásaiban már az első nap, tehát még az ún. csetnik lövöldözések *előtt* megjelent az „elvadult, mindenre kész” terrorista szerb-csetnik és dobrovoljác alakja, amely az ellenkezőjére változtatva a jugoszláv–magyar közeledés rövid időszakának képét az „erős, szabadságszerető szerb népről”. Már a bevonulás előtti napokban megindult a közvélemény ilyen irányú átformálása. A „végletekig felizgatott és már hosszabb ideje felbujtott dobrovoljácok és csetnikek és egyéb felelőtlen elemek, a Narodna odbrana [párton kívüli szerb nacionalista, tengelyellenes szervezet – S. E.] és egyéb, a magyar és német kisebbség fékentartására már régebben megszervezett szélsőséges elemek most már a legvadabb terror-akciókra vetemednek a védtelenül kiszolgáltatott nem szerb őslakosság ellen”³⁶ – olvashatjuk a propagandaszázad egyik első tudósításában.

A magyar vezérkar „Védekezés a szerb titkos szervezetek ellen” című bizalmas anyagában a jugoszláv történelemben ténylegesen szerepet játszó titkos társaságok, például a Fekete kéz és a Fehér kéz mellett az egyébként nyíltan szervezkedő csetnik szervezeteket nevezte a leginkább veszélyes alakulatoknak. Mint az említett okmányban olvashatjuk: a csetnik szervezeteket „hadosztályonként állítják fel és rendes, katonailag zárt alakulatokba szervezik be. Tagjai katonai és speci-

ális képzést kapnak és megfelelő fegyverzettel látják el őket." A szervezet célja a magyar katonai vezetésnek a tényeknek különben megfelelő értékelése szerint béke idején a nemzeti-ségek megfigyelése, a kémelhárítás és az államvédelem, háború idején pedig az „ellenséges területen való rombolás és szabotázs, gyilkosságok, pánikkeltés, az ellenséges csapatok felvonulásának megakadályozása, az ellenség által elfoglalt területeknek tervszerű propagandával való aláaknázása, végül a szabadcsapatos (komitácsi) küzdelem.”³⁷

De létezett-e valójában ez a feltételezhetően német hírforrások által is jelzett, kettős, reguláris-irreguláris hadviselésre épülő jugoszláv védelmi terv? Voltak-e gerillaharcra felkészített csetnik szervezetek Jugoszláviában, s ha igen, milyen ellenállást fejtettek ki a bevonuláskor?

Csetnik szervezetek valóban léteztek. A „haza becsületének és szabadságának” védelmére alakult Csetnik Egyesület (Udruženje četnika za slobodu i čast otadžbine) az első világháború után mint országos szervezet működött, s hosszú ideig a nacionalista nagyszerb gondolat és az erre épülő rendszer szilárd támasza volt. A jugoszláv külpolitika német- és olaszbarát irányzatának erősödésével azonban fokozatosan összeütközésbe került a hivatalos politikával. A harmincas évek derekán a szervezetből kivált egy angol orientációjú csoport, Ilja Trifunović Birčanin, valamint Dušan Đule Dimitrijević vezetésével, és megalakították külön szervezetüket, a Régi Csetnikek Társaságát (Društvo starih četnika). Birčanin egyúttal a már említett Narodna odbrana vezetője is volt. Alapvető nézeteik a nagyszerb vezetésű, egységes, centralizált Jugoszláviáról semmit sem változtak. Pećanac ezt a Jugoszláviát német, a Régi Csetnikek Társasága pedig angol segítséggel kívánta fenntartani és megvédeni. Maga Birčanin a Simović tábornok vezette 1941. március 27-i tengelyellenes fordulat aktív résztvevője lett, a csetnik mozgalom másik szárnyának vezéregyénisége, Pećanac a német megszállók oldalára állt, s ezért Draža Mihailović csetnikjei megölték.³⁸

Az első világháború tapasztalataiból kiindulva a jugoszláv vezérkar valóban számításba vette a csetnik szervezetekre épülő gerillaakciókat, de csak mint a reguláris egységek tevékenységét kiegészítő harci formát. A jugoszláv hadsereg vá-

ratlanul gyors összeomlása következtében azonban sem a Délvidéken, sem Jugoszlávia egyéb területein *nem került sor* a csetnik szervezetek szervezett, összehangolt ellenállására az ún. áprilisi háború idején. Pećanac ugyan még Jugoszlávia katonai összeomlása előtt megkezdte a csetnik alakulatok szervezését Dél-Szerbia területén (csapatait „fekete csetnikeknek” hívták), de augusztusban a már mintegy 6500 fős fegyveres csoportot a németek rendelkezésére bocsátotta. Draža Mihailović, aki a háború alatt a 2. jugoszláv hadsereg operatív osztályának vezetője volt, csak az április 17-i kapitulációt követően tört át harminc emberével a Ravna Góra bércei közé, ahol az a céllal szervezte meg egységeit, hogy a szövetségesek balkáni partraszállása esetén akcióba lépjenek. Mint ismeretes, a Mihailović vezette katonai szervezetet a jugoszláv emigráns-kormány később elismerte, maga Mihailović 1942 és 1944 között ennek a kormánynak hadügyminisztere volt. Az áprilisi háború idején azonban – mint már utaltunk rá – az említett csetnik alakulatok nem fejtették ki szervezett ellenállást, ami természetesen nem zárta ki, hogy a csetnikek elszórta, szervezetlenül ne tettek volna kísérletet akár a Délvidéken, akár Jugoszlávia más területein az elszigetelt ellenállásra.³⁹

A rendelkezésünkre álló források azt valószínűsítik, hogy a katonai vezetés nem tudott a csetnik szervezet kettéválásáról, és eltúlzott információkra építette a szervezett, összehangolt gerilla-ellentámadást feltételező számításait. Azzal természetesen nagyon is tisztában voltak, hogy a csetnik szervezetek tagjai az egységes Jugoszlávia meggyőződéses hívei, s ezért a Jugoszlávia kárára bekövetkezett területgyarapodás potenciális ellenfelei. A csetnikiek ellen hozott intézkedéseket minden bizonnyal az a félelem ösztönözte, hogy ez a szembenállás valószínűsítő veszélyé válik.

A magyar csapatok gyors előrenyomulásával egyidejűleg sokasodtak a Bácskában a csetnik lövöldözésekről szóló megtehetősen ellentmondásos hírek.

Például a Zomborba (Sombor) április 13-án bevonuló 10. kaposvári gyalogoszadandár egyik tisztje arról számolt be, hogy alig érték el a város határát, a környező házakból és a víztoronyból „élénk tüzelést” kaptak. S bár a tüzelés egész éjjel tartott, a magyar egységek nem viszonzták. Reggel (!), amikor

elindultak a tűzfészek felderítésére, a dandárparancsnok egyik tisztje azt a felvilágosítást adta, hogy a „szerb toronyból” lőttek. Erre az ütegparancsnok, a „környező házakból jövő erős tüzelés közben”, az ágyút a toronyra irányította, és öt lövést adott le. „Mind az öt lövés telitalálat volt, mely után a tüzelés megszűnt.”⁴⁰

Peterdy Pál tábornok viszont ugyanerről az eseményről a következőket írja: „A tűzfészek hollétéről a sötétségben nem lehetett bizonyosságot szerezni, mert mindenki önkéntelenül a nagyobb háztömböket vette gyanúsnak, pedig nem feltűnő, kis házakban volt a legtöbb berendezve.

Jellemző, hogy a 36. gyalogezred egész éjszaka azt jelentette, hogy a gimnázium tetejéről lőnek, annak ellenére, hogy a tetőt az éjszaka folyamán háromszor is átkutattam és azt üresnek találtam, nekem meg az volt a benyomásom, hogy a Sokol ház tetejéről lőnek a gimnázium felé, bár a 36. gyalogezred parancsnoksága minden ilyen közlésemre azt válaszolta, hogy a tetőt többször is átkutatta, s nem találnak semmi gyanúsat.”⁴¹

Kádár Gyula, aki maga is részese volt a zombori bevonulásnak, így emlékezik az eseményekre: „A jugoszláv csetnik szervezet kb. 45–50 fiatal hátrahagyott a városban. Ezek fegyverrel és lőszerrel ellátva padlásokon bújtak meg. A sötétség beálltával lövöldözni kezdtek járókelő katonákra, de inkább a levegőbe. Ettől a mi alakulatainknál pánik keletkezett. A saját legénység – nyilván már alkoholhoz is hozzájutva – ugyancsak vaktában lőtt. A szakasz- és századparancsnokok vagy nem voltak a körleteikben, vagy éppen olyan hitványan meghúzódtak, mint a hadtestparancsnokság, és semmit nem tettek a lövöldözés beszüntetésére. A cél nélkül leadott lövések a város másik végén csapódtak le, az ott elhelyezett legénység »abból az irányból lőnek a csetnikek« alapon ugyancsak vaktában lövöldözni kezdett. Fegyelmezett és jó parancsnokok kezében lévő csapatokkal szemben az egész csetnik támadás jelentéktelen semmiség lett volna...”⁴²

A Duna-Tisza közé előrenyomuló IV. hadtest parancsnoka, Horváth László altábornagy a beérkező jelentések és személyes tapasztalatai alapján hasonló módon értékelte az első napok eseményeit. A „csetnik garázdálkodásairól, állandó rajtaütéseiről” szóló jelentéseket erősen túlzottnak minősítette.

Benyomása szerint „a csapatokon elharapódzott a pánikra való hajlam és ugyanolyan indokolatlan félelem és rettegés vesz erőt egyeseken, mint a világháború kitörésekor a kozákoktól. Kétségtelen megállapítást nyert az a körülmény, hogy a pánik hatása alatt a csapatok maguk kezdeményezik vagy folytatják az esztelen lövöldözést, amely nem egy alakulatnál már olyan méreteket öltött, hogy egyes parancsnokságok löszertűnpótlási igénylésekkel fordultak a hadtestparancsnoksághoz.”⁴³

Horváth altábornagy is abban látta a pánik legfőbb okát, hogy a „csapatok sok tekintetben nélkülözik az előjárók személyes jó példáját és nemegyszer tanúi olyan jelenségeknek, hogy a félelem érzése még tisztekben is elhatalmasodik. Eme körülmények arra mutatnak, hogy az emberek egy meglehetősen széles körén tömeghisztéria lett úrrá.” Végül utasította a parancsnoki kart, hogy a „magyar fegyver becsülete érdekében kíméletlen eréllyel” állítsa helyre a rendet és fegyelmet, a katonaság önbizalmát. Ha „gyávaságra lehet következtetni, az illetőt azonnal le kell tartóztatni és hadbíróság elé kell állítani.”⁴⁴

Később maga a vezérkar főnöke is kénytelen volt elismerni: pánik tört ki a csapatoknál „néhány csetnik működésétől”; a lövöldözés – tudniillik a csetnikeké – szervezetlenül, céltalanul folyt és „saját részről veszteséget csak véletlenül, illetve ritkán okoztak”⁴⁵

Ilyen légkörben azután néha az is elegendő volt, ha akadt egy-egy haragos szomszéd vagy megfélemlített ember, aki a másikra mutatott: ez csetnik.

Április 17-én, a zombori tábori csendőrségen felvett jegyzőkönyv szerint Ivan Nikolić a következőket vallotta: „1941. április 14-én az Apatini utat katonaság szállta meg és azon utcasort, amelyikben lakik, gépfegyverrel löni kezdték. Erre ő [Nikolić – S. E.] feleségével és lányával együtt átmenekült a túlsó oldalon lévő magánházakba. Innen látta, hogy Budinac Vince, második szomszédja kiszaladt az utcára és az ott lévő 8–10 főnyi gyalogos katonaságnak mutogatta, hogy melyik házban laknak szerbek és az ő házát kezdték löni, majd pedig bementek az udvarba és a lakásába. Ő ezt látva hazament és mondta nekik, hogy »Én nem vagyok szerb, hanem bolgár«, mire az

egyik katona arcul ütötte és szuronyával le akarta szúrni." Később a városházára kísérték, s mire hazajött, lakása ki volt fosztva. Budinaccal régóta haragban volt. Miközben a városházára kísérték, még hallotta, hogy egy zászlós figyelmeztette a katonákat: „... amit elvisztek, vissza kell hozni, mert hadbírótság elé kerültek.” Budinac azt vallotta, hogy az ő házat is lőtték, mire kiszaladt, s kérte a katonákat, ne lőjenek, mert ő magyar. A katonák ekkor kérték, mutassa meg a szerbek házait, s ezt ő megtette. Nikolić házára azért mutatott, mert „ő is görögkeleti”.⁴⁶

Ezekben az embert próbáló időkben voltak azonban a bátorságnak, a szolidaritásnak is szép példái. Mikor a zentai Dušan Brćan mozdonyvezető lakására egy helyi polgár vezetésével két katona tört be „ez csetnik!” felkiáltással, s Brćant az utcára vitték, hogy sorsa felől döntsenek, egy Kalapos nevű idős ember kezeskedett a tiszt előtt Brćan ártatlanságáról. Nagyfényen (Józseffalva – Novi Žednik) Kis Antal kereskedősegéd az életével szavatolta a falu szerb lakosságának ártatlanságát. Az elrendelt házkutatások és motozások után derült csak ki, hogy élete hajszálon függött. Az egyik fiatal dobrovoljácnál fegyver volt, és a csodával volt határos, hogy nem találták meg, amikor megmotozták. A fegyvert azután átadta Kisnek. Kis Antal még több fálubelije – volt jugoszláv katonák – életét mentette meg, akiknél visszatérésük után elrejtett fegyvereket találtak, meggyőzván a járőröző magyar katonákat, hogy ha itthon lettek volna, s ismerték volna az ezzel kapcsolatos rendelkezéseket, a lőfegyvereket beszolgáltatták volna.⁴⁷

A hadsereg propagandaszázada a „bűnösök” és „ártatlanok” felismeréséről egy történetet terjesztett a bevonulás első napjaiban. Eszerint „szempillantás alatt” meg tudták állapítani, hogy „ki az ártatlan, ki a megbízhatatlan és ki a veszedelmes gazember. Felsorakoztak a kihallgatásra várók. Az eljárást vezető tiszt végignézett a soron. – Ez tisztára Kecskemét vidéki magyar típus – mutatott az egyikre, nem hiszem, hogy ezzel baj legyen... Vannak aztán nagyon alázatosan hajlongó, furcsa mosolyú delikvenssek, akikre váratlanul keményen szól rá az eljárást vezető tiszt. Ettől megzavarodnak, összevissza beszélnek, azután dacossá válnak, s kiderül, hogy a legveszedelmesebbek”⁴⁸ – olvashatjuk a tudósításban. Bár a tudó-

sító nyilván a magyar hadsereg egyébként nagyon is képes „igazságosztó” szerepét kívánta kiemelni, s a csetnik mítoszt igyekezett táplálni, világosan kiderül a történetből, hogy nem fegyverrel a kezükben elfogott csetnikekről volt szó – azokat ugyanis a helyszínen agyonlőtték. Feljelentések és a pusztá gyanú alapján összefogott emberek kerültek így ellenőrző vizsgálat alá, ők álltak az eljárást vezető tiszt előtt.

Az előre gyártott és a tudatosan terjesztett csetnik mítosz, valamint a ténylegesen eldőrdült fegyverek hatására megkezdődött a visszafoglalt területek *pacifikálása*, amely a bácskai részekben öltött különösen drasztikus formát. A tisztogató akcióval a katonai vezetés minden bizonnyal ki akarta köszörülni a hadsereg harcképességén esett csorbát is.

A délvidéki területek visszafoglalása után, április 14-én Gorondy-Novák Elemér altábornagy, a 3. magyar hadsereg parancsnoka elrendelte a „szerb szabadcsapatok által veszélyeztetett területek” átfésülését.⁴⁹ *A pacifikálás tehát akkor kezdődött, amikor a hadsereg már megtorolta az elszórt ellenállási kísérleteket.*

Az ezzel kapcsolatban kiadott „Támpontok és irányelvek” bizonyossága szerint a magyar katonai vezetés előtt ekkorra teljesen világossá vált, hogy szó sincs szervezett ellenállásról, hanem a pusztá létükben, egzisztenciájukban fenyegetett emberek kétségbeesett, elszigetelt akcióival állnak szemben. „A szerb kormány – írta Gorondy-Novák a tisztogatást elrendelő parancsában – az elrabolt részekben lakó magyarok és németek ellenőrzésére és állandó megfélemlítésére telepítéseket hajtott végre... főleg a határon és a színmagyar települések szomszédságában... Bevonuló csapataink véget vetettek uralmuknak, de ők veszélyeztetve látják jogtalanul szerzett vagyonukat, így semmi veszténivalójuk nem lévén, bosszúból tovább folytatják a kilátástalan harcot...”⁵⁰

Horváth László, a bácskai tisztogatást végző IV. hadtest parancsnoka április 17-én rendeletet adott ki az akcióval kapcsolatban. Miután felsorolta a csetnik parancsnokságok helyét, a tagok létszámát, felhívta az alakulatok figyelmét, hogy „Magyarországgal ellenséges csoportként” számoljanak a „szerb érzelmű lakossággal”. Horváth szerint minden, 1918 után Bácskába letelepedett lakos ehhez a csoporthoz tartozik. Kü-

lön hangsúlyozta a dobrovoljac községek fontosságát a tisztogatás szempontjából, hiszen létszámukat tekintve több tízezres „ellenséges elemről” volt szó. A katonai vezetés biztosra vette, hogy az angolok „ügynökeiket egy esetleges német lerohanás esetére Szabadkán, mint központtal letelepítették”. Az angol ügynököket Horváth szerint „elsősorban a zsidóság között, illetve velük harmóniában lévő elemek között kell keresni”. Mivel a bevonulás előtt – folytatódik a rendelet – a lefogott kommunistákat szabadlábba helyezték, ez a csoport „minden bizonnyal támogatja a csetnikek működését”.⁵¹

Annak ellenére tehát, hogy a hadvezetés érzékelte az ellenállás esetlegességét és ismerte annak valódi okát, hogy tudniillik a fenyegetettséget érző egyes emberek kétségbeesett vagy elszánt fellépéséről van szó, továbbra is számolt a szervezett ellenállás *lehetőségével*. E feltételezés szerint az ellenállás magját a csetnikek és a dobrovoljacok alkották volna, de „szerb szabadcsapatosnak” tekintettek rajtuk kívül minden kommunistát és zsidót is. Vagyis a tisztogató akcióval mindezekelőtt *egy potenciális ellenállást kívántak csírájában elfojtani*. A fent idézett sorok emellett azt is egyértelműen tükrözik, hogy a pacifikálás *a jugoszláv agrárreform és a nacionalista szempontokat durván érvényesítő telepítések ellen is irányult, katonai eszközökkel végrehajtandó revíziójukat is célozta* – helyet csinálva ilyen módon a nem kevésbé nacionalista indítékú magyar telepítéseknek.

Gorondy-Novák a következőkben jelölte meg a végrehajtás legfontosabb feladatait: a szerb szabadcsapatok búvóhelyeinek „legalaposabb” megtisztítása, a menekülés útjának elvásgálása, s végül a jugoszláv hadsereg szétszórt, esetleg elrejtett hadfelszerelésének s még bujkáló tagjainak felkutatása.⁵²

Az akció valóban katonai feladatai tehát csak utolsósorban, mintegy mellékesen vetődtek fel.

A pacifikálásban a katonaság, a csendőrség és a katonai kémelhárítás vett részt. A parancs szerint „csak egészen érelyes intézkedésekkel lehet gátat vetni ezen szabadcsapatok és felelőtlen fanatikus szerb elemek garázdálkodásának”. Ezért a fegyverrel ellenállókat a helyszínen kellett felkoncolni, a többi „gyanús elemet” pedig internáló táborba zárták.

A „nagyobb objektivitás” miatt igénybe vették a „megbíz-

ható helyi lakosság" szolgálatait. Így jutottak a bevonulást követő napokban nagy szerephez, különösen a városokban, az ún. ötös bizottságok. Zomborban például a város katonai vezetője, Szendrey Ágoston tábornok, Deák Leót, a későbbi Bács-Bodrog megyei főispánt bízta meg az ötös bizottság megalakításával. Itt is, máshol is feladatuk alapvetően abban állt, hogy adatokat szolgáltatassanak a katonai vezetésnek egyes személyek „megbízhatóságáról”, vagyis arról, ki hogyan viselkedett a jugoszláv időkben a magyarsággal. Hasonló szerepet játszott a Krámer Gyula vezette Jugoszláviai Magyar Kultúr-szövetség, későbbi nevén Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség is. E „keresztény, nemzeti alapon” működő szervezet, háttérbe szorítva a rövid életű ötös bizottságokat, monopolhelyzetbe került az ún. „hűségigazolások” gyártásában, amely előfeltételét képezte például a közhivatalok betöltésének, az állampolgárság elnyerésének, vagy éppen az internáló táborok kapuit nyitotta meg.⁵³

A tisztogató műveletek során a hűségigazolvánnyal rendelkező magyarok és a Kulturbund tagjai szabadon mozoghattak. A német nemzetiségűekkel való újabb összetűzést elhárítandó Gorondy-Novák figyelmeztette a csapatokat: aki a német zászló kitűzését megakadályozza, a németül beszélőkre megjegyzéseket tesz, azt szigorúan felelősségre fogja vonni.⁵⁴ A pacifikáló módszer részét képezte a túszedés is. A túszo-
k általában egy-egy helység tekintélyesebb polgáraiból kerültek ki, s rendzavarás esetén kivégzés várt rájuk.⁵⁵

„Végző eszközként” alkalmazni lehetett egyes községek kiűritését is. „Ilyen esetekben a lakosságot a községtől távolabb eső nyílt helyen kell táboroztatni – szolt az utasítás –, katonai erővel (golyószóró és géppuska) körülvenni, néhány napon át akár étlen-szomjan is együtt tartani. Tömeges internálástól sem kell visszariadni. A helységek kiűritése esetén – az előírások szerint – a magyar, német és megbízható más nemzetiségű (nem zsidó) egyéneket megkülönböztető bánásmódban kell részesíteni és a helységekbe azonnal vissza kell engedni.” Megbízhatatlan nemzetiségek, azaz a szerbek esetén csak az aggokra, a „kétségkívül súlyos betegekre” és a kisgyermekekre lehetett tekintettel lenni.⁵⁶ E „végző eszköz” alkalmazására

nem került ugyan sor, tömeges, válogatás nélküli internálásra azonban igen.

Április 15-i hatállyal Werth elrendelte a visszafoglalt területeken a rögtönbíráskodást. Eszerint kötélt általi halállal volt sújtható az a polgári személy, akit gyilkosság, szándékos emberölés, robbanószer készítése, készíttetése, beszerzése, beszerzetése, tartása, tartatása, hatóság ellen elkövetett fegyveres erőszak, felségsértés, lázadás stb. bűnében találtak bűnösnek.⁵⁷

A pacifikáló körzetek parancsnokai pontos tervet készítettek az akció lebonyolítására, amelyet 3-5 nap alatt kellett befejezniük. „Alapos” felderítést is végeztek, amely a terepfelderítés mellett elsősorban helyenként pedig kizárólag a „megbízható” lakosság kikérdezését jelentette. Mivel tartottak a zendülésektől, a tömeges szökésektől, mindent a legnagyobb titoktartás mellett készítettek elő. Még „a legmegbízhatóbb” polgárok sem értesülhettek az előkészületek, az információszerezés céljáról, s a legénység, valamint az alsóbb katonai vezetés is csak a „legsükségesebb” mértékben.

A bevonulás első napjainak zűrzavarából okulva elkészült az egyes csapattestekre vonatkozó együttműködési terv is, s megszervezték az utánpótlás zavartalan szállítását. Kijelölték egy-egy körzet ideiglenes gyűjtőtáborának helyét, s gondoskodtak a foglyok, a zsákmányolt hadianyag őrzéséről is.⁵⁸

Április 17-én kijelölték az akcióban részt vevő csapatokat. A Duna főága mentén a 10. gyalogosdandár, ettől délre a 12. dandár hajtotta végre a pacifikálást.⁵⁹

Az akció április 18-án délből megindult⁶⁰, bár a „megbízhatatlan egyének” községenkénti kimutatását a csapatparancsnokok csak másnap kapták meg.⁶¹

A Délvidék visszacsatolásának, pacifikálásának áldozatai *nem katonák* voltak. A magyar történetírás általában 2300 áldozatról ír.⁶² Közvetlenül a háború után készült jugoszláv számítások szerint a jugoszláv történészek 3500 áldozatot tartanak nyilván.⁶³

A pacifikálás után, még májusban is, az ideiglenes, mozgó gyűjtőtáborokban 10 459 dobrovoljac, zsidó és ún. nemzethűségi szempontból gyanús délvidéki internált volt.⁶⁴

A trianoni határban megjelölt záróvonal biztonságosan zár-

ta el az utat az ország belsejébe utazni szándékozók elől, a mesterségesen szított bizalmatlansággal szemben azonban hűtálatlannak bizonyult. Soha fel nem derített körülmények között áprilisban meggyilkolták a határvonal északi oldalán lévő Hercegszántó görögkeleti lelkészét, Miloš Apićot. Zubkovics György budai görögkeleti szerb püspök nemcsak Apić ügyében kényszerült tiltakozni a belügyminiszternél, de számos hercegszántói szerb letartóztatása, több görögkeleti lelkész, egyházi tanító és tanfelügyelő internálása miatt is.⁶⁵

A tisztogatási hadműveletek befejezése után Horváth tábornok megelégedésének adott kifejezést, mert „fesztes rendet és céltudatos munkát” észlelt. Ugyanakkor már április 24-én, közvetlenül az akció befejezése után beismerte, hogy válogatás nélkül fogták el és internálták a lakosságot. A hadsereg tisztogató munkáját mégsem tekintette befejezettnek. Csupán az első nagy razzia ért véget. Horváth arra szólította fel egységeit, hogy „nagyobb céltudatossággal és megfontoltsággal” folytassák a megkezdett munkát.⁶⁶

Gorondy-Novák altábornagy 1941. április 21-én a 3. hadsereg kötelékéből kiváló seregtesteket és alakulatokat dicséretben részesítette: „Az ősi, magyar katonaevényekhez méltó működésével tiszt, altiszt és honvéd hozzájárult a 3. hadsereg sikeres harcainak megvívásához, illetve a Tisza-Duna köze győrs megszállásához.”⁶⁷

Az országgyűlésben a képviselők egymást túlcitálva emlékeztek meg a „dicső délvidéki harcokban” részt vett egységekről. Nem késett sokáig a németek elismerése sem. Bolla Lajos belgrádi magyar ideiglenes ügyvivő 1941. október 27-i jelentésében tolmácsolta Bárdossynak a belgrádi német követség és katonai körök elismerését. Bácska megszállása a németek szerint – írta – „iskolapéldája lehetne annak, hogyan kell egy elfoglalt tartományban a rendet és békét helyreállítani”.⁶⁸

Ebben az egyszólamú kórusban emelte fel intő szavát Bajcsy-Zsilinszky Endre, aki már Jugoszlávia megtámadásának napján, április 11-én memorandumot juttatott el Bárdossy miniszterelnökhöz Magyarország nemzetközi helyzetéről és külpolitikájáról. Ebben – többek között – éles hangon elmarasztalta a kormányt, mert német nyomásra megszegte a ma-

gyar-jugoszláv örök barátsági egyezményt, bírálta a kormányzó kiáltványának szerencsétlen megfogalmazását, hiszen – írta – a két nép között megkötött szerződést „legalább eszmeileg továbbra is fennállónak kellene tekinteniünk, s ahhoz szabnunk politikai magatartásunkat”. Szerinte – mint a memorandumhoz írott kísérőlevélben megfogalmazta – a Jugoszlávia elleni akciót „elháríthatatlan békés rendcsináló megállásnak kellett volna feltüntetni, távol minden szorosabb katonai színezettől”. Figyelmeztetett arra is, hogy a magyar-jugoszláv barátsági szerződés „szellemének és értelmének fokozott hangsúlyozásával lehetne ellensúlyozni akciónk ódiomat és esetleges veszedelmes kockázatait”⁶⁹

Úgy véljük, igaza van Kádár Gyulának, hogy „az egész csetnik támadás jelentéktelen semmiség lett volna”, ha fegyvermezett csapatokat jó parancsnokok irányítanak. De a csetnik kérdést nem ítéltük meg pusztán katonai szempontok szerint, s mint láttuk, nem is csupán az volt a katonai vezető körök és a magyar kormány számára.

Utaltunk már rá, hogy az április 18-i tisztogató műveletek akkor indultak meg, mikor a legfelső katonai vezetés már tudta, nincs szervezett ellenállás, pusztán elszórt, szervezetlen akciókra kerülhet sor. Miért indították el mégis a jól átgondolt tisztogatást? Talán az első napok csúfos kudarcát, a pánikot akarták feledtetni, vagy talán reguláris ellenállás híján így kívánták bizonyítani a hadserég felkészültségét, ütőképességét? Ezek az okok is közrejátszhattak, de többről volt szó. A hadserég katonai eszközökkel kívánt megelőzni egy feltételezett ellenállást, amely az ellenforradalmi rendszer külpolitikájának egyik tartópillére, a revízió, adott esetben a délvidéki revízió ellen irányulhatott volna. Beláthatatlan belső következményekkel járt volna az is, ha az esetleges zendülés az immár nemzetiségi állammá vált Magyarországon továbbterjed.

Az alig térdre kényszerített Jugoszlávia semmiképp sem jelentett biztos háttérrel ebben a vonatkozásban a magyar uralgó osztályok számára, s a visszacsatolt területek nemzetiségi összetétele sem nyújtott politikájukhoz szilárd garanciát.

A bevonulás és pacifikálás egyúttal a katonai közigazgatás nemzetiségpolitikájának nyitányát is jelentette. Ennek elsődleges célja a jugoszláv földreform és telepítések megsemmisíté-

se, egy rendszerhű új telepésréteg kialakítása, s a terület nemzetiségi összetételének korrigálása volt.

Az események értékelésénél természetesen azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a katonai vezető réteg és személyesen Werth Henrik vette át a „főhatalom” gyakorlását, s a hadsereg egy időre szinte kizárólagos katonai-politikai tényezővé vált a Délvidéken.⁷⁰ De, hogy azzá válhatott, az a magyar kormányok külpolitikájának volt egyenes következménye.

A katonai közigazgatás kiépülése

A katonai közigazgatás feladatát a korábbi visszacsatolások alkalmával és most is abban jelölték meg, hogy készítse elő az áttérést a csehszlovák, a román, ezúttal pedig a jugoszláv közigazgatásról a magyar polgári közigazgatásra.

A Délvidék visszacsatolásának jellegéből fakadt, hogy ez alkalommal a katonai közigazgatás kiépítése és működtetése két, jól elkülöníthető szakaszra tagolódott. Az első szakasz, az ún. *szükségszerű* katonai közigazgatás április 30-ig tartott. Feladata a szóban forgó területek katonai elfoglalása, s mint láttuk, reguláris ellenállás híján minden potenciális ellenállás elfojtása, a nemzetiségek elleni „tisztogatási akció” végrehajtása volt.

Az igazgatási szervezet felépítése, mint Werth megfogalmazta, a „működő hadsereg érdekeit a legmesszebbmenő módon szolgálta”.⁷¹ Az első fokú katonai közigazgatási hatóságot a járási, városi katonai parancsnokok képviselték. Újvidék városparancsnoka például az a Bajor Ferenc volt, aki már Erdélyben is számos tanújelét adta alkalmatlanságának. A város elfoglalásakor az újvidéki szerb és zsidó lakosságra 5 millió pengő hadisarcot vetett ki. Zomborban Szendrey Ágoston tábornok, Szabadkán Bittó Dezső vezérőrnagy vezette a városi katonai parancsnokságot. Összesen 5 városi és 17 járási parancsnokságot állítottak fel. Ezeket a déli hadsereg katonai közigazgatási csoportjának rendelték alá, amelynek vezetője Novákovits Béla altábornagy lett. Novákovits közvetlen felettese a 3. magyar hadsereg parancsnoka, Gorondy-Novák Elemér volt. A katonai közigazgatás csúcsát a Werthnek köz-

vetlenül alárendelt szállásmesteri csoport alkotta, melynek élén ekkor Heszlényi József tábornok állt. Maga Werth egyenesen Horthynak volt alárendelve. A vármegyei hatóságoknak megfelelő katonai szervek felállítására nem került sor.⁷²

A szállásmesteri csoporton belül katonai közigazgatási osztály és hadbiztosság működött. A katonai közigazgatási osztály igazgatási és iparügyi kérdésekkel foglalkozott, a hadbiztosságnak a közellátás, közlelmezés és árszabályozás feladatait kellett megoldania. A hadsereg közigazgatási csoportparancsnokságának tagozódása azonos volt a szállásmesteri csoportéval.⁷³

A katonai közigazgatás személyi állományának zömét hivatásos, illetve reaktívált katonák alkották. Elsősorban azokat osztották be ilyen feladatra, akik az erdélyi katonai közigazgatás idején szereztek tapasztalatokat. Helyi ismereteik szinte egyáltalán nem voltak. A Délvidék kevert nemzetiségi viszonyaiból fakadó speciális helyzetre a hadvezetés sem készítette fel őket. Werth egyik összefoglaló jelentésében elismerte, hogy „alig két hét múlva” kapták kézhez a vaskos, több mint 400 oldalas, a terület sajátos helyzetét, viszonyait összefoglaló anyagot. Addig csak az ottanítól-igencsak eltérő gazdasági, társadalmi és nemzetiségi viszonyokat tükröző erdélyi „egységesomag” állt rendelkezésükre.⁷⁴

Nyilván ezért is érte meglepetésként a bevonuló csapatokat és a hivatalos köröket, hogy a Délvidék nemzetiségei már nem voltak azonosak a politikai köztudatban „hűségesnek, ragaszkodónak” megmaradt régebbi nemzetiségekkel.

Balla Pál, a miniszterelnökség nemzetiségi osztályának egyik vezető munkatársa később így írt róluk: „csalódtunk, amikor a visszacsatolás után olyan értesítéseket kaptunk, hogy közülük egyik-másik csapataink bevonulásakor a magyarsággal többé-kevésbé idegenül állott szemben, jövő boldogulásuk útját már nem a magyarsággal való szoros együttműködésben látta, hanem népi öntudatában megerősödve és a magyarságtól elkülönülve lelkesedés nélkül, sőt valljuk meg, helyenként bizonyos csalódottsággal fogadta a magyar impérium visszaállításának tényét”.⁷⁵

Az igazságszolgáltatás ugyancsak főként a megtorlást, s a kollektíve bűnösnek kikiáltott szerbek elleni minél hatéko-

nyabb retorziók politikáját szolgálta ekkor. A Magyarország más területein statáriális eljárás alá eső, de emellett egyéb polgári büntető ügyekben is kizárólag hadbíróságok járhattak el.⁷⁶

A jugoszláv fegyverletétel és az elfoglalt területeken végrehajtott „tisztogató hadműveletek” után Werth elérkezettnek látta az időt az ún. *rendszeres* katonai közigazgatás bevezetésére. Április 30-án kelt bizalmas katonai közigazgatási parancsában azzal indokolta döntését, hogy a „megváltozott katonai helyzet és a harctérnek Magyarország határaitól messzebbre való eltávolodása” tette azt lehetővé.⁷⁷

A katonai közigazgatás második szakasza együtt járt a megszálló csapatok közigazgatási feladatainak háttérbe szorulásával. Ennek azonban csak fokozatosan szereztek érvényt. Werthnek még május 14-én is arra kellett figyelmeztetnie a csapatokat, hogy közigazgatási természetű feladatokat, például internálásokat többé nem hajthatnak végre, ilyen jellegű intézkedésekben csak mint karhatalom vehetnek részt.⁷⁸

A rendszeres katonai közigazgatás bevezetésével párhuzamosan személyi és szervezeti változtatásokra is sor került a katonai közigazgatáson belül. A szervezeti változás voltaképpen azt jelentette, hogy az igazgatási alosztály helyett polgári csoport alakult Fráter Iván belügyminisztériumi tanácsos vezetésével. Egyúttal a szállásmesteri csoporton belül az egyes osztályok ügyköre kibővült, illetve módosult. A katonai közigazgatási osztályhoz tartozott az általános elvi irányítás, a karhatalom, a csendőrség, a katonai elhárítás, az utazási és menekültügyek, a személyi kérdések és a propaganda. Az újonnan alakult polgári csoport átvette a belügyi, a pénzügyi, tanügyi, földművelésügyi, igazságügyi és szállítási feladatok irányítását. Az ipari osztály lényegében változatlan maradt. Továbbra is a hadbiztosság kezében maradt a közellátás, a közlelmezés és az árszabályozás. Az egyes osztályok vezérkari tisztek útján álltak kapcsolatban a szállásmesterrel. Heszlényi Decleva Zoltán altábornagy váltotta fel a szállásmesteri csoport élén.⁷⁹

Ezek az intézkedések kétségkívül a helyzet konszolidációjának irányába mutattak, az uniformisok között megjelenő polgári viselet pedig azt jelezte, hogy hamarosan áttérnek a pol-

gári közigazgatásra. A rendszeres katonai közigazgatás bevezetésével megkezdődött a visszafoglalt területek beillesztésének folyamata az ellenforradalmi Horthy-rendszerbe.

A katonai közigazgatás konszolidációja azonban nem járt együtt az atrocitásokban résztvevők felelősségre vonásával, s mint látni fogjuk, a nemzetiségpolitika finomabb módszerei is várattak magukra. A már említett újvidéki városparancsnok, Bajor Ferenc ellen csak 1942-ben indítottak eljárást a zsidó lakosságra kivetett sarc miatt. Bajort ekkor letartóztatták, lefokozták és kétévi börtönre ítélték.⁸⁰ Nagy erőket fordítottak viszont a csetnikek kivégzéséről készült és egyéb, a bevonulás részleteit a hadseregre nézve korántsem hízelgően bemutató fényképek elkobzására.⁸¹

Werth május közepén tett zombori csapatszemléje után nyugdíjazták Horváth László altábornagyot, Török Béla és Petherdy Pál tábornokokat, valamint négy ezredparancsnokot. Nyugdíjazásuk azonban nem a katonáik által elkövetett atrocitások miatt történt, hanem mert csapataik pánikba estek és fegyelmezetlenül viselkedtek a bevonulás alkalmával.⁸²

Werth, mint láttuk, április 11-én az egész Délvidéken elrendelte a katonai közigazgatás bevezetését. A Muraközre vonatkozó horvát igények azonban szándékainak módosítására kényszerítették a kormányt és a vezérkart. Az április 13-i minisztertanács már úgy foglalt állást, hogy a muraközi bevonulásnak „ne legyen az a jellege, mintha e területet egyszer s mindenkorra el akarnók foglalni”. Ezért a terület megszállásának „tisztán katonai” jellegét kívánták hangsúlyozni.⁸³

A muraközi katonai közigazgatás bevezetésének elhalasztására a magyar kormányt nemcsak a nyitva maradt magyar-horvát határkérdés inspirálta, hanem, mint Bárdossy mondta, a németek miatt is „nagy tapintattal” kellett kezelniük az ügyet. A miniszterelnök értesülései szerint ugyanis a zágrábi német népcsoport egyik vezetője úgy nyilatkozott Kvaternik ideiglenes államfő előtt, hogy Magyarország a németek akára ellenére szállta meg a Muraközt. A katonai jelleg hangsúlyozásával azt is el akarták kerülni, hogy nehéz helyzetbe hozák a horvát kormányt, melynek „bizonyára erős belső ellenállást is le kell küzdenie, hogy hatalmát elismertesse és megalapozhassa”. Bárdossy nemcsak a horvátok, de a magyar

közvélemény előtt sem kívánta a muraközi bevonulást befejezett tényként beállítani. Mint mondta, már csak azért sem, mert a magyar kormány „igen nehéz helyzetbe jutna a magyar közvélemény előtt, ha most ünnepélyes fogadtatások és fellobogózás mellett történő bevonulásunk után később esetleg onnan ki kellene vonulnunk”.⁸⁴ Utasította a sajtót is, hogy ne foglalkozzanak a muraközi megszállással.

Két és fél hónappal később maga Bárdossy sürgette a kormány óvatos magatartásának felülvizsgálatát. Július 8-án, a minisztertanács ülésén bejelentette: itt az ideje „minden önmagunkkal szemben alkalmazott korlátozást félretéve” bevezetni a katonai közigazgatást, és bevonni ezt a területet is a magyar államigazgatás körébe. El lépés megtételének szükségességét a miniszterelnök a nyugalom és rend biztosításával, s az egyre terjedő kommunista propaganda elleni határozott fellépéssel indokolta.⁸⁵ Valójában a horvátoknak a határkérdés rendezése során tanúsított halogató magatartása miatt, annak retorziójaként került rá sor. Éppen ezt megelőzően közölték Berlinnel, hogy a magyar-horvát határtárgyalások holtpontra jutottak, s ezért magyar katonai közigazgatást vezetnek be a Muraközben. Bárdossy utasította Sztójayt, hogy a magyar lépés indoklásakor hivatkozzon Hitlernek az ezeréves határookra vonatkozó kijelentésére, és hangsúlyozza, hogy Horthy csak „igen nehezen tudta magát elhatározni”, hogy a murántúli négy települést Németországnak átadja.⁸⁶

Másnap, július 9-én Timár Zsigmond ezredes, Csáktornya katonai parancsnoka a következő hirdetményt tette közzé: „A magyar királyi honvédség főparancsnokának rendeletére a csáktornyai és perlaki kerületekben ma éjjel 0,00 órakor katonai közigazgatás lépett érvénybe. Ezáltal a Muraköz végleg és örökre visszatér Magyarországhoz. Felszólítom a lakosságot, hogy ezen örömdetes napnak megfelelően a magyar anyaország zászlajának kitűzésével fejezze ki örömét. Figyelmeztetem a városok és falvak lakóit, viselkedjenek nyugodtan és tisztességtudóan, mert minden rendbontást a legélesebb eszközökkel fogok megakadályozni.”⁸⁷

Másnap, július 10-én Mladen Lorković horvát külügyminiszter éles hangú tiltakozó jegyzéket adott át Marosy Ferenc zágrábi magyar követnek. Lorković a tiltakozást eljuttatta

Troll zágrábi német ideiglenes ügyvivőnek, az olasz, a szlovák és a román kormánynak.

A horvát jegyzék nem a magyar kormány, hanem Timár számlájára írta az eseményeket és határozottan leszögezte, hogy a Muraköz a „horvát népi terület részét képezi”, évszázadokon át Horvátországhoz tartozott, és „a jugoszláv állam letűnésének pillanatában is Horvátország részét képezte”. Végül kérték a magyar kormánytól annak tisztázását, helyesli-e a vezérkar nevében eljáró ezredes tevékenységét, s azt érvényesnek tekinti-e.⁸⁸

A horvát kormány határozott német és olasz lépéseket sürgetett Magyarország ellen – sikertelenül. Német és olasz támogatás híján be kellett érniük azzal, hogy a magyar követ útlevelének bevonásával fenyegetőztek és határozatot léptettek életbe.⁸⁹

A magyar kormány igyekezett megnyugtatni a horvátokat, s Timár kijelentését, miszerint a katonai közigazgatás bevezetése egyet jelent Muraköz Magyarországhoz történő csatolásával, „önkéntes ügyetlenségnek” minősítették. A jogi helyzetben semmi nem változott – érveltek –, csak az eddigi tisztviselőket magyar hivatalnokok váltották fel.⁹⁰ A magyar kormány álláspontja szerint a Muraköznel a Dráva képezte a magyar államhatárt, a Mura pedig a magyar közigazgatási határt. Ez azt jelentette, hogy a Muraköz feletti magyar szuverenitást vitán felülnek tartották, de a közigazgatást átmenetileg átengedték a horvát hatóságoknak.

A katonai közigazgatás bevezetése, mint láttuk, korántsem Timár egyéni kezdeményezése volt, hanem a magyar kormány döntése alapján rendelte el a vezérkar főnöke. A Timár által szerkesztett kiáltvány azonban nyíltan kikürtölte azt, amit a kormány takargatni igyekezett: a katonai közigazgatás bevezetésének valódi célját. Nem a lényegét, csupán a formát tekintve volt tehát ellentét e kérdésben a kormány és a katonai vezetés között.

Az erőteljes horvát tiltakozás miatt, de főként azért, hogy a Muraköz kérdésében tanúsított német jóindulatot megőrizték, külön irányelveket dolgoztak ki a katonai közigazgatási hatóságok magatartására. Az erről szóló bizalmas katonai közigazgatási parancs leszögezte, hogy minden eddigi megjelent ren-

delkezés érvényes a Muraközre is, de emellett számos módosító utasítás lép életbe. Így például egy időre szigorúan megtiltották a bevándoroltak és telepések kiutasítását, valamint a korábbi politikai magatartás miatti megtorló eljárásokat. Ugyanakkor a „kifejezetten magyarellenesszláv személyeket” rendőri felügyelet alá helyezték.⁹¹ Ennek következtében a Muraközben a Bácskához és a baranyai háromszöghöz viszonyítva lényegesen kevesebb internálásra került sor. Májusig 80 személyt internáltak, mert a Muraköznek Horvátországhoz való csatolása mellett „izgattak”. Korábbi politikai magatartás miatt viszont csak elvétve került sor retorziókra.⁹²

Amíg korábban a horvát zászló használatát is engedélyezték, a katonai közigazgatás ezt betiltotta. Az esetleges rendbontások letörésével kapcsolatban hangsúlyozták, hogy még az ilyen esetekben is „kerülni kell minden kegyetlenkedést”, a „horvát öntudat” megsértését. A vezérkar egyúttal utasította a járási katonai parancsnokokat, hogy a lakossággal horvátul érintkezzenek, s ha szükséges, gondoskodjanak tolmácsról. A volt jugoszláv tisztviselőkkel tapintatosan bánjanak, s ha államhűségi nyilatkozatot tettek, a „nagyszerb meggyőződésű” tisztviselők kivételével továbbra is alkalmazhatják őket. Az ellen sem emeltek kifogást, hogy a helyi hatóságok horvátul tegyék meg felterjesztéseiket, csak azt kérték, hogy a magyar fordítást is csatolják hozzájuk. Még a csetnik szervezetek tagjai tekintetében is engedményeket tettek. Ha ugyanis oda valaki, úgymond, kényszerből lépett be, nem lehetett internálni. Számos horvát nyelvű lapot továbbra is engedélyeztek, míg a Bácskában valamennyi szerb lapot és a magyar baloldali újságokat, folyóiratokat betiltották.⁹³

Eltérően a bácskai és a baranyai katonai közigazgatás felépítésétől, a muraközi első fokú szervek, azaz a csáktornyai és perlaki (Prelog) járási katonai parancsnokságok közvetlenül a VKF szállásmesteri csoportjához tartoztak.⁹⁴

A katonai közigazgatás muraközi és bácskai, baranyai bevezetése, a horvátokkal és szerbekkel kapcsolatos politikai különbségtétel elsősorban külpolitikai megfontolásokra vezethető vissza. A magyar vezető körök biztos határok híján óvatosabb, toleránsabb politikával igyekeztek megnyerni a horvát többségű Muraköz lakosságának támogatását, vagy legalább-

is elérni passzivitását. Míg a leigázott Szerbiával kapcsolatban, a szerbek elleni atrocitások miatt semmiféle nemzetközi bonyodalomtól nem tartottak, az usztasa Horvátország jóindulatát a vitás kérdések ellenére és kedvező megoldásuk érdekében biztosítani akarták.

A jugoszláv telepesek és az ún. bevándoroltak kitelepítése

A bevonuló csapatok már a támadás megindulásakor, április 11-én azt a parancsot kapták, hogy minden bevándoroltat és telepest, tehát nem csak a dobrovoljácokat, ki kell utasítani az ország területéről.⁹⁵ Bárdossy ezt jóval finomabban, de lényegében ugyanazt hangsúlyozva így fogalmazta meg: „az idegen impériumok alatt jogtalanul, sokszor erőszakkal szerzett javak, hasznok és előnyök sohasem lehetnek a kisebbségi jogvédelem tárgyai”.⁹⁶

Bevándoroltnak, telepesnek azokat a „nem őslakókat” tekintették, akik 1918. október 31-e után települtek le a Délvidéken. S bár Werth parancsa nem tért ki arra, hogyan kell a parancsot végrehajtani, a horvátokkal kapcsolatos barátságos bánásmód hangsúlyozása, valamint a jugoszláv telepítések földrajzi megoszlása egyértelművé tette, hogy az a bácskai és a baranyai dobrovoljácokra, betelepültekre vonatkozik első sorban.

A magyar uralkodó körök nyilván tisztában voltak azzal is, hogy a Magyarországhoz visszacsatolt területek közül a jugoszláv kormányok – már csak a nagybirtokok megléte miatt is – első sorban a Bácskában, kisebb mértékben a baranyai háromszögben hoztak létre nagyobb, zárt dobrovoljác telepeket. A földreform során a földszűke miatt Jugoszlávia középső és déli részein kialakult társadalmi feszültségeket főként az itteni nemzetiségi nagybirtok kisajátításával és felosztásával próbálták enyhíteni, teljesíteni akarván ezáltal az első világháború délszláv önkénteseinek tett ígéreteket is. Ez a nacionalista szempontokat is érvényesítő földreform azonban kizárta a jutatásból a Bácska és Baranya nincstelen magyar parasztjait. A Bácskában 6175, más adatok szerint 6912 dobrovoljác család

dot telepítettek le, mintegy 53 465 kat. hold területre, a baranyai háromszögben pedig 235 családot, akik 5927 kat. hold földet birtokoltak.⁹⁷

A jugoszláv földreform azonban nemcsak a belső földszűke és a szociális elmaradottság okozta feszültségek feloldását szolgálta. A telepésekkel, akik jórészt maguk is éppoly szegények voltak, mint a körülöttük élő magyar, ruszin és más nemzetiségű földművesek, szeretnék volna eljárni, s nem is sikertelenül, az „északról jövő ellenséges behatolás és propaganda elleni védőkordon” szerepét.⁹⁸ Most a magyar uralkodó körök ezen a rétegen torolták meg a jugoszláv kormányok politikáját, elúszva a dobrovoljacokat házaikból, földjeikről, hogy helyet csináljanak a magyar telepítésekhez, az immáron délről jövő „ellenséges behatolás” elleni védőkordon kiépítéséhez.

Mint láttuk, a tisztogató akciók egyik célja – a feltételezett ellenállás elfojtása mellett – a dobrovoljacok és az ún. nem őslakosok kitelepítése volt.

A kiutasítottak, elfogottak sorsa közös volt: kezdetben áttették őket a határon, illetve a Duna mentén felállított ideiglenes gyűjtőtáborokba kerültek. Később a Szerbiát megszálló csapatok parancsnoksága és a horvát kormány tiltakozása, illetve az időközben meginduló bukovinai székely, valamint a vitézi telepítések miatt internáló táborokba vitték őket, s megindultak az átvételüket célzó tárgyalások.

Az internálás általános elveit és szabályait a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács „Iránylevek az internáltakkal való eljárásra” című, 1939-es keltezésű, s 1940 októberében módosított rendelete tartalmazta. Az 1939-es szövegezés szerint azt lehetett internálni, aki a „közrend és közbiztonság, vagy más fontos állami érdek szempontjából aggályos, vagy gazdasági okból káros működést fejt ki [kiemelés tőlem – S. E.]”. Az 1940-es módosítás kibővítette az internálhatók körét a nemzetvédelmi, politikai és egyéb okokból megbízhatatlan egyénekre, elhagyva a nemkívánatos tevékenység korábbi kritériumaként szereplő „működés” szót. Ugyanakkor a hadművelleti és katonai közigazgatás alatt álló területeken a katonai hatóságok körébe utalta az internálások végrehajtását.⁹⁹ Az 1941. április 15-i belügyminiszteri rendelet a magyar állampolgárságú, azaz a trianoni Magyarország területén élő szerbek internálását sza-

bályozta. Eszerint azok a szerbek, akik „szerb vonatkozásban politikai érdekeltséggel bírnak és akiknek eddigi magatartása és egyénisége tápot ad annak a gyanúnak, hogy cselekményeket készülnék elkövetni, amelyek állambiztonsági vagy katonai szempontból károsak – internáltassanak”. Internálni kellett mindazokat a szerb anyanyelvűeket és szerb érzelműeket is – folytatódik a rendelet –, akiket a rendőrhatóságok „aggályosnak” találunk.¹⁰⁰ Tehát ez az újabb rendelet sem kötötte az internálást tevélegességhez, elegendő volt a „gyanús” szándék. Ennek alapján lettek „szerb érdekeltségűek” a battonyai szerbek, a szegedi görögkeleti lelkész, Gruncsics Milán és mások.¹⁰¹

Mint láttuk, a délvidéki szerbek internálását nem belügyminiszeri, hanem katonai közigazgatási rendelet szabályozta.

Gorondy-Novák altábornagy, a 3. magyar hadsereg parancsnoka április 21-én parancsot adott a csapatoknak a délvidéki internáló táborok „szemrevételezésére” és előkészítésére, mivel hamarosan sor kerül a „közrendre, közbiztonságra veszélyes egyének és az 1918. október 31. óta bevándorolt szerbek, zsidók internálására”. Az akciót Horváth József tábornok irányította. Gorondy-Novák úgy ítélte meg, hogy a „még nem egészen működőképes katonai közigazgatás” a tömeges internáláshoz szükséges előkészületeket nem képes elvégezni, ezért a hadtest- és dandárparancsnokságok kaptak tőle megbízást az ideiglenes internáló táborok kialakítására. Elsősorban a zárt dobrovoljac telepeket ajánlotta a csapatok figyelmébe, mivel lakóik „amúgy is internálandók lesznek”, illetve az élelmezés helyben megoldható. „Mivel az internáltakat – folytatódik az utasítás – Horvátországon át szándékozom kitelepíteni, így a táborhelyek a Duna és Tisza (elérhető hajóút), csak másodsorban a Szabadka, Újvidék vasútvonal közelébe és egymástól lehetőleg egy-egy napi menettávolságra (kb. 20–25 km) legyenek.” Majd felhívta a csapatok figyelmét, hogy a kitelepítési előkészületeket tartsák titokban, „nehogy annak idő előtti köztudomásúvá válása a végrehajtást megnehezítse”, illetve a végrehajtási utasítás megjelenéséig is folytassák és „erélyesen fokozzák” a „veszélyes elemek” internálását.¹⁰² A kitelepítési utasítást a kormány és a legfelsőbb katonai vezetés szigorúan belső használatra szánta. Ennek ellenére az

újvidéki katonai parancsnok április 25-én egy ezzel kapcsolatos hirdetményt ragasztott ki a város utcáin. Ez a következőket tartalmazta: minden szerb, bosnyák, montenegrói, zsidó és cigány, aki 1918. október 31. előtt Magyarország területén községi illetőséggel nem bírt, azaz minden telepes és bevándorolt az ország területét 3 napon belül köteles elhagyni. A kiutasítás nem vonatkozott a horvát telepesekre, s a korábban Horvátország területén lakókra, mivel a magyar kormány magyar-horvát lakosságcsere keretében akarta kitelepíteni a bácskai horvátokat. A kiutasítottak csak személyes tárgyaikat és annyi készpénzt vihetek magukkal, amennyi a „távozással felmerülő legszükségesebb költségeket” fedezi. Péterváradon (Petrovgrad) át Szerbia, Mitrovicán keresztül pedig Horvátország felé kellett volna elhagyniuk az országot. A kiutasítás alól a magyarok, németek házastársai és leszármazottai, két héttel a szülés előtt álló asszonyok és a 75. életévüket betöltött személyek mentesültek.¹⁰³

Novákovits Bajor lépését „saját kezdeményezésnek” minősítette, s szigorúan megtiltotta, hogy amíg a Szerbiát megszálló német parancsnoksággal nem kötik meg az átvételről szóló egyezményt, a csapatok a kiutasítottakat áttegyék a határon. Elrendelte, hogy a hirdetményt tüntessék el Újvidék utcáiról. Hasonló szellemben intézkedett Heszlényi szállásmester is.¹⁰⁴

A kiutasítások felfüggesztésének dacára a katonai hatóságok továbbra is nagyszabású előkészületeket tettek a tömeges kitelepítésekre. Egyúttal tömeges méreteket öltött a tisztogatás során elfogottak illegális kitoloncolása. Pontos számukat az ellentmondó adatok miatt nem lehet megállapítani. Frahne, a budapesti német követség titkára Ghyczy Jenővel, a külügyminisztérium politikai osztályának vezetőjével október 21-én folytatott beszélgetésekor 35 ezer főt említett.¹⁰⁵ A 2. lovasdandár parancsnoksága, amely a Duna-Tisza szögében állomásozott, saját bevallása szerint május 18-ig 7500 főt tett át szerb területre. 1941. július 21-én a horvát kormány azért tiltakozott, mert 90 szerbet illegálisan toloncoltak át Horvátországba.¹⁰⁶ Szerbiai korabeli források – a Nedić-kormány által felállított Menekültügyi Bizottság – 1941 szeptemberében 56 ezerre becsülte a menekültek számát. Ugyanez a bizottság Horvátországból 200 ezer, Bulgáriából 7500, Szlovéniából pedig 15 ezer

államtitkárral, hogy a bácskai szerbek kitelepítéséhez kormánya nem járulhat hozzá. A kérés elutasítását azzal indokolta, hogy „Szerbiában sem az élelmezési, sem az elhelyezési viszonyok nem olyanok, hogy ez keresztülvihető lenne”. Vörnlé erre az átlátszó érvre azt válaszolta, hogy „nálunk semmi keresnivalójuk nincsen, ittmaradásuk állandó sűrűlődásokat és zavarokat okozna, az őslakos nép ezeket a szerbeket gyűlöli, mert hiszen 20 éven keresztül mást sem tettek, mint kiszipolyozták ezt a vidéket, ezeknek tehát vissza kell menniük oda, ahonnan jöttek”. Erdmannsdorf erre némiképp visszakozott, s azzal zárta a beszélgetést, hogy a magyar kormány értse meg, jelenleg lehetetlen a szerbek átvétele.¹¹⁹ A későbbi átvétel lehetőségét tehát nem zárta ki.

Ezen a napon a vezérkar főnöke átiratban sürgette Bárdossyt, hogy haladéktalanul kezdjen tárgyalásokat Németországgal a szerbek, Olaszországgal a szlovének, dalmátok és montenegróiak, Horvátországgal a horvátok és bosnyákok, Bulgáriával pedig a macedónok visszatelepítése érdekében. Werth szerint az ügy gyakorlati lebonyolítását úgy lehetne megoldani, hogy a Szerbia és Macedónia területéről származókat Újvidékről hajóval szállítanák Belgrádba, illetve valamelyik Duna menti bolgár kikötőbe. Horvátországból és az olasz fennhatóság alá tartozó területekről pedig vasúton szállítanák az embereket Zágrábig, illetve Fiuméig. Ez a javaslata már lehetővé tette volna a kitelepítetteknek vagyonuk értékesítését, illetve 3–6 napi élelem kivitelét is.¹²⁰

A külügyminisztérium május 21-én értesítette Werthet, hogy a német, olasz és bolgár kormánynál megtették a szükséges lépéseket a visszatelepítések érdekében. A horvát kormánnyal való kapcsolatfelvételt azonban a kormány még időelőttinek tartotta, mivel „a bunyevácok esetleges kitelepítésének, illetve a horvátországi magyarok visszatelepítésének kérdése későbbi rendezés keretében lesz felvethető”.¹²¹

Úgy látszik, a külügyminisztérium nem tartotta szükségesnek közölni Werthtel, hogy a magyar–horvát határrendezési és lakosságcsere-tárgyalások kudarcba fulladtak, s valójában ezért nem tartják időszerűnek a lakosságcserevel foglalkozó külön tárgyalások kezdeményezését.¹²²

Május 15-én a 2. német hadsereg hadtestparancsnoksága

Baitzon keresztül eddig szokatlan évrre hivatkozva sürgette az illegális kitoloncolások megszüntetését. Mint az ezzel kapcsolatos jegyzék megfogalmazta: a kiutasítottak „a német csapatok biztonságát is veszélyeztetik és a kiutasítások folytatása a magyar–német fegyverbarátságot is érintené”. Ez már komoly fenyegetés volt.¹²³

A magyar kormány azonban Erdmannsdorf előző napi, lényegesen diplomatikusabb kijelentésébe kapaszkodva még mindig nem adta fel a reményt, hogy sikerül a kiutasítások végrehajtásával megoldani az egyre nagyobb politikai teherként jelentő „szerb kérdést”. Egy kompromisszumos megoldás lehetőségével biztattak László Dezső tábornoknak, a honvédelmi minisztérium hadművelleti osztálya vezetőjének belgrádi tárgyalásai. Lászlónak a szerbiai német polgári közigazgatási biztos arra tett ígéretet, hogy hajlandók átvenni „korlátozott számú” kiutasítottat.¹²⁴

A katonai ígéret beváltására számítva a magyar kormány arra utasította Baitzot, hogy amíg létrejön a német–magyar kormányközi egyezmény, „egy inkább jelképes, mint rajtunk komolyan segítő létszám rendszeres áttevését” eszközölje ki a német parancsnokságtól.¹²⁵

A határozott német tiltakozások hatására Decleva Zoltán szóban, majd írásban utasította a katonai közigazgatás szerveit a kiutasítások ideiglenes felfüggesztésére.¹²⁶ Néhány nappal később pedig beszüntették a kitoloncolásokat a horvát területekre, és Decleva utasítást adott az „önkéntes” távozások megakadályozására is. Egyúttal elrendelte a határon már áttettek visszaszívargásának megakadályozását.¹²⁷

Ennek ellenére a magyar csapatok továbbra is kísérletet tettek az illegális, ám gyors sikerrel kecsegtető kitoloncolások folytatására. A németek azonban most már éberebbek voltak. Május 27-én Erdmannsdorf 4 ezer bácskai szerb áttételének kísérlete miatt tiltakozott Vörnlénél. Azt is szemére vetette, hogy további 2 ezren várják kiutasításukat a határon. Vörnlé újra csak azzal védekezett, hogy ezek „nem odavalósi emberek”, „ott nem maradhatnak, mert mi nem tűrjük meg őket”. Majd történelmi fejtegetésekkel igyekezett Erdmannsdorfort jobb belátásra bírni, mondván: „Magyarország már egyszer ráfizetett más népeknek nyújtott vendégszeretetére, ez veze-

tett Trianonra, nekünk tehát mindent el kell követnünk, hogy egy második Trianont elkerüljünk. Éppen ezért eme nagy számú turbulens elemnek el kell hagyni az országot.” Erdmannsdorf úgy tett, mintha akceptálná Vörnle érveit, s ezúttal is azt hangsúlyozta, hogy csupán a jelenlegi időpontot nem tartja alkalmasnak. Végül ő tett javaslatot a két ország közötti tárgyalások megindítására.¹²⁸

Werth néhány nappal később közölte a külügyminiszteriummal az Erdmannsdorf által kifogásolt kiutasítások kivizsgálásának eredményét. Tagadta, hogy újabb kísérletek történtek volna a katonai hatóságok részéről. Valószínűleg „önkéntes távozásról van szó – írta –, amely csak a hézagos ellenőrzés miatt történhetett”. Azt sem ismerte el, hogy a Duna mentén azért állítottak fel internáló táborokat, hogy minél rövidebb úton hajthassák végre a kitoloncolásokat. Sőt azt állította, hogy a szerbeket csupán azért internálták, mert a „közbiztonságra veszélyesek, amit a csetnik szervezetek fegyveres ellenállása kellően bizonyít”.¹²⁹

A katonai vezetés végül is kénytelen volt a „magyar–német fegyverbarátságot” veszélyeztető illegális kiutasításokat felfüggeszteni, s előtérbe került az átvételt célzó diplomáciai tárgyalások előkészítése.

Először a kiutasítás alá esők pontos létszámát igyekeztek meghatározni. Május végén a kormány kimutatást kért Werthtől a dobrovoljácokról, külön az 1918 októbere után betelepülőkről, az optánsokról, csetnikekről és a Délvidékre „bármikor betelepült, menekült” zsidókról. Az összeírás kiterjedt a felsorolt kategóriákba esők gyermekeire és unokáira is. Kivételt képeztek a házassággal „öslakos kapcsolatot” szerzett személyek. Decleva az összeírást elrendelő parancsában szükségesnek tartotta hangsúlyozni, hogy a „megbízható személyeken” kívül az összeírásnál a községi bírós is jelen legyen.¹³⁰

Június elején Bárdossy utasította Sztójay berlini követet, hogy tegye meg a kiutasítottak átvételéhez szükséges lépéseket a német kormánynál. A körülmények hatására a magyar kormány – bár elvben továbbra sem mondott le róla – már nem erőltette a „nem öslakos” délszlávok teljes kitelepítését. Sztójaynak elsősorban az internáló táborokban lévő 12 ezer dobrovoljác átvételét kellett elérnie.¹³¹ Sztójay arra hivatkozva

kérte Ernst Woermann helyettes német külügyi államtitkár „megértő állásfoglalását”, hogy ők is „hasonló kitelepítéseket eszközölnek”. Woermann azonban ismét kitért a konkrét válassz elől, s csak annyit ígért, hogy vizsgálat tárgyává teszik a magyar kormány óháját.¹³²

Két héttel később Bárdossy, megbízható értesülésekre hivatkozva, szármeltáviratban közölte Sztójayval a német kitelepítések konkrét adatait. Eszerint a Németországhoz csatolt szlovén területekről 280 ezer szlovént, a horvátokkal kötött egyezmény alapján pedig rövid időn belül 200 ezer szerbet fognak Boszniából Szerbiába telepíteni, de a bácskai és baranyai szerbeket egyáltalán nem hajlandók befogadni a németek. Kérte Sztójayt, hogy ezen adatok birtokában „mutasson rá erre a diszkriminációra”, s legalább a 12 ezer dobrovoljac kitelepítését érje el a németeknél.¹³³

Júniustól tehát „legalább” a 12 ezer jugoszláv telepes átvételéről folytak az alkudozások. Joggal vetődik fel a kérdés, miért sürgette ekkor a magyar kormány a dobrovoljacok átvételét? Mindenekelőtt azért, mert ekkorra már befejeződött a dobrovoljacok helyére a bukovinai székelyek letelepítése, s nyilván nem lehetett a végletekig internáló táborban tartani 12 ezer, politikailag is megbízhatatlannak tartott jugoszláv telepest, asszonyt és gyermeket.

A kitelepítések gyors, radikális megoldásának kudarcával, valamint a konszolidációs törekvésekkel függött össze az internálások májusban megkezdődött felülvizsgálata is. Még a felülvizsgálatot kilátásba helyező rendelet is kénytelen volt elismerni: „jelentéktelen, gyakran tényeket nem tartalmazó, kizárólag feltevésekre és lehetőségekre alapozott” feljelentések alapján is történtek internálások. Arról persze mélyen hallgattak, hogy ezt éppen a belügyminiszter és a katonai közigazgatás vezetői tették lehetővé. Köztudott volt, hogy az első időkben a vesztegetés volt a szabadulás egyetlen útja.¹³⁴

Tekintettel a folyamatban lévő tárgyalásokra, Declava elrendelte az internáltak nemzetiségek szerinti szétválasztását, s a horvátokkal, bolgárokkal való „kíméletesebb eljárást”.¹³⁵ Úgy látszik, a katonai vezetés nagyon is tisztában volt azzal, hogy a németek soha nem fogják számon kérni rajtuk a szerb internáltakkal szemben alkalmazott bánásmódot, lehet vi-

szont, hogy éppen ez lesz a horvát és bolgár tárgyalások sikerének egyik feltétele.

Sztójay június 25-én ismét felvetette a német kormánynál a kitelepítések ügyét. Ezúttal már a Bárdossy által megtáviratozott adatok birtokában kereste fel Ernst Weizsäcker külügyi államtitkárt és Woermann-t, s kérte a 12 ezer dobrovoljac átvételét. Woermann mindenekelőtt bagatellizálni igyekezett a szlovéniai és horvátországi kitelepítéseket, s a kölcsönösséget hangsúlyozta, mondván: „a Stájerországból kitelepítendő szlovének nagyobb része Horvátországban marad, utóbbiak pedig ennek ellenében csak ugyanennyi szerbet költöztetnek át Szerbiába”. Azzal mentegetőzött, hogy az említett telepítéseket már a magyar kérés előtt megbeszélték, s a kettő egyszerre „túlságos megterhelést jelent a belgrádi katonai parancsnokság területére”. Végül ismét megígérte, hogy megkísérli a kérdés rendezését.¹³⁶

Június 27-én Sztójay, kormánya nevében, feljegyzést készített, amelyben történelmi érvek felsorakoztatásával bizonygatta a bácskai magyar települések ősi voltát, s vázolta a szerb bevándorlás történetét, ezzel is nyomatékot adva kérése jogoságának.¹³⁷

Úgy látszik azonban, a német kormányt a meglehetősen terjedelmes memorandum sem hatotta meg, és ismét hallgatásba burkolózott.

Az internáltak eközben egyre több gondot okoztak a katonai hatóságoknak. Werth, türelmét veszítve, július 10-én újabb sürgető levelet küldött a külügyminisztériumba a „szerbek”, azaz a bevándoroltaknak nyilvánított délszlávok kitelepítéséről. Mivel – olvashatjuk az átiratban – a németek és horvátok már megkötötték a kitelepítési egyezményt, „katona-politikai szempontból” elérkezett az idő egy hasonló magyar–német szerződés megkötésére is.¹³⁸

Néhány nappal később valóban felcsillant a remény a magyar kormány előtt. Martin Luther, a német külügyminisztérium Deutschland osztályának vezetője július 20-án közölte Sztójayval, hogy a belgrádi katonai parancsnokság hajlandó tárgyalni a 12 ezer dobrovoljac és csetnik átvételéről Berlinben, azzal a feltétellel, ha „megnyugtató ígérletet kapna, hogy

a továbbiakban a fekete szállítmányok be lesznek szüntetve”¹³⁹

Július 30-án a németek ismét megerősítették a dobrovoljácok átvételére vonatkozó hajlandóságukat, amelyet újfent az áttoloncolások megakadályozásának határozott magyar garanciájához kötöttek.¹⁴⁰

A magyar kormány könnyen beleegyezett a „fekete szállítmányokkal” kapcsolatos német követelésbe, annál is inkább, mivel ezeket valójában már beszüntette. De továbbra sem mondott le az ún. nem őslakosok áttelepítéséről. A németek előtt azonban most már azt hangsúlyozták, hogy ezt a kérdést velük egyetértésben kívánják megoldani.¹⁴¹

A kilátásba helyezett kétoldalú nyilatkozat megtétele helyett Sztójay augusztus 22-én újabb akadályokról értesítette a kormányt. Luther aznap közölte vele, hogy „a tárgyban sajnálatos nehézségek következtek be, amennyiben a belgrádi katonai parancsok – dacára az előbb megadott hozzájárulásnak, kézzel-lábbal védekeznek az ellen, hogy a jelenlegi időpontban a 12 000 csetniket és dobrovoljácot átvegye”. Luther ezúttal a német elzárkózás valódi okát is közölte: a szerbiai német katonai vezetés a németek elleni merényletek, szabotázsok és a rossz gazdasági helyzet miatt zárkózik el a kérés teljesítése elől. Mint tudomására hozták – folytatta Luther –, a Bulgáriából, Magyarországról és Horvátországból illegálisan áttett délszlávok német szempontból a legmegbízhatatlanabb elemek, s attól félnek, hogy a „túlfűtött gőzkazán szétrobban”. Luther végül arra kérte Sztójayt, halasszák el egy időre, nyilván a szerbiai helyzet stabilizálódásáig a dobrovoljácok áttelepítésének rendezését. Sztójay válaszában azt írta, hogy Budapesten kedvezőtlen benyomást fog tenni, ha a „konkrétan megígért átvételt” a katonai parancsnokság nem hajtja végre. Luther erre újra kilátásba helyezte, hogy mindent megtesz 2-3 ezer internált fokozatos átvétele érdekében. Mivel szerinte az ellenállás kifejezetten katonai vonalon történik, azt javasolta Sztójajnak, próbáljanak a jó belgrádi összeköttetésekkel rendelkező budapesti német katonai attasé segítségével eredményt elérni.¹⁴²

A német külügyminisztérium tehát, miközben egyre csök-

kentette a tárgyalásokon szóba jöhető létszámot, ismét katonai vonalra terelte a megbeszéléseket.

Sztójay Homlok Sándor berlini magyar katonai attasé bevonásával berlini katonai körökben, a kormány pedig Görgey Mihály csendőrfelügyelő és Gaál Lajos csendőrnagy útján Belgrádban próbált eredményt kicsikarni. Görgey és Gaál november-decemberben már csak 6 ezer dobrovoljac átvételét próbálta elérni a belgrádi német parancsnokságon. Viszonzásként a magyar kormány felajánlotta, hogy hazatelepítené a mintegy 6 ezer főt kitevő szerbiai magyarságot.¹⁴³

Október végén Karl Werkmeister budapesti német követségi tanácsos és Ghyczy között újabb, de ezúttal is eredménytelen megbeszélésekre került sor. Ghyczy mindenképpen szeretett volna megszabadulni a dobrovoljacoktól, Werkmeister pedig továbbra is elzárkózott minden konkrét ígérettől, s ismét felhánytorgatta az augusztus eleji magyar kitoloncolási kísérleteket.¹⁴⁴

Miután a németekkel folytatott tárgyalások egyre kevesebb reménnyel kecsegtettek, sőt kölcsönös szemrehányásokhoz vezettek és egy tapodtat sem haladtak előre, a magyar kormány tárgyalásokat kezdeményezett az olasz és bolgár kormányokkal, ám ezek is eredménytelenül végződtek.¹⁴⁵

1942 januárjában, a Jugoszlávia felszámolásával kapcsolatos német-magyar gazdasági tárgyalásokon, nyilván gazdasági téren tett engedmények fejében a magyar kormány még egy kísérletet tett a kitelepítések megoldására. Az időközben elkészített statisztika szerint 48 067 fő „bevándorolt” kitelepítését szerették volna elérni.¹⁴⁶

1942 folyamán Bolla Lajos, a belgrádi ideiglenes ügyvivő és Maksimović szerb menekültügyi kormánybiztos folytatott megbeszéléseket a kitelepítések ügyében.¹⁴⁷ Teljesen feleslegesen, hiszen a megszállt Szerbiában az egymást váltó báb-kormányoknak semmiféle beleszólása nem volt az ügyek tényleges eldöntésébe, másrészt képtelen volt megoldani a már mintegy 300 ezer főre szaporodott különféle menekült és kitelepített elhelyezését is.

A német kormány időhúzó taktikájának, a belgrádi német katonai körök merev elzárkózásának okát elsősorban abban kell keresnünk, hogy az elűzött délszlávokat a német-szovjet

háború kitörése után fellángoló *népfelszabadító háború egyik kifogyhatatlan utánpótlásának tekintették*, amely egyre inkább veszélyeztette a szerbiai helyzet konszolidációját.

A délkeleti fegyveres erők főparancsnokságának 1941. szeptember 16-i értekezletén Harold Turner, a szerbiai német katonai közigazgatás vezetője a népi-nemzeti felszabadító mozgalom erősödésének okait a következőkben jelölte meg: az oroszországi háború kezdete, a horvátországi szerbek üldözése és Szerbiába menekülésük, valamint a szerbek kiűzése Bulgáriából és Magyarországról.¹⁴⁸ Turner természetesen hallgatott az alapvető okról, Jugoszlávia lerohanásáról és nemzeti függetlenségének felszámolásáról. A német megszállóknak nyilván nem állt érdekükben, hogy a háborús céljaikat egyre komolyabb formában veszélyeztető jugoszláv partizánmozgalom újabb százezres, vagy akár csak tízezres tömegekkel gyarapodjon.

Hasonló okok miatt szerettek volna a magyar uralkodó körök is megszabadulni a dobrovoljacoktól, az ún. nem őslakos délszlávoktól. A délszláv kitelepítések, s a magyarság számbeli megerősítését szolgáló telepítések azonban az ellenforradalmi Magyarország uralkodó köreinek sajátos céljait, mindenekelőtt a területgyarapodás etnikai igazolását és a jugoszláv földreform revízióját is szolgálták.

A bukovinai székelyek letelepítése a Bácskában

A bukovinai székelyek és a moldvai csángók Magyarországra telepítésének gondolata a XIX. század utolsó évtizedeire nyúlik vissza.¹⁴⁹ A millenniumra készülő Magyarország a gazdasági kényszer miatt Kanadába és a román fejedelemségbe irányuló spontán kivándorlási hullámra felfigyelve igyekezett a bukovinai székelyek körében feléleszteni a Magyarországra történő visszatelepülés gondolatát. 1882-ben az ún. csángó bizottság vezetésével mintegy 22 ezer bukovinai székelyt telepítettek le a Vajdaság mai területére, elsősorban Pancsova (Pančevo) környékére. A XIX. század nyolcvanas éveinek végétől az első világháború kitöréséig Déva környéke, Vajdahunyad

(Hunedoara), Sztrígyszentgyörgy (Streiu-Sîngeorg), Vice (Vița) és Baksa (Bocitua) volt letelepítésük iránya.¹⁵⁰

Nem véletlen, hogy a harmincas évek végének, a negyvenes évek elejének történetírása, publicisztikája újra felfedezte „az erkölcsös, szapora” bukovinai székelyeket. Miközben intőn figyelmeztettek a korábbi telepítések hibáira, egyúttal előkészítették következő, bár korántsem utolsó vándorlásukat.

A XIX–XX. századi telepítési hullám ellenére Józseffalva (Vorniceni), Istensegits (Tibeni), Hadikfalva (Dornești), Andrásfalva (Maneuți) és Fogadjisten (Jakobesti) falvak magyar lakossága 1940-ben 12 083 fő (2689 család) volt.¹⁵¹ Négy telep Rădăuți megyéhez, kettő pedig Suceava megyéhez tartozott. Gazdasági-társadalmi viszonyaikat alapvetően meghatározta az a tény, hogy a döntően földműveléssel foglalkozó bukovinai magyarok kezében mindössze 8557,7 kat. hold föld volt, ami azt jelentette, hogy egy főre átlagosan 0,7 kat. hold jutott. Föld nélküli 306 család, a családok 11,3%-a volt, s 12%-nak nem volt önálló háza. A földnélküliek, s az apró parcellákat birtokló székelyek a környező román nagybirtokokon, mezőgazdasági idénymunkával keresték kenyerüket. A földtulajdonosok első sorban zöldségféléket, főleg hagymát, káposztát termesztettek, amelyet a környező városokba, főleg Csernovicba és Moldvába szállítottak. A földművelők mellett 109 iparos, 105 vasutas és nyugdíjas, 7 kereskedő, 8 aktív és 3 nyugdíjas tanító, valamint 6 lelkész alkotta a bukovinai székelyek társadalmát. Döntő többségük katolikus volt, Andrásfalván élt mindössze 94 református család.¹⁵²

A második világháború kirobbanását követő külpolitikai változások és határrendezések a látszólag évszázados mozdulatlanságban, elszigeteltségben élő bukovinai népeket sem hagyták érintetlenül és igen gyorsan éreztették hatásukat.

1939. szeptemberében lengyel menekültek ezrei áradtak útjaikon. Ennek a kényszerű népvándorlásnak egyelőre csak riadt szemlélői voltak, de néhány hónap múlva két olyan, további sorsukat nagyban meghatározó külpolitikai esemény zajlott le a közvetlen közelükben, amely más tényezőkkel együtt hozzájárult Magyarországra településükhöz.

Az első 1940. június végén következett be, amikor a szovjet kormány jegyzékben szólította fel a román kormányt a polgár-

háború idején elfoglalt Besszarábia, illetve Észak-Bukovina átadására.¹⁵³ A következő esemény a második bécsi döntés, illetve az ennek következtében Romániában kialakult igen feszült belső helyzet és magyarellenes hangulat volt. Észak-Bukovina Szovjetunióhoz történt visszacsatolása elsősorban gazdasági tekintetben éreztette hatását a bukovinai falvakban. Az eddig biztos piacnak számító, szekérrel is viszonylag rövid idő alatt megközelíthető Csernovic a Szovjetunió határai közé került.¹⁵⁴ Ugyancsak nehézséget okozott Észak-Erdély elcsatolása is, mivel a román bojárok ezután nem adtak munkát a székelyeknek. Az egyébként is földszűkével küszködő székelyek helyzetét emellett nagyban rontotta a megelőző négy esztendő rossz termése, a háborús helyzet miatt kirótt katonai kötelezettségek és közmunkák. Józseffalva lakói különösen súlyos helyzetbe jutottak, mert két évvel korábban a falu teljesen leégett.¹⁵⁵

Ilyen körülmények között a Teleki-kormány nem hivatalos csatornákon, a székely falvak papságának segítségével intenzív agitációt kezdett a székelyek között. A kis létszámú magyar papság a soknemzetiségű környezetben élő székelyek egyetlen értelmiségi rétege volt, igen nagy befolyást gyakorolt rájuk, s egyéb okok mellett vitathatatlan szerepet játszott abban, hogy az erdélyi magyarságtól való elszigeteltségük ellenére sem asszimilálódtak, megtartották nyelvüket, hagyományait, szokásaikat. Így aztán a magyarországi kormányköröknek, az erdélyi magyarság vezetőinek és a katolikus egyháznak e papi rétegen keresztül folytatott agitációja sikerrel kecsegtetett. Az áttelepülés szinte fanatikus híve, akit – ahogy ő nevezte – baráti szálak fűztek Telekihez, Németh Kálmán Józseffalvi plébános volt. De még e kis létszámú papság sem volt egységes ebben a kérdésben. Az andrásfalvi református lelkész például jóval kevesebb lelkesedéssel, jórészt a bekövetkezett események hatására szegődött az áttelepülés gondolata mellé.¹⁵⁶

Biztatólag hatottak a magyar kormányra az 1940 őszen Dél-Bukovinában meginduló német kitelepítések is. Horkay József őrnagy, akit a csendőr nyomozóosztály parancsnoksága tapasztalatszerzés céljából rendelt a Romániában működő német áttelepítő bizottság mellé, 1940 novemberében ezt írta

egyik jelentésében: „ezen a vonalon [ti. Dés (Dej), Kolozsvár (Cluj), Nagyvárad (Oradea), Szolnok, Budapest – S. E.] a magyar kormány is áttelepíthetné a csángókat . . . most meg lehetne tanulni, hogy miként kell egy áttelepítésnek végbe mennie és a részükről [ti. a németek részéről – S. E.] felállított élelmezési állomásokat erre fel lehetne használni”.¹⁵⁷ Csakhamar megindult a román telepések beköltöztetése a kitelepített németek helyére.

Észak-Erdély visszacsatolása után a kormány telepítési előkészületei a székely lakosság körében folytatott előzetes agitáció mellett az ún. *lassú beszüremkedés* taktikájára épültek. Ebben az időben kezdődtek meg a hivatalos magyar-román diplomáciai tárgyalások is az áttelepítésről. A Teleki-kormány, bukovinai és moldvai telepítési programja a Székelyföldnek és a székelyeknek Erdély többi magyarlakta területeitől való etnikai elszakíthatóságát akarta megszüntetni és szervesen illeszkedett a Bethlen István és Teleki Pál nevével fémjelzett nemzetiségi politikához. Mint ismeretes, ennek alapja a Szent István-i állameszme volt, amely a magyarság és a Kárpát-medence nemzetiségeinek együttélését hirdette Magyarország keretein belül, az ún. államalkotó magyarság vezetésével.

Közvetlenül a magyar csapatok kolozsvári bevonulását követő napokban, régi ismeretségükre hivatkozva Németh Kálmán kihallgatást kért az akkor Kolozsvárott tartózkodó Telekitől. „Gróf Teleki Pál éppen olyan barátságosan fogadott, mint amikor józseftéri lakásán kerestem fel, de aztán nyugodtan és kedvesen magyarázta, hogy pillanatnyilag nem lehet behozni hosszú korok mulasztását. Ezzel a kérdéssel várni kell, menjek nyugodtan haza”¹⁵⁸ – írta e találkozásról visszaemlékezésében Németh Kálmán. A józseffalvi plébános azonban nem elégedett meg Teleki kitérő válaszával, és sikerült még egy találkozót kieszközölnie. A miniszterelnök ezúttal már azt mondta neki, menjen fel Budapestre, „s aztán majd mindent nyugodtan megbeszélünk”. Teleki nyilván Németh Kálmán megnyugtatót akarta elérni, ő azonban joggal következtetett arra, hogy mégiscsak sor kerül, még hozzá hamarosan, a telepítésre. Ennek reményében Németh „öt paksamétában” sokszorosította a hírt, és átcsempészte a kosznai (Cosna) határnál. „Meg is kapta tőlem a gyermeklázát mind az öt

bukovinai falu, akármennyi kijózanító dolgot mondtak nekik szegény meglepett és ilyen hirtelen dologra rá nem készült paptestvéreim”¹⁵⁹ – írja a röpcédulák hatásáról Németh.

Teleki óvatossága, a telepítés nyílt felvetésének elodázása azzal függött össze, hogy a magyar kormány szembe találta magát a dél-erdélyi magyar menekültek és az Észak-Erdélyből menekülő románok problémájával, s a Magyarország és Románia között még nyitva maradt vagy kölcsönös megállapodással nem szabályozott kérdések (például az optálás) rendezése előtt nem kívánta az egyébként is feszült magyar-román viszonyt újabb problémával terhelni. Ekkor jobbnak látták az érvényben lévő optálási jog által biztosított keretek kihasználását, azaz a „lassú beszüremkedés” taktikájának alkalmazását.

A „kölcsönösségi alapra” helyezett nemzetiségi politika a német érdekek alapján megosztott Erdélyben tovább szította a feszültségeket¹⁶⁰ és Bukovinát sem kerülte el.

A magyar kormány illegális utakon, Németh Kálmán pedig immár Budapestről biztatta a szorult gazdasági helyzetbe jutott bukovinaiakat az áttelepülésre. Egyre többen éltek vagy akartak élni az optálás biztosította lehetőséggel, amelyre a bukar esti magyar követségtől is biztatást kaptak. Kezdetben a katonaköteles fiatalok jöttek át a követség által kiállított hazatérési igazolvánnyal a határon, amit a román hatóságok nem akadályoztak, sőt bizonyos fókig támogattak is.¹⁶¹

1940 őszén az áttelepedési láz miatt felbolydult falvak lakosai, főleg a nincstelenek „már a csizmájukat, párnájukat kezdik eladogatni – szabadulnak a földtől is olcsón”¹⁶² – olvashatjuk az egyik jelentésben. Így aztán a telepítéssel szemben kezdetben tartózkodóan viselkedő andrásfalvi református egyház-község vezetői a budapesti biztatással megindult összeírás után, 1940. december 13-án beadvánnyal fordultak Telekihez. Ebben községük történetét és jelenlegi szorult gazdasági helyzetét röviden ismertetve 16 pontban terjesztették elő leendő telepítésükre vonatkozó kívánságaikat. Teljes jogú állampolgárságot, felekezeti iskolájuk meghagyását, együttes letelepítésüket, hagyományos gazdálkodási szokásaik fenntartása érdekében pedig város mellé, lehetőleg sík vidékre költöztetésüket kérték, hogy – mint írták – fuvarozhassanak, s háziipari

termékeiket eladhassák. Külön hangsúlyozták az egy tagban lévő községi erdő és legelő fontosságát: „hogya így egy pásztort fogadhassunk, s a gyerekek, akik így egyenként legeltették a családok állatait, iskolába járhasanak” – olvashatjuk idézett beadványukban. Református vidékre mennének legszívesebben, írták (az andrásfalviak, valamennyien reformátusok voltak), hogy „többé sem magyarságunkban, se vallásunkban háborgatva ne legyünk”. Így másokkal is házasodhatnának – érveltek –, mert eddig jobbára csak egymás között tudtak párt találni, „majdnem mindannyian vérrokonok vagyunk” – írták. A beadvány további pontjai elsősorban gazdasági jellegű kéréseket tartalmaztak. Jelenlegi földterületükön kívül plusz 500 holdat kértek, mert „jelenleg 1 lélekre 1 hold sem jut”. Kérték továbbá, hogy a földet sajátítsák ki számukra, mert fizetni nem tudnak, s az így megkapott új birtokokon is csak hosszú lejáratú kölcsönrel képesek majd boldogulni. Az emlékezetükben élő korábbi telepítések miatti bizalmatlanságukra utalnak azok a pontok, amelyekben a dévai telepítések „hasznos tapasztalatait” ajánlották a miniszterelnök figyelmébe. Ezzel függött össze az is, hogy egy bizottságot választottak maguk közül azzal a céllal, hogy előzetesen tájékozódjanak a magyar kormány által kijelölt új telepeken. Kérték Telekit, ismerje el a bizottságot a székelyek képviselőjének, s biztosítsa, hogy tagjai Magyarországra jöhessenek, ott „szabadon járhasanak” és megtekintsék a telepítésre kijelölt helyeket.¹⁶³

1940 októberében több magyarországi egyesület is sürgette a telepítés megindítását, mivel „az öt falu lelkileg már teljesen elő van készítve a hazajövetelre” (többek között a Prohászka Ottokár Társaság, az Országos Széchenyi Szövetség, a Collegium Theresianum, a Nemzeti Munkaközpont Országos Szövetsége).¹⁶⁴ A „lelki felkészültségről” minden bizonnyal Németh Kálmán tájékoztatta az egyesületeket, s jórészt az ő fellépése nyomán született meg az említett beadvány, hiszen, mint írta, alig volt előadóterem, egyesületi székház Budapesten, ahol a telepítés ügyét „felelőtlenül, lobogva . . . és majdnem mindig sírásba fulladva” ne propagálta volna.¹⁶⁵

A telepítés előkészületei, főként az agitáció tehát még azelőtt megkezdődtek, mielőtt a magyar kormány hivatalosan is felvette volna az érintkezést a román kormánnyal, sőt meg-

előzték a minisztertanács erre vonatkozó határozatát is. A minisztertanács 1940. november 15-i ülésén hozott döntést, Teleki pedig az 1941. január 17-i minisztertanácson bejelentette, hogy a bukovinai székelyek hazatelepítéséhez az anyagi fedezet is megvan.¹⁶⁶

Nem sokkal ezután, 1941. február 4-én a magyar kormány jegyzéket intézett a román kormányhoz a bukovinai székelyek hazatelepítése tárgyában. A jegyzékben a magyar kormány lakosságcserét javasolt az ügy megoldása érdekében. Az időközben elkészült összeírás szerint ez 2689 bukovinai magyar családot, összesen 12 076 főt érintett. Áttelepítésük fejében ajánlották a románoknak, hogy a kormány „hajlandó ugyanennyi román fajú egyénnek az országból való kiköltöztetéséhez hozzájárulni”, habár a lakosságcserét nem tekintik az áttelepítés előfeltételének. Javasolták továbbá, hogy a németek és a román kormány között létrejött kitelepítési egyezményt tekintsék a leendő szerződés alapjának. A javasolt lakosságcsere-egyezmény biztosította volna a kitelepülők számára mind ingó, mind pedig ingatlan vagyonuk, illetve ellenértékük kivitelét. A február 7-i román válasz csupán annyit közölt, hogy „az illetékes hatóságok tanulmányozás tárgyává tették” a magyar javaslatot.¹⁶⁷

Márciusban Bárdossy külügyminiszter táviratban sürgette Rényi Viktornál, a bukaresti magyar követség első tisztviselőjénél a további lépéseket. Rényi közbenjárására Cretzianu román külügyi államtitkár csupán annyit helyezett kilátásba, hogy utánajár az ügynek a telepítésügyi minisztériumban, de mint közölte, nem áll módjában engedélyezni a bukovinai közösségekbe küldendő magyar állami tisztviselő működését, amely ugyancsak a magyar kívánságok közé tartozott.¹⁶⁸ Így a magyar kormány továbbra is a kiépített illegális csatornákon keresztül folytatta telepítési agitációját.

A románok halogató magatartása miatt Rényi még 1941. márciusában sem látott más megoldást, mint hogy hazatérési igazolványok kiadásával bonyolítsák le az akciót. Véleménye szerint ez úgy történhetne, ha a követség nemcsak a katonaköteles fiataloknak adna ki igazolványokat. Amint a külügynek jelentette, tett is már ilyen irányú lépéseket. Utasította a bukaresti magyar követséghez beosztott Perlaky belügyi-

nisztériumi titkárt, hogy a „valóban nincsteleneknek” is állítsa ki hazatérési igazolványt. Ők ugyanis – írta Rényi – a telepítési huzavona miatt olyan helyzetbe kerültek, hogy ittmaradásuk csak akkor lehetséges, ha segítyeket kapnak. Ingóságukat eladogatták, új szerződést idénymunkára már nem kötöttek, bízva a nyilván túlzott ígéretekől sem mentes telepítési agitációban.¹⁶⁹

A román kormány magatartását ekkor elsősorban az egyre feszültebb magyar–román viszony, saját belpolitikai nehézségei, s minden bizonnyal a folyamatban lévő német kitelepítések is befolyásolták. Magyarország és Románia viszonyának fokozatos romlása szinte valamennyi függőben lévő kérdés rendezését lehetetlenné tette.¹⁷⁰ A román kormánynak, amely soha nem nyugodott bele igazán Észak-Erdély elvesztésébe, nem állt érdekében a telepítés lebonyolítása lakosságcsere útján. Attól tarthattak, hogy a bukovinai székelyeket Észak-Erdélyben helyezik el, s ez egyik hatásos érvüket, a terület nemzetiségi összetételét gyengítette volna. Bizonyára az illegális telepítési agitáció sem növelte megegyezési hajlandóságukat, s a bukovinaiak átszivárogtatása sem számított éppen barátságos gesztusnak.

A magyar kormány lényegében a német kitelepítési taktikát igyekezett alkalmazni. Sztójay bérlini magyar követ március 5-én Bárdossy miniszterelnökhöz küldött jelentésében ezt így fogalmazta meg: minden hivatalos lépést „megelőzött a politikai ágensek munkája, s csak akkor került sor az államközi egyezmények megkötésére, amikor a bizalmas kiküldöttek jelentették, hogy érettnak találják a talajt”.¹⁷¹

A kormány eközben itthon is egyre komolyabb formában foglalkozott az ügyvel. 1941 januárjában bizottságot hozott létre, amely a kormány elképzelésének megfelelően a székely telepítés Szolnok-Doboka megyei lehetőségeit tanulmányozta. A bizottság, tekintettel az andrásfalviak kérésére, a már Magyarországon tartózkodó bukovinaiakból, illetve a kormány által kijelölt tisztviselők közül állt. A bizottság hamarosan elkészülő jelentése a következőket tartalmazta: a terület alkalmas „nem teljesen szétszórt telepítésre”, melyet azért ajánlanak a kormány figyelmébe, hogy így „ezen a magyar nemzetiség-stratégiai szempontból rendkívül fontos összekötő vidéken a

székelyföldi magyarságot az alföldi magyarsággal lehetőleg zárt és folyamatos magyar településekkel hídként összekös-sük". A jelentés diszkrét megfogalmazása, amely szerint Szol-nok-Doboka megye alkalmas „nem teljesen szétszórt telepí-tésre”, magyarul szólva azt jelentette, hogy ez a variáció a bukovinaiaknak csakis a szétszórt letelepítését tette volna le-hetővé, amit pedig, mint utaltunk rá, az áttelepülők minden-képpen szerettek volna elkerülni. Ugyanez a bizottság vizsgál-ta meg a Szatmár és Bihar megyei telepítés lehetőségét is. Míg az előbbit Teleki támogatta erőteljesen, az utóbbi mellett elsősorban Németh Kálmán agitált.

Az említett elképzelések mellett – a nemzetközi helyzet vál-tozásával párhuzamosan – egyre erőteljesebben hallatták hangjukat egy harmadik verzió képviselői is. A Teleki halálát és Jugoszlávia lerohanását követő időben – a Németország fel-tétel nélküli kiszolgáltatását sürgető hangokkal párhuzamosan – felerősödtek a magyarországi nemzetiségek és az „ezeréves határokon” kívül élő magyarok *totális áttelepítését* szorgal-mazó hangok, főként katonai körökben. Míg a Teleki-kor-mány telepítési elképzelései a Szent István-i állameszme je-gyében születtek, a Werth Henrik vezérkari főnök által megfo-galmazott és a katonai vezető körök által támogatott elképze-lés a németek világháborús győzelme esetén végrehajtandó etnikai rendezéshez kívánt alkalmazkodni.

Werth 1941. április 19-i emlékiratában, amelyet Bárdossy miniszterelnökhöz intézett, „felismert államvezetési feladat-ként” sürgette a határokon túl élő magyarok délvidéki letele-pítését. Werth azzal érvelt, hogy „a harcok folytán, illetve a dobrovoljacok eltávolítása miatt” számos település üresen ma-radt, s a 22 éves szerb uralom a Délvidéken kiutasításokkal és telepítésekkel jelentős mértékben gyengítette az ottani ma-gyarságot. Annyit elismert ugyan, hogy a Ferenc-csatornától délre a magyarság már korábban, azaz 1918 előtt is jelentős kisebbségben volt, de véleménye szerint éppen ezért kell ide „új magyar elemeket” telepíteni. A Ferenc-csatornától észak-ra fekvő területeken viszont – érvelt tovább Werth –, mivel ott a magyarság többsége „határozottan kidomborodik”, elege-dő a magyarság „természetes szaporodását” minden eszközzel elősegíteni. Szerinte 10 ezer magyar család odatelepítése ele-

gendő lenne ahhoz, hogy a magyarság megerősödjön. A határon túl élő magyarok visszatelepítésén kívül Magyarország sűrűn lakott körzeteiből származó családok áttelepítését is szorgalmazta, amelyek, mint írta, „alkalmasak arra, hogy az ottani magyarságot számszerűleg megerősítsék”. Werth 150 ezer ún. nem őslakos szerb eltávolítását szeretne volna elérni.¹⁷²

Amikor Magyarország belépett a Szovjetunió elleni háborúba, Werth elérkezettnek látta az időt az előző tervnél is nagyobb szabású telepítési elképzelés felvetésére. Bárdossyhoz augusztusban intézett újabb emlékiratában *valamennyi* magyarországi szláv és román kitelepítésével kívánta egyszer s mindenkorra megoldani a nemzetiségi kérdést, sürgetve egyúttal Magyarország nagyobb arányú részvételét a szovjet-ellenes háborúban. Werth úgy vélte, hogy ily módon még a háború befejezése előtt megoldható lesz „ezeréves határaink visszaszerzése”, így a Bánát visszacsatolása is. Ezáltal, a korábbi kitelepítési tárgyalások kudarca ellenére, engedményeket lehet kicsikarni a németektől a magyarországi szlávok, románok és zsidók kitelepítésének kérdésében, s végül ennek fejében Magyarország részesedhetne a szovjet nyersanyag-készletekből is.

Bárdossy Werth Henrik totális kitelepítési ötletét egyszerűen „fantasztikumnak” minősítette, amelynek megvalósítása szerény számítások szerint is mintegy 8 millió embert érintene. A miniszterelnök azonban nem is elsősorban technikai okok miatt tartotta megvalósíthatatlannak az ötletet, hanem főként azért, mert ez egyenlő lenne a magyarság Kárpát-medencében elfoglalt gazdasági, politikai súlyának csökkenésével. Mint ezzel kapcsolatban Horthyhoz intézett levelében írta: egy ilyen arányú telepítés „az egész terület életrendjét és mai gazdasági struktúráját feldúlná, és gazdaságilag és katonailag is olyan állapotot teremtené, amelynek fenntartása még a legmerészebb fantáziával is alig képzelhető el, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy elsősorban a Kárpát-medence peremén (a perifériákon) lévő területek maradnának lakatlanok”. Bárdossy azt is kizártnak tartotta, hogy „az európai rendet megalkotó tengelyhatalmak, bármilyen jutalmi címén is, vákuumot akarnának teremteni a Kárpát-medencében...”¹⁷³

S bár Werth német mintát követő totális kitelepítési elképzelése nem vált, nem válhatott uralkodó koncepcióvá a magyar politikai életben, 1941 áprilisában a visszacsatolt délvidéki területeken komoly politikai szerephez jutó hadsereg a Bácskában – a kormány tudtával – lényegében a *totális kitelepítés* politikáját igyekezett megvalósítani. Mint láttuk, elsősorban a délszlávok vonatkozásában, a dobrovoljacok és a többi szerb és délszláv nemzetiségű lakos kezdetben válogatás nélküli elűzésével.

A Jugoszlávia megtámadását követő április 28-i minisztertánácson Teleki Szatmár és Bihar megyei telepítési elképzeléseit már csak Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter képviselte. Bartha Károly honvédelmi miniszter, nyilván Werth álláspontjának ismeretében, a bácskai telepítés mellett foglalt állást. Ezt támogatta Zsindely Ferenc miniszterelnökségi államtitkár is. Bonczos Miklós belügyi államtitkár (később telepítésügyi államtitkár) azt hangsúlyozta, hogy a székelyek „nem akarnak a románok közé menni”. Ezzel, ha burkolt formában is, a bácskai telepítés mellett érvelt. Pedig Bonczosnak nyilván tudomása volt arról, hogy a bukovinai magyarok olyan beadványokkal ostromolták a miniszterelnökséget, amelyekben azt sürgették, hogy magyar vidékre telepedhessenek le. De tudott arról is, hogy Németh Kálmán a hortobágyi telepítést szorgalmazta.

Bárdossy, meglehetősen óvatosan, a két nézet között lavírozva foglalt állást. Kompromisszumos javaslata azonban a bácskai telepítés javára billentette a mérleget. Azt fejtegette, hogy a Magyarországra szivárgott 324 családot Szatmárba kell letelepíteni¹⁷⁴, a többit pedig, azaz többségüket a Bácskába, mivel ez már „benépesítési kérdés”.

S bár a szűkszavúan leírt jegyzőkönyv csak vázlatosan tükrözi a telepítés kérdésében folytatott vitát, annyi mégis megállapítható, hogy a kormány tagjainak többsége április végén már a bácskai telepítés gondolatát támogatta.

A minisztertanács végül úgy határozott, hogy a Magyarországon lévő bukovinaiak letelepítését azonnal el kell kezdeni Szatmárban, s ehhez szükségtelen megvárni egy külön telepítési bizottság létrejöttét. A döntés értelmében „azonnali, gyors intézkedéssel” kellett az akciót végrehajtani, a még Bukoviná-

ban lévőket pedig a Bácskában helyezik majd el. Ugyanez a minisztertanács az ugyancsak illegális csatornákon megindított moldvai csángó telepítést „előkészítendőnek”, de azonnali intézkedésre éretlennek minősítette.¹⁷⁵

Az április 28-i minisztertanácson még egy fontos napirendi pont szerepelt. A kormány tagjai meghallgatták Nickl Alfrédnak, a külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztálya vezetőjének beszámolóját Carl Clodiusszal, a német külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztálya helyettes vezetőjével folytatott tárgyalásairól. E tárgyalásokon a németek egyértelműen a magyar fél tudomására hozták, hogy a Jugoszláviára korábban hárult gazdasági terheket Magyarországnak és Bulgáriának át kell vállalnia, mintegy a területi igényeik Jugoszlávia kárára történt kielégítésének kompenzálásaként. Lényegében a Bácska egész terményfeleslegére, elsősorban búzára, kukoricára és kenderre vonatkoztak a német követelések. Miután Bárdossy „mértányosnak és indokolhatónak” minősítette a német kívánságokat, a minisztertanács egyhangúlag hozzájárult, hogy a Bácska mezőgazdasági terményfeleslegét „a háború tartamára és annak befejezéséig” Németországnak, illetve Olaszországnak szállítsák. A kormány ugyanakkor továbbra is igényt tartott a korábban Jugoszláviából Magyarországra importált mezőgazdasági terményekre.¹⁷⁶

A bevonulást követő hetekben azonban a magyar csapatok több mint tízezer, zömmel mezőgazdasággal foglalkozó délszláv lakost űztek el földjükről, s így bizonytalanná vált a német követelések teljesítése. A magyar kormány számára már csak ezért is sürgetővé vált a jól termő bácskai részek újratelepítése. Ebbe az irányba hatott az erőteljes telepítési agitáció által keltett „utazási hangulat” a bukovinai székelyek körében, a Délkelet-Európában egyre fokozódó háborús készülődés, de sietségre készítette a kormányt a területi veszteségek miatt Romániában kialakult bizonytalan belpolitikai légkör is. Nem maradt hatástalan a katonai vezető körök kormányra gyakorolt nyomása sem.

A Jugoszlávia megtámadását követő események tehát – köztük a délszlávok már befejezett tömeges kiűzése – elsodorták a székely telepítés Teleki képviselte koncepcióját, és radikálisan megváltoztatták a telepítés földrajzi irányát.

Május 9-én a kormány döntött abban a kérdésben is, hogy a jugoszláv földreform során a délszláv telepeseknek juttatott 53 ezer kat. hold földet a külföldi magyarok hazatelepítésére kell fordítani.¹⁷⁷

Két nappal később, 1941. május 11-én Magyarország aláírta Romániával a bukovinai székelyek áttelepítéséről szóló megállapodást. A román kormány számára megnyugtatólag hatott, hogy a telepítés Bácska felé irányul, s nem érinti az észak-erdélyi románokat. Az egyezmény – ellentétben a magyar kormány eredeti elképzeléseivel – nyitva hagyta az áttelepülés vagyoni jogi kérdéseinek rendezését, s a magyar kormány magára vállalta az új telepesek ellátását házzal, földdel és termelőeszközökkel.¹⁷⁸ Csak a telepítés befejezése után kapott utasítást a pénzügyminiszter, hogy dolgozzon ki tervezetet arra vonatkozóan, hogyan lehetné a román kormánnyal megtéríttetni a függőben maradt követeléseket.¹⁷⁹ Az egyezmény nem tartalmazta a magyar kormány lakosságcserére vonatkozó korábbi javaslatát sem. Lehetővé tette viszont, hogy a magyar kormány megbízottai a helyszínen irányítsák a telepítés munkálatait. Az áttelepülők eladott ingóságokaiból 2 ezer lejt hozhattak magukkal, az ezt meghaladó összeget a bukaresti magyar követségnél helyezték letétbe. Kétnapi élelmén kívül személyes holmijuk és kevés háztartási felszerelés képezte poggyászukat. Megtiltotta a megállapodás a gazdasági felszerelések, gabona, takarmány, igás- és hásonállatok, nagyobb mennyiségű élelmiszer és a templomi harangok kivitelét. Florini román állomásról május közepén vonaton indult el a telepesek első csoportja, s az utolsó, 1500 fős csoport június 16-án lépte át a magyar–román határt. Koszna magyar határállomáson orvosi vizsgálaton vettek részt, majd Désen, Kolozsváron, Nagyváradon, Hódmezővásárhelyen és Szegeden át folytatták útjukat a Bácska felé.¹⁸⁰ 1941 május–júniusában a dobrovoljácok helyére összesen 3279 bukovinai székely családot (13 200 fő) telepítettek be, 35 ezer kat. hold földre.¹⁸¹

Időközben megalakult a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybizottság, vezetője Bonczos Miklós belügyi államtitkár lett, s június 24-én a minisztertanács Nagy Valér rendőrtanácsost nevezte ki Bonczos helyettesévé, aki szintén 1940 októbere óta vett részt a telepítés előkészítésében. Újvidéken

működött a kormánybiztosi kirendeltség, amelynek szegedi részlegét a vasúti szállítás feladataival bízták meg.

Az érkező székely családokat a már kiürített dobrovoljac házakban szállásolták el, amelyeket odaérkezésükig jórészt rendbe hozott a katonaság. A gazdálkodás beindulásáig a telepések élelmezéséről, ellátásáról a kormánybizottság gondoskodott. A telepítés költségeit a kormány lényegében négy forrásból finanszírozta. Elsősorban a jugoszláv telepések ingatlan és ingó vagyonára épített, emellett felhasználták az „Erdélyért” segélyezési akcióban és a belügyminisztérium „közjótékonyági és emberbaráti intézmények” elnevezésű rovatán összegyűlt összegeket, valamint a délszláv lakosságtól elvett, és ideiglenesen bérbe adott földek bérleti hasznát.¹⁰²

A kormány tehát nem teljesítette az áttelepülő székelyek kívánságát, hogy kompakt magyar vidékre telepítsék őket, és illúzió maradt az a várákozásuk is, hogy régi településeik kerekeit meghagyva élhessenek Magyarországon. Az öt bukovinai székely község lakóit 14 községbe, illetve ún. szállásra (tanya) helyezték el. A hadikfalviak Stepaničevóra (211 család, 768 fő), Tankošičevóra (40 család, 166 fő), Veternikre (40 család, 232 fő), Vojvoda-Mišićre (11 család, 42 fő), Staro Đurđevóra (148 család, 590 fő) és Sirigre (114 család, 493 fő) kerültek. A józseffalviak és fogadjistenbeliek Tomičevóra (66 család, 290 fő) és Vajszkára (Vajska) (46 család, 204 fő). Az andrásfalviakat Feketičen (35 család, 153 fő), Mali Beogradban (60 család, 290 fő), Karađorđevo-Pavlovón (174 család, 800 fő) és Kosičevón (25 család, 143 fő) telepítették le. S végül az istensegitsbeliek két dobrovoljac telepen rendezkedtek be, Sokolacon (260 család, 1156 fő) és Nova Crvenkán (92 család, 445 fő).¹⁰³

A házak és egyéb ingóságok elosztásánál hármass elvet igyekeztek érvényesíteni. Figyelembe vették a család, a Bukovinában maradt vagyon és a juttatott föld nagyságát. Eszerint törént az ígás- és egyéb állatok szétosztása is. A Bonczos által 1941. október 20-án készített jelentés szerint a telepéseknak 1942 db lovat, 152 csikót, 1012 tehenet, 375 növendékmarhát és 2542 sertést stb. juttattak. Vásárolt és szétosztott a kormánybiztosság 38 felszerszámozott lovat és 19 szekeret is, amelyet Hadiknépe és Horthyvára lakosai között osztott szét. Ennek ellenére komoly gondot okozott a lovak és szekerek,

valamint egyéb mezőgazdasági eszközök, főleg az eke hiánya. A hadiknépi telepfelügyelő, még 1942 januárjában is ahhoz kért segítséget, hogy legalább minden második családnak adjanak ekét. Harminc szekér hiányzott a faluban ahhoz, hogy ugyancsak minden második családra legalább egy jusson.¹⁸⁴

Mivel a letelepítés egyik fő célja Bácska nemzetiségi térképének megjavítása mellett a földek azonnali megmunkálása volt, a berendezkedés első napjai után megkezdődött a még dobrovoljacok által elvetett termény közös, kalákában végzett betakarítása és egyéb mezőgazdasági munkák befejezése. A sokgyermekes asszonyok munkába állása érdekében (nem volt ritka a 10–12 gyermek) óvodákat, majd iskolákat szerveztek az új telepeken. Az utóbbiak megszervezése azért sem tűrt halasztást, mert a családokban nagy volt az írástudatlanság. Például Hadikvára 160 iskolaköteles gyermeke közül mindössze 16 tudott írni, olvasni. Igyekeztek a telepeket egészségházzakkal és orvosokkal is ellátni.

A gazdasági élet irányítását a katonai közigazgatás által ki-nevezett helyi telepfelügyelők végezték, akik a járási gazdasági felügyelőnek, illetve a telepítési kormánybizottság gazdasági szakembereinek voltak alárendelve. Gyors ütemben nevezték ki a jegyzőket, főjegyzőket is – zömmel Magyarország első területeiről –, akik a székely telepek választott bíróival együtt intézték a falvak ügyes-bajos dolgait. A telepfelügyelők a végzett munkáról pontos feljegyzéseket készítettek, ennek alapján állapították meg a jövedelmeket és osztották el a terményt. A házat, a földet, a jószágot egyelőre használatba adták, mivel a földosztás és egyéb tulajdonjogi kérdések megoldása – úgymond – „bizonyos hosszadalmasabb eljárást kíván”.¹⁸⁵

A telepítés megindulásakor elrendelt hírzárlat feloldása után a sajtó, a rádió egymást túlcitálva dicsőítette a kormány „példás gyorsasággal” végrehajtott telepítési akcióját. E tudósítások szerint a „dobrovoljacoktól megtisztított Bácska” hön várta „az izzó hazafiságtól és magyar öntudattól fűtött” bukovinaiakat.¹⁸⁶ A székelyek között azonban nem a híradásokban olvasható és hallható, elvárt „izzó hazafiság” volt az általános hangulat. Még akkor sem, ha tudjuk, hogy a papjaik által tudatosított nemzeti érzés szerepet játszott elhatározásukban, s

a Magyarországra érkezésük alkalmával készült fényképek nem csupán manipulációval kicsalt örömet tükröztek. A sajtó fennkölt hazafiságképevel ellentétben a székelyek öröme, meghatottsága a telepítés első napjaiban elsősorban abból a reményből táplálkozott, hogy földet, létbiztonságot kapnak új hazájuktól, azaz *társadalmi, szociális problémáik megoldását várták*.

Decleva május végén, a telepítés kapcsán kiadott bizalmas katonai közigazgatási parancsában az uralkodó körök által elvárt „izzó hazafiság” hiányát kénytelen volt elismerni: „a 174 éves távollét szükségessé teszi a bukovinai székelység nemzeti és hazafias öntudatának felébresztését – írta. – Köztük ugyanis főleg csak a faji öntudat kétségtelen és erős jeleit lehet felismerni, gondosan ügyeltek magyarságuk megőrzésére, de idegen hazában éltek és annak körülményei szerint kellett életkörülményeiket berendezniök... Általában földéhesek. Rendkívüli takarékoságuk célja a földszerzés... Igen fontos, hogy a föld nevükre legyen írva. A telepeseket mihamarabb tulajdonba kell helyezni, mert a bizonytalanság érzését nem bírják.”¹⁸⁷

A magyar sajtó tárgyilagosabb része is elismerte, hogy feszültséget, bizonytalanságot okozott a földosztás elhalasztása őszre, zökkenőkkel járt a házak elosztása, viták forrása volt a learatott termésből való részesedés mértéke, az ellátásuk termelőeszközökkel. Ez utóbbi hiányát részben a katonaság saját forrásaiból, részben a szomszédos községek „közerejének kirendelésével” pótolták. Egyes tanulmányok intón emlékeztettek a korábbi telepítések szomorú tapasztalataira is, és nyomatékkal hívták fel a hivatalos körök figyelmét: „ha megmarad a bő gyermekáldás, már a következő nemzedéknek is el kell vándorolni”. Hiába javasolták azonban tartalékföldek képzését, bizonyos kötöttségek bevezetését a föld eladásának és elaprózódásának megakadályozására.¹⁸⁸

Németh Kálmán keserűen írta le az első napok csalódását: amikor a székely asszonyok meglátták az üszkös, kiégett dobrolójác házakat (amelyeket pedig a katonaság igyekezett rendbe hozni a telepések megérkezése előtt), „eltakarták a szemüket és az összeroskadt tetők alatt emberi lábakat véltek felfedezni és esküdöztek, hogy itt *nem maradnak* a korom és

az üszök között". A férfiak csak azzal tudtak lelket önteni beléjük, hogy hoztak a határból egy kis földet, mutatván, „erőstjő a föld”.¹⁸⁹

A környező falvak délszláv és magyar földművesei sem a sajtó által elképzelt lelkesedéssel fogadták a székelyeket. A telepések és a helyi lakosság közötti feszültség az attól való félelemből fakadt, hogy egyrészt tovább folytatódik a jugoszláv földreform revíziója, másrészt az új telepések miatt a helyi magyarság is kiszorul a földreformból. Hogy volt mitől tartaniuk, mutatja, hogy a déli hadsereg katonai közigazgatási csoportparancsnoksága július közepén elrendelte a magyar parasztok, mezőgazdasági munkások „szertelen és mérték nélküli” földigénylésének korlátozását.¹⁹⁰ A helybeliek közérzetét rontották a közmunkák s az egyre gyakoribb rekvirálások. 1941. július 18-án a vezérkar főnöke „a német birodalmi kormány határozott óhajára” egész Bácska területén elrendelte az 1940. évi, vagy még régebbi termésű kukorica, búza, rozs és őrleményeik felkutatását, a fejadagon felüli mennyiség zár alá vételét, s a Futurán keresztül történő kényszerfelvásárlást. A német igények kielégítése után fennmaradt mennyiséget a katonai közigazgatási hatóságok a Bácska „ellátatlanjainak”, azaz az új telepéseknek adták. A rekvirálást a hadsereg nyílt parancssal ellátott élelmiszer-beszerző osztagai végezték. Werth „komoly, villámgyors és eredményes munkát” várt.¹⁹¹

A szegedi törvényszéken és annak öttagú különtanácsában „a magyar nemzet megbecsülését” ért sérelem és „kormányzósértés” címén hozott, egyre emelkedő számú ítéletek is elmentnőnek a hivatalos, mindent nemzetiszínűre festő hangulatképnek. Az új telepéseket sokan egyenesen „magyar dobrovoljácoknak” nevezték, akik kivételezett helyzetben vannak. A határváltozásoktól a magyar parasztok, mezőgazdasági munkások társadalmi, szociális igazságot vártak, ehelyett rekviráló katonák és újabb kiváltságosok érkeztek. Ahogy az egyik elítélt magyar nemzetiségű néhány holdas gazda kijelentette: „Vártuk a magyar testvéreinket, hogy felszabadulva jobb dolgunk legyen és most bilincseket vernek ránk, ilyen államban tönkre kell menni az embernek, nem megélni.”¹⁹²

A délvidéki „óslakók” és a betelepített székelyek között ki-

alakult ellentétekről, feszültségekről, az alig változó, sőt a lakosság jelentős részének helyzetét nehezítő életfeltételekről a telepések természetesen semmit sem tehettek. Az ellentmondások alapvető oka abban a politikában volt keresendő, amelytől távol állt a szociális igazság tényleges megteremtése, s bevallott célja is az volt, hogy a székely telepéseket „magyar dobrovoljácokként” használja fel a Bácska nemzetiségi viszonyainak átformálására, s a rendszerhez hű, attól szorosan függő paraszti réteg kialakítására.

Az 1941. júliusi minisztertanácsi ülés – lényegében egy már létező gyakorlatot szentesítve – kimondta a jugoszláv agrárreform ún. juttatási részének hatálytalanítását, a megváltási részét azonban továbbra is érvényesnek fogadta el. Ezzel 192 ezer kat. hold szabadult fel földbirtok-politikai célokra. Ez a földterület elsősorban a jugoszláv földreform során létrehozott 62 zárt dobrovoljác telep 53 ezer kat. holdjából, illetve az egyéb juttatásokból származó 139 ezer kat. holdból tevődött össze. Emellett számoltak a zsidó birtokok kisajátításával is, amelyek mintegy 16 ezer kat. holdat tettek ki. Az 53 ezer kat. hold felett a Bonczos-féle telepítési bizottság rendelkezett, a többi a helyi igények kielégítésére szánták. A minisztertanács kimondta, hogy ebből a földből nem kártalaníthatók a jugoszláv földreform során kárt szenvedett birtokosok, erre más bácskai földeket kívántak felhasználni. A minisztertanács határozata nyíltan leszögezte: „A magyar kormány által lebonyolítandó juttatási eljárás során a szláv őslakossággal szemben a szentistváni állameszme mellett is megengedhető retorzió alkalmazható, melynek mértéke felől a kormány később határoz.” Ezzel a kormány lehetővé tette a további kisajátításokat – nyilván a Bácska északi részén még helyükön maradt délszláv telepésekre és az ún. nem őslakosokra gondolva. Kizárta a juttatásból azokat az „őslakókat”, akik csetnik szervezetnek, vagy más olyan társadalmi szervezetnek, egyesületnek voltak tagjai, amely „nyíltan vagy burkoltan” magyarellenes volt. Igyekezvén enyhíteni az előbbi kategóriákba nem tartozó, s ezáltal meglehetősen meggyérült délvidéki jogosultak elégedetlenségét, az alaprendelet nincstelenek esetében eltekintett a vételár 30%-ának előzetes kifizetésétől, valamint a feltételnek állított mezőgazdasági felszerelés meglététől is.

A minisztertanács egyúttal utasította a földművelésügyi minisztert, dolgozza ki a délvidéki földreform részletes tervét.¹⁹³

Július 8-án Bárdossy ismét arra hívta fel a kormány figyelmét, hogy „a 14 ezer Bácskába telepített székely földbirtok rendezésével várni nem lehet”. Mivel az érdekelt hivatali fórumok még mindig nem tárgyalták az ügyet, július 15-én a minisztertanács visszatért a kérdésre. Ezúttal már nemcsak azt rögzítették, kinek nem juttatható föld, hanem egyértelműen amellett foglaltak állást, hogy a kisajátított területből elsősorban a székelyek, a délvidéki harcokban elesettek hozzátartozói és rokkantjai, az „öslakosok” és a más vidékről hazatelepítettek (és telepítendőek) kaphatnak földet. A székelyek annyi kedvezményt kaptak – nyilván Bukovinában maradt vagyonuk kompenzációjaképpen is –, hogy másoktól eltérően, akik az adott föld kataszteri tiszta jövedelmének minden koronája után 40 pengőt fizettek, ők ennek 75%-ért kapták a földet. A korábbi minisztertanács még egyértelműen megtiltotta a jugoszláv földreform során kárt szenvedett földbirtokosok kártalanítását, most a kormány úgy határozott, hogy azokat, akiket „különösen nagy méltánytalanság ért”, ebből a földből is kártalanítani lehet.¹⁹⁴

1941 novemberéig befejeződött a földek tulajdonba adása: a Telepítési Kormánybiztosság összesen 35 ezer kat. hold földet osztott ki a bukovinai székelyeknek, 481 vitézi családnak (2325 fő), 46, a délvidéki harcokban elesett katona családjának, illetve 53 moldvai csángó családnak (161 fő). A baranyai háromszögben kisajátított zárt dobrovoljac községekbe 1324 családot (5800 fő), főleg vitézeket, moldvai csángókat, illetve később boszniai magyarokat telepítettek.¹⁹⁵ A telepítésre szánt 53 ezer kat. holdból tehát 18 ezer megmaradt.¹⁹⁶

A székelyek házaspáronként 3 holdat, illetve gyermekenként 1-1 holdat, a vitézek viszont családonként 15-16 holdat kaptak. Jelentős törlesztési, s némi adófizetési kedvezményben is részesültek. Csak a tulajdonbavétel után, tehát 1941 októberétől–novemberétől lettek adókötelesek. A föld és ház kedvezményes vételárát 47 év alatt kellett volna törleszteniük, amit holdanként 4 pengő telepítési költség, a juttatott ingóságok teljes értéke terhelt még. Gazdálkodásukat a hadigazdálkodásból következő és a német szállítások teljesítését célzó

szigorú előírások szabályozták. A gazdasági felügyelők a földosztás után is ellenőrizték a falvak gazdasági tevékenységét, és felsőbb utasítás szerint szabták meg, mit és mennyit termeljenek a telepések. A más termelési technikát igénylő itteni földművelés elsajátítására is ösztönöztek; az új telepések számára gazdatanfolyamokat szerveztek.

A telepek mindennapi, küzdelmes életébe engednek bepillantást a telepfelügyelőknek az újvidéki birtokkirendeltség számára készített rendszeres jelentései. Az andrásfalvi körzet telepfelügyelője például 1943. májusi jelentésében leírja, hogy a cukorrépában és napraforgóban 50%-os kárt tettek a rovarok, így termés alig várható. Más jelentések talajvízről, súlyos takarmány- és tüzelőhiányról panaszkodtak. Komoly gondok nehezítették az oktatás beindítását is. 1941 novemberéig a székelly telepeken 26 iskolát hoztak létre a mintegy 4 ezer iskolaköteles tanuló számára, de ahhoz, hogy maximum 45-50 fős létszámú osztályokat alakíthassanak ki, még legalább 24 új tanteremre lett volna szükség. A megfelelő tanítói gárda is lassan toborzódott a tanítói lakások hiánya miatt. Horthyvára (Stepaničevo) telepfelügyelője például arról ír, hogy az 1942/43-as tanévben a faluban sem tanító, sem óvónő nem volt. Vajszkán a 333 iskolakötelesre 6 tanterem, Hadikújfalun pedig 292 gyermekre 2 tanterem jutott az első tanévben. Hadikligeten (Veternik) és Hadikszálláson a 200 iskolás gyermeket egy tanító tanította egy teremben, s az 1942/43-as tanévben ő is csak három hétig tartott órát.¹⁸⁷

A valóban jelentős kiváltságokat élvező telepések élete tehát korántsem volt felhőtlen. Nemcsak a szokatlan környezet nehézségeit kellett leküzdeniük, a „gyantaszaghoz szokott tüdőket” az alföldi porhoz szoktatniuk, hanem az egyre magasabb termelési követelményeknek is eleget kellett tenniük. De az említett kedvezmények nem biztosították, még rövid távon sem, a birtokaprózódás megakadályozását. A kiutasított jugoszláv telepések visszaszivárgása sem növelte biztonságérzetüket, bár minden székelly telepen megerősített csendőrsőrs vigyázott a „visszatelepítettek nyugalmára”.¹⁸⁸

A telepítésekkel az elsődleges célt, a Bácska nemzetiségi térképének gyökeres átalakítását nem sikerült megoldani. Igaz, mintegy 11%-kal sikerült „javítani” a terület nemzetiségi

arányait, de ez a szám nemcsak a székelyeket, a vitézeket, a moldvai csángókat és az egyéb betelepülőket (például hivatalnokokat, horvátországi és szerbiai magyarokat), hanem a magyar népszámláláskor magukat ilyen, vagy olyan okból magyarnak valló délszlávokat is magában foglalta. Az egész Bácska területén az 1930-as jugoszláv népszámlálás 38,2%-ban jelölte meg a magyarok arányát, 33,2%-ban a délszlávokét, míg az 1941-es magyar népszámlálás szerint a népesség 49,3%-a volt itt magyar, 23,9%-a pedig délszláv.¹⁹⁹

S bár a székely telepítést a jugoszláv földreform végleges revíziójának szánták, a magyar uralkodó körök nemzeti kizárolagosságra épülő telepítését később elsodorták a történelmi események. A Bárdossy-kormány nacionalista nemzetiség- és telepítéspolitikája nemcsak a délszláv telepeket üzte el földjeikről, házaikból, de végső soron a bukovinai székelyeket is létbizonytalanságba kergette. 1944 októberében a kormány kiűritési parancsára ismét székérre ültek. Újabb vándorlásuk Tolnában és Baranyában ért véget.²⁰⁰

A katonai közigazgatás felszámolása és a polgári közigazgatás bevezetése

A délszlávok kitelepítésének kudarcá bizonyos megfontolásra késztette a magyar vezető köröket. Egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy ily módon nem tudnak megszabadulni a „megbízhatatlan elemektől”. Tartósan kellett tehát számolni magyarországi jelenlétükkel.

A visszacsatolt területek belső politikai, gazdasági integrálásához, konszolidációjához fűződő érdekek is a „kollektíve bűnös szerb nép” álláspontjának korrekcióját kívánták. E területek, különösen a Bácska, a korlátozás nélküli retorziók miatt egyre inkább belpolitikai tehertételt jelentettek a kormány számára.

A szerbekkel kapcsolatos addigi politika veszélyeire Bajcsy-Zsilinszky Endre 1941. április 21-én már másodszer figyelmeztette Bárdossy miniszterelnököt. Levelében elkeseredésének adott hangot a magyar sajtónak a szerbeket sértő, gyalázkodó hangja miatt, amely „esetleg egy távoli jövőben fogja mérges

gyümölcsét megteremni". A csetnikek garázdálkodásait ugyan szerinte is a legélesebben el kell ítélni – bár ehhez hozzá kell tennünk, hogy Bajcsy-Zsilinszkynek ekkor még nem voltak birtokában részletes adatok a megtorló akciókról –, de – folytatja – mégis nehéz megérteni, „miért kell még a keresztvizet is leszedni a szerencsétlen, amúgy is rettenetesen lesújtott s jól tudjuk, milyen jóra való, derék és vitéz szerb népről”. Arra intette a miniszterelnököt: „Ez a nép megint talpra áll majd, és akárhogy, de kiverekszi magának a szabadságot, s akkor nem érdekünk, hogy végképp elmélyült, vad gyűlölettel álljon szemben egymással ez a két derék és valójában egymásra utalt nép, a magyar és a szerb.” Végül a Bácska kapcsán ezt írta: „... az a magyar érdek, hogy a Bácskában és remélhetőleg Bánságban is újból egymáshoz melegedjék a magyar és a szerb, s mi ne a fogat fogért együgyűségét folytassuk, hanem azt bizonyítsuk be nekik, hogy különbek vagyunk náluk, fölényesebbek ...” Javasolta Bárdossynak, hogy a Délvidékre egy „nagy kultúrájú és nagylelkű, igaz magyar embert kellene délvidéki kormánybiztosnak kinevezni”.²⁰¹

A finomabb módszerek alkalmazására figyelmeztettek egyes szerb politikusok olyan jelzései is, hogy amennyiben nem változtatnak a szerbekkel kapcsolatos politikán, az ellenállás csökkenése helyett éppen annak fellángolására lehet számítani. Ezzel egy időben megjelentek azok a szerb politikusok is, akik a történetek ellenére, a helyzet javulása érdekében hajlandók voltak együttműködni a magyar hatóságokkal.

Svetozar Stanković, volt jugoszláv agrárminiszter, a korábbi magyar–jugoszláv közeledés híve, június közepén felkereste Szmolenszky Józsefet, a déli hadsereg katonai közigazgatási csoportja polgári osztályának vezetőjét. Stanković kifejtette Szmolenszkynek, hogy a magyar kormánynak türelmesen kell viselkednie a szerbekkel, nehogy a „túlzó magatartás a békés együttélést akadályozza”. Véleménye szerint a magyaroknak „a szerbekkel szemben tanúsítandó megértő magatartása folytán a békés és lojális együttélésre lehetőség volna”. Erre azért is szükség lenne, folytatta, mivel a Bánátban túlzó hírek keringenek a magyarok kegyetlenkedéseiről. Fantasztikus híreket hallott, amelynek – úgy látszik – az a következménye, hogy az ott élő szerbek komoly közeledést mutatnak a né-

metekhez, s olyan mozgalomról is hallott, amely azt célozza, hogy „a németek támogatásának megnyerésével a Bánát ne kerüljön vissza Magyarországhoz”. Végül felvetette egy szerb nyelvű napilap megindításának gondolatát, melyre a „keringő rémhírek” megakadályozása miatt is szükség volna.²⁰²

Stanković talán nem tudhatott arról, hogy ezek a „rémhírek” nemcsak a Bánátban váltak ismertté, de a Londoni Rádió már hetek óta részletesen foglalkozott a bevonuláskor végrehajtott megtorló akciókkal. A jugoszláv emigránskormány kezdettől fogva igyekezett tájékoztatni a világot a szerb nép ellen elkövetett atrocitásokról. 1941. június 6-án például II. Péter király fordult XII. Pius pápához és Roosevelt amerikai elnökhöz, hogy mentse meg a szerb népet a pusztulástól. A délvidéki eseményekről így írt a király: „A Bácskában a magyar hadsereg szintén tömegesen irtotta a szerb lakosságot. Ugyanakkor a rettenetes terror miatt szerbek tízezrei egy szál ruhában, a legrovidebb idő alatt voltak kénytelenek elhagyni házaikat és az országot.”²⁰³

Hasonló jelzések érkeztek Bolla Lajos belgrádi magyar főkonzultól is. Vlada Ilić, Belgrád volt főpolgármestere, a jugoszláv–magyar gazdasági kamara volt elnöke a bevonulás utáni hetekben felkereste Bollát, s elmondta, hogy véleménye szerint a Bácskába bevonuló magyar honvédség „túl szigorúan” bánt a szerbekkel. Úgy vélte, bárhogy alakuljon is a háború után a két ország határainak sorsa, „a magyar és a szerb nép földrajzi helyzeténél fogva továbbra is egymásra lesz utalva”.²⁰⁴

Május végén Milan L. Popović volt jugoszláv szenátor Belgrádból Magyarországra érkezett. Ezzel olyan szerb politikus jelent meg a porondon, akinek jó kapcsolatai voltak a németekkel együttműködő szerbiai politikusokkal, az Aćimović-kormánnyal, s korábbi politikai tevékenysége, aktív antikommunista múltja szalonképessé tette magyar politikai körökben is. A szerbiai ún. biztoskormány olyan instrukciókkal látta el Popovićot, hogy próbálja kieszközölni – a délvidéki szerbség államhűségének felajánlása fejében – az atrocitások megszüntetését, amelyek még a németeket nyíltan kiszolgáló szerb politikai körökben is felháborodást keltettek. Popović Budapesten tárgyalt a kormány tagjaival, többek között Keresztes-Fischer

Ferencsel, Hóman Bálinttal, s beszélgetett Bethlen Istvánnal is. Egyes források szerint Popović budapesti tartózkodása során az együttműködés feltételeit tartalmazó feljegyzést adott át a magyar kormánynak. Május 29-én fogadta őt Horthy is.²⁰⁵

Popović a jugoszláv népbíróság előtt tett vallomásaiban a következőket mondta Horthyval történt találkozásáról: „részletesen beszéltem azokról az eseményekről, amelyek a magyar hadsereg bácskai bevonulása alkalmával történtek, a különféle helységekben végrehajtott tömeges gyilkosságokról... Elmondtam a kormányszónak, hogy mintegy 30 ezer szerbet tettek át a határon, megemlítettem neki Bajor tábornok felhívását, amelyben egyenlőségjelet tett szerbek, zsidók és cigányok között, azt a sarcot, melyet a szerbekre és zsidókra vetett ki. A kormányzó néhány feljegyzést készített noteszába s megígérte, utánaéz ezeknek a dolgoknak. Kijelentette, rendkívül sajnálja, hogy mindez megtörtént, mivel számára nagyon fontos volt eddig is, hogy tűrhető viszonyokat teremtsen a Bácskában, s hogy a szerbek megtalálják békéjüket a Bácskában, s végezzék munkájukat.” Horthy ezután megkérdezte, hány szerb van a Bácskában, s kijelentette, feltétlenül képviseltetniük kell magukat a parlamentben. Kérte, vállalja Popović a „híd szerepét” a bácskai szerbek és magyarok közötti együttműködésben, s az együttműködés fejében a képviselőséget ajánlotta fel a szerb politikusnak.

Popović ezután visszautazott Belgrádba, s írásbeli jelentést tett magyarországi tárgyalásairól. Milan Acimović és Vasa Protić azt javasolták neki, nyilván a német megszálló csapatokkal való szerbiai együttműködésük mintájára, hogy vállalja el a felajánlott képviselőséget.²⁰⁶

Popović idézett vallomásaiban – a körülmények ismeretében érthető okokból – nem említi, hogy a Horthy által felkínált lehetőség, a magyar–szerb megbékélés ára a teljes államhűség, jelen esetben Jugoszlávia felosztásának, s a Délvidék Magyarországhoz történt csatolásának feltétel nélküli elismerése volt, amelyet Popović elfogadott.

A magyar uralkodó köröket a nyár folyamán nem is annyira a Bajcsy-Zsilinszky, Stanković és Ilić által megfogalmazott külpolitikai megfontolások, mint inkább a belső konszolidáció igénye készítette „bizonyos szerbek elleni kirívó intézkedések”

felülvizsgálatára – mintegy előkészítve a talajt a polgári köz-
igazgatás bevezetésére. Kétségtelen, hogy Popović megnyeré-
se is ezt a célt szolgálta.

A nemzetiségpolitikai változások első, korántsem követke-
zetes lépéseként értékelhető az a május végén megjelent VKF
rendelet, amely lehetővé tette a korábbi politikai magatartás
miatt letartóztatottak egy részének szabadon bocsátását. Majd
Novákovits május 28-án elrendelte, hogy „haladéktalanul”
kezdjék meg az internáló táborokban lévő délszlávok ügyének
felülvizsgálatát. „Tudatában vagyok annak – írta –, hogy külö-
nösen a felszabadító hadműveletek alkalmával olyanok is őri-
zet alá kerültek, akiknél ez nem volt alaposan indokolható.
Ezért és a megfelelő táborfőrehelyek elégtelensége miatt az
eddig őrizetbe vettek számát csökkenteni kell és a velük szem-
ben követendő eljárást egységesíteni kell.”²⁰⁷

Az eljárás egységesítése a következőt jelentette: a jugoszláv
telepeseket elkülönítették a többi internálttól, azzal a céllal,
hogy „saját országukba” vagy Magyarország belső területeire
szállítsák őket. Vizsgálati eljárás lefolytatása után szabadon
bocsátották a politikai foglyokat, köztük kommunistákat is,
akiket korábbi, magyarokkal kapcsolatos magatartásuk, illet-
ve kommunista tevékenységük miatt tartóztattak le a bevonu-
lás után. A rendelet megtiltotta, hogy a továbbra is internáló
táborokban tartott dobrovoljácok ellen a Monarchia hadsere-
géből történt szökés miatt külön bűnvádi eljárást indítsanak, s
hogy korábbi magyarellenes politikai tevékenység vagy ma-
gatartás okán internálják a délszlávokat és pert indítsanak el-
lenük. A szabadlábba helyezettek rendőri felügyeletét azon-
ban továbbra is fenntartották, kivéve az olyan esetekben, ha
valakit „haragosaik vagy konkurenseik hamisan vádoltak”.
A csetnik szervezetek volt tagjai továbbra is őrizetben marad-
tak, s ezt azzal indokolták, hogy szabadon bocsátásuk „a köz-
rend és közbiztonság szempontjából még jelenleg is aggá-
lyos”. Némi engedményre azonban itt is sor került. Amennyi-
ben bizonyíthatóan kényszer hatása alatt lettek a szervezet
tagjai (például állásuk forgott kockán), alapos vizsgálat után a
bizottság javaslatot tehetett szabadon bocsátásukra. A döntés
jogát ezekben az ügyekben Novákovits magának tartotta
fenn.²⁰⁸

Június 18-án, arra számítva, hogy a „szerb őslakosság egy részében megvan a hajlandóság arra, hogy a magyar hazának hűséges polgárává válják”, Novákovits utasította a katonai közigazgatás vezetőit, hogy „megfelelő módon” segítsék ezt elő. Az eljárás „egyenesen mellőzhetetlen szabályának” kell tekinteni, hogy „bűncselekmény nyomatékos gyanúja, vagy igen fontos ok nélkül senkit sem lehet letartóztatni”, s az: „egyes esetekben elkerülhetetlenül szükséges, kényszerítő intézkedéseket is a legnagyobb tapintattal kell végrehajtani, s mindig olyan módon, amely nyilvánvalóvá teszi, hogy az intézkedés nem a szerb nemzetiségű őslakosság egyeteme ellen, hanem csakis az intézkedéssel érintett személy ellen irányul”. A rendelet a továbbiakban így folytatódik: a szerb őslakosság egyes tagjai részéről megnyilvánuló közeledést, „a hűség megnyilatkozását” a katonai parancsnokok is „kellő megértéssel, tapintatos magatartásukkal” segítsék elő.²⁰⁰

A fentebb említett okokon kívül a konszolidáltabb viszonyok megteremtésére sarkallta a magyar kománynál a Szovjetunió elleni német támadás napjának közeledése. Magyarország szovjetellenes háborúban való részvétele nyugodt, biztos háttérrel követelt a déli végeken is.

Míg a „tapintatosabb bánásmód” fejében egyes délvidéki jobboldali polgári politikusok hajlandóak voltak teljes lojaltással fizetni, és sietve ajánlották fel a szerb nép nevében szolgálataikat a kormánynak, a Bácska, a Muraköz és a baranyai háromszög délszláv népeinek jelentős része elfogadhatatlannak tartotta a felkínált árat. Az ellenállás kibontakozását júliusban sikeres szabotázsakciók jelezték.

A magyar uralkodó osztályok kezdettől fogva tisztában voltak azzal, hogy ezúttal új ellenféllel kell szembenézniük. Jól tudták azt is, hogy a kommunisták vezette partizánháború nemcsak a Jugoszlávia kárára megnagyobbodott Magyarország területi integritását kérdőjelezi meg, de szemben áll az ország belső társadalmi rendjével is.

A megtorlások fő iránya, mint látni fogjuk, egyre jobban a kommunisták és a partizánakciókban, harcokban részt vevők ellen irányult – függetlenül nemzetiségüktől. A magyar kormány szerint ugyanis nemcsak a szerb nép „élt vissza” a megkéséssel, hanem a horvát nép is „az előlegezett bizalommal”.

Már nemcsak az uszatasa horvát állam által szított muraközi propagandával kellett szembenézniük, de a muraközi kommunistákkal is.

Ezzel párhuzamosan a hivatalos magyar politika ismét a szerbekkel szembeni „erőteljesebb” eszközök alkalmazására buzdított. Míg korábban a csetnikekkel és dobrovoljácokkal azonosította a szerb népet, most kommunistagyanús lett minden szerb.

A déli hadsereg csendőri csoportparancsnoksága július 29-én, az első sikeres szabotázsakciók után arra utasította a csendőrséget, hogy „a szerb lakossággal szemben mindezig elfoglalt magatartását változtassa meg és a legkisebb gyanú esetén is sújtson le rájuk. Egy kis szolgálati túllépés a magyar állam érdekeit szolgálja, ennek a célnak az érdekében pedig könnyörületnek és elnézésnek helye nem lehet.”²¹⁰

Az új, szervezett ellenfél megjelenése jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a kormány szemében felértékelődjene az együttműködésre kész délvidéki politikusok, s egyre sürgetőbbé vált a visszacsatolás ideiglenes jellegének megszüntetése. Ugyanakkor a bánáti és a muraközi kérdés rendezetlensége egyelőre óvatosságra intette a kormányt.

Keresztes-Fischer belügyminiszter a július 1-jén megtartott minisztertanácson felvetette a polgári közigazgatás bevezetésének szükségességét, illetve a visszacsatolás törvényesítésének kérdését. Egyúttal aggályainak is hangot adott: Szóvá tette, hogy a visszacsatolt déli területeket még nem tisztították meg teljesen, és változatlanul bizonytalan a Dráva menti határ kérdése is. Bárdossy Keresztes-Fischer javaslatát azzal utasította vissza, hogy a polgári közigazgatás bevezetésével és az új területgyarapodás törvényesítésével azt a látszatot keltenék, mintha a kormány lemondana a Bánátról és esetleg a Muraközről is. Bárdossy javaslatára a minisztertanács úgy határozott, hogy a kérdés eldöntésével őszig várnak.²¹¹

A polgári közigazgatás bevezetésére azonban, némi bizonytalankodás után, hamarabb sor került. A július 22-i minisztertanács már úgy döntött, hogy a Muraköz kivételével augusztus 1-jén áttérnek a polgári közigazgatásra, majd ezt az időpontot július 29-én augusztus 15-re módosították. Augusztus 12-én pedig döntött a kormány a muraközi polgári közigazga-

tás kérdésében is. Bevezetésének napját augusztus 21-ben je-
lölték meg.²¹²

Vajon mi készítette a kormányt álláspontja módosítására? Úgy véljük, több tényező játszott közre. Egyrészt július végére a magyar kormány minden illúziója szertefoszlott, hogy a Bá-nát visszacsatolása a közeljövőben megvalósulhat, másrészt növekvő aggodalommal figyelték Szlovákia, Románia és Hor-vátország közeledését, amelyet egy új kisantant csírájaként ér-tékeltek.²¹³ Ez azért is komolyan aggasztotta a kormányt, mert, mint látni fogjuk, erre az időre végképp megrekedtek a Mura-közre vonatkozó magyar-horvát tárgyalások. A május 18-án aláírt olasz-horvát határszerződés (római szerződés) miatt, amelyet júliusban a Ljubljana körzetében lévő olasz-horvát határ rendezése egészített ki²¹⁴, a Független Horvát Állam szá-mára is felértékelődött Muraköz. A szerződéssel egyben a ma-gyar kormány tengeri kikötőre vonatkozó reményei is szerte-foszlottak, s ezért a muraközi terület végleges visszacsatolásá-ban kerestek kompenzációt. Bárdossy az egyoldalú magyar lépés megtételéhez bátorítást látott a magyar-horvát határvi-tában tanúsított semleges német magatartásban is. Nem volt ugyanis véletlen, hogy Horvátország tényleges irányítói, Sieg-fried Kasche zágrábi német követ és Glaise von Horstenau zágrábi német tábornok következetesen kitértek a gyakori horvát tiltakozások támogatása elől. A horvát kormány nem kapott hathatós segítséget Olaszországtól sem.²¹⁵

A muraközi polgári közigazgatás bevezetésével a magyar kormány feladta korábbi álláspontját, amely szerint ha ott a magyar felségjogokat fenntartják és ezt a horvátok elismerik,³ lakosságcsere és tengeri kijárat fejében hajlandó átadni a Mu-raköz közigazgatását Horvátországnak.

A délvidéki visszacsatolások ideiglenes jellegének felszámol-ásával, a polgári közigazgatás bevezetésével a kormánynak belpolitikai céljai is voltak: a Délvidéken nagy politikai szerep-hez jutott katonai vezető körök visszaszorítása, a kormány és a katonai vezető körök egyre kellemetlenebbé váló feszültségé-nek megoldása a kormány javára.

A katonai közigazgatás felszámolása, a polgári közigazgatás szerveinek kiépítése szeptember 6-ig mindenhol megtörtént. Megszűnt a katonai büntetőbíráskodás (kivéve azokat az ese-

teket, amelyek az ellenforradalmi rendszer törvénykezése szerint az egész országban katonai bíraskodás alá estek), az internáltak feletti felügyeletet egységesen a belügyminisztérium vette át. A vezérkar azonban bizonyos pozíciókat továbbra is megtartott. A termés betakarítása, a cséplési ügyek a katonaság irányítása alatt maradtak. Az új közigazgatási határok kialakításánál az 1918 előtti vármegyei beosztást vették alapul.²¹⁶ Így módon a Bácskát Bács-Bodrog (Horgos [Horgoš] és környéke Csongrádhoz tartozott), a baranyai háromszöget Baranya, a Muraközt és a Mura vidéket pedig Zala, illetve Vas vármegyékhez csatolták.

Szeptember 16-án Szombathelyi Ferenc, a vezérkar új főnöke elrendelte a Bácskát megszálló csapatok egy részének kivonását. A Muraközben és a Murától északra fekvő területeken azonban, lényegében a háború befejezéséig, nem csökkentették békelelétszámra a csapatokat.²¹⁷ A polgári közigazgatás szervei mellett a szombathelyi III. hadtest parancsnoksága továbbra is jelentős szerepet játszott a Muraköz közigazgatásában.

1941. december 16-án a képviselőház utólag szentesítette a Bácska, a baranyai háromszög és a Mura vidék bekebelezését. Azon a napon, amikor Bárdossy bejelentette az országgyűlés előtt Magyarország és az Egyesült Államok között a hadiállapot beálltát.

A képviselők a legteljesebb egyetértésben méltatták a „pompásan felszerelt dicsőséges honvédséget”, amely „egyetlen nekiiramodással” birtokba vette a Délvidéket. Az elkövetett atrocitásokról mélyen hallgattak. A törvényjavaslatot előterjesztő Gajzágó István képviselő hangsúlyozta, hogy az újabb területgyarapodás a kormány és a kormányzó „céltudatos, megbízható és barátaihoz hű” külpolitikájának köszönhető. Teleki Mihály kormánypárti képviselő ezt sokkal egyértelműbben fogalmazta meg, amikor azt mondta, hogy a Délvidék visszacsatolását „a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásunknak köszönhetjük”. Meskó Zoltán viszont azért adott örömének kifejezést, mert ezt a területet a honvédség foglalta el; „el kell oszlatni azt a kishitűséget – mondta –, hogy mi mindent ajándékba kapunk”.²¹⁸

A képviselők kénytelenek voltak elismerni, hogy soknemze-

tiségi területek kerültek vissza Magyarországhoz. Gajzágó ezt úgy interpretálta, hogy „nemzeti jellegünk színesebbé tételének egy újabb örvendetes fázisához érkeztünk”, s a magyarság továbbhaladt azon az úton, hogy „összefoglaló eleme” legyen a Kárpátok koszorúza „gazdasági és érzelmi egységnek”. A nemzetiségeknek nyelvük használatát, kultúrájuk fejlődésének biztosítását ígérték – a teljes államhűség fejében.²¹⁸

Bárdossy miniszterelnök a „hű nemzetiséget”, a „még nem ingott bunyevácokat és sokácokat”, s a „mindig hű muraközi népet” köszöntötte az országgyűlés szónoki emelvényéről. A szerbekről „elfeledkezett”. Nyilván nekik címezte azonban a néhány hónapos együttélés alapelvét összefoglaló mondatának első felét. „Mindenkinek a magáét és minden erőt az egyetemes célok érdekében.”²²⁰

Az országgyűlésen egyhangúlag elfogadott törvényjavaslat jóváhagyta azokat az intézkedéseket, amelyeket a kormány a Délvidék visszacsatolása érdekében tett, kimondta a Bácska, a baranyai háromszög, a Muraköz és a Murától északra eső területek Magyarországhoz csatolását. Kinevezéssel, illetve behívással biztosította e területek országgyűlési képviselőit.²²¹ Felhatalmazta továbbá a minisztériumokat, hogy illesszék be a Délvidéket az ország jogrendszerébe, jóváhagyta az eddig hozott jogszabályokat, rendezte a lakosság állampolgárságát. Felhatalmazta a kormányt a visszacsatolással kapcsolatos nemzetközi szerződések megkötésére. Végül kötelezte a kormányt, hogy a területtel kapcsolatos későbbi rendeleteket 6 hónapon belül terjessze az országgyűlés elé.²²²

A visszacsatolásról hozott törvény ellen a horvát kormány megkésve, 1942. január 7-én tiltakozott a magyar kormánynál. A Mladen Lorković horvát külügyminiszter által aláírt jegyzékben sajnálkozását fejezte ki, hogy a magyar törvényhozás egyoldalúan rögzítette a magyar-horvát határt. Közölte, hogy ez az eljárás a két állam között „nem alkothat jogállapotot”, s a horvát kormány továbbra is kitart a Muraközzel kapcsolatos álláspontja mellett.²²³

Bárdossy a horvát jegyzéket igen erélyes hangon utasította vissza, és emlékeztette a horvát kormányt arra, amit Horvátország a magyar kormányhoz köszönhet.²²⁴ Bárdossy ezzel az usztasa mozgalomnak korábban nyújtott segítségre, valamint

a horvát állam Horthy proklamációjával történő elismerésére utalt.

Marosy zágrábi magyar követ kormányja utasítására négy szemközt heves szemrehányásokkal illette Lorkovićot, amiért a sajtóban cikket írt a bekebelezési törvény ellen. Azzal vádolta a horvát külügyminisztert, hogy cikke „a hónapok óta kialakulóban lévő jobb atmoszférát teljesen tönkretette és Budapesten érthetően a legrosszabb benyomást keltette, aminek visszahatása a magyar-horvát viszony alakulására nem maradhat el”. Lorković kissé zavartan azzal védekezett, hogy ők sem a magyar bekebelezési törvényt, sem a horvát tiltakozó jegyzéket nem közölték a nyilvánossággal, de az egész dolognak mégis híre ment; ezért nem kerülhette el, hogy a kormány álláspontját ilyen formában ismételten leszögezze.²²⁵

A függetlenség illúzióját keltő horvát szabor (országgyűlés) 1942. február 22-i összehívása és a magyar országgyűlés eljárása között nyilvánvaló az összefüggés. Mint Marosy Bárdossyhoz küldött 1942. február 11-i jelentésében megjegyezte: „az első szabor első ténykedése a Muraköz visszacsatolása elleni tiltakozás lesz. Szóval nemcsak a magyar közjogi példa, de a magyar taktika utánzása is közrejátszott a szabor feltámasztásának sugalmazásánál, hogy a magyar parlament bekebelező határozatával a szabor tiltakozását lehessen szembe szegezni.” Egyes horvát politikusok túlzó véleménye szerint – tette hozzá Marosy – a horvát szabor összehívásának gondolatát egyenesen a magyar parlament december 16-i összehívása váltotta ki. Szerinte a horvát kormány számítása „nem is ügyetlen”, mivel a horvátokat jelenleg „mélységes világnézeti és szociális szakadék” választja el egymástól és jelentős rétegek állnak szemben a jelenlegi rezsimmel. Viszont minden horvát „kivétele nélkül” egyetért abban, folytatta, hogy Muraköz horvát, és Horvátországhoz kell csatolni.²²⁶ A szabor látványos tiltakozása a magyar országgyűlés eljárása ellen tehát az usztasa rezsim zavaros, ingatag belső helyzetének megszilárdítását is szolgálta.

A *Hrvatski narod* című usztasa lap „Nagy külpolitikai nap a szaborban” címmel, feltűnő formában közölte Lorković külügyminiszter beszédét. Lorković Horvátország határai kapcsán a következőket mondta: a Független Horvát Állam déli

és keleti határait – a német birodalommal és a fasiszta Olaszországgal való szoros barátságnak köszönhetően – a „népi és történelmi jog alapján” vonták meg. Az északi határokról azonban kijelentette, hogy azokat kormánya mindmáig ideiglenesnek, a Muraközt pedig változatlanul Horvátország szerves részének tekinti, az etnikai elv és a történelmi jog alapján. Tómpítani igyekezővén a határkérdésben elmondott éles szavait, utalt arra, hogy Horthy április 11-i proklamációjával elsőként ismerte el a horvát függetlenséget, de gyorsan hozzátette, kételkedik abban, hogy a két ország közötti baráti viszonyt „a kívánt mértékben” tovább lehet fejleszteni a határkérdés megoldása nélkül.²²⁷

A Muraköz egyoldalú bekebelezésével a magyar kormány némi elégtételt szerzett a tengeri kijárat és a Bánát elvesztéséért – a horvát kormány pedig, német és olasz támogatás híján, „emelt fővel” erőszakra hivatkozhatott.

A magyar–horvát és a magyar–szerb viszony alakulása

A magyar–horvát határtárgyalások és a lakosságcsere kérdése

1941. április 10-én Bartók László zágrábi magyar konzul még arról beszélt az usztasa funkcionáriusoknak, hogy a magyar csapatok muraközi bevonulásának csupán „stratégiai jelentősége” van, de a magyar kormány a Muraközt változatlanul Horvátország részének tekinti. Négy nappal később Bartók Károlyvárosba (Karlovac) utazott az Olaszországból érkező Pavelić fogadására, s ezúttal is úgy nyilatkozott az usztasa vezérnek, hogy Magyarország nem tart igényt a Muraközre, a katonai megszállás csupán átmeneti, s kifejezte azt a reményét, hogy a vitás kérdéseket hamarosan tisztázzák. Új momentumként közölte Pavelićtyel, hogy kormánya ugyanakkor szabad kikötőt kér Šušaknál. Pavelić azt válaszolta Bartóknak, hogy bár elvben egyetért a magyar kormány kérésével, de a szabad kikötőre vonatkozó szerződést addig nem köthetik meg, s az egyéb vitás kérdésekben sem dönthetnek, amíg nem rendezték Olaszországgal a határkérdést, amely ekkor a horvát külpolitikában feltétlen prioritást élvezett.¹ Az 1941. május 18-án aláírt római szerződéssel, amely a horvát–olasz határokat rögzítette, a Független Horvát Állam jelentős területi veszteségeket szenvedett, belső helyzete is meggingott. Bartók jogal jelentette ennek kapcsán kormányának, hogy a római egyezmény „reakciója minden képzeletet meghalad. Utcákon, vendéglőkben hangosan szidalmazták Pavelićet, aki eladta az országot... a katonai egyezményt itt egyenesen megszegyentőnek tartják.” Jelezte azt is, hogy a római szerződés okozta belső reakció miatt „talán határmegállapodásra vonatkozó tárgyalásainkat megfelelő alapos ürügy alatt néhány nappal el kellene halasztani”.² Az olasz–horvát határkérdésben elszen-

vedett vereség után a Muraköz jelentősége valóban felértékelődött az usztasa rezsim szemében, de hasonló folyamat játszódott le magyar kormánykörökben is a Bánátra vonatkozó német ígéretek valóra váltásának előmozdítása miatt. Az első napokban „barátságos szellemben” elintézhetőnek vélt vitás kérdés megoldása elé egyre több akadály tornyosult.

Április 14-én Erdmannsdorf budapesti német követ kormánya nevében közölte Bárdossyval, hogy a románok kérésére a Bánátot nem magyar, hanem német csapatok szállják meg. A német hadvezetőség ugyanakkor – folytatta – hozzájárul a Muraköz és a Murától északra fekvő területek magyar megszállásához, „a területek végérvényes hovatartozásáról azonban későbbi időpontban fognak dönten”. Bárdossy meglepve hallgatta Erdmannsdorf szavait, és emlékeztette a magyar területi igények teljes kielégítésére vonatkozó korábbi német ígéretekre. Hangsúlyozta, hogy a magyar kormány továbbra is fenntartja a Bánátra vonatkozó követelését, de „kész arra, hogy a Muraközre vonatkozóan az önálló horvát állammal baráti tárgyalásokat kezdjen”³.

A magyar kormánynak egyelőre nem is maradt más választása, hiszen, mint már utaltunk rá, a Jugoszláviát felosztó április 24-i bécsi német–olasz megállapodás a Muraközt Magyarországnak ítélte ugyan, de a pontos határok kijelölését a kétoldalú tárgyalások hatáskörébe utalta.

Bárdossy igyekezett sürgetni a tárgyalások megkezdését. Az április 21-i minisztertanácsban – arra hivatkozva, hogy a Muraköz magyar megszállásakor „számos incidensre” került sor és számítani kell a helyzet további éleződésére – a kormány kifejezte szándékát a tárgyalások mielőbbi megindítására. Bárdossy javaslatára azt az álláspontot fogadták el, hogy Magyarország elvileg továbbra is fenntartja szuverenitását a Muraközben, az igazgatást azonban akár meghatározott, akár meghatározatlan időre, de mindenképpen ideiglenes jelleggel, megszabott feltételek mellett átadja Horvátországnak. A Murakeresztúrtól Csáktornyan át a német határig terjedő vasútvonal magyar tulajdonban lesz, s a muraközi olaj kitermelését is magyar vállalatok végzik majd. Az Adria felé irányuló forgalom számára – a Gyékényes–Šušak–Fiume vasútvonalon – „lehetőleg” messzemenő péage-jog biztosítandó, beleértve a

magyar szerelvények közlekedtetésének és üzemanyagraktárak létesítésének jogát is. Šušak kikötőjében szabad zónát és magyar raktárak telepítésének jogát követelték. Tisztázni kell a tárgyalásokon azt is, hogy az igazgatásra átadott Muraközben a horvát hatóságok hogyan fogják biztosítani a tulajdonvédelmet, az okozott károk megtérítését. A kormány álláspontja szerint elvi megállapodást kell elérni a Dráva hajózhatóvá tételéről, s a Száva magyar hajók előtti megnyitásáról. A minisztertanács véleménye szerint a magyar-horvát határnak a Dráva és a Duna medrének középvonalában kell majd húzódnia. Végül a felsorolt követeléseket összekapcsolták a kölcsönös népelességcsere gondolatával.⁴

A horvátok a néprajzi elv és a történeti jog alapján követelték maguknak a Muraközt. A történeti érvek alapját az képezte, hogy bár a Muraköz 1918-ig Magyarország része volt, 1785 és 1789, valamint 1848 és 1861 között horvát fennhatóság alatt állt, így az vitathatatlanul Horvátország része.

Május 13-án Pavelić magához hívatta Bartókot, s annak a kívánságának adott hangot, hogy a tárgyalások 22-e tájáig, azaz minél hamarabb induljanak meg, mivel „az államszervezés munkájához nem lehet komolyan nekilátni addig, amíg a határok és a legégetőbb kérdések rendezése meg nem történik”. Pavelić a beszélgetés során kifejezte reményét; nyilván nem lesz akadálya magyar részről annak, hogy a Muraközt simán átengedjék, s a határt a Dráva és a Duna természetes vonala alkossa. Cserében hajlandó lemondani a jelenleg Horvátország részét képező, Dráván túli Goláról és Dályáról, melyek lakosságát később áttelepítenék horvát területre. Nem zárkózott el az elől sem, hogy a Šušak–Fiume vasútvonalon magyar kocsikkal és személyzettel bonyolódjék a forgalom. Kifejezte azt a kívánságát is, hogy kölcsönösen szabályozzák a horvátországi magyarok és a magyarországi horvátok helyzetét, bár nyilvánvalóan nem lakosságcsere-formájában. Végül reményének adott kifejezést, hogy a szerződés minél előbbi ratifikációja alkalmával Budapestre utazhat, és módjában lesz a kormányzóval és a külügyminiszterrel személyesen is megtárgyalni a két ország további együttműködésének lehetőségeit.⁵ Úgy tűnt, hogy a horvátok által javasolt időponthoz megkezdődhetnek a tárgyalások. Bárdossy azonban május 20-án, azaz

a római szerződés megkötése után táviratban értesítette Bartókot, hogy a küldöttség zágrábi utazását „a zavaros helyzetre való tekintettel egyelőre elhalasztottam”. Kérte Bartókot, hozza a horvátok tudomására, hogy a magyar kormány továbbra sem zárkózik el a tárgyalásoktól, de jobbnak látná, ha a horvát kormány küldené megbízottait Budapestre. A horvátok azonban elvetették a budapesti tárgyalások gondolatát.⁶ Kiderült közben az is, hogy a muraközi kérdésben még horvát kormánykörökben sincs egyetértés. Míg Pavelić lehetségesnek tartott volna némi területi kompenzációt Gola és Dálya térségében a Muraköz átengedésének fejében, Lorković külügyminiszter ez ellen tiltakozott. Mint Bartók egyik jelentésében írta, „mintha leesne az álla e területi koncesszió hallatára”, ez csak tévedés lehet, mondta. Hogy a kérdést tisztázza, Lorković rögtön megkérdezte Pavelićet, aki azt válaszolta, hogy itt csak is félreértésről lehet szó.⁷

Ilyen, nem éppen biztató előjelek után, május 28-án érkezett Zágrábba a magyar küldöttség. Amint megérkeztek, rögtön közölték a horvát kormánnyal, hogy csak abban az esetben kerülhet sor sikeres tárgyalásokra, ha elismerik Magyarország szuverenitását a Muraközben, s a közigazgatás átadására is csak akkor kerülhet sor, ha Horvátország hajlandó bizonyos ellenszolgáltatásokra.⁸ A horvát kormány azonban hallani sem akart semmiféle ellenszolgáltatásról, még kevésbé volt hajlandó vitát nyitni a terület hovatartozásáról. A határkérdésekben Olaszországgal szemben elszenvedett vereség miatt a horvátok lényegesen nagyobb ellenállást tanúsítottak a Muraköz tekintetében, annál is inkább, mivel Magyarország korántsem az az ország volt, amelynek követeléseit fenntartás nélkül teljesíteni kellett. Abban is reménykedtek, hogy a tengelyhatalmakhoz fellebbezve kedvező döntést sikerül elérniük, s így minden ellenszolgáltatás nélkül visszakapják a Muraközt.⁹

A magyar delegáció azonban igen hamar lehűtötte horvát partnereit. Világosan értésükre adta: „naivitás lenne feltételezni, hogy a magyar delegáció csak azért utazott Zágrábba, hogy a Muraközt ellenszolgáltatás nélkül felajánlja. Lehetetlen, hogy a magyar kormány a Muraközt egyszerűen a horvátoknak ajándékozza, mert az ezer éven át magyar terület volt és lakosságának többsége ma is hű Magyarországhoz.”¹⁰ A né-

zetek kölcsönös ismertetése után a magyar delegáció eredmény nélkül hagyta el Zágrábót.

Mindkét fél a németeknél próbált támogatást keresni. Május 31-én Bartók, zágrábi magyar ügyvivő megbeszélést folytatott Glaise von Horsténau zágrábi német tábornokkal és Siegfried Kasche német követtel. Kasche tolmácsolta a Führer azon kívánságát, hogy a horvát állam minél hamarabb konszolidálódjék, s kifejezte reményét, hogy a tengely barátai is „minden lehető el fognak követni, hogy Németországot ezen igyekezetében hathatósan támogassák”. Sajnálkozott a határrendezés elhúzódása miatt, s utalt arra, hogy „Hitler jó szívetlenné”, ha a horvátokkal szemben a magyar kormány engedékenyebb lenne. „Horvátországnak úgyis még annyi baja és nehézsége van”, tette hozzá, felesleges tehát, hogy Magyarország is szaporítsa azokat. A tábornokok bizalmasan megszólították Bartóknak: figyelmeztette Pavelićet, hogy „ne legyen intranzigensebb, mint az olaszokkal volt Spalato kérdésében”, s javasolta neki, fogadják el azt a megoldást, hogy Muraköz maradjon Magyarország része, és elégedjenek meg a terület igazgatásával. A nagyobb nyomaték kedvéért még arra is figyelmeztette Pavelićet – folytatta –, hogy „a Führer is helyeselné az ilyesféle megoldást”, s tudtára adta; Németország nem hajlandó döntőbírói szerepet vállalni ebben a kérdésben.¹¹

A németek tehát – miközben Magyarországot mérsékletre intették és semlegességüket hangoztatták – a horvátokat igyekeztek a magyar álláspont elfogadására bírni. E részrehajló semlegesség egyrészt a bécsi osztozkodás Muraköze vonatkozó pontjával, másrészt azzal függött össze, hogy a magyar kormány éppen az időben elégítette ki a németek négy murántúli községre vonatkozó igényét.¹²

Az álláspontok tisztázását a továbbiakban mindkét kormány követségei útján próbálta elérni. Nagy vitát váltott ki a lakosságcsere kérdése, amelyet mindkét fél a saját érdekei szerint értelmezett. Még a konkrét határtárgyalások megkezdése előtt, április 19-én a magyar kormány Zágrábba küldte Tamás Aladárt, akinek igen jó kapcsolatai voltak usztasa körökkel. Tamáson keresztül azt szerették volna kipuhatolni, milyen álláspontot foglalnak el horvát kormánykörök a lakosságcsere kérdésében. Tamásnak Pavelić ezel kapcsolatban kije-

lentette: hajlandók azonnal tárgyalásba bocsátkozni a bácskai horvátok átvételéről, akiket a kiutasított szerbek helyére telepítenének, a Magyarországról kiutasítandó szerbeknek pedig átvonulási engedélyt adnak, de átvételük szóba sem jöhet.¹³ A zágrábi tárgyalásokon – a németek tartózkodó magatartása miatt – már nem került szóba a szerbek kiutasítása Horvátországon át, de a Muraköz „nagystílus” átadásának fejében a horvát fél hajlandónak mutatkozott volna a bácskai bunyevácok átvételére, s az eredetileg javasolt kisebbségi szerződés helyett egy kitelepítési egyezmény megkötésére. Marosy ennek kapcsán a következőkre hívta fel a külügyminisztérium figyelmét: „... azt hiszem, jobb szolgálatot jelentene Magyarországnak és a magyar jövőnek, ha a formula közjogi részét nem túlságosan forszírozzuk, s egy nagystílus gesztussal ezen fajilag amúgy is elveszett területet úgy engedjük át, hogy a primitív politikai érzékenység részére fájó seb ne maradjon – és ennek fejében minden erőfeszítést a népcsere, vagyis kitelepítés lebonyolítására koncentrálhatnánk.” Pavelićnek azt a javaslatát azonban – amelyet közvetlenül a magyar delegáció Zágrábból történt elutazása után tett Bartóknak –, hogy a Muraköz átadása esetén ezen a területen nem állítanak fel semmiféle katonai objektumot, még Bartók is „primitív módon előadott” ajánlatnak nevezte.¹⁴

Budapesten azonban továbbra is a Muraköz közjogi helyzetének rendezésére fektették a hangsúlyt, s úgy képzelték, hogy a közigazgatás átadására csak a népességcsere lebonyolítása után kerülne sor. A horvátok számára viszont elfogadhatatlan volt a két kérdés összekapcsolása, s azzal érveltek, hogy az áttelepítések elhúzódása hosszabb ideig lehetetlenné teszi a horvát jogok muraközi gyakorlását.¹⁵

Az alkudozások júniusban újabb fordulatot vettek. Lorković – jórészt Marosy Ferenc zágrábi magyar követ sugalmazására – felvetette a terület közös birtoklásának gondolatát. Marosy ebben a megegyezés körvonalait vélte felfedezni, csupán a kondominium formula helyett az „államhatár a Dráva, közigazgatási határ a Mura” megfogalmazást ajánlotta. Azzal próbálta Lorkovićot álláspontja elfogadására bírni, hogy kemény hangon értésére adta: ha rövidesen nem sikerül dönteni a kérdésben, akkor a magyar kormány kénytelen lesz véget vetni a

Muraközben a „tarthatatlan ideiglenes állapotnak”. Ha azonban – tette hozzá – a horvát fél hajlandó a tárgyalásokra a magyar javaslatok alapján, akkor kormánya kész bizonyos eredményekre. Így például nem zárkózna el a kondomínium lehetőségének megtárgyalásától. A kondomínium kérdésében azonban az usztasa állam vezetői sem foglaltak el egységes álláspontot. Lorkovićyal ellentétben Pavelić hallani sem akart a terület közös birtoklásáról, s az álláspontja felől érdeklődő Bartóknak tőle egyáltalán nem szokatlan, színpadias módon kijelentette: „mindenkor inkább állhat emelt fővel a horvát nép elé, ha mint az erőszak megnyilvánulására hivatkozhat a magyar katonai megszállásra, mintha e kérdés felett alkuba bocsátkozna Magyarországgal”.¹⁶ A terület esetleges közös birtoklásának kérdésében azonban – amelyet Marosy szerint kormánya kifejezetten az ő rábeszélésére nem vetett el eleve – igen hamar visszakozót fújtak Budapesten. Leintették Marosy túlzott aktivitását is, amely azt a benyomást kelthette horvát körökben, hogy a magyar kormány hajlandó ismét tárgyalóasztalhoz ülni és alkuba bocsátkozni Muraköz szuverenitása ügyében. Félreérthetetlenül a horvátok tudomására hozták, hogy most rajtuk a kezdeményezés sora, de csak akkor, ha reális javaslataik vannak. Ez nyilvánvalóan azt jelentette, hogy a magyar fél csak úgy hajlandó ismét tárgyalásokba bocsátkozni, ha a horvátok lényegében a magyar álláspontra helyezkednek, ami persze kizárt volt. Figyelmeztették Marosyt, hogy eljárása nem egészen felel meg a kapott instrukcióknak, hiszen június végén már csak arra volt felhatalmazása, hogy közölje a horvát kormánnyal: „a magyar közvéleményben mindinkább megerősödik Muraköz megtartásának szándéka”. Bárdossy azt is szemére vetette Marosynak – pedig erre korábban a kormány utasította –, hogy a megbeszélések túlságosan is a közjogi formulák irányába tolódtak, s ehhez képest az ellenszolgáltatások kérdése (áttelepítések, vasutak stb.) háttérbe szorult. Néhány héttel korábban azért intették le a túlbuzgó Marosyt, mert elképzelhetőnek tartotta a terület adminisztratív átadását a várható előnyök fejében.¹⁷

Időközben az usztasa Horvátország csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, s némi eredményt tudott felmutatni a belső konszolidáció terén is – s ez a Szovjetunió elleni táma-

dást megelőző napokban különösen fontos volt Németország számára. Zágrábban a német-szovjet háború kitörését – meglehetősen naivul – úgy értékelték, hogy az majd az önálló Horvátország pozíciójának erősítését szolgálja. Mint Marosynak kifejtették: „Oroszország összeomlása a szerbeket legfőbb támogatójuktól fosztaná meg, ezenkívül az ukránokban saját jövő szövetségeseiket látják, minthogy ukránokkal együtt dolgoztak emigrációjukban.”¹⁸ Másrészt ekkorra már sikerült a többi vitás határkérdést rendezni (pl. a szerbiait), s úgy tűnt, számukra is veszített fontosságából a magyar-horvát határügy rendezése. Arra azonban továbbra sem voltak hajlandók, hogy a magyar álláspontot akár csak tárgyalási alapnak is elfogadják.

A magyar kormány tárgyalási szándéka – ha egyáltalán beszélhetünk ilyenről komolyan – június végére végképp szertefoszlott. A magyar kormány – nyilván a Szovjetunió elleni hadba lépése miatt is – úgy vélte, elérkezett az egyoldalú megoldás ideje. Azért, hogy ennek nyomatékot adjon és egyben jól használható érvre tegyen szert, 25 ezer aláírást gyűjtöttek a Muraközben a terület véglegesen Magyarországhoz csatolása mellett.¹⁹

Június végén a külügyminisztérium arra utasította Marosyt, hogy többé semmiféle tárgyalásba ne bocsátkozzék a Muraközről.²⁰ Június 28-án Sztójay berlini magyar követet hosszú levélben tájékoztatták a magyar-horvát határtárgyalások menetéről, a kudarc okairól, valamint a katonai közigazgatás tervezett bevezetéséről – kérve a követet, hogy annak tartalmát csak július 2-á, azaz a katonai közigazgatás bevezetése után közölje Berlinben. Külön felhívták a figyelmét, hogy a tájékoztatásnak nehogy „olyan jellege legyen, mintha intézkedéseinkben a birodalmi kormány jóváhagyását kérnők, vagy mintha a muraközi kérdést a tengelyhatalmaknak alá kívánnók bocsátani.”²¹

1941. június 1-jén a magyar kormány elrendelte a katonai közigazgatás bevezetését, s ezzel az egyoldalú lépéssel Magyarországhoz csatolta a Muraközt. Ez azt is jelentette, hogy egy időre lekerült a napirendről a lakosságcsere ügye is.

Szeptember 6-án Sztójay berlini magyar követ még egyszer felkereste Woermann külügyi államtitkár-helyettest, és – mint

mondta – a félreértések elkerülése végett a német kormány tudomására hozta, hogy a magyar kormány a „Muraköz ügyében Horvátországgal folytatott tárgyalásait végérvényesen befejezte, és nem lát semmi lehetőséget arra, hogy egy magyar–horvát megállapodás keretében a jelenlegi helyzetet megváltoztassa”. Woermann Sztójay bejelentését tudomásul vette és ismét kifejtette a németek „tartózkodó” álláspontját.²² Ezzel a németek hallgatólagosan szentesítették a Muraköz bekebelezését, így az usztasa Horvátország Magyarországgal szemben is vereséget szenvedett a határkérdésben. A horvát kormányok azonban mindvégig abban reménykedtek, hogy ha más-kor nem is, a háború befejezésekor „még adódhatnak átrendezési lehetőségek”. Addig is, amíg ennek elérkezik az ideje – fejtegette több alkalommal is Lorković –, „a horvát kormány legfőbb óhaja, hogy legalábbis az említett terület népi állaga érintetlen maradjon”.²³

Július 29-én az usztasa rezsimmel erősen szimpatizáló Marosy zágrábi magyar követ, aki nem értett egyet a tárgyalások megszakításával, s a határkérdés egyoldalú megoldásával, a következőkre figyelmeztette kormányát: „Írásbeli és szóbeli jelentéseimben nem hagytam kétséget az iránt, hogy a magyar–horvát viszony sorsdöntő fordulópontja a Muraköz kérdése. Ezen terület itthagynása esetén megkaphattuk volna a horvátok barátságát – az átszatolással eszkomptálni kell, hogy Horvátország ellenségeink sorába lép, együttműködést keres Romániával és Szlovákiával és végső fokon újra feltámad körülöttünk – ha gyengített kiadásban is – a kisantant.”²⁴

S bár a kisantant még „gyengített kiadásban” sem támadt fel, a magyar kormánynak valóban számolnia kellett az említett országok magyarelles közzeledésével, s a Muraköz egyoldalú bekebelezése után kiéleződött magyar–horvát viszony is egyre több kellemetlenséget okozott. Gyakoriakká váltak a kölcsönös határsértések. 1941 decemberében például a magyar katonaság elfoglalta a Dunán fekvő Ada nevű kis szigetet. Pár hónappal később – mivel a sorozatos horvát tiltakozásokra a magyar kormány nem reagált – fegyveres usztasák válaszként Šarengrad szigetet szállták meg. A magyar katonaság visszafoglalta a lakatlan szigetet, s mintegy a muraközi kérdés paródiájaként 1942 áprilisában megkezdődtek a Du-

na e szakaszára vonatkozó tárgyalások.²⁵ Azonban – mint Marosy írta – „a horvát delegáció kicsinyes magatartása miatt” ezek a tárgyalások is hamarosan függőben maradtak.

A horvát kormány továbbra sem nyugodott bele a Muraköz elvesztésébe, és erőteljes propagandát folytatott a visszacsatolás mellett, hangosan szítva a horvát nacionalizmust. Céljaira elsősorban a határ menti usztasa fiatalságot, a muraközi horvát tisztviselőket és a továbbra is a zágrábi püspökséghez tartozó muraközi katolikus pápát igyekezett felhasználni. Kvaternik hadügyminiszter például a muraközi magyar katonai közigazgatás bevezetése után a keleti frontra induló varasdi (Varaždin) önkéntesek búcsúztatásakor a következőket mondta: „törjenek csendben, mert a Poglavnik [Pavelló államfő – S. E.] és ő ugyanúgy gondolkoznak ebben a kérdésben, mint maguk a muraköziek... Muraköz legyen kész és várjon, mert Muraköz a miénk és ellenkező megoldásról szó sem lehet”.²⁶

1942. február 16-án a csáktornyai főszolgabíró arról tett jelentést, hogy a bekebelezési törvény ellenére a horvátországi Varasdon felállították a Magyarországhoz tartozó Perlak és Csáktornya főszolgabírói hivatalát, és hivatalos leveleket küldözgetnek a magyar hatóságoknak. A horvát szabor pedig kinevezte a csáktornyai és perlaki járások képviselőit.²⁷ A magyar válasz természetesen nem sokáig váratott magára. A horvát képviselőnek kinevezett perlaki Petković a *Zalai Közlöny* 1942. március 27-i számában „a legnagyobb megbőtráncozással” tiltakozott az eljárás ellen. Azzal utasította vissza a képviselőiséget, hogy ő „muraközi születésű és anyanyelvű magyar állampolgár”. Diplomáciai úton azonban a magyar kormány nem tiltakozott a horvátoknál, s a külügyminiszter arra kérte a belügyminisztériumot, hogy az ügy kapcsán „tartózkodjanak minden olyan intézkedéstől, amely zaklatásnak minősülhetne”, de akadályozzák meg, hogy az illetők esetleg mégis kiszökjenek a szabor ülésére.²⁸ Petkovićnak és a másik kinevezett képviselőnek, Radikovićnak nem esett tehát bántódása, a magyar kormány azonban nem hagyta ennyiben az ügyet. Megtorlasként „lehetővé tette”, hogy a hivataluktól immár megfosztott horvát tisztviselők, vasutasok és tanítók rövid idő alatt „elhagyják” az országot, azaz kiutasította őket.²⁹

A mindkét oldalról fellángoló nacionalizmusnak volt halálos áldozata is. 1941 októberében egy Safarió nevű usztasa Dráva-óhidán (Preitenitz) azért lőtte le Kreszinger Györgyöt, mert „az elsők között volt, akik a magyar csapatok bevonulását kérték a Muraközbe, s azóta is állandóan a magyarság érdekében tevékenykedett”.³⁰

Sok gondot okozott a magyar kormánynak a Muraköz egyházi helyzete, mivel az a bekebelezés után is a zágrábi püspökség joghatósága alá tartozott.

A csendőrség központi nyomozóparancsnoksága egyik jelentése szerint Stepinac zágrábi érsek azt az utasítást adta a muraközi papságnak, hogy horvátul misézzenek és „megdorgálta azokat, akik magyarul miséztek”.³¹ Ennek ellensúlyozására a szombathelyi II. hadtestparancsnokság tábori lelkészek segítségével próbálta megoldani az iskolában a magyar nyelvű hittantanítást. Novemberben általános vizsgálatot indítottak a „szláv érzelmű” papság ellen, s azokat, akik nem tanúsítottak „tartózkodó magatartást” az érseki felhívással szemben, ha horvátul állították ki a keresztleveleket, vagy éppen a rájuk bízott horvát gyermekektől horvátul várták a „dicsértések”-et, kiutasították az országból.³² 1942 májusában a horvát külügyminisztérium politikai osztálya jegyzékben tiltakozott a magyar kormánynál a muraközi papok kiutasítása miatt. Marosy ez ügyben felkereste Marconi zágrábi pápai megbízottat is, aki a Szentszék jóindulatáról biztosította a követet, ugyanakkor hozzátette, hogy a kiutasítások indoklása „vajmi kevés konkrét jogalapot szolgáltat, az abban foglalt adatokból kitűnőleg közigazgatásunk a Muraközben olyan gyakorlatot követ, amely az idegen ajkú lakosság általában elismert nyelvi és vallási jogaival csak nehezen látszik összeférhetőnek”.³³

A katolikus tábori püspökség a honvédelmi minisztérium megbízásából 1941. augusztus végén arra hívta fel Serédi Jusztinián hercegprímás figyelmét, hogy mielőbb járjon közbe a Muraköz egyházi helyzetének rendezése érdekében. Ez annál is inkább sürgető lenne – olvashatjuk az átiratban –, mert nemcsak a hívek lelki gondozása függ a zágrábi püspökségtől, hanem „dicső honvédségünk ott állomásozó tagjainak házassági ügye is”.³⁴ Hamarosan a vezérkar főnöke is interveniált az ügyben. Igyekezett mind Serédit, mind pedig a buda-

pesti nunciust megnyerni az ügynek. A Vatikán azonban hallgatásba burkolózott, ezért Marosy 1942 tavaszán a zágrábi pápai megbízotton keresztül igyekezett eredményt elérni – sikertelenül. A Vatikán a háború befejezéséig, az új határok létrejöttéig nem kívánta átrendezni Muraköz egyházi helyzetét.³⁵

A határtárgyalások kudarca után érezhető negatív változás következett be a magyar kormány horvátokkal kapcsolatos nemzetiségpolitikájában is. Megkezdődött az ún. telepések és bevándoroltak, azaz az 1918. december 1. után letelepedettek összeírása és kiutasítása. A horvát kormány éles hangú jegyzékben tiltakozott ellene. Marosy azzal próbálta Lorković külügyminisztert megnyugtatni, hogy csupán összeírásról van szó, kormánya nem fogja kiutasítani a horvátokat, és vizsgálatot indít a kiutasítások ügyében. Még le sem zárult a vizsgálat, amikor december közepén újabb horvát panasz érkezett a csáktornyai szolgabíró kiutasítási végzéseire ellen. A magyar külügyminisztérium ezúttal már 75 kiutasított ügyének legsürgősebb kivizsgálását kérte a belügyminisztériumtól, minthogy „a változott helyzetben [ti. a bekebelezési törvény után – S. E.] nyomós politikai érdek is fűződik ehhez”. A vizsgálat eredményei azonban nem Marosy megnyugtató szavait igazolták. Vida Ferenc, a csáktornyai járás főszolgabírája a vizsgálatot végző belügyi megbízott előtt nem is tagadta, hogy valóban történtek kiutasítások. Azzal érvelt, hogy a bevándoroltak „irredenták, másrészt kommunisták”, ezért „feltétlenül szükségesnek látszik a bevándorolt és nemkívánatos elemek fokozatos eltávolítása”. Mintegy saját mentségére hozzátette, hogy a kiutasításokat „lassú iramban és a legnagyobb kímélettel” végezték. A horvát jegyzékben említett 75 kiutasításból 36-ot ismert el, de ezek között is – mondta – legfeljebb 10–15 volt horvát, a többi zsidó.³⁶

Február 18-án a külügyminisztérium közölte Marosyval a vizsgálat eredményét, és a következő válasz megtételére hatalmazta fel: a 75 fő kiutasítása túlzás és „minden tárgyi alapot” nélkülöz. A csáktornyai járásban valóban voltak kiutasítások, ezek között azonban legfeljebb 20–25 (!) horvát volt, a határon viszont csak 3 személyt tettek át. A bevándoroltak összeírására tényleg sor került, de nem kiutasítási szándékkal, hanem

csupán „nemzetvédelmi” céllal. Együttal felszólították Marosyt, hogy a magyar kormány nevében tiltakozzon a Magyarországra átjövő és átszökő horvátok magatartása ellen, akik „állandó nyugtalanságot” szítanak és a hatóságok „egyes szükséges és jogos” intézkedéseit „túlzott és rosszakaratú” beállítással terjesztik.³⁷ A kiutasítások mellett a két kormány kölcsönös szemrehányással illette egymást a különféle nacionalista, irredenta szervezetek működése, valamint a sajtóban a Muraközről megjelent nyilatkozatok, cikkek miatt. A horvátok változatlanul vitatták a terület Magyarországhoz csatolásának jogosságát, a magyarok pedig azt állították, hogy a Muraközben nem horvátok, hanem sokácok és bunyevácok élnek, akik az ún. muraközi nyelvet beszélik.³⁸

Marosy követ, bár kissé dagályos stílusban, de találóan jellemezte így a két ország viszonyát: „A magyar-horvát viszony olyan, mint a borús felhőktől megszállt égbolt, amelyen néha pillanatokig kibukkan a kék égnek egy csücske, hogy hamarosan ismét árnyékba borítsa egy újabb szélroham.”³⁹

Magyarországnak, miközben az említett lépésekkel igyekezett „jobb belátásra” bírni az usztasa kormányt, a muraközi kérdés egyoldalú megoldása után nem volt érdeke a magyar-horvát viszony túlzott kiélezése sem, annál is inkább, mivel aggodalommal figyelték a németek által létrehozott kisállamok, Szlovákia és Horvátország, valamint Románia közeledését. Horvátország – bár soha nem mondott le a Muraközről – kénytelen volt tudomásul venni a tényeket. Nemcsak a Muraköz Horvátországhoz csatolásához nem kaptak német támogatást, de Berlinben a helyzet további élezésére irányuló horvát szándékokat is határozottan leintették. Erre enged következtetni Vračić külügyminiszter-helyettes menesztése is, akit Marosy – Benzon bukaresti horvát követtel együtt. – „gyűlölködő és kellemetlen ellenfélnek” titulált, s akiről hasonló szellemben tett megjegyzéseket a zágrábi német és olasz követnek. Távozása után a horvát tiltakozó jegyzékek száma érezhetően megcsappant.⁴⁰

Kállay Miklós, az új miniszterelnök és külügyminiszter rögtön hivatalba lépése után utasította Marosyt, hogy igyekezzék a kölcsönösség elve alapján a kisebbségi kérdésben előrehaladást elérni, s tegyen kezdeményező lépéseket ebben az irány-

ban. A követ által 1942. március 12-én a horvát külügyminisztériumhoz eljuttatott jegyzék felsorolta a horvátországi magyarok sérelmeit – a magyar kormány által támogatott Horvátországi Magyar Közművelődési Közösség engedélyezése körüli huzavonát, az eszéki nyilasok tevékenységének támogatását, valamint az iskolakérdést –, és azzal fenyegette a horvát kormányt, hogy „a horvátországi magyarsággal való bánásmód nem maradhat visszahatás nélkül a magyarországi horvátság helyzetére”. Marosy a jegyzék átadásakor hosszabb beszélgetést folytatott Lorković külügyminiszterrel, és szóban is sürgette a jegyzékben felsorolt sérelmek orvoslását. Lorković a Magyar Közművelődési Közösséget illetően azzal védekezett, hogy nem történt meg ugyan az egyesület engedélyezése, de tagjai gyakorlatilag szabadon szervezkedhetnek. Marosy nem fogadta el Lorković magyarázkodását, mivel Magyarországon „a horvát, bunyevác és sokác egyesületek egész sora szabadon működik”. Szemére vetette a külügyminiszternek, hogy Horvátországban egyetlen magyar iskola sincs; Magyarországon viszont 13 ún. horvát-magyar, 5 vend-magyar, 7 bunyevác-magyar és 15 sokác-magyar vegyes iskolában folyik tanítás. Lorković kormánya nevében kijelentette, hogy kölcsönösségi alapon hajlandók rendezni a magyar kisebbség helyzetét, s megnyugtatta Marosyt, hogy a Duna vonalán túl, azaz a Bácskában nincsenek területi követeléseik. A Muraközt nem említette. Ők nem akarnak a német kisebbséghez hasonló jogokat – folytatta –, csupán azt, hogy a magyarországi népcsoport is bevallhassa a horvátokhoz való tartozását, fenntarthassa népi kultúráját. Lorković ezzel értésére adta Marosynak, hogy kormánya nemtetszéssel szemléli a magyarországi horvátok bunyevácokra és sokácokra való felosztását. E pontnál éles vita alakult ki köztük. Marosy „kicsinyes és túlfűtött sovinizmusnak” nevezte Lorković álláspontját, a horvát külügyminiszter pedig azt fejtegette, hogy „a nemzetek lelki életében a nemzeti név is összekötő kapocs, és ha annak szabad megvállására a lehetőség nincs meg – ez az illető néptöredék lelki elidegenítését és elszakadását vonja maga után”. Lorković persze elfelejtette megemlíteni, hogy a boszniai muzulmánokból éppen az usztasa kormányzat igyekezett „horvát-muzulmánokat” faragni.

Az iskolakérdésben azonban kénytelen volt védekezni, s az adott helyzetért a jugoszláv kormányokat tette felelőssé. Biztosította Marosyt, hogy a horvát kormánynak „feltétlen és komoly szándéka” ezen segíteni. Szóvá tette ugyanakkor, hogy a muraközi iskolákban nem horvátul, hanem „muraköziül” oktatnak, s míg a magyar követ kapcsolatot tarthat a horvátországi magyarsággal, Gaj követnek nincs alkalma a kapcsolatra a magyarországi horvátokkal. Marosy az elhangzottak ellenére világosan értésére adta Lorkovićnak, hogy kormánya „a fennálló helyzet alapján” képzeli el a vitás kérdések rendezését; engedményekre nem hajlandó.⁴¹ Magyarországon, hangsúlyozandó a vendnek az irodalmi horvátból való különállását, bevezették az iskolákban a „magyar írásmódot”. Az ilyenfajta nyelvi manipuláció persze az usztasa kormányzattól sem állt távol. Rendeleti úton tiltották be például a „tisza” horvát nyelvtől idegennek titulált szerb kifejezések használatát.

Hosszas huzavona után egyedül az eszéki nyilasok tevékenységének betöltését és a Magyar Közművelődési Község engedélyezését sikerült elérni; a kisebbségek helyzetének rendezéséről szóló párbeszéd továbbra is kimerült a kölcsönös ígérgetésekben.⁴²

A lakosságcsere kudarca után a magyar kormány újabb ötlettel állt elő: a boszniai szórványmagyarság Magyarországra telepítésének gondolatával. Mint már utaltunk rá, a bukovinai székelyek letelepítése után is jelentős terület maradt üresen a volt jugoszláv telepések földjén. Nem sikerült a tervezett mértékben a moldvai csángók betelepítése sem, így a magyar kormány a horvátországi magyarok egyoldalú átköltöztetésével igyekezett tovább „javítani” a Bácska nemzetiségi térképét.⁴³

A Bárdossy-kormány „partizánveszélyre” hivatkozva már 1941 decemberében kérte a boszniai magyarok áttelepítését. Az elhúzódo tárgyalások ellenére a minisztertanács 1942. február 25-én felhatalmazta a belügyminisztert és a külföldi magyarokat hazatelepítő kormánybizottságok a „végveszélynek kitett” magyar szórványok hazahozására. A tárgyalásokat az usztasa horvát állam fennállásának évfordulójára Zágrábba érkezett Ullein-Reviczky Antal és Henney Gusztáv altábornagy Pavelićtyal folytatott megbeszélései mozgították el a holtpontról. A horvát engedékenységekben kétség-

telenül szerepe volt az usztasa rendszer ingatagságát játékonan palástoló évfordulós készülődésnek, de leginkább annak, hogy így kívántak a két ország között barátságos légkört kialakítani, amely alkalomadtán lehetővé tenné a muraközi kérdés rendezését.

Április elején Marosy és Lorković aláírta a boszniai magyarok áttelepítésére vonatkozó megállapodást. Ennek értelmében a horvát kormány vállalta, hogy az áttelepülők ingatlan vagyonát megveszi, s annak ellenértékét magukkal hozhatják. Ennek fejében a magyar fél módosította azt a korábbi rendeletét, amely szerint a kiutasított és önként távozó horvátok nem vihették ki még ingóságukat sem.⁴⁴ Marosy – kormánya állásfoglalásának megfelelően – visszautasította azt a horvát kérelmet, hogy a vagyoni viszonyosságot terjesszék ki azokra a kitelepülni szándékozó horvát dobrovoljácokra is, akik „horvát nemzeti irányú működésükkel tanúbizonyságot tettek arról, hogy előző hibájukat jóvá akarják tenni”. A boszniai magyarok bizonyos mennyiségű élő állatot is áthozhattak magukkal. Marosy, kormánya utasítása ellenére, kénytelen volt felajánlani a viszonyosságot. Mint írta, erre „múlhatatlanul szükség volt azért, mert a gunjai csoport már elszállításra készen állt és másképp az egész akció felborult volna, ami a horvátországi magyarság körében igen kínos hatást válthatott volna ki”⁴⁵

Az egyezmény három boszniai falu, Gunja, Vučinjak és Brčko magyar lakosságának áttelepítésére terjedt ki. A megállapodás érvényességét a nyár folyamán Bjelinára is kiterjesztették.

Az április közepén meginduló telepítés alkalmával Marosy, a Horvátországi Magyar Közművelődési Közösség segítségével igyekezett az ünnepélyes búcsúztatásról gondoskodni, de minden buzgósa ellenére sem sikerült olyan külsőségeket teremteni, mint a székely telepítés esetében. A partizánok elleni tisztogató akciók miatt a bjelinai csoportot például német harcokcsik kísérték a határra. Ezt a magyar sajtó is kénytelen volt elismerni, miközben „a nagy magyar közösségbe történő beolvadás olthatatlan vágyára” hivatkozva magyarázta az áttelepülési szándékot, hozzátéve, hogy a boszniai magyarok pusztá létüket próbálták így megmenteni. Igaz, ezt nem a horvátokra vonatkoztatták, hanem azt állították, hogy „az élet- és

vagyonbiztonságot a szerbek veszélyeztetik", azaz a partizánok.⁴⁶ A tényleges veszélyt azonban a német, az olasz és usztasa partizánhadász akciók jelentették. Ezzel kapcsolatban csak két esetre szeretnénk utalni. Az 1942. májusi boszniai tisztogatásnál a bilogorai körzet falvaiban több száz menekültet, köztük magyarokat is felkoncoltak. Ostri-Zid községben pedig 1943 márciusában az egész falu férfilakosságát kivégezték a németek, mivel nem voltak hajlandók a partizánokat kiadni. A magyarokat is likvidálták, annak ellenére, hogy egy korábbi megállapodás értelmében felmutatták az állítólag oltalmat adó Magyar Közművelődési Közösség igazolványát. Tragikusnak lehet nevezni az ostri-zidi esetet követő magyar-német megállapodást, amely hasonló esetek elkerülése végett azt javasolta, hogy a partizánok elleni hadműveletek során a magyarok „kis magyar zászlókkal ismertessék nemzetiségüket”.⁴⁷

De egyéb tekintetben is másként alakult a boszniai magyarok telepítési akciója, mint a székelvényeké. Már elindultak az első csoportok, amikor május 30-án a horvát kormány – tiltakozásul az újabb muraközi kiutasítások ellen – felfüggesztette a telepítést. Különösen sérelmesnek találták a muraközi hatóságok azon rendeletét, hogy mindazok a horvát alkalmazottak, akiknek családja a Muraközben lakik, rövid határidőn belül térjenek vissza, ellenkező esetben családjukkal együtt kiutasítják őket, vagyonukat pedig lefoglalják.⁴⁸

Ezzel a lépéssel a horvátok nyomást akartak gyakorolni a magyar kormányra, egyrészt a kiutasítások beszüntetése érdekében, másrészt ezt az alkalmat használták fel egy kétoldalú kisebbségi szerződés kezdeményezésére. A horvát elképzelés szerint a szerződést a kisebbségek helyzetét tanulmányozó helyszíni vizsgálat előzte volna meg. Marosy azzal tért ki a javaslat elől, hogy előbb a Duna menti határ kérdésében kellene megállapodni, bár – tette hozzá – a magyar kormány is aktuálisnak tartja a kisebbségekre vonatkozó megbeszéléseket.⁴⁹

A telepítés csak júliusban folytatódott tovább, miután a magyar kormány kitüntetésekkel enyhítette a független állam vezetőjének szerepében tetszelgő Pavelić „haragját”. Az összeomlás szélén álló rezsimit egyébként sem volt nehéz újabb és újabb, lényegében ellenszolgáltatás nélküli engedményekre

kényszeríteni. Mint a horvátországi Gestapo 1942. szeptember 8-i jelentése megfogalmazta: „Határozott jelei tapasztalhatók annak, hogy Magyarország előkészületeket tesz a felkelés-kiszélesedése esetére, de nem a segítség értelmében, hanem azért, hogy minél nagyobb hasznot húzzon abból.”⁵⁰

A szeptemberig elhúzódo telepítés során összesen 395 boszniai magyar családot (1552 fő) helyeztek el a Bácskában. A gunjaiak Horthyvására, a vučinjakiak Hadikligetre (Veterinik), a brčkóiak Hadiknépére (Sirig) kerültek, a bjelinaiak új lakhelyét pedig Horthyvárán és Hadiknépén jelölték ki. A boszniai magyarok tehát a székely telepesek között helyezkedtek el, sőt átmenetileg a székelyek házaiban telepítették le őket. Összesen 2877 kat. hold földet kaptak, családonként mintegy 7 holdat.⁵¹ A Bonczos-féle kormánybizottság kezében ezután már csak 14 ezer kat. hold szétszórtan elhelyezkedő terület maradt a Bácskában kisajátított földekből, amely további nagyobb arányú telepítést nem tett lehetővé. 1942 novemberében a külügyminisztérium le is intette Marosy újabb 2–3 ezer fős áttelepítési javaslatát. 1943-tól már csak egyéni elbíráláson alapuló telepítésekre került sor a Bácskában.⁵²

Eközben a magyar és a horvát kormány között tovább tartott a kisebbségek kérdésében folytatott áldatlan vita. A horvátországi magyar iskolák ügyében némi eredményt sikerült elérni. A horvát oktatásügyi minisztérium szerint az 1942/43-as tanévben 12 magyar tagozat kezdte meg működését. Ratković közoktatásügyi miniszter e hír közlését arra használta fel, hogy javaslatot tegyen – a románokkal megkötött szerződés mintájára – egy kulturális egyezmény megkötésére.⁵³ A magyar kormány azonban kitért a javaslat elől. Mindössze annyi történt, hogy az 1944 őszen utolsó óráit élő usztasa kormánynak az akkori zágrábi magyar követ, Van der Venne ajánlatot tett a tankönyvek nemzetiségpolitikai felülvizsgálatára. Alajbegović külügyminiszter „nagy megértéssel” fogadta ugyan a javaslatot, de hozzátette: „a mai kritikus időkben a gyakorlati megoldás hamarosan nem valósítható meg”.⁵⁴

Már 1942 nyaratól új tétellel bővült a magyar kormány panaszjegyzéke, ami igen érzékenyen érintette az egyre sűrűbben változó horvát kormányokat. Azt vetették a szemükre, hogy képtelenek „megvédeni” a magyarokat a partizánoktól,

s már nemcsak Boszniában fenyeget az állítólagos partizánveszély, hanem a határszéleken is.⁵⁵ A kormányt nem is annyira a horvátországi magyarok sorsa aggasztotta, hanem attól tartottak, hogy a partizánmozgalom átcsap a határon. Aggodalmukat csak fokozta a Petőfi Sándor magyar partizánbrigád megalakulásának híre.⁵⁶ Az említett telepítések után jobbnak látták lezárni a határt a „fertőzött” horvátországi magyarok előtt, befogadásuk elől, államérdekre hivatkozva, elzárkóztak. A kisebbségvédelem egyre inkább arra szorítkozott, hogy felhívták a horvát kormány figyelmét: a tisztogató akciók során „fokozott” védelemben részesítsék a magyarokat, s a harcok lecsendesedésével biztosítsák hazatérésüket. Ilyen ígéretet kapott 1943. május végén Balla Pál, a miniszterelnökség nemzetiségi osztályának vezető munkatársa is zágrábi útja alkalmával.⁵⁷ Az usztasa kormány ígéreteinek természetesen csak eszmei jelentőségük volt, hiszen a németek, sőt maguk az usztasák sem vették figyelembe a magyar kormány szempontjait a tisztogató hadműveletekben. A Szerbia katonai parancsnoksága mellé beosztott magyar összekötő tiszt, Krasznay alezredes 1943 októberében azt jelentette, hogy 200 horvátországi magyar az usztasák atrocitásai elől szökött Magyarországra.⁵⁸ A belügyminiszter rendelete értelmében csak azok a magyarok nyertek bebocsátást az országba, akik az állam és a közbiztonság szempontjából teljesen megbízhatóak voltak, és a zágrábi követség által kiállított igazolvánnyal rendelkeztek. A rendelet egyértelműen megtiltotta a zsidók és görögkeleti vallásúak befogadását. Ugyanakkor ez a kisebbségvédelem is csak azokra terjedt ki, akik beléptek a Horvátországi Magyar Közművelődési Közösségbe. A közművelődési közösség segítségével próbálta megakadályozni a magyar kormány a horvátországi magyarok átállását a partizánokhoz.⁵⁹

1944. február elején – magyar kezdeményezésre – ismét felvetődött a magyar–horvát lakosságcsere gondolata. A Kállay-kormány változatlanul a népességcsere alapján állt, „amely alól legfeljebb pillanatnyi kivétel lehetséges”. A horvátok viszont feladták korábbi, egyértelműen elutasító magatartásukat, csupán ahhoz ragaszkodtak, hogy a magyarországi horvátok kiköltöztetéséhez többéves határidőt kapjanak. Marosy az „engedékenyebb hangulat” előmozdítása érdekében a tárgya-

lások színhelyéül Budapestet javasolta. A megváltozott horvát álláspont mögött az állt, hogy a Mandić-kormány nagyon is tisztában volt a lakosságcsere lebonyolításának áthidalhatatlan nehézségeivel, hiszen a helyzetet már régen nem az usztasák és a németek uralták, hanem a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg. Tárgyalási készségükkel ezúttal is a muraközi kérdés rendezéséhez szerettek volna lehetőséget teremteni. Nyilván a magyar kormány sem a gyors megoldás sikerében bízva vetette fel ismét a kérdést, hanem abban a nagyon is hiú reményben, hogy a háború befejezése után az egyezmény „jogi apparátusára” hivatkozva megszilárdíthassa délvidéki pozícióit.⁶⁰

A lakosságcsere vonatkozó tárgyalások azonban a fronthelyzet alakulása miatt igen gyorsan menekültügyi tárgyalásokká váltak, így a magyar kormány kénytelen volt először „a pillanatnyi kivétel” formuláját alkalmazni. A horvátok ebbe csak úgy egyeztek bele, ha a tárgyalások Zágrábban lesznek. Ezt azzal indokolták, hogy „a társmiszteriumok illetékes tényezői más irányban igen el vannak foglalva, és ezért pillanatnyilag Zágrábból nem távozhatnak el”. Valójában a németek intették le a horvátok utazási szándékát. De, mint Marosy rosszmájúan megjegyezte: Gaj, volt budapesti horvát követ visszatérését „egykori dicsőségének” színhelyére a zágrábi külügyminisztérium munkatársainak kicsinyes intrikái is akadályozták.⁶¹

Február 16-án Marosy és Gaj, a horvát külügyminisztérium politikai osztályának vezetője között megkezdődtek a tárgyalások. Marosy igyekezett elérni, hogy a menekülteknek minősített kitelepülők átvihessék Magyarországra vagyonukat, s végül igyekezett kiharcolni a visszatérés lehetőségét is. Gaj ezzel szemben kikötötte, hogy a véglegesen Magyarországon maradó kitelepülők vagyona a horvát államra száll.⁶²

Közben azonban újabb nehézségek is felmerültek. Kiderült, hogy a már elfogadott alapelvvel ellentétben a horvátok a menekülteket végleges kitelepülökként akarják kezelni, ami azt jelentette volna, hogy vagyonuk végleg a horvát államé lesz. Hosszú vita után Marosynak sikerült annyit elérnie, hogy Gaj beleegyezett, szabjanak meg bizonyos időt a visszatelepülésre, s csak ennek lejárta után tekintsék a menekülteket végleges

kitelepülőknek. Ebből aztán újabb vita kerekedett, mivel Marosy egyéves terminust javasolt, a horvátok viszont a fél éves határidő mellett kardoskodtak.⁶³ További gondot okozott, hogy a horvát külügyminisztériumban szokásos gyakori személycserék következtében Gajt leváltották. Utódja, Rieger teljesen tájékozatlan volt az ügyben és új tervszettel állt elő. A tárgyalások még a Sztójay-kormány idején is tartották. A kicsinyes alkudozások májusban végül is bizonyos eredményre vezettek. Május negyedikén Rieger és Marosy aláírta a magyar-horvát menekültügyi egyezményt.⁶⁴ A lakosságcsere-egyezményt azonban ezúttal sem sikerült tető alá hozni.

A megállapodás szerint a kitelepülők ügyeit egy később kinevezendő magyar-horvát vegyes bizottság intézte volna. A Horvátországból menekülők 2 éven belül visszatérhettek eredeti lakhelyükre, a maradni kívánók viszont megkaphatták a magyar állampolgárságot. Vagyonukat magukkal vihatték. A vegyes bizottság kinevezésére még sor került. Tagjai magyar részről Marosy követ, Pallavicini követségi titkár és Angeli András, a követség irodai alkalmazottja volt. Horvát tagjai: Mato Pavlović, a telepítési hivatal osztályfőnöke, Josip Bašić és Ivan Martinčević tisztviselők voltak. Az egyezmény gyakorlati kivitelezésére azonban a fronthelyzet alakulása miatt már nem kerülhetett sor.⁶⁵

Magyarország német megszállása után a horvátok elérkezteknek látták az időt, hogy „emlékeztető lépést” tegyenek Berlinben a Muraköz ügyében. Amikor ezt Marosy Perić külügyminiszter szemére vetette, az „minden zavar nélkül kijelentette, hogy opportunusnak tartotta Berlint arra emlékeztetni, hogy horvát felfogás szerint a Muraköz Horvátország alkotórésze”. A külügyminiszter a továbbiakban elhibázottnak nevezte elődje, Lorković politikáját, „aki eleve lemondott a baranyai háromszögről, s így nem maradt a kormány kezében olyan adu, amit a Muraköz kapcsán alkalmasint kijátszhatott volna. Marosy e pontnál a következő megjegyzést fűzte a külügyminiszter szavaihoz: „Perić fenti megjegyzése is mutatja, mekkora hibát követett el az akkori magyar kormányzat, mikor az általam annyira szorgalmazott határtárgyalásokat félbehagyta, melyek Horvátországnak a Baranyáról és Bácskáról való lemondását írásban is leszögezték volna.” Perić azzal

próbálta csillapítani a meglehetősen nyugtalan Marosyt, hogy berlini „emlékeztető lépése” nem jelenti a muraközi kérdés nyílt felvetését.⁶⁶ Mint láttuk, a magyar–horvát határtárgyalásokon szó sem volt az említett lemondó nyilatkozatról, s nyilvánvaló az is, hogy az „emlékeztető lépés” sikere korántsem a horvátok szándékán múlt, hanem azon, hogy a németek ezúttal is határozottan leintették az esetleges magyar–német ellentétekre alapozott horvát próbálkozást. Fontos megjegyezni azt is, hogy a hitleri Németország ekkor már korántsem volt abban a helyzetben, hogy átrajzolja Európa térképét.

Marosy mégis jónak látta felhívni Kasche zágrábi német követ és Glaise von Horstenau tábornok figyelmét a magyar–horvát határon állomásozó ún. fekete légióra (Pavelić poglavnik testőrgárdáját nevezték így), amely szerinte egy esetleges muraközi horvát puccskísérlet fegyveres ereje lehet. Ezt mind Kasche, mind pedig Glaise von Horstenau kizártnak tekintette.⁶⁷ 1944 őszén az usztasa sajtóban és rádióban ismét nagy publicitást kapott a muraközi kérdés. Van der Venne zágrábi magyar követ szeptember 6-i jelentésében ezzel kapcsolatban a következőket írta: „nem tartom kizártnak, hogy a horvátok az esetleg bekövetkező zavaros viszonyokat felhasználnák arra, hogy rajtaütésszerű betörést kíséreljenek meg Muraközbe, már csak azért is, hogy ezáltal levezzessék a tömegek felkavart szenvedélyeit”.⁶⁸ A követnek igaza volt abban, hogy a Muraköz visszacsatolásának meg-megújuló követelése mindig is az ingatag rezsim belső kohéziójának megszilárdítását hivatott szolgálni. A „puccskísérletre”, azaz a Muraköz visszafoglalására azonban az usztasa rendszernek már sem ereje, sem ideje nem volt.

1944. augusztusában Glaise von Horstenau tábornok javaslatára a német kormány felvetette egy közös, magyar–horvát partizánellenes katonai együttműködés gondolatát, amely szerint a harcok során mindkét fél 30 km távolságban léphette volna át a határt.⁶⁹

A Sztójay-kormány az 1944. augusztus 17-i minisztertanácson tárgyalta a német kérést. A külügyminisztérium véleménye szerint a németeknek kellene felszólítani a horvát külügyminisztériumot, hogy a magyar kormányhoz forduljon ezzel a kéréssel. De még ez esetben is a magyar kormány csak olyan

szerepet vállalhat, ami az ország határainak megvédését szolgálja, „azt már nem vállalhatja, hogy egészen a dalmát tengerpartig vegyünk részt egy ilyen akcióban”. A honvédelmi miniszter azt fejtette, hogy a határtól legfeljebb 10 km-re terjedjen az egyezményben megszabott vonal. Felhívta a figyelmet arra is, hogy nemrég vontak el három hadosztályt a déli határról, s azt jelenleg csak kisebb egységek biztosíthatják. Reményi-Schneller pénzügyminiszter szerint ez esetben nyugodtan érvelhet a kormány a horvátok érzékenységevel, mondván: el kell kerülni, hogy a horvát közvéleményben olyan benyomás alakuljon ki, hogy a határok átlépésével Magyarország valójában a Szent István-i birodalom visszaállítására törekszik. A minisztertanács végül a következő határozatot fogadta el: a horvátországi „bandák” ellen csakis a horvát kormány kérésére hajlandó csapatokat adni, s a harcokat a magyar-horvát határtól 10 km mélységben vállalja. Nagyobb mélységbe a magyar haderő csak abban az esetben hatol be, „ha e tekintetben az érdekelt magyar és horvát kormányok között egy újabb megállapodás létesül”.⁷⁰

Pavelić nem lelkesedett a magyar csapatok horvátországi jelenléteért. Attól tartott, amire Reményi-Schneller is utalt, hogy a magyarok sajátos módon fogják értelmezni a határ átlépését, és bizonyos területi igények kielégítésére fogják azt felhasználni. Horvátországban ugyanis makacsul tartotta magát az a hit, hogy Magyarország Eszék (Osijek) környékére is igényt tart. Pavelić szívesebben látott volna az általános egyezmény helyett olyan megállapodásokat, amelyeket alkalmanként kötött volna a két kormány.⁷¹ Talán felrémllett előtte az a korábbi német kombináció is, amely a magyar égisz alatt megvalósuló horvát autonómia gondolatát sem vetette el. Ez pedig, mint Cianónak több alkalommal kifejtette, azt jelentené, hogy ő még 24 óráig sem maradhatna hatalmon.⁷²

A magyar kormány tehát, ha bizonyos feltételekkel is, beleegyezett a partizánok elleni közös fellépésbe. A horvát kormány sem tért ki határozottan a német javaslat elől, bár komoly aggodalmak voltak a magyar csapatok horvátországi jelenlétét illetően. A magyar kormánynak azonban már nem maradt ideje a tevőleges részvételre a horvátországi partizánok elleni harcokban.

A Bánát visszacsatolásának kérdése

Már utaltunk rá, hogy a korábbi német ígéretekkel ellentétben a délvidéki bevonulást követő napokban a Bánátot német csapatok szállták meg. A német kormány azzal indokolta döntését, hogy egy esetleges magyar–román összecsapás lehetőségét kívánta ezen a módon elkerülni.

A bánáti kérdésről kialakult német álláspont mögött azonban nemcsak egy feltételezett magyar–román konfliktus megelőzésének szándéka húzódott meg. Attól is tartottak, hogy a magyar igények kielégítése súlyos belpolitikai nehézségek elé állítja a szövetséges Antonescut. Mint Ribbentrop 1941. április 21-én kelt, Erdmannsdorffhoz küldött táviratában megfogalmazta: „Antonescu tábornok helyzete nehéz és Magyarországnak éppoly kevésbé lehet érdeke, mint nekünk, hogy Romániában zűrzavár keletkezzék.”⁷³

A németek a román kormányt azzal nyugtatták, hogy „magyar katona nem teszi be a lábát a Bánát területére”, egyúttal hamar lehűtötték azokat a román reményeket is, hogy a Bánát nyugati része hozzájuk kerülhet. Április 21-én a német külügyminisztérium a bukaresti német követséggel közölte: az a román kívánság, miszerint a Bánát nyugati részét csatolják Romániához, „semmi esetre sem jön szóba”. A követ arra is határozott utasítást kapott, hogy semmiféle kétes értelmű tárgyalásba ne bocsátkozzék, amelyből arra lehetne következtetni, hogy Románia ezt a területet megkapja. „Az ebben az irányban kifejtett román agitáció semmi esetre sem táplálkozhat a német követséggel folytatott beszélgetésből”⁷⁴ – olvashatjuk a követségnek küldött táviratban.

Bárdossy az április 15-i minisztertanácson tájékoztatta a kormányt Erdmannsdorffal folytatott beszélgetéséről. Mivel a Bánát visszacsatolására a magyar kormány már konkrét német ígéretet kapott, utasították Sztójajt, kérjen audienciát Hitleről, „akinek ígéretében bízunk”.⁷⁵

Hitler – Ribbentrop és közvetlen munkatársa, Hewel jelenlétében – 1941. április 19-én fogadta Sztójajt.⁷⁶ A követ kifejtette Hitlernek, hogy a Bánát és Muraköz kérdésében a német állásfoglalásban „a változás jelei mutatkoznak”. Hitler, miután felháborodását fejezte ki, hogy a Bácskában a bevonulás

során népi németeket lőttek agyon és fosztogattak⁷⁷, rátért a magyar területi követelésekre. Ismét megerősítette a magyar történelmi határok visszaállításának szükségességét, de hangsúlyozta, hogy Antonescu álláspontját is meg kell érteni. Végül arra kérte Sztójajt, közölje a kormányzóval: a Bánát Magyarország része lesz, de a probléma megoldását jelenleg nem tartja lehetségesnek. Néhány hónapig, amíg a román kedélyek lecsillapodnak, német csapatok tartják megszállva a területet, s addig a magyar kormány se feszegetse az ügyet.

A román kívánságokat tehát határozottan elutasították Berlinben, a magyar kormányt viszont továbbra is csak egy későbbi rendezés ígéretével kecsegtették.

Sztójay azonnal Budapestre utazott, s beszámolt Horthynak a Hitlerrel folytatott beszélgetéséről. Az újabb ígéretek ellenére is kénytelen volt úgy interpretálni az audiencián történeteket a kormányzó előtt, hogy a németek „kezdenek visszatáncolni”⁷⁸ Berlinbe visszautazva, útközben Bécsben találkozott Ribbentrop külügyminiszterrel. Beszélgetésükön elsősorban a bácskai németeket ért atrocitásokat, illetve a Muraköz-kérdést érintették. A bánáti visszacsatolás ígéretét megerősítő nyugtató szavak helyett azonban Ribbentrop a Murán túli terület nyugati határán fekvő négy község átadását követelte Sztójajtól.⁷⁹

Az említett községek Németországhoz kerülését a Jugoszlávia felosztásáról döntő, s ekkor már megkezdődött bécsi tanácskozáson elsősorban a német külügyminisztérium népeségügyi csoportjának vezetője, Triska szorgalmazta. Triska a német nemzetiség érdekeire hivatkozva célszerűnek látta volna az egész Murán túli terület hozzácsatolását Németországhoz. 1941. április 21-én, a jugoszláviai németek helyzetét elemző feljegyzése arról tanúskodik, hogy a német külügyminisztérium magas rangú tisztviselői, például Schmidt és Ritter is osztották azt a nézetét, amely szerint Jugoszlávia felosztásánál jobban figyelembe kellene venni az ottani, több százezer fős német nemzetiség érdekeit.⁸⁰ A Murán túli községeket végül is átadták, s ez a Triska-féle álláspont részbeni megvalósítását jelentette, ami, ha nem is döntő módon, bizonyára közrejátszott a bánáti kérdés alakulásában is.

A Bánát hovatartozásának eldöntésében az említett meg-

fontolásokon kívül még egy, a történeti irodalomban eddig jó-
részt figyelmen kívül hagyott szempont is érvényesült – a
Wehrmacht főparancsnokságának álláspontja. A katonai veze-
tés leszögezte: „A szárazföldi hadsereg parancsnoksága szük-
ségesnek tartja biztosítani a közlekedési összeköttetést a Pro-
tektorátus déli részétől a Dunáig és a Dunán át annak északi
része felé.”⁸¹ Ennek legegyszerűbb módja valóban a Bánát né-
met megszállása volt. Így a németeké lett a Szendrőt (Smede-
revo) a Dunával összekötő vasút, a Duna-Tisza összefolyási
területe, a román határ közötti Duna-szakasz, valamint több
fontos vasútvonal.

A bécsi Imperial Szállóban aláírt, 1941. április 24-i német-
olasz megállapodás semmi új mozzanatot nem tartalmazott
ebben a kérdésben. Leszögezte ugyan, hogy a Bánátot Ma-
gyarországhoz fogják csatolni, de a terület, egy esetleges ma-
gyar-román összetűzés veszélyét megelőzendő, továbbra is
német megszállás alatt maradt.⁸²

Horthy ezen a napon Mönichkirchenben találkozott Hitler-
rel, ahol többek között Jugoszlávia felosztásáról tárgyaltak.
Hitler már a német-olasz megállapodás szellemében tájékoz-
tatta a kormányzót a Bánát ügyében.⁸³

Kormánykörökben bizonyos reményeket táplálhatott még
Villani április 27-i távirata, amelyben arról tájékoztatta Bár-
dossyt, hogy értesülései szerint Ciano olasz külügyminiszter
továbbra is támogatja Magyarország Bánátra vonatkozó igé-
nyeit, s Ciano-nak arról is tudomása van, hogy a németek is
„inkább nekünk”, mint a románoknak akarják juttatni ezt a
területet.⁸⁴ A bánáti magyar katonai közigazgatás már kinyom-
tatott utasításai azonban felhasználatlanul a vezérkár főnöke
1. osztályának páncélszekrényében maradtak.

A magyar kormány, bízva a Bánát későbbi visszacsatolásá-
ban, igyekezett megakadályozni a bánáti magyarok kiszorítá-
sát a közigazgatásból.

Május 9-én Bárdossy azt táviratozta Sztójaynak Berlinbe,
hogy a Bánát helyzetének bizonytalansága miatt a helyzet
egyre inkább zavaros, az ott állomásozó német katonaság nem
elegendő a személy- és vagyonbiztonság fenntartására. Sú-
lyosbítja a helyzetet, hogy az ottani magyarok fegyvereit el-
vették, a szerbekét viszont nem, s a közigazgatást több helyen

kivették a magyarok kezéből. A helyzet megoldása az lehetne – folytatódik a távirat –, ha szakképzett közigazgatási tisztviselők mehethnének Magyarországról a Bánátba. Kérte, hogy Sztójay ennek szellemében járjon el a német kormánynál.⁸⁵ A magyar kormány tehát – miután a terület katonai megszállását a németek határozottan visszautasították – legalább a közigazgatás részleges átvételét szerette volna elérni, némi garanciát teremtve ezáltal a terület későbbi visszacsatolására. Május 14-én Vörnle is a fenti szellemben emelt panaszt Erdmannsdorfnál a Bánátban uralkodó helyzet miatt, s kormánya nevében kérte, hogy a közigazgatás megszervezésénél „legalább néhány magyar tisztviselőt” tartsanak meg, s hogy Hermann Behrens SS Obergruppenführer, a Volksdeutsche Mittelstelle helyettes vezetője gyakoroljon nyomást az ottani németekre. Többek között a nagybecskereki (Zrenjanin) eseményekkel érvelt, ahol nemcsak a helyi közigazgatás magyar vezetőit bocsátották el, hanem az új német szervek rögtön megkezdték a város üzemiben dolgozó magyar alkalmazottak, munkások elbocsátását is.⁸⁶

Május 20-án Sztójay felkereste Weizsäckert. Arról beszélt, hogy a bánáti lakosság nyugtalan, mert bizonytalan a terület hovatartozását illetően, majd kormánya három kérését terjesztette az államtitkár elé: 1. hozzák a lakosság tudomására, hogy a Bánátot Magyarországhoz fogják csatolni; 2. engedjék be a magyar adminisztratív szerveket a Bánátba; 3. határozzák meg a Bánát tényleges birtokbavételének időpontját. Sztójay azzal érvelt, hogy Hitlernél tett legutóbbi látogatása alkalmával a Führer azzal biztatta, hogy a terület átadására 2–3 hónapon belül sor kerül. A jelenlegi körülmények azonban amellett szólnak – folytatta –, hogy ez a határidő rövidebb legyen. Weizsäcker tudomásul vette a magyar kormány kívánságát, de nem ígért semmit. Csak annyit mondott, hogy továbbítani fogja az elhangzottakat a megfelelő helyekre.⁸⁷

Sztójay Bánátról kezdeményezett tárgyalásai május 28-án folytatódtak. Weizsäcker ezúttal határozottan leszögezte: „a magyar kormánynak a Bánáttal kapcsolatban előadott kívánságai most nem valósíthatók meg. A fennálló rendezés marad továbbra is érvényben, aminek okairól a magyar kormány és a kormányzó is igen részletes tájékoztatást kapott.” Sztójay ez-

úttal megjegyzés nélkül tudomásul vette az elhangzottakat, s csak annyit fűzött hozzájuk: a német kormány lépéseket tehetne, hogy a német és a magyar népcsoport között a jelenleginél jobb viszony alakuljon ki. Weizsäcker ettől nem zárkózott el, s a beszélgetésről készített feljegyzéséhez is hozzáfűzte: „Talán lenne mód a fennálló ellentétek kiegyenlítésére.”⁸⁸

Nincs kizárva, hogy a magyar kormányköröknek tudomása volt arról, hogy a szerbiai németek között koránt sincs egységes álláspont a Bánát kérdésében, s igyekeztek kihasználni az ellentéteket. Harold Turner, a szerbiai német katonai közigazgatás vezetője ebben az időben hajlott arra, hogy a Bánátot átadják a magyaroknak – azzal a feltétellel, ha az ottani németek megtarthatják eddig megszerzett politikai, gazdasági és kulturális pozícióikat. Grafenhorst viszont, Szerbia, a Bánát, Koszovó és a Kelet-Szerémség katonai közigazgatásának másik vezetője határozottan ellenezte ezt a megoldást, mert véleménye szerint az átadás veszélyeztetné a terület német érdekei szerint értelmezett rendjét és biztonságát, amit éppen a küszöbönálló szovjetellenes háború miatt feltétlenül fenn akartak tartani.⁸⁹ Sztójay benyomása szerint viszont a német kormány azért nem adja át a Bánátot, mert amíg „a helyzet Oroszországgal végleg tisztázva, addig a románokat, azaz Antonescut mindenképpen tartják és megrázkódtatásoknak nem akarják kitenni.”⁹⁰ A Szovjetunió elleni német támadás előkészületei tehát – ha más-más megfontolásból is – komoly mértékben befolyásolták a német vezető körök Bánátra vonatkozó álláspontját. A magyar kormányt is hasonló okok sürgették ekkor: még a szovjet–német háború kitörése előtt dűlőre kívánta vinni a terület visszacsatolásának ügyét.

Június 3-án Sztójay – Weizsäcker kezdeményezésére – a bánáti viszonyokat jól ismerő Felix Benzlerrel, a német külügyminisztériumnak Szerbia katonai parancsnoksága mellé rendelt megbízottjával folytatott hosszabb megbeszélést. Benzlernek a beszélgetésről készített feljegyzése arról tanúskodik, hogy a németek taktikát változtattak, és támadásba mentek át. Benzler szóhoz sem engedte jutni Sztójayt, rögtön a két kormány között fennálló „sérelmes pontokat” kezdte sorolni. A követ szemére vetette, hogy a „megkötött egyezmények ellenére” a Bácskából még mindig toloncolnak át szerbeket a

német megszállás alatt álló területekre.⁹¹ Kifogásolta, hogy magyar részről ismételt panaszt emelnek a bánáti magyarság állítólagos háttérbe szorítása miatt, s az átlátogató magyar tisztek és tisztviselők beavatkoznak a bánáti ügyekbe. Felhívta Sztójay figyelmét arra a jegyzőkönyvre is, amit a két bánáti népcsoport vezetői írtak alá, s amelyből véleménye szerint „világosan látható, hogy a magyar panaszok egyike sem helytálló”.⁹² Az esetleg előforduló súrlódásokért minden felelősséget a bánáti magyarság vezetőire hárított azzal az érveléssel, hogy „a hivatali állások betöltésénél a magyar népcsoport olyan mérvű részesedést követelt, amely a bánáti népcsoportok arányszáma alapján meghaladta jogos igényét. A magyar népcsoport, mikor kívánsága nem teljesült, teljesen lemondott igényéről.” Az egyesületek betiltása miatti magyar panaszokkal kapcsolatban Benzler lényegesen enyhébb hangot ütött meg. Azt magyarázta Sztójaynak, hogy a katonai parancsnokság egész Szerbia területén minden egyesület tevékenységét felfüggesztette, ezért ismételt engedélyezésüket kérelmezni kell. „Már most közölhetem – tette hozzá –, hogy amennyiben ilyen kérelmeket benyújtanak, hajlandó vagyok azok kedvező elintézése érdekében a katonai parancsnoknál közbenjárni.” A magyar katonatisztek és tisztviselők bánáti beutazása és politikai tárgyalásai kapcsán értésére adta Sztójaynak, hogy „mindezek az események az összes szerbiai német hatóságoknál igen erős ellenérzést keltettek Magyarországgal szemben”, de hajlandó a „kedélyek lecsillapításában közreműködni, amire csak akkor van kilátás, ha magyar részről is betartják a megkötött egyezményeket”.⁹³ Végül Weizsäcker javaslatára felvetette, hogy a magyar kormány jelöljön ki egy külön megbízottat, akivel ő, illetve a szerbiai katonai parancsnokság minden ügyet megbeszélhet, megállapodásokat köthet. Erre azért lenne szükség, érvelt, mert a német külügyminisztérium szerint sem Bolla Lajos belgrádi magyar konzul, sem pedig Kövér ezredes, összekötő tiszt nem alkalmas ilyen feladat ellátására.⁹⁴

A németek valójában nem Bolla, vagy éppen Kövér alkalmatlansága miatt kértek kormány megbízottat. A német kormány és a megszálló csapatok parancsnoksága, mint Sztójay kissé későbbi jelentésében megfogalmazta: „a belgrádi konzul-

látusunk tisztviselőivel nem óhajtanak politikai jellegű tárgyalásokat folytatni”.⁹⁵ Ezzel egyrészt még a látszatát is el akarták kerülni Szerbia külpolitikai önállóságának, másrészt ily módon is előkészítették a csakhamar Szerbiához csatolt Bánát bizonyos önállóságát.

A magyar kormány teljesítette a németek kérését, és Tallian bárót nevezte ki bánáti különmegbízottjának.

A németek még a Szovjetunió elleni támadás előtt jónak látták saját érdekeik szerint rendezni a Bánát státusát. 1941. június 5-én Belgrádban – a magyar képviselő részvétele nélkül – megszületett a döntés. A Bánátot önálló adminisztratív státussal Szerbiához csatolták, élére Joseph Lapp, a bánáti németek egyik vezetője személyében ún. segédbánt állítottak. Hatáskörébe a Bánát belső ügyeit intéző négy, újonnan felállított ügyosztály tartozott, amelynek vezetőit a szerb kormány vezetője és belügyminisztere, Milan Aćimović nevezte ki. A kinevezett ügyosztályvezetők valamennyien németek voltak. A megállapodás előírta, hogy a járási, városi és községi előjárókat az adott terület, helység nemzetiségi arányait figyelembe véve kell kinevezni, s garanciákat tartalmazott arra nézve is, hogy a gazdasági kulcspozíciókat ugyancsak németek foglalják el. Később, 1941. december 6-án, Szerbia új közigazgatási felosztása alkalmával a Bánát a németek megszállta Szerbia 14 ún. okrugjának (körzet) egyike lett.⁹⁶

Sztójay kormánya nevében azonnal magyarázatot kért Berlinben. Weizsäcker azzal próbálta nyugtatni a meglehetősen felháborodott követet, hogy az átadás „lélektani pillanata” akkor érkezik majd el, ha Románia megkapja Besszarábiát, vagyis kárpótolják a Bánát elvesztéséért.⁹⁷ Azonban ez a „lélektani pillanat” is elmúlt. Kárpótlásul – német kezdeményezésre – augusztus 6-án Budapesti tárgyalások kezdődtek a bánáti magyarok helyzetéről.⁹⁸ A németeket képviselő Benzler rögtön a magyar delegáció értésére adta, hogy az átadás továbbra sem aktuális, mivel ez „gyengítene a lakosság erkölcsét”, s a Bácskában a magyarok egyébként is „megszegték adott kötelezettségeiket”. Hajlandók azonban – folytatta Benzler – bizonyos engedményekre a bánáti magyarságnak a közigazgatásban való részvétele kapcsán és kulturális kérdésekben. A tárgyalások eredményeként Joseph Lapp segédbán he-

lyettesévé hamarosan Jeszenszky Ferencet, a bánati magyarok egyik jobboldali vezetőjét nevezték ki. Újra engedélyezték a Bánati Magyar Közművelődési Szövetség működését is.⁹⁹

A berlini román követ a magyar-német tárgyalásokról Weizsäckertől kért felvilágosítást. A román kormány értesülése szerint ugyanis a két fél a magyar csapatok bánati bevonulásának időpontjáról tárgyalt. Weizsäcker természetesen tagadta Bossy előtt, hogy ilyen jellegű tárgyalásokba bocsátkoztak volna a magyarokkal, de egy szóval sem említette, hogy más kérdésekről valóban sor került megbeszélésekre.¹⁰⁰ Ribbentrop pedig egyenesen arra utasította a bukaresti német követet, hogy ha a Bánát kapcsán a román kormány ismét érdeklődik nála, mondja azt, hogy az ügyről semmiféle információja nincs.¹⁰¹

A németek tehát – a korábbi egyezményekkel és ígéretekkel ellentétben – az egyoldalú megoldást választották, kizárva abból mind a magyar, mind pedig a román kormányt. Ugyanígy járt el egy hónappal később a magyar kormány a Muraköz ügyében. A Bánáttal kapcsolatban viszont – ha nehezen is – kénytelen volt tudomásul venni, hogy legalábbis egyelőre, le kell mondania erről a területről.

Az új, Kállay vezette kormány elsősorban külpolitikai megfontolásokból nem sürgette a Bánát visszacsatolását. Kállaynak Hitlerrel 1942. június 7-8-án tett első látogatása alkalmával felvetődött a Bánát kérdése is. Hitler újból Magyarországnak ígérte ezt a területet, Kállay azonban egyáltalán nem tartotta sürgősnek az ügyet (mint ahogy a galíciai határkiigazítást sem). Kállayt ekkor elsősorban az a megfontolás vezette, hogy átvállalva elődje minden kötelezettségét, újabb területek megszerzésével lehetőleg ne korlátozza kormánya esetleg szükségessé váló nagyobb mozgásterét.¹⁰²

A Kállay-kormány eleinte a bánati magyarság helyzetének alakulására, annak befolyásolására összpontosította figyelmét. 1942 augusztusában például – magyar kezdeményezésre – megegyezés született Tallian és a német hatóságok között a munkaszolgálatra behívott bánati magyarok ügyében. A megállapodás értelmében a munkaszolgálatosokat nem Szerbiában, hanem a Bánátban foglalkoztatták volna. Az egyezményt azonban a németek nem tartották be.¹⁰³

Amikor a háború menetében beállott változások hatására megkezdődtek a nyugati diplomáciai puhatolózások, a magyar kormány még nagyobb óvatosságot tanúsított a Bánáttal kapcsolatban. Kállay ekkor már az új külpolitikai törekvéseknek alárendelten, többek között a magyar–szerb közeledés előmozdítására, s általában a Magyarországról kialakult nem éppen hízelgő összkép javítására törekedve igyekezett kezelni a bánáti kérdést. Ennek megfelelően 1943 tavaszán tiltakozott az ellen, hogy a bánáti magyarokból egy 500 fős különítményt állítsanak fel azzal a céllal, hogy német egyenruhában és parancsnokság alatt részt vegyenek a bánáti „szerb megmozdulások” elfojtásában. Bolla az ügy kapcsán a következőkre figyelmeztette a magyar kormányt: „Könnyű elképzelni, hogy ilyen terrorkülönítmény működése milyen hangulatot váltana ki az összmagyarság ellen úgy Szerbiában, mint a bánáti szerbségben... esetleg ki volnánk téve annak, hogy a Szerbiában elkövetett összes kegyetlenségeket a magyar különítményre fognák rá, ami annál könnyebb volna, mert a terv szerint ezek német egyenruhában, német vezetés alatt működnek. Arra nézve sincs garancia, hogy e magyar-zászlóaljat nem fogják-e szükség esetén a boszniai vagy dél-szerbiai felkelők elleni harcokba bevetni.”¹⁰⁴

A belgrádi főkonzul által említett következményeket Kállay annál is inkább szerette volna elkerülni, mert ekkor már javában folytak a szerb kormánnyal a vetőmag szállítására vonatkozó tárgyalások.

Magyar–szerb közeledési kísérletek

1942 végén sokasodtak annak jelei, hogy a Nedić-féle politikai körök közeledni próbálnak a magyarokhoz. Bolla is egyértelműen kormánya tudomására hozta, hogy ezek a belgrádi politikusok „már semmi neheztelést nem éreznek a magyarok ellen Bácska visszafoglalása miatt”.¹⁰⁵

December végén a Nedić-kormány konkrét lépéseket is tett. A szerb kormány megbízásából Budapestre utazott Nikola Petrović, a betiltott *Jugoslav Lloyd* című folyóirat volt főszerkesztője. Utazásának célja az volt, hogy tárgyalásokat folytasson

son a Földművelésügyi Minisztériumban, a Külkereskedelmi Hivatalban és a Vetőmagkiviteli Rt.-nél vetőmag szállításáról. Petrovićot szívélyesen fogadták, s a magyar tárgyaló felek a szerb kérdéssel kapcsolatban megértést tanúsítottak: Kijelentették azonban, hogy érdemben csak úgy tárgyalhatnak vele, ha kormánya részéről hivatalos felhatalmazást kap. Petrović megnyugtatta tárgyalópartnereit, hogy a szerb kormány ki fogja eszközölni a németek engedélyét a szállításhoz.¹⁰⁶ A kölcsönös készséget mutatta, hogy még mielőtt a németek engedélye megérkezett volna, a megbízólevéllel időközben visszatérő Petrović ígéretet kapott: a kért vetőmag kiszállításához a magyar fél hozzájárul.

A szerbek azt is igyekeztek érzékeltetni, hogy nem egyszerű üzletről van szó. 1943. január 12-én felkereste Bollát Stefan Kluic, a szerb miniszterelnökség propagandaosztályának vezetője, és a Budapestről immár visszatért Petrović. Látogatásuk célja az volt, hogy köszönetüket fejezzék ki a szerb kormány nevében Petrović előzékeny magyarországi fogadtatásáért. Kluic világosan értésre adta, hogy „eltekintve attól a nagy propagandaértéktől, amelyet az itteni parasztság körében az a körülmény keltene, hogy Magyarország volt az első, amely nekik a vetőmagszállítással hozzájárult az ország fellendítéséhez, ezen ügyben ők többet látnak, mint egyszerű kompenzációs üzletet: nevezetesen ebben ők az első barátságos érintkezést látják a két nemzet között és ezért fektetnek nagy súlyt rá”.¹⁰⁷

Pár nappal később szerb politikusok vacsorát adtak a belgrádi magyar konzuli képviselő tagjai részére, amelyen többek között jelen volt Veselinović földművelésügyi és közéleti miniszter, valamint Kluic és Petrović is. Veselinović pohárköszöntőjében utalt rá, hogy az összejövetel Nedić kifejezett óhajára jött létre, amit elmond, úgy lehet venni, mintha Nedić tábornok mondta volna. „Kérem önt, főkonzul úr – folytatta –, mondja meg a budapesti uraknak, hogy a mi népünknek nagyon sokat jelent az, vajon Magyarország hajlandó-e segítő kezet nyújtani nekünk most, a szerencsétlenség napjaiban. Nekünk, akik a barátság felújítását óhajtjuk, nagyon megkönnyítené a munkánkat, ha azt mondhatnánk a szerb parasztoknak: Íme ez a magyar mag... Itt nem üzletről van szó, ha-

nem egy gesztusról, mellyel a barátság ismét felújíthatnák." Talán jobb is – tette hozzá –, hogy „a Bácskába magyarok jöttek be és nem mások. Mi tudjuk, hogy háború van és az, ami Újvidéken történt a véreinkkel, nem a magyar kormány rendeletére történt.” Végül utalt rá, hogy a vetőmagért ők nem adhatnak a kért ásványokból, mert azok felett nem ők rendelkeznek, viszont kőszódával, ammóniák-szódával és pengővel rendezni tudnák a számlát.

Bolla meglehetősen visszafogottan válaszolt Veselinović szavaira. Óvatosan csak annyit mondott, hogy személy szerint ő is kívánja a két nép közötti szorosabb barátság kialakulását.¹⁰⁹

A magyar kormánynak kapóra jött a szerb kormány „megbocsátási” szándéka az újvidéki és sajkási vérengzésért, ugyanakkor tartott a még mindig hallgatásba burkolózó németek állásfoglalásától, s kissé meg is lepte, hogy a szerb közeledés ilyen tüntető formában nyilvánult meg. Bolla azzal nyugtatta az aggódó külügyminisztert, hogy Kluić jelenléte a vacsorán, aki Nedić és a németek közötti kapcsolatokban fontos szerepet játszik, „garanciája annak, hogy az egész manifesztáció a németek hozzájárulásával történt”, s erre a lépésre személyesen Bader tábornok, Szerbia katonai főparancsnokának hozzájárulásával került sor.¹⁰⁹

Mi volt a célja a Nedić-kormánynak ezzel az akcióval? Úgy véljük, elsősorban *belpolitikai* szerepet szántak – szánhattak – a vetőmagügynek. Nem volt véletlen, hogy Nedić éppen egy parasztküldöttség előtt jelentette ki: „az első segítség Magyarországtól jön; mert onnan kapjuk a vetőmagvakat”.¹¹⁰ Ezzel a sikeres lépéssel elsősorban megingott belső pozícióit igyekezett megszilárdítani. Fel akarta használni sikerét a különféle szerbiai polgári irányzatok és szervezetek között kialakult konkurenciaharcban, amely egyrészt a németek kegyeiért, másrészt a jövőbeni hatalomért folyt.¹¹¹ Nedić, akinek régi vágya volt, hogy vezetése alatt létrejöjjön az autonóm Szerbia, tisztában volt azzal, hogy minden kicsikart kedvezmény, ami pozícióit erősítheti és az autonómia esélyeit növelheti, attól függ, mennyire tudja fenntartani a németek által megkövetelt rendet és biztonságot, mennyire képes leválasztani a szerb népet az ellenállási mozgalomról. A vetőmagakció tehát „jól

jött", hogy igencsak szűk belső bázisát kiszélesítse – ezt első sorban a szerb parasztok megnyerésére igyekezett felhasználni.

Mint láttuk, a hivatalos magyar körök a szerb kormány vetőmagszállítási kérelmét nem utasították el, de egyrészt a németek állásfoglalásától tették függővé, másrészt igyekeztek azt a Vetőmagkiviteli Rt. és a szerb kormány ügyeként kezelni. Ez a magatartás 1942. december végén–1943. január elején még elsősorban a német szövetségesnek szólt, január végétől azonban új tartalmat kapott.

Mint ismeretes, 1943 januárjában bekövetkezett a 2. magyar hadsereg pusztulása a Donnál, s a Vörös Hadsereg sztálingrádi győzelmével fordulat állt be a háború menetében. A magyar politikai és katonai vezetés közeli realitásként értékelte a szövetséges csapatok balkáni partraszállását. A megváltozott külpolitikai helyzetben – a rendszer átmentése érdekében – a Kállay-kormány óvatos lépéseket tett a Németországtól való fokozatos eltávolodásra. Törekvései elsősorban a nyugati szövetséges hatalmaknál kezdeményezett, egy esetleges különbsége lehetőségeit és feltételeit kipróbálni igyekvő, az ilyen szándékot jelző titkos tárgyalásokban öltöttek formát.¹¹² Ezeknek a külpolitikai törekvéseknek a részeként értékelhető a kapcsolatok rendezésének igénye a szomszédos államokkal, köztük Szerbiával. Az utóbbira, legalábbis az első lépés megtételére jó alkalmat kínált a vetőmagszállítás. Természetesen a szerbekhez való magyar közeledés előfeltételét képezte a területgyarapodás, adott esetben a déli visszacsatolások feltétel nélküli elismerése. Ahogyan Balla Pál a Magyar Külügyi Társaság Balkán Bizottságának 1943. május 13-i ülésén megfogalmazta: „Mi az őszinte összefogás felújítására bármikor készen vagyunk, de – s ezt határainkon kívül és belül mindenkinek meg kell értenie – nem azon az áron, hogy ismét vitássá engedjük tenni jogainkat arra a területre, amely ezer éven át a miénk volt, s amelynek hovatarozását semmiféle szempont, sem történelmi, sem földrajzi, sem gazdasági, de még néprajzi szempont sem teszi kétségesé.”¹¹³ Ehhez a kettős külpolitikai törekvéshez jó partnernek ígérkezett az a Nedić, aki nem kívánta újjaélesíteni Jugoszláviát, mivel – úgymond – az idő „keresztülgázolt rajta”.¹¹⁴ A magyar–szerb jó viszony egyúttal

jó háttérnek bizonyult volna a bácskai szerbek irányában tett lépésekhez is, amelyről később még részletesen szólnunk.

Bolla a sikeres egyezmény reményében rendezett vacsorán csak saját nevében nyilatkozott a magyar–szerb közeledés szükségességéről, január végén azonban hivatalosan is utasítást kapott, hogy segítse elő Belgrádban a magyar–szerb közeledés ügyét. Februárban pedig a magyar kormány már egyes szerbiai politikusokkal kereste a kapcsolatot.¹¹⁵ Egyéb jelek is arra mutattak, hogy időközben a magyar kormány számára is fontossá, sőt sürgetővé vált a vetőmagszállítás lebonyolítása, akár ellenszolgáltatás nélkül is.

Február közepén Krasznay alezredes, a szerbiai német katonai főparancsnoksághoz beosztott magyar összekötőtisztet felkereste Nedić miniszterelnököt. Krasznay közölte Nedićtel, hogy a magyar kormány hajlandó volna ingyen is vetőmagot szállítani Szerbiának azzal a feltétellel, ha az addigi tárgyalópartnerek, azaz Petrović, Kluić és Vrhovac helyett magasabb rangú szerb politikusok utaznának Budapestre. Krasznay név szerint is ajánlotta Veselinović földművelésügyi minisztert. Nedićet meglepte, sőt egyenesen megijesztette Krasznay megjelenése és ajánlata, s azt válaszolta, hogy ő nem adhat megbízást semmiféle bizottságnak, az ügyet elvben egyébként is elintézettnek tekinti. Amennyiben részletes felvilágosításra van szüksége – tette hozzá –, forduljon Veselinovičhoz. Krasznay fel is kereste a minisztert, s a diplomáciai életben egyébként szokatlan módon, meghívta Budapestre.¹¹⁶

Nedićék azonnal értesítették Benzler belgrádi német megbízottat Krasznay rendhagyó missziójáról, aki rögtön gyanút fogott. Az akkor Belgrádban tartózkodó Bede István követségi tanácsoson keresztül határozott formában értesére adta a magyar kormánynak, hogy nekik mindegy, hogyan bánnak a magyarok a bácskai szerbekkel, de vegyék tudomásul, Szerbia nem független állam, kifelé a németek képviselik. A vetőmagszállítás ellen nincs semmi kifogásuk – folytatta –, sőt örülnek neki, de úgy látja, hogy a magyarok „ezt az ügyet csak egy közeledési akció ügyes leplezésének tekintik”.¹¹⁷ Egyébként magát Bollát is váratlanul érte Krasznay aktivitása. Megbízatásáról sem kormányától, sem magától Krasznaytól nem kapott felvilágosítást. De a legfeltűnőbb mégis az volt, hogy Krasz-

nay alapvető diplomáciai szabályt hagyott figyelmen kívül, hiszen sem a konzulátus, sem pedig összekötőtiszt nem teremthetett kapcsolatot a németek megkerülésével a szerb minisztériumokkal.¹¹⁸ Nyilván Nedić is ezért lepődött meg annyira Krasznay megjelenésétől.

Bolla úgy vélte, Krasznay szokatlan lépése keltett gyanút a németekben, ám a Budapestre készülő szerb delegáció kiutazási engedélyének halogatása arra utalt, hogy a németek már korábban is gyanús szándékot sejtettek a vetőmagakció mögött, s Krasznay ezt csak megerősítette.¹¹⁹

A németek azonban biztosra akartak menni. A megállapodás előkészítésével megbízott Nikola Petrovićot és Dragoljub Mihailovićot, amikor visszatértek Belgrádba, a Gestapo valutacsempészség ürügyén beidézte és kihallgatta. Valójában az ügy politikai háttérére és Krasznay szerepére voltak kíváncsiak. Krasznay ugyanis nemcsak Belgrádban, de Budapesten is aktív szerepet vállalt. Ott volt Petrovićék pályaudvari fogadásánál, majd a Hungária Szállóban tiszteletükre rendezett banketten is, ahol egyébként éles szóváltásra került sor közte és a szerb küldöttek mellé beosztott német tisztviselők között.¹²⁰

A németek, akiknek pontos értesüléseik voltak a magyarok titkos nyugati tárgyalásairól, attól tartottak, hogy Krasznay közvetítésével valamiféle magyar-szerb blokk kialakításáról van szó, amit nyilván összekapcsoltak az 1943 tavaszán Törökországból származó hírekkel, az angolszászok égisze alatt létrehozandó balkáni blokk tervével.¹²¹

De nemcsak emiatt hiúsították meg a kezdetben általuk is támogatott vetőmagszállítási akciót. Magyarország szerbiai szerepével kapcsolatban a németeknek egészen más elképzelései voltak.

Még le sem csendesedtek a vetőmagszállítás körül keletkezett politikai hullámok, amikor az akkori honvédelmi miniszter, Nagybacsoni Nagy Vilmos révén a magyar kormány tudomására jutott, hogy előzetes hozzájárulása nélkül tárgyalások kezdődtek a magyar és a német vezérkar között Magyarországnak Szerbia megszállásában való részvételéről.¹²² Nyilván azért, hogy a gazdasági nehézségekre hivatkozva a magyar fél ne találhasson kibúvót, német részről felajánlották a kért 2-3 hadosztály teljes felszerelését.

A honvédelmi miniszter vitte minisztertanács elé a már folyamatosan lévő tárgyalások ügyét, ahol két alkalommal is, 1943. március 10-én és március 30-án foglalkoztak a kérdéssel. Az első ülésen Nagy Vilmos előadta, hogy a vezérkar szerint előnyös lenne a kérés teljesítése, mert a németek felszerelésnek 3 hadosztályt, s „a szerbek szívesebben vennék, ha mi szálljuk meg területüket és nem a németek, s ezért ez a tény szimpátiákat szerezhetne a szerbek körében részünkre”. Ezenkívül a vezérkar szerint nehéz is lenne éppen most visszautasítani a német kérést, amikor a 2. magyar hadsereget (pontosabban a maradványait) kivonják a keleti harcterről. Kállay tiltakozott, hogy Szombathelyi a kormány tudta nélkül próbálta rávenni Horthyt a kérés támogatására, Keresztes-Fischer belügyminiszter pedig határozott formában a kérés teljesítése ellen foglalt állást. Mint mondta, akkor is ellenezné, ha a Bánátot ígérnék érte, s lemondással fenyegetőzött. A kormány végül a kérés elutasítása mellett foglalt állást.¹²³

Március 30-án – Kállay olaszországi útja előtt, az első nyugati puhatolózások időszakában – a minisztertanács ismét, ezúttal a külügyminisztérium feljegyzése alapján tért vissza a német kérdés tárgyalására.¹²⁴

Ekkor már az elvi és gyakorlati indokok hosszas felsorolásával támasztották alá az elutasító döntést. Többek között azzal érveltek, hogy a magyar–szerb viszony mindig is nagy jelentőségű lesz, mert „szomszédaink nálunk tekintélyes kisebbséget alkotnak”. Mivel a „zavaró incidensekkel” terhelt bevonulás, valamint az újvidéki és zsablayi események amúgy is „súlyosan megterhelték” a két nép viszonyát, javulást csak a „mindkét részről kívánt és előmozdított hosszabb nyugalmi periódus hozhat”. A kormány tartott attól is, hogy a Szerbiába küldendő csapategységek felett nem tudja majd megőrizni a rendelkezés jogát. Elfogadhatatlannak tartották a csapatküldésnek a kormány ülésén felvetődött azon módját is, amely a magyar és a szerb kormány közötti „megegyezésen” alapulna, hiszen már a vetőmagügy kapcsán is tapasztalhatták, hogy a szerb kormány mozgásszabadsága milyen korlátozott. Az elutasításban döntő szerepet játszott a magyar uralkodó körök angol-orientációs csoportjának állásfoglalása, amelynek a lényege az volt, hogy Magyarország csak a Szovjetunió elleni harcokban

vehet részt, egyéb konfliktusokban viszont semleges magatartást kell tanúsítania. A minisztériumi jegyzőkönyvben ez így fogalmazódott meg: „a Bánát idegen megszállás alatt van, a Bácska sem szabadult fel gazdaságilag, ezért a magyar közvélemény előtt nem lehetne megindokolni, hogy míg magyar területek idegen megszállás alatt állnak, idegen területre küld a kormány csapatokat.” Ugyanakkor a Bánát kérdését sem kívánták felvetni, „mert ezáltal a németek politikai nehézségeket támasztanának”.

Az elutasítással együtt Románia, Szlovákia és Horvátország közeledését, az újabb kisantant-próbálkozásokat is szerették volna megakadályozni. Mint a külügyminisztérium feljegyzése megfogalmazta: „*Sohasem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy még győzelmünk esetén is, a körülöttünk élő népek megmaradnak, a nemzetek tovább élnek és tovább folytatódik diplomáciai játékuk is.* Kevés fantázia kell ahhoz, hogy ezen diplomáciai kollaborációjuk elsősorban Magyarország ellen fog irányulni.”

A feljegyzés egyszerűen szemet hunyt a folyami erők őrnaszádegységeinek Dráván túli tevékenysége felett, amikor azt állította, hogy Magyarország „a bolsevizmus elleni hadjáratban való részvételtől eltekintve a háború kitörése óta történelmi határain kívül sehol sem fejtett ki katonai tevékenységet”. Igaz, ezek az egységek csak ritkán bocsátkoztak aktív harcba, elsősorban biztosító szolgálatot láttak el a Dunán, Újvidék körzetében, Belgrádnál és Szabácsnál (Šabac) – német parancsnokság alatt. 1942. július 14. és szeptember 1. között például részt vettek a Fruška Gora-i partizánok elleni hadműveletekben.¹²⁵ Mint a folyami erők parancsnokságának az akciót követő belgrádi szemleúton készített jelentése megfogalmazta: „A harcok során az őrnaszád egységei gyakran partra tett járőrökkel avatkoztak sikeresen a harcokba és előfordult az is, hogy a partra tett járőr parancsnoka vette át a horvátok kérésére az ő alakulatuk parancsnokságát és vezette a parti harcokat. Az ilyen alkalmakkor ejtett foglyokat az usztasa alakulatok vették át és rendszerint a harci cselekmények után közvetlenül felkoncolták.”¹²⁶ A szemleúton az egységeket megtekintette Bader tábornok, a szerbiai német megszálló csapatok főparancsnoka is. Ez alkalommal az usztasák rémtettei miatt felháboro-

dott magyar parancsnok megkérdezte Badert: „nincs-e módjában a német katonai parancsnokságnak megakadályozni azt a szadista mészárlást, amellyel az usztasák a kezükbe került felkelőket kivégzik.” Bader azt válaszolta, hogy már többször interveniált e kérdésben, de minden eredmény nélkül.¹²⁷

A németek kívánságát a magyar történeti irodalom provokációként értékeli, melynek elsődleges célja a Kállay-kormány nyugati hatalmak előtti kompromittálása volt.¹²⁸ A magyar megszálló csapatok ugyanis – egy angol-amerikai balkáni partraszállás esetén – a nyugati szövetséges csapatokkal kerültek volna szembe, s így ez a lépés csírájukban fojtotta volna meg a nyugati kapcsolatteremtési kísérleteket.

A kérés teljesítése egyúttal a németek által „fokozatos elszakadási törekvésnek” értékelt magyar-szerb közeledés még meglévő esélyeit is nullpontra szorította volna. A külügyminisztérium már idézett feljegyzése ezt így fogalmazta meg: „Szerbiába való bevonulásunk... a szerbekhez való viszonyunkat mindenképpen erősen elrontaná. Ezen aggodalmunkat még aláátamasztják a csak közelmúltban Belgrádban Benzler követ és Bede követségi tanácsos között folytatott beszélgetések is. Ezekből kiviláglik, hogy a németek kívánságukkal elsősorban azt a politikai célt kívánják elérni, hogy a meginduló magyar-szerb közeledési folyamatot – melyet leplezetlen gyanakvással és rosszallással néznek – elgáncsolhassák.”¹²⁹

A magyar csapatok szerbiai jelenlétével kapcsolatos német célok közül az sem volt mellékes, hogy ők is számoltak a balkáni partraszállás lehetőségével, és előtte rendet akartak teremteni Szerbiában. A magyar csapatokkal a horvátországi és szerbiai partizánellenes tisztogató akciókban felmorzsolódott német elitegységeket akarták pótolni, illetve a megszálló feladatokat ellátó, de megbízhatatlannak tartott bolgár egységeket így szerették volna megerősíteni.¹³⁰

A magyar kormány tehát, külpolitikai megfontolásokból, megtagadta a német kérés teljesítését. 1943 nyarán azonban a Közérdekű Munkaszolgálat Országos Felügyelősége és a német Organisation Todt között megállapodás jött létre, amelynek értelmében magyar munkaszázadokat küldtek a bori bányavidékre. Bolla értesülései szerint 1943 szeptemberében már mintegy 3300 munkaszolgálatos dolgozott a német ha-

dászati érdekek szolgálatába állított szerbiai bányákban. A drasztikusan kegyetlen bánásmód, az embertelen körülmények kapcsán, amelyet a munkaszolgálatosoknak el kellett szenvedniük, Bolla annyit látott szükségesnek megjegyezni: „Ha meggondoljuk, hogy mindez egy ellenséges országban történik... semmiképpen sem járul hozzá az ország tekintélyének öregbítéséhez.”¹³¹

A balkáni magyar megszálló csapatok ügye néhány hónappal később, az olasz kiugrás után ismét felvetődött. Csataynak a német főhadiszálláson 1943. augusztus 18-án tett bemutatkozó látogatása alkalmával, amikor a magyar honvédelmi miniszter a Szovjetunióban lévő magyar csapatok visszavonását kérte, a németek azzal álltak elő, hogy a magyarok vegyék át a „németek hátának megvédését és biztosítását” a Balkánon. Ezúttal az olasz kiugrás miatt főként a horvát területeken támadt ür betöltésére kértek magyar egységeket. Keitel elképzelése szerint a Szovjetunió területéről kivont csapatokat – a szükséges kiegészítések után – vetették volna be Horvátországban.¹³²

A minisztertanács augusztus 24-én tárgyalta a német kérést, amikor Csatay beszámolt a kormánynak a német főhadiszálláson tett látogatásáról. Csatay katonai megfontolásokból előnyösnek tartotta Keitel ajánlatát, Keresztes-Fischer és Bánffy a német kívánság határozott elutasítását követelte, annak hangsúlyozásával, hogy egy katona se lépje át a Duna vonalát. A belügyminiszter kifejtette: „Mi ma már csak saját érdekeinkkel foglalkozhatunk. A végső pillanatra kell felkészülve lennünk az ország határain belül.” Kállay – ellentétben korábbi álláspontjával – nem ellenezte a német kívánság teljesítését és érezhetően várakozó álláspontra helyezkedett.

Kállay magatartása mögött az az egyébként teljesen irreális számítás húzódott meg, hogy a német kérés teljesítéséhez megnyeri a nyugati hatalmak támogatását, így sikerülne a szövetséges hatalmak által is követelt csapatkivonás szovjet területről, a balkáni partraszállás esetén pedig közvetlen érintkezésbe léphetnének a nyugati haderőkkel. Kállay elképzelései nem maradtak ismeretlenek nyugati politikai körökben, onnan reagálás is érkezett rájuk. Éppen ezért szembeszökő a miniszterelnöknek a reális tényeket figyelmen kívül hagyó fel-

tételezése. A Svájcban élő amerikai Royal Tyler, aki korábban a Népszövetség magyarországi pénzügyi megbízottja volt, adta tudtára Bakach-Bessenyeinek, hogy a miniszterelnök számitása egyszerűen fantazmagória. Az SOE¹³⁴ kissé később, Veress Lászlón keresztül egyértelműen Kállay tudomására hozta a hivatalos angol álláspontot is. Eszerint az angolok határozottan elleneztek a magyar csapatok bevetését a Dráva és a Duna vonalától délre eső területen.¹³⁴

A németek kérését ezúttal nem a minisztertanács utasította vissza. A nemleges döntés egy Horthy által összehívott bizalmas tanácskozáson, két nappal az olasz fegyverszünet aláírása után, szeptember 10-én született meg.¹³⁵ A magyar kormány december 2-án, immár nem első alkalommal, ígéretet tett az angoloknak, hogy „a németek ismétlődő követelése ellenére semmilyen körülmények között sem küld magyar csapatokat a Balkánra”.¹³⁶

1942 nyarától sűrűsödtek azok a diplomáciai csatornákon érkező figyelmeztetések, amelyek arra intették a magyar kormányt, hogy fokozott figyelmet fordítson a balkáni helyzet alakulására. Amint Jungerth Mihály szófiai követ ezzel kapcsolatban írta: a Wilhelmstrasse optimizmusát Szerbia nyugalmát illetően „mi magyarok nem tehetjük magunkévá, mert túl közelről vagyunk érintve. Azonkívül óvakodnunk kell a balkáni fejlemények bagatellizálásától, amint ez 1918-ban történt, mert egy szép napon hasonló keserű meglepetések érhetnek bennünket, mint a Weckerle és Károlyi kormányt 1918 őszén.”¹³⁷

Az ilyen „kellemetlen meglepetések” elkerülését szolgálták a nyugati békepuhatolozásokkal összefüggésben a londoni jugoszláv emigránskormánnyal való kapcsolatfelvételre tett kísérletek is. Az első kísérletek egyikére 1942 augusztusában került sor Milan L. Popović svájci útja alkalmával. Popović hivatalosan – múltjához illően – az Antimarkista Liga ülésére érkezett Bernbe, titkos megbízatása azonban az volt, hogy juttassa el Momčilo Jurišićhoz, az emigránskormány ottani követéhez az újvidéki és dél-bácskai razziáról szóló magyar anyagot. Mint Popović a jugoszláv népbírószágon tett vallomásában elmondta, Jurišić nem sokat érdeklődött a razziáról, annál nagyobb érdeklődést tanúsított a magyar külpolitika iránt. Mi-

kor egy hét múlva ismét felkereste a követet, az kormánya nevében köszönetét fejezte ki az átadott anyagért, ugyanakkor finoman értesére adta, hogy semmiféle hivatalos kapcsolatot nem kíván vele fenntartani.¹³⁸ 1943 májusában már komolyabb lépésre szánta el magát a magyar kormány. Két, Magyarországon egyébként rendőri felügyelet alatt álló volt jugoszláv tiszt azzal kereste fel Isztambulban Perić jugoszláv konzult, hogy közölje a jugoszláv emigránskormánnyal, Magyarország kész támogatni egy balkáni partraszállás esetén Mihailović tábornokot azzal a feltétellel, hogy nem lépik át az új magyar határt. Az Újszászy kezdeményezte lépést azonban mind az angol, mind pedig a jugoszláv kormány visszautasította.¹³⁹

1943 második felére a nemzetközi és katonai helyzet egészen másként alakult, mint ahogyan azt Kállay elképzelte. A szövetségesek lassú olaszországi előrenyomulása, a balkáni partraszállás elmaradása, a szovjet hadsereg gyors előrenyomulása, a Tito vezette partizánmozgalom erősödése egyre fenyegetőbb közelségbe hozta a „kommunizmus rémét”.

A Jugoszláv Kommunista Párt vezette ellenállás kibontakozása a Délvidéken és a Bárdossy-kormány megtorló politikája

Az ellenállás politikai feltételei

1941 áprilisában a Jugoszlávia felosztása következtében Magyarországhoz csatolt délvidéki területeken sajátos politikai helyzet alakult ki, amely meghatározó módon befolyásolta a jugoszláv ellenállás szerveződését. Hasonlóan Jugoszlávia többi részéhez, itt is valamennyi jugoszláv polgári politikai párt felbomlott, megszűnt létezni. Lényegében ez történt a Szocialista Párttal és a Vajdaságban¹ működő két szakszervezeti mozgalommal is: az osztályharcos Jugoszlávia Egyesült Munkás Szakszervezeti Szövetségével (Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije – URSSJ), valamint a rendszer és a munkaadók befolyása alatt álló Jugoszláv Munkás Szakszervezettel (Jugoslovenski radnički sindikat – JUGORAS). A megszállt Jugoszláviában, a Délvidéken is egyetlen szervezett politikai erő maradt – a Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) –, amely nem hullott szét, s tevékenységét változatlanul összjugoszláv keretek között folytatta.

A Felvidéken és Észak-Erdélyben kialakult gyakorlattól eltérően a magyar kormányok a korábban működő jobboldali Jugoszláviai Magyar Párt felélesztését sem tartották célszerűnek. A hivatalos politikai életben a korábban is működő szervezetek közül a Koráni Elemér vezette, „nemzeti, keresztény” alapon álló Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség játszott fontos szerepet. A délvidéki mágyarság és a délszlávok jobboldali politikai erőit – a Milan L. Popović és a Nagy Iván típusú politikusokat – a kormánypárt, a MÉP keretein keresztül vonták be a rendszer célkitűzéseinek szolgálatába. Ez mindezenelőtt a teljes államhűséget, a revízió és Magyarország társadalmi rendjének feltétel nélküli elismerését jelentette.

A bácskai németeket tömörítő Kulturbundon kívül a nem magyar lakosság mindenfajta politikai, gazdasági szervezkedését betiltották, s mint láttuk, már a bevonulás első óráiban, elsősorban a szerbekkel szemben, a megtorlás legdurvább eszközeit alkalmazták.

A magyarországi pártok közül a MÉP-en kívül csak a Szálasi vezette Nyilaskeresztes Pártnak, majd később az Imrédy-féle Magyar Megújulás Pártjának sikerült a délvidéki magyarság körében meglehetősen erős befolyásra szert tennie.²

A magyar kormányoknak mindvégig sikerült megakadályozniuk a MSZDP és a szakszervezet délvidéki szervezkedését. 1944-ben Szabadkán alakult meg az egyetlen szakszervezeti csoport, a nyomdászoké, amely azonban hivatalosan nem csatlakozott az SZDP-hez. A Független Kisgazdapárt, s más, kisebb liberális pártok, amelyek a revízió talaján állottak, még ilyen késői kezdeményezéseket sem tettek.³

A Kommunisták Magyarországi Pártja sem építette ki saját szervezeteit az újonnan visszacsatolt területeken. Ennek egyik oka abban kereshető, hogy a KMP az adott időszakban – korábban elszenvedett nagyarányú veszteségei miatt – elsősorban régebbi szervezeteinek megerősítésére törekedett. Úgy véljük azonban, hogy a délvidéki kommunista mozgalom sorsa szempontjából a Jugoszláv Kommunista Párt 1941. májusi zágrábi tanácskozása meghatározó jelentőségű volt. A tanácskozáson, amelyen a macedón és dalmát pártszervezeteket kivéve⁴ valamennyi jugoszláv terület képviselői jelen voltak, a párt feladatairól határoztak az ország megszállása következtében előállt új helyzetben. Döntöttek abban a nagy jelentőségű kérdésben is, hogy bár Jugoszláviát az agresszorok feldarabolták, „ez semmiképpen nem lehet akadálya a Jugoszláv Kommunista Párt további egységes működésének, Jugoszlávia népei függetlenségért és szabadságért vívott közös harcának, nem akadályozhatja valamennyi terület népének együttes harcát a megszállók és ügynökeik ellen”. Az április óta eltelt idő egyik legnagyobb eredményeként értékelte a tanácskozás, hogy az ország felosztása ellenére sikerült megőrizni a párt szervezeti egységét.⁵

A pártegység fenntartásának szükségességéről Josip Broz Tito így írt a horvát KP lapjában: ezt a döntést a Központi Bi-

zottság nem azért hozta, „mert a versailles-i Jugoszlávia hívei vagyunk, hanem mert együttes erővel könnyebb harcolni a régi jugoszláv kormányokban és az egész jugoszláv burzsoázia-ban megtestesült közös ellenség ellen. . . Számunkra, az egy-séges Jugoszláv Kommunista Párt kötelékébe tartozó kommu-nisták számára, akiknek népét azonos balsors érte, most az a fő kérdés, hogy ma, amikor a közös ellenség, az imperialista megszállók ellen kell harcolnunk, szétforgácsolhatjuk-e, felda-raboljuk-e erőnket. Nem, nem fogunk szétválni, hanem min-den eddiginél szilárdabb, egységes sorokban tömörülünk a JKP Központi Bizottsága köré, testvéri közösségbe magunk köré gyűjtjük Jugoszlávia valamennyi népét, hogy a Balkán és egész Európa letiport és megszállt népeivel együtt, a Szov-jetunió vezetésével elszánt és könyörtelen harcot indítsunk az imperialista megszállóknak a leigázott és megszállt országok-ból való kiűzéséért, valamint belső elnyomóink és kizsákmá-nyolóink megdöntéséért.”⁶

A JKP zágrábi határozatát a párt szervezeti egységének megőrzéséről május közepén-végén már valamennyi bácskai, muraközi és baranyai pártszervezet ismerte. Így a délvidéki kommunisták, eltérően a dél-szlovákiai, kárpát-ukrán és észak-erdélyi kommunistáktól, akik a KMP-hez csatlakoztak, az országhatár megváltozása után is a Jugoszláviai Kommu-nista Párt tagjai maradtak.

Mint láttuk, a Délvidéken nem alakultak ki a magyar antifa-sizta ellenállási mozgalom szervezett erői, sem a két munkás-párt, sem pedig a polgári baloldal pártjai. Így ezen a területen az antifasiszta ellenállási küzdelem nem a magyar függet-lenségi mozgalmon belül, hanem attól lényegében elszigetel-ten, a Jugoszlávia Kommunista Pártja vezette ellenállási harc keretei között bontakozott ki.

1941. április 15-én, tehát közvetlenül az ország lerohanása utáni napokban, a JKP Központi Bizottsága felhívással fordult Jugoszlávia népeihez. Ebben rettenetes katasztrófának nevezte az ország megtámadását, amelyben Németország és Olaszország mellett a bolgár és magyar imperialisták is részt vesznek, hogy a nagy imperialista hódítók árnyékában „ők is leszakítsanak egy darabot Jugoszlávia vérző testéből”. De – folytatódik a drámai hangú felhívás – „ne csüggedjete, még

akkor sem, ha e harcban időnként alul maradtok, mert ebből a véres imperialista pokolból új világ születik, mindörökre elsöpörjük az imperialista háborúkat és a nemzeti rabságot. A valódi nemzeti függetlenség alapján létrejön majd Jugoszlávia valamennyi népének szabad, testvéri közössége.”

A zágrábi ülés a Vajdaságban a kommunisták legfontosabb feladatát a következőkben jelölte meg: „Vajdaság kommunistáira az a nagy feladat hárul, hogy útját állják a nemzeti gyűlölet terjesztésének, hogy leleplezzék Vajdaság népei előtt a megszállókat, minden nemzetiségű dolgozók ellenségeit. Vajdaság kommunistáinak feladatai közé tartozik az is, hogy egybefogjanak minden nemzetiséget a háború és megszállás okozta bajok elleni harcban, hogy együttes harcot folytassanak az imperialista megszállók ellen, Vajdaság népei testvériségéért, testvéri egyetértéséért és egyenjogúságáért, a nemzeti kérdésnek a nép szabad választása útján való tényleges megoldásáért.”

Ennek szellemében adta ki a Vajdasági Tartományi Bizottság első felhívását 1941. június végén, melyben erős hangsúlyt kapott a sovinizmus és nacionalizmus elleni sokoldalú harc. A szerbekhez fordulva például ezt írták: „nem engedhetitek meg, hogy az elkövetett gonoszettek a sovinizmus útjára vigyenek benneteket, hogy meggyűlöljétek a magyar és német dolgozó tömegeket, akik csalódní fognak felszabadítóikban, s maguk fogják elítélni az elkövetett gáztetteket. . . A Jugoszlávia népeinek szabadságáért vívott küzdelem a Vajdaság számára is csak akkor lehet sikeres, ha a magyar, német és más népekkel együtt harcoltok Vajdaság felszabadulásáért. . .” A vajdasági magyar dolgozókat emlékeztették arra, hogy a szerb munkások a királyi Jugoszláviában velük együtt harcoltak a nagyszerb nemzeti, nemzetiségi elnyomás ellen, a földosztásért, s ebben a küzdelemben az új határok között is együtt kell haladniuk. „Rajtatok most [ti. a magyar munkásokon és parasztokon – S. E.] a Bácskában és Baranyában nagy felelősség van Vajdaság további sorsáért. Ahogy a szerb munkások és parasztok harcoltak saját kapitalistáik, a dolgozó tömegek és a nem szerb népek elnyomói ellen, úgy most nektek is harcolnotok kell a saját, magyar uraitok ellen, akik most elnyomják a Bácska és Baranya nem magyar népeit. A nemzeti

*elnyomás elleni proletár harc zászlaja most a ti kezetekben van.*⁹

Közvetlenül az ország felosztása után tehát mind a párt Központi Bizottsága, mind pedig a Tartományi Bizottság leg-sürgetőbb feladatként a különféle nacionalizmusok és soviniz-musok elleni harcot jelölte meg. A három részre szabdalt Vaj-daságban ez elsősorban a magyar, a német és a horvát nacio-nalizmus elleni küzdelmet jelentette, de magába foglalta a szerb nacionalista erőktől való éles elhatárolódást is.

A fasiszta Németország Szövjetunió elleni támadása után a JKP *fegyveres* harcba szólította az ország népét. A felkelésre hívó kiáltványát a párt 1941. július 12-én adta ki: „Elérkezett az idő, az óra, hogy egy emberként keljünk fel a megszállók és hazai kiszolgálóik, népeink ellenségei ellen.”¹⁰ A küzdelem cél-ját tömören fejezte ki a partizánmozgalom ismert jelszava: „Halál a fasiszmusra – szabadság a népnek!”

A délvideki kommunisták vezette ellenállási mozgalom, kapcsolatok híján, 1943 tavaszáig lényegében a jugoszláv nép-felszabadító mozgalomtól elszigetelten tevékenykedett. A Tar-tományi Bizottság vezetői a Bánátban rekedtek, egyedül Radi-voj Čirpanov maradt a Bácskában. A muraközi kommunisták szervezetileg a Szlovén KP-hoz tartoztak, de a Helyi Bizottság vezetői csak Jugoszlávia kapitulációja után, április végén tér-tek vissza a hadseregből.¹⁰ 1941 júliusában a Vajdasági tarto-mányi Bizottság azzal a feladattal bízta meg a bácskai párt-szervezeteket, hogy hozzák létre fegyveres harci osztagaikat. Ezt a határozatot az ún. Lenin-levélben közzétették, amely Lenin-nek a fegyveres forradalmi osztagok feladatairól 1905 októbe-rében írt cikkét tartalmazta.¹¹ A Tartományi Bizottság válto-zatlanul abból indult ki, hogy a háború rövid időn belül a Szovjetunió javára dől el, s a győzelemhez való hozzájárulás legfőbb módját a *diverzáns-, szabotázsakciókban* látták. A Tartományi Bizottság azonban, eltérően a JKP KB irányvo-nalától, nem a demokratikus Jugoszláviáért, hanem a *proleta-riátus nemzeti és osztályfelszabadulásáért* vívott fegyveres felkelés jelszavát adta ki.¹² Még az 1941 őszen és 1942 január-jában elszenvedett nagy vereség után sem változtattak a vaj-dasági ellenállás stratégiai irányvonalán. A Tartományi Bi-zottság 1942. február 1-jei, tehát a Sajkás vidéki és az újvidéki

vérengzés után közvetlenül kibocsátott körlevelében ezzel kapcsolatban ezt olvashatjuk: „A helyzet a végsőkéig forradalmas, bármely órában bekövetkezhet a forradalmi válság – a fegyveres felkelés pillanata.”¹³

A közeli proletárforradalom jelszava abból az illúzióból táplálkozott, hogy a német-szovjet háború rövid időn belül a fasiszta Németország összeomlásához vezet. A délvidéki, de különösen a bácskai kommunisták között elterjedt általános nézet szerint a Vörös Hadsereg Románián, Magyarországon és a Balkánon keresztül azonnal ellentámadásba megy át. A Szovjetunió elleni német támadás első heteiben ehhez az illúzióhoz egy sajátos taktika társult: a párttagok, pártsejtek civil ruhát, kötszert, élelmet gyűjtöttek a Bácskában, s várták a szovjet ejtőernyősöket.

Mint ismeretes, a KMP-nek olyan közegben kellett kialakítania németellenes függetlenségi programját, amelyre rányomta bélyegét a tengelyhez való hűség révén bekövetkezett területgyarapodás, a hadikonjunktúra, a parlamentarizmus fennmaradása, a polgári ellenzéki pártok megléte, s a legálisan működő MSZDP. Ilyen körülmények között az ellenállási mozgalom programja erős külpolitikai töltést kapott: szakítani kell a hitleri Németországgal és ki kell lépni a szovjetellenes háborúból. E németellenes függetlenségi program szervesen összefonódott Magyarország demokratikus átalakulásának követelésével.¹⁴ A két kommunista párt ellenállási stratégiája tehát – a két ország merőben ellentétes helyzetéből fakadóan – eltért egymástól.

Nyilvánvaló az is, hogy másként vetődött fel a KMP és másként a JKP számára az ellenállási mozgalomba bevonható szövetségesek kérdése. A magyar kommunisták kezdetben egy széles, németellenes, nemzeti egységfront megteremtésén fáradoztak. A munkásosztály legális és illegális pártjain és szervezetein kívül be akarták ebbe vonni az ellenzéki pártokat és az uralkodó osztályok és a kormánypárt németellenes szárnyát is. A JKP Tartományi Bizottsága által kialakított program elsősorban a munkás-paraszt szövetségre épült, s már kezdettől fogva harcot indított – a KB irányvonalának megfelelően – „az imperialista erők ágensei ellen”, az emigránskormány, és belső politikai híveik ellen.

A „repülő bíróságok”

Mint már utaltunk rá, a Jugoszlávia egyéb területeitől elszigetelődött Vajdasági Tartományi Bizottság 1941 júliusában kiadta az aktív cselekvés, a szabotázs és fegyveres küzdelem jel-szavát.

A magyar csapatok délvideki bevonulását követő tisztogató akciók, a státárium kihirdetése, a magyarok és németek sajátos helyzete az első hónapokban jelentősen leszűkítette az ellenállási mozgalom lehetséges bázisát. Az ellenállási mozgalom ekkor elsősorban a párt tagjaira és az ifjúkommunistákra támaszkodhatott. A Bácskában 1941 áprilisában a JKP-nak megközelítőleg 400, a SKOJ-nak (Savez komunističke omladine Jugoslavije) 1200 tagja volt. A Vajdaság egész területén, azaz a Bácskában, a Szerémségben és a Bánátban 1200 párttag és 3000 ifjúkommunista dolgozott.¹⁵

1941 nyarán nagy erővel láttak hozzá a helyi párttagokból álló kis létszámú akciócsoportok és az ún. katonai tizedek megalakításához. A 3-5 főből álló diverzáncsoportok feladata a magyar csapatok anyagi és katonai erejének gyengítése volt vasútrobbanás, a termés felgyújtása, a csendőrök és katonák elleni merényletek és más akciók révén. A csoportok többsége fegyvertelen volt.¹⁶

A déli hadsereg csendőrnnyomozó parancsnoksága június 21-i jelentésében még az elmenekült jugoszláv kormány híveit nevezte a magyar állameszme legfőbb ellenségének, június 25-én azonban, tehát pár nappal a Szovjetunió elleni német támadás után, már a kommunista mozgalom fokozottabb megfigyelésére adott utasítást. Június 26-án pedig, horvátországi és muraközi információkra hivatkozva, felhívta a csendőrség figyelmét a repülőgépes terménygyűjtogatás várható veszélyére. Ezt a feltételezést nyilván arra a Délvidék-szerte elterjedt hírre alapozták, hogy szovjet ejtőernyős akció várható.¹⁷

Június 27-én Magyarország hadba lépett a Szovjetunió ellen. Három nappal később a belügyminiszter elrendelte a rögtönbíráskodás kiterjesztését. Decleva Zoltán, a vezérkari főnökség (VKF) katonai közigazgatási osztályának vezetője július 8-án a Szovjetunió elleni háború kitörése miatt erősödni látszó, főként kommunista veszélyre figyelmeztetett, s preven-

tív céllal intézkedést adott ki az 1919 után Jugoszláviába menekült kommunisták letartóztatására.¹⁸ De június végén-július elején a magyar hatóságok még nem számoltak a délvidéki kommunisták direkt akcióival. A JKP létéről, tevékenységéről a nyomozó hatóságok jóformán semmit nem tudtak a szabotázsakciók megindulása előtt. Jugoszlávia többi része is csendes volt, folytak a felkelés előkészületei.

Július elején csak a Muraközben került sor nagyobb letartóztatásokra. Július 3-án Muraszombaton sarló és kalapács, valamint „Éljen a Vörös Hadsereg” felirat festése közben elfogták Stivan Huziant. Az ügyben elrendelt nyílt nyomozás 80 személy letartóztatásával járt, s megtalálták a párt nyomdáját és a Vörös Segélyre gyűjtött pénzt is. Fény derült a szervezet zágrábi kapcsolataira is, de csak a két világháború közötti szakszervezeti vonalat derítették fel a nyomozók. A helyi kommunista vezetők többsége lebukott, így Stivan Hajdarović, Kostorić, Hidvégi Ferenc, Stanko Zorman és mások. Kovács Istvánnak, a Helyi Bizottság vezetőjének és másik hat kommunistának ekkor még sikerült elkerülnie a letartóztatást.¹⁹

Július 19-én, az első bácskai szabotázsakció napján tartóztatták le a baranyai háromszög kommunistáit: Gombárovics Istvánt, a később elfogott Kiss Ernő feleségét, Munkás Mihályt, Kurel Istvánt, Orbán Pált és másokat. Az ő esetükben csak a röplapterjesztést, az ejtőernyősök várására buzdító agitációt és a sokszorosító beszerzésének szándékát tudták bebizonyítani a nyomozók.²⁰ Mivel egyik esetben sem derült fény a délvidéki kommunisták és a JKP kapcsolatára, azonkívül fegyveres felkelésre szólító anyagokat sem találtak a nyomozás során, sem a muraközi, sem pedig a baranyai kommunistákat nem állították rögtönítélő bíróság elé, s viszonylag enyhe büntetést kaptak.

Az időközben létrehozott diverzáncsoportok első bácskai akcióját július 19-én Mómčilo Šaranović és Szóke István hajtotta végre Óbecse (Bečej) határában. A Muraközben az első szabotázsakció időpontja augusztus 17-e volt.²¹ 1941 júliusa és októbere között 35 szabotázsakcióra került sor a Bácskában. Így például július 24-én Zsablyán négy helyen, július 26-án újabb két alkalommal gyűjtötták fel a betakarított termést. Az előtte lévő napon a szerb dobrovoljácok helyére telepített bu-

kovinai székelek búzaasztagjai lángoltak fel Hadikligeten. A szabotázsakciók következtében már július végén több halálos áldozata volt a csendőrséggel és a katonasággal vívott tűzharcoknak. Július 26-án Újvidék határában egy karhatalmi járőr lelőtte Milan Simint és Németh Antalt. Az akciócsoport másik két tagját, Radovan Smiljanovot és Živko Radovanovićot elfogták.²²

A rendőrség újvidéki különítménye még aznap értesítette az esetről a belgrádi német rendőrséget (Sicherheitspolizei), mivel arra gyanakodtak, hogy Radovanovićék tevékenységét belgrádi nacionalista körök irányítják. A német rendőrség képviselői másnap Újvidékre érkeztek, s részt vettek Radovanovićék kihallgatásán. Azt akarták rájuk bizonyítani, hogy nemcsak gyűjtogattak, hanem Horthy Szabadkára tervezett látogatása alkalmával merényletet akartak elkövetni a kormányzó ellen.²³

A kihallgatáson Radovanović, annak ellenére, hogy valóban tagja volt az egyik katonai tizednek, tagadta, hogy kommunista, és szerb nacionalistának vallotta magát. A kihallgatás kemény módszerei ellenére sem ismerte be a Horthy elleni merénylet nyomozók által kitalált tervét. Rövid, statáriális eljárás után Radovanovićot a Baitner László alezredes vezette *katonai bíróság* Újvidéken kötél általi halálra ítélte. Elrettentés céljából nagy terjedelemben foglalkozott az ügygel a délvidéki sajtó is.²⁴

A július 22-én elfogott Vujadin Sekulić ügyét a július 31-én Zomborban megtartott nyilvános tárgyaláson a rögtönítélő bíróság visszautalta a rendes katonai bíróság elé.²⁵ A zombori rögtönítélő bíróság nyilván még nem tudott arról az aznap kelt bizalmas katonai közigazgatási parancsról, amely a szabotázsakciókban megnyilvánuló és egyre erősödő ellenállási mozgalom hatására elrendelte az akciókban részt vevők elleni „legkíméletlenebb” statáriális eljárást. A parancs szabotázs esetén magyarányú razziákat és túsok szedését is kilátásba helyezte. Egy héttel később, augusztus 6-án Novákovits Béla altábornagy, a déli hadsereg katonai közigazgatásának vezetője parancsban pontosította a túszedés rendjét. 10 ezer lakosnál nagyobb helység esetén 50, 5–10 ezer lakosú község esetén pedig 30 túszt kellett szedni, ha szabotázs történt.²⁶ A parancs

végrehajtására azonban a katonai közigazgatás idején nem került sor.

A Sekulić-ügy kapcsán ettől függetlenül nagyarányú letartóztatások kezdődtek. Maga Bárdossy miniszterelnök kért magyarázatot Werth vezérkari főnöktől azzal a Zomborban elterjedt hírrel kapcsolatban, miszerint a Sekulić-ügyben ezer főt tartóztattak le. Werth Bárdossyhoz írt válaszában csak 45 letartóztatást ismert el, s kérte a miniszterelnököt, adja meg informátora nevét, hogy ellene hazaárulás címén eljárást indíthasson.²⁷

A statáriális bíraskodás elrendelése után a rendőrség hajsztát indított a délvidéki kommunisták ellen. Augusztus 4-én például a magyarkanizsai (Kanjiza) rendőrség parancsba adta a területén élő kommunisták rajtaütésszerű letartóztatását. Amint a parancs kimondta, a kommunistákat akkor is le kell fogni, ha a visszacsatolás óta semmiféle tevékenységet nem fejtettek ki. Kommunistának azok minősültek, „akiket a csendőrség (rendőrség), községi előjáróság és a feltétlenül megbízható nemzeti érzelmű kommunistaelenes magánemberek ilyeneknek ismernek”. A bevonulást követő tömeges megtorlások tapasztalatai alapján a rendőrkapitányság szükségesnek tartotta felhívni a figyelmet, hogy a letartóztatás a csak valóban kommunistagyanúsakra terjedhet ki, s „nem válhat tömegőrizetbevétté”.²⁸ A magyarkanizsai preventív jellegű, rajtaütésszerű letartóztatás nem maradt elszigetelt jelenség. Ezt tükrözte a délvidéki sajtó is – egyre több hír jelent meg benne a szerbiai és horvátországi kommunisták és más ellenállók letartóztatásáról és kivégzéséről.²⁹

Bárdossy interveniálása után a vezérkar és a katonai közigazgatás szervei bizonyítani akartak. Augusztus 14-én a zombori rögtönítélő katonai bíróság ismét napirendre tűzte Sekulić és társai ügyét. Sekulićot ezúttal már nemcsak gyűjtogatással, hanem a társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló szervezkedéssel is vádolták. Kötél általi halálra ítélték, s az ítéletet még aznap végrehajtották.³⁰

A bácskai katonai közigazgatás utolsó napján, augusztus 15-én Licht József lakatos, Hegedűs Ferenc gyári munkás, Heisler György, Blum János és Schaffer Pál gimnazisták álltak Szabadkán gyűjtogatás vádjával a déli hadsereg katonai köz-

igazgatási parancsnokságának rögtönítelő bírósága előtt. Lichtet és Hegedűst halálra, a többi, egyébként fiatalkorú vádlottat 5–15 évig terjedő fegyházra ítélték. Lichten és Hegedűsön az ítéletet még aznap végrehajtották.³¹ Mivel a vádlottak többsége zsidó származású volt, ez a per különösen nagy publicitást kapott a helyi sajtóban. Jó alkalmat kínált arra, hogy a szabotázsakciókat a „nemzetközi cionizmus szolgálatába állt bolsevizmus” felforgató tevékenységeként interpretálják.³²

A katonai közigazgatás idején lefolytatott, s nagy publicitást kapott statáriális ítéletek ellenére a délvidéki ellenállás ereje nem tört meg, s változatlan maradt taktikája, módszere is. Augusztus 17-én például az újvidéki Ford garázsban tárolt benzint kísérelték meg felrobbantani az ellenállók, s felgyújtották a város egyik gabonaraktárát is. Két nappal később Murszombat (Murska Sobota) határában elvágták a távíró- és telefonhuzalokat, szeptember 19-én pedig kazlakat gyújtott fel a murszombati harci csoport. Augusztus 20-án a csáktornyai Balkán nyomdában bomba robbant.³³

A Sekulić-ügyben Zomboron és környékén indított nagyarányú nyomozás során felgöngyöltették a helyi kommunista szervezetet, ismertté vált a csendőrség és a nyomozásban részt vevő katonai kémelhárítók előtt a helyi bizottság és a pártsejtek teljes névsora. Fény derült Bezdán (Bezdan), Monostorszeg (Bački Monoštor), Bácsgyulafalva (Telečka), Vörösmart (Zmajevac), Csúza (Suza) és Kopács (Kopačevo) kommunista sejteinek tevékenységére is. Mint a csendőrség központi nyomozó parancsnoksága ezzel kapcsolatban a belügyminiszterhez küldött jelentésében megjegyezte: feltűnő a párttagok között a magyarok nagy száma.³⁴ A zombori nyílt nyomozás során, bár Radivoj Čirpanov neve többször is felmerült, nem sikerült sem Čirpanov valódi szerepét, sem pedig a Tartományi Bizottság és a JKP KB közötti kapcsolatot felderíteni.

Mivel a polgári közigazgatás bevezetése után a katonai rögtönítelő bíróságok szerepét a közigazgatásilag illetékes törvényszékek rögtönítelő bíróságai vették át, a Kiss Ernő vezette zombori kommunisták ügyét Szegeden tárgyalták. A szeptember 11-én megtartott nyilvános tárgyaláson a per fővádlottja mellett, az állam és a társadalmi rend erőszakos felforgatására és megsemmisítésére irányuló büntett vádjával a bíró-

ság előtt álltak még: Domány János, Ivan Parčetić, Szabó Mihály és Nagy István. Annak ellenére, hogy a vádlottakra csak illegális kommunista gyűlések megtartását, illetve az azokon való részvételt tudták rábizonyítani, Kiss Ernőt, a Nyugat-Bácska és Baranya Kerületi Bizottságának titkárát, azon az alapon, hogy a mozgalomban vezető szerepet játszott, s a mozgalom „tárgyi és személyi előfeltételeinek megteremtésében hatékonyan közreműködött”, halálra ítélték. A többi vádlott ügyét polgári bíróság elé utalták.³⁵ Kiss Ernőt október 4-én a szegedi Csillag börtönben kivégezték.

Kétségtelen, hogy a bácskai kommunisták elleni első politikai perrel a visszacsatolt területeken berendezkedő ellenforradalmi rendszer példát kívánt statuálni. A statáriális bíróság halálos ítéletet hozott annak ellenére, hogy Kissre a helyi mozgalomban játszott vezető szerepén kívül semmit nem tudtak rábizonyítani. Semmi sem tanúsította, hogy szervezkedett volna. Érdemes megjegyezni azt is, hogy sem a nyomozati jelentésben, sem pedig a per anyagában nem történt utalás arra, hogy magyar vagy éppen jugoszláv kommunisták szervezkedtek.

A szegedi törvényszék rögtönítélő bírósága Paraszkay Gyula elnöklétével október 3-án ítélezett két fiatal újvidéki ifjúkommunista lány, Grozda Gajšin és Natalija Stankov felett. Gajšint és Stankovot szeptember 19-én éjjel, egy német könyvkereskedés ellen elkövetett merénylet közben fogták el Újvidéken. Bár a gimnazista Gajšin még fiatalkorú volt, halálra ítélték, Stankov 12 évet kapott. A tárgyalás légkörére jellemző fényt vet, hogy a bíróság, félbeszakítva a tárgyalást, kollektíve kivonult Kiss Ernő kivégzésére.³⁶

A szegedi statáriális bíróság utolsó eljárása a Stevan Tucakov és Nikola Šimunov monostorszegi (Bački Monostor) kommunisták elleni per volt. A mozgalomban egyébként szerény szerepet játszó Tucakov „mindössze” 15 évet kapott, Šimunov ügyét rendes bíróság elé utalták.³⁷

Szeptember folyamán, a muraközi, Mura vidéki, s a Sekulić lebukását követő bácskai nyomozás eredményeként a magyar csendőrség és katonai elhárítás előtt egyre világosabbá vált, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt által szervezett ellenállási mozgalommal állnak szemben. Nyilvánvalóvá vált az is, hogy

az elrettentést szolgáló halálos ítéletek ellenére sem csökkent a mozgalom aktivitása, akciói inkább erősödő tendenciát mutattak.³⁸ Egyre gyakoribbá váltak a csendőrséggel és katonasággal folytatott fegyveres összetűzések. Szeptember 22-én Újvidéken Sava Džislov megsebesítette az elfogására kiküldött két csendőrnymozót. Október 5-én pedig Žarko Zrenjanin, a Tartományi Bizottság titkára és Radivoj Ćirpanov, a bizottság tagja Újvidéken tűzharcban lelőtte a határőrség egyik őrmesterét. Ćirpanov életét vesztette, Zrenjaninnak azonban sikerült elmenekülnie.³⁹ Žarko Zrenjanin, illetve Svetozar Marković, a Tartományi Bizottság szervező titkára szeptember folyamán azért jöttek a Bácskába, hogy megkíséreljék a bánáti partizánereket, illetve a bácskai partizánok egy részét átvinni a Szerémségbe. Kísérletük azonban nem sikerült.⁴⁰

Október 6-án besúgás révén a szabadkai rendőrkapitányság olyan jelzést kapott, hogy Újvidéken és a Bácska egyéb területein a közeli napokban „nagyobb szabású gyújtogatás, robbantás és kommunista megmozdulás lesz”. A hír szerint az akcióhoz Horvátországból fogják a fegyvereket és robbanóanyagot szállítani.⁴¹ A szabadkai rendőrség telefonon azonnal értesítette az újvidéki katonai kémelhárító kirendeltséget. Innen az információt rögtön továbbították a belügyminiszterhez. Másnap Keresztes-Fischer átiratban sürgette Deák Leó bácskai főispánnál és a délvidéki katonai parancsnökságnál a szükséges intézkedések megtételét, amelyek ekkor a csendőrségnél a szabadságolások beszüntetését, s a magyar-horvát határ megerősítését jelentették. Deák, jelentvén az intézkedések végrehajtását, a Bácska-szerte tapasztalható rendkívül feszült, ideges hangulatra hivatkozva keményebb intézkedéseket javasolt a belügyminisztériumnak: a határforgalom még erőteljesebb ellenőrzését, 40 fős ún. mozgó csendőrőrsök megalakítását és kijárási tilalom bevezetését. Egyúttal sürgette a katonai közigazgatás idején egyszer már elrendelt túszerzési akció felújítását is.⁴²

Deák tehát a katonai közigazgatás első heteiben alkalmazott, s a Jugoszlávia-szerte tapasztalható tömeges elrettentésben látta az ellenállás letörésének módját.

Pásztóy Ádám belügyminisztériumi tanácsos csak egy hónappal később, Deák többszöri sürgetésére válaszolt a főispán

javaslataira. Közölte vele, hogy intézkedés történt a zombori dandárparancsnokságon második esztendejüket leszolgált katonák visszatartására, a csendőrség megerősítése érdekében a minisztérium elrendelte a nyíregyházi csendőrijárőr-vezetői tanfolyam, illetve a kassai rendőr tanosztály Újvidékre helyezését, s jelezte azt is, hogy biztosítani kívánják a vasutak fokozott csendőri felügyeletét. Ázonban, írta Pásztóy, „Egyelőre nem látok kellő okot fennforogni arra, hogy a délvidéki lakosság személyes szabadságát általános érvényű rendelkezéssel korlátozzam.” A kijárási tilalom bevezetését indítványozó főispáni javaslathoz hasonlóan a belügyminisztérium határozottan elutasította a túsok szedésére vonatkozó főispáni javaslatot is. Pásztóy azzal érvelt, hogy a „túsok kérdésével a kívánt közbiztonsági célok elérését biztosítva nem látom, s így ezzel a kérdéssel bővebben foglalkozni nem óhajtok.”⁴³

A belügyminisztérium tehát, nyilván a bácskai ellenállás erejének realisabb értékelése következtében, valamint a délvidéki területek minél gyorsabb politikai, gazdasági és kulturális integrálása érdekében még novemberben is elegendőnek tartotta a rendszer szokásos mechanizmusainak bevetését az ellenállási mozgalom letörésére. A döntésben feltételezhetően közrejátszottak a bevonulást követő megtorlások nem éppen pozitív, s láthatóan a kormány törekvéseit éppen keresztező hatásai is. De ekkor azért sem kellett a Deák-féle keményebb eszközökhöz nyúlnia a belügyminisztériumnak, mert működött már a vezérkar főnökének különbíróága. Így a *délvidéki ellenállási mozgalom letörésének egyik fő eszköze 1941 őszén a statáriális eljárás maradt.*

Október 9-én Szombathelyi Ferenc, a vezérkar főnöke átirattal fordult Bárdossy miniszterelnökhöz a bácskai „terrorcselekmények” erőteljesebb megtorlása érdekében.⁴⁴ Bevezetésként tájékoztatta a miniszterelnököt, hogy a „Bácskában az utóbbi időben erőteljesebb kommunista szervezkedés ütötte fel a fejét. Ez a kommunista szervezkedés pánszláv alapon működik és katonai vonatkozásai (hűtlenségi esetek és a honvédség ütü erejét gyengíteni célzó szabotázsok) az eddigi kommunista szervezkedésektől eltérően, sokkal nagyobb számban és veszélyesebb alakban fordulnak elő. Ugyancsak itt a közbiztonsági közegek elleni fegyveres támadások is előfordul-

tak." Utalt a július 25-e és október 2-a között végrehajtott húsz bácskai szabotázsakcióra, s közölte azt is Bárdossyval, hogy bizalmas értesülései szerint a közeljövőben a Bácskában nagyobb arányú gyűjtogatásra, robbantásra, illetve „kommunista megmozdulásra” lehet számítani, s ehhez horvát katonák fogják a fegyvereket átcsempészni a határon.⁴⁵ Mivel – folytatta Szombathelyi – a kommunisták a katonai hírszerzésen kívül a honvédség gyengítését szolgáló szabotázsakciókat hajtának végre, s a szovjet ejtőernyősök megsegítésére készülnek, ezek az akciók kimerítik az 1936. évi III. tc. 59. paragrafusába ütköző hűtlenség büntettét, mely esetekben ő, mint a vezérkar főnöke „parancsnoki jogkörrel” bír. Végül közölte Bárdossyval, hogy Dominich Vilmost már a helyszínre küldte, hogy a további nyomozást személyesen irányítsa, s mindazokat az ügyeket, amelyek „honvéd bíráskodás alá tartoznak és rájuk a rögtönítélő eljárás érvényes, a fennálló törvényes rendelkezések értelmében tegye folyamatba.”

A rögtönítélő eljárást maga után vonó bűnügyekben a főtárgyalást – elrettentés céljából – a helyszínen folytatom le és az esetleges halálos ítéleteket is ugyanott hajtatom végre” – írta.

Pár nappal később, október 11-én Szombathelyi levélben kérte Bartha honvédelmi minisztert, hogy a „Délvidéken tapasztalható rendbontás megtorlására” reformálják meg a hűtlenség büntettére vonatkozó 1936. évi III. tc. 59. paragrafusát oly módon, hogy az a minél gyorsabb eljárást szolgálja. Másrészt javasolta, hogy hűtlenségi ügyekben kizárólag a vezérkar főnöke járhasson el, a többi illetékes parancsnok ezen jogát szüntessék meg. A minisztertanács október 28-án a fenti értelmű módosítást jóváhagyta.⁴⁶

A Dominich vezette „repülő bíróság” egyelőre mint a *buda-pesti honvédtörvényszék rögtönítélő bírósága* október 13-án, tehát már a minisztertanács döntését megelőzően a fenti szelvényben látott munkához Újvidéken.

Djordje Radujkov, Varga Gyula, Kárász Pál, Ljudevit Larkin, Klausz Rudolf, Ivan Koči és Vera Pavlović újvidéki munkások felett ítélezett ezúttal Dominich. A „szovjet javára vállalt katonai hírszerzéssel”, hűtlenséggel, gyűjtogatással és röpiratterjesztéssel vádolták őket. Konkrét szabotázsakcióban való részvételt csak Larkinra és Kárászra tudta rábizonyítani.

A délvidéki kommunista mozgalom szervezeti felépítését, a felsőbb kapcsolatokat még mindig nem sikerült felgöngyölíteni, s „ismeretlen, határon túli” kapcsolatokról beszélt a bíróság.

Az ítélet – a legfelsőbb katonai vezetés szándékának megfelelően – valóban az elrettentést szolgálta. A per valamennyi vádlottját halálra ítélték. Szombathelyi – élve kegyelmi jogával – a 18 éves Larkin és az ugyancsak fiatalkorú Vera Pavlovic büntetését 15, illetve 12 év fegyházbüntetésre változtatta.⁴⁷ Bár maga a per már zárt ajtók mögött folyt, az ítéletet feltűnő helyen és kellő tálalásban hozta a sajtó. Ezúttal természetesen a Szovjetunió javára történő „kémkedést” emelték ki, de hallgattak arról, hogy az elítéltek a jugoszláv ellenállás tagjai voltak.⁴⁸

Az újvidéki ítélet kihirdetése után a hadbíróóság tovább „repült” Adára (Ada), ahol október 20-án újabb négy halálos ítélet jelezte útját. Hűtlenség vádjával ítélték halálra az adai helyi bizottság tagjait, Bakos Kálmánt, Krizsán Mátét, Halász Józsefet és ifj. Varga Jánost. Krizsánnak és Vargának Szombathelyi megkegyelmezett, de Bakost és Halászt még az ítélet napján nyilvánosan kivégezték.⁴⁹ Mivel az ítélet meghozatala és a kivégzések egyazon napon történtek, Szombathelyi nyilván telefonon, esetleg távirati úton erősíthette meg az ítéleteket, ha egyáltalán felterjesztették hozzá. A per anyagába semmiképpen sem tekinthetett be.

A „repülő bíróság” egyre rövidebb időközökben hozta meg ítéleteit. Október 24-én, az Újvidék melletti Futakon (Futak) Grün Rudolfra és három társára mondták ki a halálos ítéletet, október 25-én Petrócön (Petrovac)-a Jovo Žeraljev-perben a 12 vádlottból tízet ítélték halálra, köztük a 17 éves Pavel Djugát és a 19 éves Aurej Širkát.⁵⁰ (A magyar törvények értelmében még hűtlenség büntette miatt sem lehetett fiatalkorút, azaz 21 éven aluli személyt halálra ítélni.)

Érdeemes idézni a Žeraljev-perben hozott ítélet indoklását. Eszerint: „A bácskai kommunista mozgalomnak végső célja a Német birodalom katonai erejének megtörése. E cél érdekében minden olyan eszköz felhasználása szükséges, amely – bár közvetve – alkalmas arra, hogy Németországot leterítse. A gabonát és a kendert – úgymond – azért gyűjtögetták, hogy

ezek a fontos készletek ne jussanak Németországba, hiányok keletkezzenek, a nép éhezzen és nélkülözzön, és Magyarországon, úgyszintén Németországban forradalom törjön ki, s ezáltal a harctéren küzdő hadsereg is megkapja a kegyelemdőfést. A fegyverekre és lőszerre azért volt szükség, hogy az általuk kirobantott forradalom idején fegyverrel segíthessenek a szovjet hadseregeknek. Minden legkisebb szabotázs akció Magyarország és Németország ellen irányul és a Szovjetunió érdekeit szolgálja.”⁹¹ Két nap múlva Szombathelyi megerősítette az ítéletet. Két esetben kegyelmet gyakorolt, de a kegyelemben részesítettek nem a fiatalokú Djuga és Širka voltak.

A bíróság ezúttal is a következő személyekből állt: Dominich Vilmos hadbíró százados, vádló, a „m. kir. honvéd vezérkar főnöke, mint illetékes parancsnok ügyészének kiküldött helyettese”, Tarda Károly hadbíró százados, tárgyalásvezető és Gruber György, kirendelt védő. A hadbíróság esetenként más-más elnökkel egészült ki, aki a helyi katonai egységet képviselte.⁹²

Tarda október 28-án még feljegyezte az ítéletre a petrőci kommunisták kivégzését, s 29-én a bíróság már Muraszombaton statuált példát. Mint utaltunk rá, a Mura vidéki kommunista mozgalom felgöngyöltése júliusban igen nagy erővel indult meg. A csendőrség szombathelyi nyomozó alosztálya mellett részt vettek benne a VKF defenzív osztálya, a szombathelyi hadtestparancsnokság kémelhárító osztálya, valamint 84 csendőr.

Amint a csendőrség központi nyomozó parancsnoksága jelentette, a nyílt nyomozás során 120 fővel „foglalkoztak”, ebből 79-re hűtlenség vétséget és az 1921. III. tc.-be ütköző bűntettet bizonyítottak rá. 35 személyt adtak át a VKF bíróságának, 25-öt feljelentettek a VKF ügyészhöz, hét fő ellen pedig statáriális eljárás indult. Precíz kimutatást készítettek az elfogottak nemzetiségi és társadalmi megoszlásáról. Eszerint a Mura vidéki mozgalomban 59,48%-ban vendek (47 fő), 25,34%-ban szlovének (20 fő), 7,59%-ban magyarok (6 fő), s ugyanilyen arányban horvátok vettek részt. A jelentés külön kiemelte az értelmiség, különösen az egyetemi ifjúság magas arányát. A 33 értelmiségiből 13 volt egyetemi, főiskolai hallgató. Az ellenállási mozgalomban ezenkívül 6 pap, 1 író, 21 iparos, 3-

kereskedő, 20 földműves, egy munkás és egy volt jugoszláv csendőr vett részt.⁵³ Az adatok arról tanúskodnak, hogy az ellenállási mozgalom ezen az erősen mezőgazdasági, kisipari jellegű, zömmel délszlávok lakta területen mozgósítani tudta a társadalom valamennyi rétegét, illetve nemzetiségét.

A nyomozás során lebukott vagy tűzharcban elesett a helyi kommunista mozgalom valamennyi vezetője. Kovács István egyetemi hallgatót, a Helyi Bizottság vezetőjét árulás folytán egy titkos találkozóhelyen október 11-én a nyomozók lelőtték. A letartóztatottakból sikerült kicsikarni a szlovén partizánokkal összeköttetést tartó Stefan Kihar nevét, s felfedték a titkos határátkelőhelyet is.⁵⁴ A magyar nyomozó hatóságok ezeket az adatokat nyomban közölték a Gestapóval. Kihart ennek alapján a németek Szlovéniában elfogták és kivégezték, az átkelőhelyet pedig lezárták. A magyar hatóságok ezenkívül egy titkos szlovéniai partizán-találkozóhely nevét is a németek tudomására hozták.⁵⁵

A hét muraszombati kommunista ügyének statáriális tárgyalását október 29-én tartották. A fővádlott Koloman Cigit (a perben Cigüth Kálmán) egyetemi hallgató volt. A vádlottak padján ült még Kardos Jenő, Stefan Cvetko, Bojan Gavrijelčić, Koloman Flisar, Stojan Serhec és Rudi Zrinski. Cigitet, Kardost és Cvetkót halálra ítélték, a többiek 10–15 évig tartó fegyházbüntetést kaptak. Szombathelyi Cigitnek megkegyelmezt, Kardoson és Cvetkón október 31-én végrehajtották az ítéletet.⁵⁶

Úgy tűnik, a „repülő bíróság” tevékenysége nem váltott ki osztatlan lelkesedést a magyar kormányból. Nem a bíróság célját, vagy éppen létét kérdőjelezték meg, hanem elsősorban a fellebbezés mechanizmusa, a túl gyors „ügyintézés” okozott problémát.

Nóvember 3-án a minisztertanács foglalkozott a vezérkar főnöke által életre hívott statáriális bíróság ügyével. Az elfogadott határozat szerint az ilyen bíróságok kötelesek minden halálos ítéletet kegyelemre felterjeszteni. Ez azonban, tette hozzá az igazságügy-miniszter, nem hátráltathatja a kegyelemben nem részesülők ítéletének gyors végrehajtását.⁵⁷ Radocsay a minisztertanácsi jegyzőkönyv tanúsága szerint egy szóval sem

említette, hogy a hadbírótság a magyar törvények ellenére fiatalkorúakat is halálra ítélt és kivégeztetett.

1941. november elejére a délvidéki kommunista mozgalom ellen indított nagyarányú akciók következtében a letartóztatottak száma már megközelítette a 600 főt, közülük több mint 400-at a Bácskában fogtak el. A legnagyobb lebukások Újvidéken (197 fő); Szabadkán (126 fő); Muraszombaton (120 fő) és Óbecsén (65 fő) voltak.⁵⁸ A nyomozó szervek előtt ismertté vált ekkorra a párt felépítése és a Tartományi Bizottság szinte teljes névsora.

Az ellenállási mozgalom és a kommunisták elleni nagy pereket 1941 novemberétől a változatlan összetételű és funkciójú, de nevében megváltozott bíróság, a *honvéd vezérkar főnökének bírósága* folytatta le, ugyancsak statáriális úton. Ezekre a perekre azonban már zárt ajtók mögött került sor, s elmaradt a korábbi publicitás is.

A VKF bírósága elsőként a zentai kommunisták perét tárgyalta november 7-én. Tízen ültek a vádlottak padján: dr. Gerő István, Spiró Mátyás, Molnár Péter, Lőwi Károly, Lőwi Dénes, Löweiné Székely Iлона, Nagybonyi Vince, Nagymélykúti Mátyás, Ősz Szabó János és Müller István. A vád lényegében azonos volt a korábbi perekben elhangzott vádakkal: szövetkezés az állam és a társadalmi rend erőszakos felforgatására; a Szovjetunió javára végzett kémkedés (általában az ejtőernyősök várását előkészítő akciókat minősítették így), hűtlenség, katonai tizedek szervezése, felbujtás és felkészülés szabotázsakcióra. Ezek közül egyébként a Gerő-per vádlottaira semmit sem tudtak rábizonyítani. Zentán szabotázsakciókra egyáltalán nem került sor.⁵⁹

A tárgyalás hangulatára jellemző a következő epizód: az elnök megkérdezte Gerőtől, mi készítette mint sikeres praxist folytató orvost, hogy csatlakozzon a kommunistákhoz. Gerő a következőt válaszolta: „Meggyőződésből léptem a pártba, mert marxista vagyok.”

Erre az elnök gúnyosan felcsattant: „Igen? Meggyőződésből tette? Hát akkor vegye tudomásul, hogy most meggyőződésért oda fogja adni az életét.” Gerő csak ennyit válaszolt: „Kérem!”⁶⁰

A rögtönítélő bíróság mind a tíz vádlottra kötél általi halált

szabott ki. Négyük halálos ítéletét azonban – Nagyabonyi Vincét, Székely Ilonát, Ősz Szabó Jánosét és Nagymélykúti Mátyásét – Szombathelyi 10–15 esztendei fegyházra változtatta azzal a kikötéssel, hogy társaik kivégzését végig kell nézniük. A kivégzés most is nyilvános volt. A VKF bírósága, mint minden esetben, ezúttal is meghatározta a kivégzés sorrendjét. Az elsőrendű vádlottnak végig kellett néznie társai kivégzését. A mozgalommal csak szimpatizáló Lőwi fivéreknek, mint Székely Ilona visszaemlékezésében írja, zsidó származásuk miatt nem volt kegyelem. Pedig a nyomozás és a tárgyalás során annyit tudtak rájuk bizonyítani, hogy polgári ruhát szereztek a mozgalom egyik tagjának.⁶¹

1941 novemberében a Bácskában még további három nagy per zajlott le. Dominichék november 8-án Óbecsén ítéleztek 22 ifjúkommunista felett. A fővádlottak Labud Pejović és Momčilo Šaranović voltak. Az a Šaranović, aki Szőke István-nal július 19-én az első szabotázsakciót végrehajtotta, s menekülés közben lelőtt egy csendőrnymozót. A 22 vádlottból 17-et halálra ítélték, köztük 17-18 éveseket is. Ezt a bíróság azzal indokolta, hogy bár fiatalok, tettük elkövetésekor „erkölcsileg és lelkileg elég érettek” voltak. Szombathelyi négy halálraítéltnak megkegyelmezt.⁶²

A VKF rögtönítélő bírósága november 14–15-én tárgyalta Szabadkán Mayer Ottmár és 23 társa ügyét. Valamennyiüket hűtlenségben és katonai titok elárulásában mondták ki bűnösnek, amelyet az indoklás szerint azért követtek el, hogy mint a Jugoszláv Kommunista Párt szabadkai szervezete területi és helyi bizottságának vezetői, tagjai és szimpatizánsai júliustól részt vettek a kommunista mozgalomban abból a célból, hogy „háború idején az ellenségnek előny, a magyar és szövetséges haderőnek hátrány okoztassék”. Vagyis szabotázsra, szovjet ejtőernyősök várására, rohamcsapatok megalakítására, a fegyveres erők megtámadására szervezkedtek. Ezért mind a 24 vádlottat halálra ítélték. Konkrét szabotázst csak Lazar Vasiljev, a XIV. rendű vádlottra tudtak rábizonyítani.

A szokásosnál is megdöbbentőbb ítéletet a bíróság a következőkkel indokolta: a szervezkedésre az ország azon területén került sor, amely „alig ½ éve került vissza az anyaországhoz. Ezért, különös tekintettel arra, hogy itt nemzeti kisebbségek is

vannak, fokozott honvédelmi érdek – főként totális háború idején –, hogy a termelés és szállítás zavartalansága biztosítható és úgy gazdasági, mint nemzetiségi és politikai szempontból is rend és nyugalom legyen. Bácska területe az ellenséges érzelmű jugoszláv állam határain fekszik, ahol időnként még mindig gerilla harcok folynak. Egy nálunk esetleg bekövetkezendő fejtelenség, rendfelborulás meglepetésszerű akciót válthat ki és a vádlottak cselekménye ezt készítette elő.” A bíróság ezúttal szépen csokorba szedte azt, ami minden eddigi és ezután következő statáriális ítélet mögött ott munkált, s lényegében megfogalmazta a magyar vezető körök ellenállással kapcsolatos, a szokásosnál is keményebb délvidéki politikájának lényegét. Korábban is súlyosan esett a latba a Bácska földrajzi fekvése, nemzetiségi összetétele, valamint az, hogy ez a terület csak néhány hónapja került vissza Magyarországhatárai közé. Ez alkalommal azonban eddig szokatlan, súlyosbító körülménynek számító érv is bekerült a per szövegébe, a déli határokon túl lezajló események: „figyelembe vettük, hogy a Bácskával szomszédos, németek által megszállott jugoszláv területen valóban komoly támadásokat intéztek a közelmúltban nemcsak a rendőrség, hanem egész községek, sőt reguláris német katonai alakulatok ellen is”.

E külpolitikai tényezőt súlyosbító körülményként értékelték, mivel „egy esetleg bekövetkező fejtelenség” felerősítheti a délvidéki, az ekkor még a szervezkedés kezdetén álló ellenállási mozgalmat, s az „meglepetésszerűen” veszélyeztetheti az ország fennálló társadalmi rendjét. További súlyosbító tényezőként vették számításba, hogy a vádlottak többségükben, mint megfogalmazták, „idegen faj egyedei”, azaz zsidók, akikkel szemben pedig egész Európában éppen a magyar állam a leglojálisabb, s ezért „fokozottabb kötelességük lett volna a honvédelmi érdekek tiszteletben tartása. Ezzel szemben ők vezető szerepet vállaltak a mozgalomban.”⁶³

A 24 halálraítélt közül Szombathelyi kilencnek megkegyelmezett. November 18-án Mayer Ottmáron, az észak-bácskai kerületi bizottság titkárán, a betiltott magyar baloldali folyóirat, a *Híd* volt szerkesztőjén, Kornstein Ödönön, Singer Adolfin, Lackenbach Konstantinon, Wohl Lolán, a helyi bizottság tagján, Mayer Kálmánon, Mayer Miklóson, Schwabl Mikló-

son, Gerzson Miklóson, Perl Gellérten, Antun Šutorovičon, Simokovich Rókuson, a szabadkai helyi bizottság tagján, Lukács Istvánon, Tikvicki Simonon és Lazar Bačičon végrehajtották az ítéletet.⁶⁴

Az 1941. őszi utolsó, egyben a mozgalom felgöngyölítésében legtöbb eredményt hozó statáriális eljárásra Újvidéken, november 21-én került sor.⁶⁵ Ekkor jutottak el a nyomozó szervek a Tartományi Bizottsághoz, és konkrét adatokat szereztek a délvidéki kommunisták és a JKP közötti kapcsolatokról. Szeptember 22-én bukott le Gordana Ivačković orvostan-hallgató, a Tartományi Bizottság Irodájának tagja, aki a testi szenvedések hatására nemcsak a legszükségesebbeket vallotta be, mint annyi társa, hanem hajlandó volt együtt is működni a nyomozókkal.

Ezúttal 26 vádlott állt a vezérkar főnökének rögtönítélő bírósága előtt, legtöbbször a bíróság eddigi történetében. A korábbi nyomozati eredmények és Gordana Ivačković vallomása alapján, aki a per elsőrendű vádlottja volt, bizonyítottá váltak az eddigi sejtések egy egységes vezetésű jugoszláv ellenállási mozgalomról Magyarország déli részein.

Az ítéletben ezt így fogalmazták meg: „A III. Internacionálé által Közép-Európa déli részén, közelebbről azokon a helyeken, ahol a szövetséges hatalmak harci feladatokat hajtottak végre a Szovjetunió ellen, a szovjet célok érdekében, a szabotázs cselekmények megszervezése céljából Központi Bizottság állítatott fel belgrádi székhellyel. A Központi Bizottság Bosznia, Montenegró, Szerbia, Horvátország, Szlovénia és az úgynevezett Vajdaság területén, mely utóbbi Bánátot, Bácskát és Szerémséget öleli fel, Tartományi Bizottságokat szervezett⁶⁶... kerületi bizottságokat állított fel... széleskörben megszervezte az alárendelt szerveket, és pedig az egyes helyi bizottságokat... a körzeti pártsejteket... tanuló és nevelő csoportokat, a csoportok tagjai viszont szimpatizőrökből gyűjtötték az utánpótlást.” A továbbiakban pontosan vázolták a katonai tizedek felépítését, funkcióját, egymáshoz való kapcsolataikat. A per anyaga alapján azonban arra következtethetünk, hogy még ekkor sem sikerült megtudni a magyar hatóságoknak a Tartományi Bizottság legfelsőbb vezetői, Žarko

Zrenjanin (Uča) titkár és Svetozar Marković (Toza) szervező titkár nevét.⁶⁷

A Korbuly Jakab elnökletével ítélkező haditörvényszék a 26 vádlott közül „mindössze” 15-öt ítelt halálra; köztük Gordana Ivačkovićot is. A korábbi gyakorlathoz képest enyhe ítéletet a bíróság a következőkkel magyarázta: „Újvidéken f. évi október 13-án azonos bűncselekmény tárgyában megtartott rögtönbíráskodó eljárás során az elrettentő példát már megadta és azóta a nemzetiségi területen bizonyos mértékben a rend és nyugalom helyreállni mutatkozik, miért is fontos oknak mutatkozott ama körülmény, hogy a lakosság, különösen a nemzetiségek érzülete fel ne kavartassék azáltal, hogy csekélyebb alanyi és tárgyi bűnösökkel szemben is kérlelhetetlen megtorlás eszközöltetik.”⁶⁸

A haditörvényszék ítéletét ezúttal tehát elsősorban belpolitikai megfontolások befolyásolták. Elsősorban az, hogy a letartóztatások és a kérlelhetetlen megtorlás következtében a mozgalom akciói csökkenő tendenciát mutattak, s bár az ellenállás „lefejezése” még nem történt meg, november végére lényegében befejeződött a délvidéki kommunista szervezetek felgyöngyölítése, s a párt igen súlyos veszteségeket szenvedett. Úgy tűnt, helyreállt a déli részeken a „rend és nyugalom”. Ebben a helyzetben pedig a bíróság értékelése szerint egy túlságosan is elrettentő ítélet már ellentétébe csapott volna át, s gátolta volna e területek ellenforradalmi rendszerbe történő beillesztését, a kormány által szorgalmazott konszolidációs folyamatot.

Szombathelyi november 25-én a 15 halálra ítelt közül négynek a büntetését életfogytiglani fegyházra változtatta, köztük az elsőrendű vádlott Gordana Ivačkovićét is. Sava Džisalovert, a SKOJ újvidéki területi bizottságának titkárát, Böhm Líviát, a bizottság tagját, Léderer Andrást, a Tartományi Bizottság tagját, Svetozar Božićot, Većeslav Zimrt, Sava Ljubojevet, Jovan Brkićet, Timár Zoltánt, Dusan Šućovot, Petar Blažićot és Andrej Marčokot még aznap kivégezték.⁶⁹

A novemberi státáriális eljárások már nem kaptak olyan publicitást, mint a korábbiak. Október 29-én ugyanis Szombathelyi a kommunista mozgalom felderítése kapcsán teljes hírzárlatot rendelt el.⁷⁰ Ugyanakkor a halálbüntetéssel és sú-

lyos fegyházzal sújtott kommunisták és szimpatizánsok ellen vagyonelkobzási pereket is indítottak.⁷¹ A rögtönítélő eljárásokon kívül az 1941 nyarán-őszén letartóztatottak százainak ügyében pedig a szegedi és pécsi törvényszék öttagú különálcája, illetve a VKF ítélőbírósága járt el.

Dominich Vilmos hadbíró százados 1941. december 1-jén kelt, Szombathelyihez intézett jelentésében összefoglalta a délvidéki kommunistaellenes nyomozás eredményét és a „repülő bíróság” tevékenységét. Előljáróban utalt arra, hogy bár a bevonulás idején is jól szervezett kommunista mozgalom működött a Délvidéken, de a „szerb nacionalisták és kommunisták” csak a szovjet-német háború után szövetkeztek közös harcra⁷², akkor adták ki az ún. Lenin-levél formájában a fegyveres felkelés jelszavát a Bácskában is. Számításai szerint október 13-tól, vagyis a vezérkar főnöke rögtönítélő bíróságának megalakulásától november 14-ig, azaz a szabadkai kommunisták elleni perrel bezárólag az általa vezetett statáriális bíróság előtt 116, hűtlenséggel vádolt kommunista és szimpatizáns állt. Ezek közül 93-at ítéltek kötél általi halálra, s 64-et kivégeztek.⁷³ Számításaink szerint a mozgalom résztvevői elleni statáriális eljárások során, tehát augusztus elejétől összesen 99 halálos ítéletet hoztak, s az ellenállási mozgalom 71 résztvevőjét végezték ki. A jelentés szerint december 1-jéig 342-en álltak a vezérkar főnöke ítélőbírósága előtt, s további 500 letartóztatott várta bíróság elé állítását.⁷⁴ E számok azonban nem tartalmazzák a szegedi és pécsi törvényszék öttagú különálcája által tárgyalta kommunista ügyeket.

Végül Dominich meglelégedéssel állapította meg: „A rögtönítélő eljárások eredményeképpen megállapítható, hogy nyolc városban, illetve községben megtartott rögtönítélő tárgyalások és az ennek folyományaként fogatosított kivégzések láthatóan megtették hatásukat. Ezeken a helyeken azóta újabb cselekmények nem fordultak elő, és a lakosság körében is megnyugvást keltett a gyors és példás igazságszolgáltatás.”⁷⁵

A statáriális eljárások megnyugvást legfeljebb a magyar vezető körökben keltettek, a lakosság széles rétegeit azonban megfélemlítették. Az elsősorban párttagokra épülő és a szimpatizánsok ekkor viszonylag szűk rétegére támaszkodó ellen-

állási mozgalom lendülete az eljárások hatására megtört, bázisa leszűkült.

A Tartományi Bizottság, tekintettel a súlyos veszteségekre, s a mozgalom még szabadlábban lévő tagjainak és támogatóinak megmentése érdekében kiadta a direkt akciók átmeneti, 1942. január 1-jéig tartó felfüggesztésének jelszavát. A párt legfontosabb feladatait sorai rendezésében, a párttisztítás végrehajtásában és új párttagok felvételében jelölte meg a mozgalom eddigi irányvonalának továbbvitele érdekében.⁷⁶

Az 1942. januári „partizánvadász razzia”

A „repülő bíróság”, a példát statuáló ítéletek azonban mégsem érték el eredeti céljukat. Éppen a tömeges bácskai perek idején, novemberben alakult meg a Bácska egyetlen szervezett partizánosztaga, az 58-főt számláló sajkási partizán csoport. Katonai parancsnoka Stevan Divnin, politikai biztosa pedig Molnár Gyula volt.⁷⁷

A partizánosztag létét 1941. decemberében a csendőrséggel és katonasággal vívott egyre sűrűsödő fegyveres összetűzések jelezték. December 13-án Csurog (Čurog) határában került sor tűzharcra, december 17-én pedig Mozsornál (Mošorin) lőttek le egy csendőrt. Mindkét esetben elfogtak egy-egy partizánt.⁷⁸ Ezen a napon a Zsablyán megtartott razzia alkalmával a partizánok egy katonát megsebesítettek, a csendőr járőrparancsnokot lelőtték, s fegyverüket elvitték. Az esetről a zsabylai határőrség telefonon értesítette a honvédelmi minisztériumot.⁷⁹

A partizánosztagra utaló adatok december végén–január elején tovább szaporodtak. 30-án a zsabylai csendőrorsöt bizalmas úton arról értesítették, hogy a Bánátból „gyanús elemek” szivárogtak át a Bácskába. Január 3-án, az addig befutott információk alapján razziát tartottak Zsablyán, a partizánosztagnak azonban nem sikerült nyomára bukkanniuk, de nyolc partizángyanús szerbet letartóztattak. A razziázó egységek másnap, besúgóhálózatukon keresztül olyan értesülést szereztek, hogy az egyik, Zsablyától keletre fekvő tanyán gya-

nús mozgást észleltek, s a télen egyébként lakatlan ház kéménye füstöl.

A kapott jelzések alapján nagy erővel indult meg a nyomozás, s az említett tanyánál a határvadászokkal megerősített csendőrijárőr és a partizánok között heves tűzpárbaj alakult ki.⁸⁰

Másnap Szombathelyi vezérkari főnök a „Bácskában előfordult csetnik és kommunista lázongásokra való tekintettel” érkezettnek látta az időt a déli határ katonai megerősítésére.⁸¹ A Grassy József vezérezredes vezette zombori 15. gyalogosdandárt Újvidékre, a kiskunhalasi 20/1. zászlóaljat pedig Zsablyára helyezte. Szombathelyi parancsa értelmében az átcsoportosítás tartósnak ígérkezett, s az egységeket úgy helyezték el, hogy azok „az ottani csetnik és kommunista garázdálkodások főfészkebe kerüljenek”. Együttal a 2. lovasdandár páncélozott gépkocsizó századát, karhatalmi célokra, Deák László ezredesnek rendelte alá: Deák közvetlen felettese ezáltal Grassy lett. Ezzel egyidejűleg Szombathelyi razziát rendelt el a Sajkás-vidéken, s a razziát végző karhatalmi erők egységes vezetésével Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagyot bízta meg.⁸² Január 5-ig már megtörtént a Bácsszentiván (Prigrevica Sv. Ivan) és Monostorszeg határolta területek átfésülése.

Időközben a bánáti német hatóságok is nagyarányú akciót indítottak a feltételezeten nagy létszámú partizáncsoport ellen. Január 5-én már arról értesítették a magyar karhatalmi egységek parancsnokát, Feketehalmy-Czeydner, hogy 300 partizánt letartóztatta. Január 9-én a bánáti Oroszlámos (Banatsko Arandjelovo) községben 30 főt, Mokrinban (Mokrin) 50-et, Nagyikindán (Kikinda) pedig 70 főt végeztek ki a bánáti és zsabylai szervezkedésben való részvételért.⁸³ Vagyis a partizánok ellen egyidejű magyar és német akcióra került sor a Sajkás-vidéken és a Bánátban.

A „csetnik-kommunista mozgásokról” a vezérkari főnökség naponta helyzettájékoztatót állított össze, melyet Bajnóczy József altábornagy készített. Eszerint január 4-én a vezérkar 100-110 főre becsülte a partizánok, vagy ahogy a jelentés fogalmazta, a csetnikek létszámát. A valóságban 40-en voltak.⁸⁴ Erősen túlzottak voltak a bánáti német és magyar hatóságok

általános felkelésre vonatkozó értesülései is. A Tartományi Bizottság ekkor csak a fegyveres partizánküzdelem előkészítésén dolgozott.

A január 4-i összetűzés hatására – melynek magyar részről 7 sebesültje, a partizánok közül pedig 10 halottja volt – az V. hadtestparancsnokság vezetésével 100 határvadász, 150 csendő, egy harcokcsi és két páncélkocsi lezárta a Zsablya-Sajkásgyörgye (Djurdjevo)–Sajkásszentiván (Šajkaš)–Dunagárdony (Gardmovci) vonalat. A kordon kialakításakor vívott harcokban 1 magyar katona és 4 partizán meghalt, további 2 partizán pedig megsebesült. Másnap újabb karhatalmi erősítés érkezett, s Deák a helyszínen átvette a razzia irányítását. Még azon a napon szétverték a partizánosztagot. Január 6-án megkezdődött a terület „tervszerű átfésülése és megtisztítása”, melyet 10–14 napra terveztek.⁸⁵ Azután történt tehát mindez, hogy 4–5-én felszámolták a sajkási partizáncsoportot, amelynek most már legfeljebb a menekülő tagjait üldözhatték. A razzia célja valóban nem is a partizánosztag maradványainak megsemmisítése volt. Amint Bajnóczy megfogalmazta: „A folyamatban lévő tisztogatási művelet kihatása folytán várható, hogy a Bácskának ebben az eddig elhanyagolt sarkában és ezzel együtt az egész Bácskában hosszabb időre a teljes rend fog uralkodni, mert most módunkban van az összes nemkívánatos elemektől megszabadulni és így a lakosságnak elrettentő példát mutatni.”⁸⁶

A sajkási razzia során megismétlődött az, ami az 1941. áprilisi tisztogató hadművelet során már lejátszódott: egyrészt az ellenállásban részt vevő erők túlbecsülése, másrészt a helyi lakosság kollektív felelősségre vonása és a tömeges megtorlás. A délszlávok elleni „vád” azonban talán még súlyosabb volt, mint áprilisban. A lakosságot már nem egyszerűen az egységes Jugoszlávia hívének tekintették, hanem sommásan kommunistának minősítették. Az ellenforradalmi rendszer szemében így vált a terület délszláv lakossága, elsősorban a szerbek, nemcsak a területi visszacsatolás, hanem az adott társadalmi berendezkedés ellenségévé is. A korábbi, a polgári közigazgatás bevezetésével fokozatosan háttérbe szorított katonai módszerek ismét a „renitens” lakosság megfékezésének egyetlen hathatós eszközévé váltak. Annál is inkább, mert 1942 január-

jában már nem a térdre kényszerített Jugoszlávia terület el Magyarország déli határainál, hanem az egyre nagyobb méreteket öltő ellenállási mozgalom fenyegetett, melynek hullámai könnyen átsaphattak Magyarországra.

Az ellenállási mozgalom letörésére irányuló finomabb, politikai módszerek alkalmazására csak ennek alárendelten, mintegy mellékesen került sor. Bajnóczy altábornagy és Fernbach Péter, Újvidék főispánja a sajkási razzia napjaiban például arról igyekezett meggyőzni Irinej Čirić görögkeleti püspököt és a délvidéki szerb polgárság vezetőit, hogy indítsanak mozgalmat a szerbeknek a kommunizmustól való leválasztására, s a *Nova Pošta* című szerb nyelvű lapban jobban propagálják az államhoz való hűséget. Ez nekik is érdekük – mondta Fernbach –, mert a háború esetleges elvesztése után itt nem angol, hanem bolsevik uralom lesz.⁸⁷

A sajkási tisztogató akció eközben Csurog, Zsablya és Sajakásszentiván községek területén folyt tovább. A foglyokból kicsikart vallomások megerősíteni látszottak a nagyarányú felkelés előkészületeinek hírért. A hadműveleti csoportfőnökség január 6-án már azt jelentette, hogy Freund Frigyes csurogi lakosnál megtalálták a görögkeleti karácsony napjára (január 6.) tervezett felkelés tervét, s Freundöt „szökés közben” agyonlőtték.⁸⁸ Január 9-én pedig már tudni vélték, hogy a felkelést a Bánátból akarták kirobbantani, s a partizánoknak „utasításuk volt a német és magyar lakosság kiirtására”, a katonai egységek, a csendőrség és a rendőrség megsemmisítésére. Ekkor már több száz „csetnik” áldozata volt a razziának, és sok szerb nemzetiségű községi előjáró és pap is „eltűnt”. A karhatalmi erők még január 12-én is azzal számoltak, hogy „a partizánoknak és kommunista támogatóiknak további 2-300 fő vesztesége lesz”.⁸⁹

Január 9-én Szombathelyi részletesen beszámolt a bánáti német katonai vezetőknek a délvidéki kommunisták elleni nyomozás eddigi eredményeiről és a zsabylai partizánvadász-akcióról. Jelentésében előljáróban vázolta a délvidéki kommunisták akcióit, a párt szervezeti felépítését, bánáti kapcsolatait, s név szerint felsorolta a JKP Tartományi Bizottságának Magyarországon elfogott, illetve tűzharcban elesett tagjait. Finoman, de világosan értésére adta a németeknek, hogy a terve-

zett felkelés miatt nem a magyar hadsereget és csendőrséget terheli a felelősség, hiszen már 2367 „szervezett kommunis-tát” tartóztattak le, s ezzel az „energikus” fellépéssel sikerült is megakadályozniuk a párt újjászerveződését. Néhányan azonban a Bánátba szöktek, s innen kiindulva próbálták ki-robbantani a zsablyai lázadást, de a karhatalmi erők ezt a kí-sérletet is „időben elfojtották”. Végül biztosította a bánáti né-met hatóságokat, hogy a partizánok elleni akciót tovább foly-tatják.⁹⁰

Másnap a magyar hadsereg megbízottai és a bánáti katonai közigazgatás képviselői között megbeszélésre került sor a par-tizánok elleni akciók összehangolásáról. A bánáti körzeti kato-nai parancsnokságot egy Kopasz nevű hadnagy, a Gestapót Pamer SS Gruppenführer, a rendőrséget pedig Franz Rajt bá-náti rendőrprefektus képviselte. Magyar részről Fóty Ferenc őrnagy tájékoztatta a résztvevőket a bácskai, kommunista mozgalom tevékenységéről, s a felszámolására irányuló intéz-kedésekről, majd rátértek a további, mindkét fél részéről szük-séges intézkedések megvitatására. Ezúttal feltételezhetően már Szombathelyi levelének ismeretében Rajt meglehetősen éles támadást intézett a magyar kormány és katonai vezetés ellen, azzal vádolván őket, hogy ellentétben velük; a bevonu-lás után nem folytattak komoly harcot a kommunizmus ellen. Azt vágta Fóty szemébe, hogy azért nem tudott a magyar had-sereg hathatósan küzdeni a partizánok ellen, mert a magyar katonák többsége „kommunista beállítottságú”.⁹¹

Szombathelyi ígéretének megfelelően, s a Fóty által közvetí-tett német vádak eloszlatása érdekében is a Deák és Grassy vezette karhatalmi egységek tovább folytatták a tisztogató ak-ciót. Január 15. és 20. között kiterjesztették Óbecsére és kör-nyékére, valamint a Szenttamás (Srbobran), Temerin és Újvi-dék által határolt területre. A razzia földrajzi határainak kiszé-lesítését azzal indokolták, hogy „a terület a kommunizmustól példátlanul fertőzött”, s az egész lakosság a partizánokat tá-mogatja.⁹²

Január 12-én eldőlt Újvidék sorsa is. Ezen a napon Buda-pesten Feketehalmy-Czeydner, az egységes karhatalmi erők parancsnoka tájékoztatta Keresztes-Fischer belügyminisztert, Bartha honvédelmi minisztert és Szombathelyi vezérkari főnö-

köt a sajkási razzia eredményeiről. Feketehalmy, a tényekkel ellentétben, olyan értelemben referált, hogy a partizánok Újvidékre húzódtak, s így indokolt és szükséges a razzia kiterjesztése a városra. A megbeszélésen ilyen értelemben döntöttek, amelyről Keresztes-Fischer tájékoztatta a minisztertanácsot is. A minisztertanács a bejelentést tudomásul vette.⁹³

Néhány nappal később már készen volt az újvidéki razzia részletes terve. Január 20-án éjjel a Grassy József vezette karhatalmi erők körülfarták a várost, megszüntettek minden telefon-összeköttetést a külvilággal.⁹⁴

A tömeges kivégzésekről szóló hírek azonban – az elrendelt hírzárlat ellenére is – igen hamar kiszivárogtak. Bajcsy-Zsilinszky Endre a zsablyai eseményekről Milan L. Popovícón keresztül értesült, s január 19-én levélben tiltakozott Bárdossynál az ottani tömeges kivégzések miatt. Mint írta: „... föl kell emelnem tiltakozó szavamat az ellen a mód ellen, az ellen a germán, szadista stílus ellen, amely a zsablyai fölkelés nyomorúságos méreteinek magyartalan és embertelen megtorlásául állítólá 1800 szerb lelket, köztük ártatlan gyermekeket, csecsemőket, asszonyokat, lányokat... követelt áldozatul.” Naplójában ezt írta a levél megírásáról: „Talán életem legnagyobb indulatában és kétségbeesésében fogant levele.”⁹⁵ A sajkási eseményeken megdöbbsent és felháborodott képviselő kihallgatást kért a miniszterelnöktől, aki január 22-én fogadta. Azzal próbálta nyugtatni Bajcsy-Zsilinszkyt, hogy előző nap telefonált Újvidékre, hogy „ne legyen semmi kegyetlenkedés”. Pedig ekkor már javában folyt a „partizánvadász akció”, amelynek megindításáról még a város vezetői is csak utólag értesültek. Bajcsy-Zsilinszky január 29-én keserűen jegyzi fel naplójában Bárdossy kijelentéséről: „nem mondtott igazat”.⁹⁶

Január 21-én reggel Grassy állomásparancsnok hirdetmény útján hozta tudomására Újvidék lakosainak, hogy a razzia megkezdődött. Ebben részletesen előírta, hogy milyen magatartást tanúsítsanak a város polgárai a karhatalmi akció során, de egy szóval sem említette, meddig tart a razzia, amelyet egyébként háromnaposra terveztek. Megtiltott minden gépjárműforgalmat, szabályozta a gyalogos közlekedés rendjét, utazási és gyülekezési tilalmat rendelt el, sem rádiót hallgatni,

sem telefonálni nem volt szabad, bezáratta a templomokat, elnémította a harangokat.⁹⁷

A várost körzetekre osztották, s a kutató járőrök megkezdték az igazoltatást. Azokat, akik nem jutottak át az első szűrőn, a Levente Otthonban működő igazoló bizottság elé vitték. Ha ez sem igazolta „ártatlanságukat”, a Grassy által kreált vésztörvényszék elé kerültek. Az első napon ily módon halálra ítelt mintegy 25-30 „csetniket és partizánt” Gaál Lajos csendőrezredes az újvidéki strandhoz vitette, s ott kivégezték őket, a holttesteket pedig a jeges Dunába dobták.⁹⁸

A „partizánvadász” akció első napi „eredményével” mind Feketealmi-Czeydner, mind Grassy elégedetlen volt, s ezt egyértelműen a razziázó egységek tudomására hozták. Grassy Zöldy Mártont egyenesen arra utasította, hogy géppuskázzák végig az utcákat, s vegyék tudomásul, itt „nem igazoltatásról, hanem megtorlásról van szó.”⁹⁹ Az „első hivatalos pogrom”, ahogyan Bajcsy-Zsilinszky nevezte a razziát, e parancs szellemében folyt tovább. A vezérkar összesítő jelentése január 23-án már ezt rögzítette: „Az újvidéki tisztogatás eddigi eredménye 3500 fő... A városban csend van, csak a Duna berkeiben volt lövöldözés... A rémhírekkel ellentétben: gyermekekkel szembe erőszakoskodások nem voltak... A csapatok hangulata kitűnő.”¹⁰⁰

A „rémhírek” megalapozottságát azonban Fernbach főispán január 23-i, Grassyhoz intézett levele is megerősítette, amely megírta, hogy az egyik utcán Nagy Miklós polgármesterrel együtt egy körülbelül tízesztendős kislány holttestét látták.¹⁰¹

Annak ellenére, hogy Szombathelyi már január 22-én táviratilag utasította Feketealmi-Czeydner az atrocitások (nem a razzia) beszüntetésére, a megtorlás, ártatlan emberek kivégzése 23-án is tovább folyt.

Karl Sevin, az újvidéki német népcsoport vezetője a német külügyminisztériumhoz eljuttatott jelentésében az utolsó nap eseményei kapcsán többek között ezt írta: „Az utcán egy mintegy 6 fős katonai járőrt és egy csendőrt láttam. Kis idő múlva a járőr kivezetett házukból egy 70 éves házaspárt... Követtem őket tekintetemmél, s láttam, hogy két katonát, mintegy tíz lépésre a házamtól, menet közben, parancs nélkül, hátulról

tüzet nyitott a házaspárra. A katonák átlépték a holttesteket és folytatták útjukat.¹⁰²

Grassyt 23-án az esti órákban egy küldöttség élén felkereste Nagy Miklós polgármester, s nyomatékkal a razzia beszüntetését követelte.¹⁰³ Néhány órával később a városparancsnok fenyegető hangú hirdetményben adta tudtul a város polgárainak a tisztogató akció beszüntetését. Ebben hangsúlyozta, hogy „nehezen” szánta rá magát a katonai rendszabályok gyors beszüntetésére, s megfenyegette a várost, hogy „ezt a nyugalmat” csak addig fogja biztosítani, amíg „az első, velünk szemben ellenséges érzületű puska el nem sül, vagy ismét nem jut tudomására egy, a magyar állam ellen szótt partizán vagy egyéb nemzetellenes összeesküvés”. Elismerte ugyan, hogy a razziának voltak ártatlan áldozatai is, de ezért nem a katonaságot, hanem a „felelőtlen és lázadó elemeket” terheli a felelősség, azokat, akik a honvédséget „kötelessége teljesítése közben megtámadták”.¹⁰⁴

Feketehalmy-Czeydner január 24-én kiadta a karhatalmi erők tevékenységének beszüntetésére vonatkozó irányelveit. Eszerint a pacifikáló hadműveletet „nem csapásszerűen”, hanem folyamatosan kellett befejezni.

Így került sor az újvidéki tömegmészárlás után az óbecsei és a szenttamási razziára. De ekkor már a partizángyanús személyeket nem végezték ki, hanem egy részüket a csendőrségnek, illetve a kémelhárítóknak adták át, többségüket pedig internálták.

Szombathelyi január 30-án parancsot adott a dél-bácskai razzia befejezésére.¹⁰⁵

A januári dél-bácskai és újvidéki megtorlás áldozatairól különböző, meglehetősen ellentmondó adatok állnak rendelkezésünkre. Közvetlenül a „hideg napok” után keletkezett egyes források 6–7 ezerre¹⁰⁶, mások 8–10 ezerre becsülték a halottak számát.¹⁰⁷ A budapesti rendőrfőkapitány helyettesének 1942. február 4-i, a belügyminiszterhez küldött bizalmas jelentése 3000 halottat említ, a katonai ügyészség Feketehalmy-Czeydner és társai ellen 1943 őszén készült vádirata pedig 3309 főt. Az V. hadtest parancsnoksága által 1944-ben összeállított statisztika szerint a razziák alkalmával 3340 személy tűnt el.¹⁰⁸ Eszerint 2550 szerb, 743 zsidó, 11 magyar, 13 orosz, 7 német, 2

horvát, 1 szlovák és 13 ruszin esett áldozatul a megtorlásnak. Ezek közül 2102 volt férfi, 792 nő, 299 öreg és 147 gyermek. Legtöbbet Csurog, Újvidék és Zsablya lakossága szenvedett, elsősorban szerbek és zsidók.

A zsablyai tisztogató akció közben, még az újvidéki razziá előtt érkezett a külügyminisztériumhoz Marosy január 14-i zágrábi jelentése, amelyben értesítette kormányát: Glaise von Horstenau tábornok a német főhadiszállásra utazott, hogy „a német presztizs szempontból tűrhetetlen csetnik uralomnak végét vessen”, s elvégezzék az utolsó simításokat a bolgár és horvát hadsereg bevonulásával végrehajtandó szerbiai és boszniai nagy partizánellenes offenzíva tervén.¹⁰⁹ Marosy közlése azt sugallhatta a kormánykörök számára, hogy a megtorlás sajátos indítékai és céljai mellett a déli hadszíntér eseményei is indokolttá teszik a partizánok elleni határozott fellépést.

A német délkeleti fegyveres erők parancsnoksága pontosan értesült az eseményekről, de már kezdettől fogva gyanús hátsó szándékot sejtett a magyar hadsereg és csendőrség erőyes fellépése mögött. Mint Walter Kuntze tábornok, a 12. német hadsereg parancsnokának helyettese január 5-én az OKW-nak (Német Véderő Főparancsnokság) küldött jelentésében írta: a sajkási partizánosztaggal történt összetűzést Budapesten „túlságosan felfújták”, és a túlméretezett ellenakcióval a magyar csapatok bánáti bevonulását akarják előkészíteni, amelyet a szerbiai katonai parancsnokság határozottan ellenezne.¹¹⁰

A Kuntze által jelzett hátsó szándékot azonban, úgy véljük, ezúttal nem a bánáti aspirációkban kell elsősorban keresnünk, bár – mint említettük – a magyar és a német hadvezetés közötti összezördülések és kölcsönös vádaskodások, magyar részről a németek bánáti partizánellenes akcióinak bírálata és a magyar katonai fellépés példaként való beállítása adhattak ilyen gyanúra okot.

A bánáti magyar igényeknél sokkal figyelemreméltóbb Ribbentrop német külügyminiszter és Keitel, a Wehrmacht főparancsnokságának főnöke budapesti tárgyalásainak és a tervszerű tisztogató akció megindulásának időbeli egybeesése. Ribbentrop a háborús fejleményekre és a bolsevizmus elleni

közös harc sorsközösségére hivatkozva az egész magyar hadsereg bevetését követelte a keleti fronton.¹¹¹ Ribbentrop január 6-án érkezett Budapestre, s ugyanezen a napon a kis létszámú partizánosztag szétverése után megindult a Sajkás-vidék tervszerű „megtisztítása”. Keitel látogatásakor pedig, aki a német kérés részleteinek megbeszélésére érkezett a magyar fővárosba, már készen volt az újvidéki razzia terve.

Témánk szempontjából figyelemre méltó, hogy a tárgyalásokon Bárdossy miniszterelnök, többek között a bizonytalan balkáni helyzetre hivatkozva, igyekezett mérsékleltre bírni Ribbentropot. Január 10-én pedig Horthy magyarázkodó levelet írt Hitlernek. Miután biztosította a Führert szövetségesi hűségéről, s Magyarország „elkes” részvételéről a „döntő harcban”, kérte a Szovjetunióban levő páncéloshadtest visszavonását, valamint azt, hogy Magyarország csak korlátozott csapatkontingenst küldjön a keleti frontra. Egyebek mellett arra hivatkozott, hogy a Balkán „ma is tele van bizonytalansággal és forrongással”, s hogy Szerbiában még mindig fegyveres erők állnak az angolszász és bolsevista szövetség oldalán, melyeket „az egész fanatizált lakosság segít, beleértve a nőket és gyermekeket is”. Nyomatékkal utalt arra, hogy a harcok nemrég a Bánátból magyar területre is átnyúltak és „véres áldozatokat követeltek”. A Horvátország és Románia felől fenyegető veszély vázolása után Horthy világosan kimondta azt, ami az ország vezetőit egyre komolyabban aggasztotta: „ha a Balkán nyíltan a bolsevizmus mellé állna, megint egyedül Magyarország maradna meg, mint a rend tényezője”.¹¹²

A „partizánvadász razzia” főbűnőseinek 1943. december 14-én megkezdődött hadbírósági tárgyalásáról nemrég előkerült teljes jegyzőkönyv is azt támasztja alá, hogy a tisztogató akció és Ribbentrop 1942. január 6-i látogatása között összefüggés van. Különösen érdekes a jegyzőkönyv ún. Ribbentrop-levele-re vonatkozó része. Főty ezzel kapcsolatban a következőket vallotta: „január 6-án tisztí futár parancsot hozott a Vkf. 2. osztályától, mely szerint január 7–8-án megérkezik Ribbentrop. Országos érdekből bizonyítékot kell szolgáltatni arra, hogy a partizánlázadást a Bánátból irányítják. Jelentéseimet mellékletekkel felszerelve másnap el kell küldenem. Már összeszedtem a szükséges adatokat, amikor délután Feketehalmy-

Czeydner hdt. parancsnok hivatott és azonos pcs.-ot [parancsot – S. E.] adott.”¹¹³ A jelentésben – amelyet a jegyzőkönyv Ribbentrop-levélnek nevez – Fóty erősen eltúlozta a bácskai helyzetet, kimondottan fiktív adatokkal is operált, felnagyította a partizánok erejére vonatkozó adatokat, így támasztva alá a megtorlás szükségességét és továbbfolytatását. Sajnos a tárgyalás során kihallgatott volt miniszterelnök, Bárdossy László vallomását a jegyzőkönyvvezető nem jegyezhette le, mert ekkor kiküldték a teremből.

A magyar kormány tehát, a déli határfelől fenyegető „bolsevista” veszélyben látva ekkor rendszerének egyik legfőbb ellenségét, az ellenállás erejét messze túlhaladó tisztogató akcióval újabb érvet kívánt szolgáltatni ahhoz, hogy a magyar hadseregre az ország déli határain szükség van, annál is inkább, mivel itthon is a közös ellenség, a bolsevizmus ellen harcol.

E külpolitikai megfontolásokon túl belpolitikai szempontok is motiválták a Bácska immár másodszori „pacifikálását”. Mindenekelőtt a rendszer társadalmi berendezkedését és a délvidéki revíziót fenyegető ellenállási mozgalom szélesedő tömegbázisát akarták ilyen módon megsemmisíteni.

Kétségtelen, hogy a megtorlás jelentős veszteséget okozott az ellenállási mozgalomnak. Ha a veszteség valódi dimenzióit akarjuk érzékeltetni, azt kell mondanunk, hogy nem is annyira a kis létszámú partizánosztag szétverése érintette súlyosan a mozgalmat, hanem tényleges és lehetséges tömegbázisának részbeni kiirtása, illetve megfélemlítése. Mint Svetožar Marković, a Tartományi Bizottság szervező titkára a JKP Közpon-ti Bizottságához 1942. szeptember 10-én kelt jelentésében írta: a nagy létszámú elnyomó apparátus és a januári véres terror-hullám „megfélemlítőleg hatott a tömegekre és eltávolította tőlünk a népet”.¹¹⁴

A razziák idején a vezérkar főnöke célszerűnek látta a rögtönítélő eljárások felújítását is. Már javában folyt a „tisztogató akció”, mikor a VKF bírósága január 8-án statáriális úton halálra ítelt két fogságba esett szablyai partizánt, Stevan Solari-ćot és Milorad Veselićet, Stevan Gerićet pedig a partizánok tá-mogatása címén végezték ki.¹¹⁵

Január 15-én Óbecsén statuált ily módon is példát a hadbí-

róság. Ezúttal az előző év őszén Óbecsén, Bácsföldváron (Bačko Gradište) és Turján (Turija) lebukott kommunisták, összesen tizennégyen – Nagy István, Sever Stefanović, Branko Glavaski, Milan Čiplić, Milorad Živkov Popov és mások – álltak a Dominich vezette tanács előtt. Az ítélet indoklása egyértelműen bizonyítja, hogy a 14 halálos ítélet kimondása és a feltételezett felkelés mögött összefüggés volt. A bíróság azért döntött így, mert annak ellenére, hogy „a vezérkar, főnökének bírósága már számos esetben hozott halálos ítéletet, a szökésben maradt és el nem fogott kommunista egyének a szervező munkát tovább folytatták”, s 1942 januárjában felkelést akartak ki-robbantani.¹¹⁶

Január 16-án Dominichék már Zsablyán osztották a halált. Velimir Zlokicát és 9 társát azért ítélték bitófára, mert sejttagok, illetve az ún. nevelő csoportok tagjai voltak. Január 22-én, a razzia napjaiban Újvidéken az óbecsei perrel szinte szóról szóra megegyező indokok alapján négy, 1941 ősze óta letartóztatásban lévő csurogi kommunistát végeztek ki. Rájuk is csak szervezkedésben való részvételt tudtak rábizonyítani.¹¹⁷

Február 16-án hat zombori kommunista jutott hasonló sorsra.¹¹⁸ Ugyancsak Zomborban ítélte halálra a „repülő bíróság” Miloš Bebićet és társait.¹¹⁹

Az 1941. őszi statáriális eljárások az ellenállás elfojtásának fő eszközét jelentették, 1942 januárjában viszont csak mintegy kiegészítették a lakosság széles rétegeit érintő megtorlásokat. De sem a razziával, sem pedig a rögtönítélő eljárásokkal nem sikerült végképp felszámolni az ellenállási mozgalmat. Február 9-i jelentésében a csendőrség központi nyomozó parancsnoksága is kénytelen volt elismerni, hogy a razzia ellenére a kommunista szervezkedés tovább folyik a Bácskában, s „az őrizetben lévő és elítélt vezetők helyébe új és tettekre készebb embereket állítottak a mozgalom szolgálatába”. Ez – folytatódik a jelentés – azt bizonyítja, hogy „a kommunista párt a belső fronton végső erőfeszítésekbe fogott; hogy a külső fronton érlelődő döntéshez a szovjet számára erőteljes segítséget nyújtson, illetve, hogy szovjet győzelem esetén erős szervezeteik már kiépítve legyenek a hatalom átvételére és gyakorlására”.¹²⁰

Feketehalmy-Czeydner közvetlenül a januári akció után az-

zal fordult Bartha honvédelmi miniszterhez, hogy a Sajkás-vidéken, a bácskai székely telepítéshez hasonlóan nagyobb arányú magyar telepítést hajtsanak végre. Bartha a telepítés terével lényegében egyetértett, de tekintettel az újvidéki razziát követő világméretű felháborodásra, s a Dél-Bácskában tapasztalható rendkívül feszült helyzetre, közölte Feketehalmy-Czeydnerrel, hogy sem a vezérkar főnöke, sem pedig a kormány tagjai nem találják célszerűnek az ötlet kivitelezését.¹²¹

Néhány hónappal később, 1942. áprilisában Feketehalmy-Czeydner ismét sürgette Szombathelyinél a sajkási telepítés mielőbbi megkezdését. Arra hivatkozott, hogy az „eltűnt partizánok” házaiba szerb rokonok szivárognak vissza, s a nemkívánatos folyamatot a polgári hatóságok is elősegítik. Amint ezzel kapcsolatos táviratában írta: „Kérem ezt megakadályozni és magyar telepítést minisztertanácsban kieszközölni, ellenkező esetben tisztogatási műveletnek eredménye veszendőbe megy és katonai intenciót e területen kompromittáljuk...” Végül az áldozatok sommás halottá nyilvánítását kérte, amely véleménye szerint a „rendezett és kívánatos viszonyok” helyreállításának eszköze lenne.¹²² A Bácska másodszori „pacifikálását” azonban – Feketehalmy-Czeydner szándékával ellentétben – a kormány és a katonai vezetés már nem tudta, de nem is akarta kihasználni a terület nemzetiségi viszonyainak „javítására”.

Mint láttuk, a valós partizánveszély tudatos felnagyításán alapuló tisztogatás a kormány tudtával indult meg, s azt igyekeztek kül- és belpolitikájuk szolgálatába állítani. Ugyanakkor, különösen Újvidéken, az események túllépték a kormány által kívánatosnak tartott kereteket, és úgy szólna bumeráangként ütöttek vissza.

A Bácskában a januári razziák során a csaknem kizárólagos tényezővé vált hadsereg, miközben politikai funkciójánál fogva igyekezett maximális mértékben szolgálni a rendszer érdekeit, egyúttal újabb akadályokat is gördített a politikai szándékok megvalósulásának útjába.

A keleti frontra küldendő magyar csapatok számát sikerült ugyan mérsékelni, de a kormány törekvéseivel ellentétben nem a délvidéki „partizánvadász” razzia eredményeként, hanem az SS magyarországi toborzó akciójának engedélyezé-

se révén. A razzia külpolitikai mérlege egyértelműen negatív volt, tovább rontotta Magyarország egyébként is súlyos külpolitikai helyzetét.¹²³ Nagy árat fizetett a kormány belpolitikai téren is. A polgári közigazgatás bevezetése óta óvatos lépéseket tettek – nem utolsósorban a bácskai németek túlzott követeléseinek, valamint a Muraközszel kapcsolatos horvát propagandának az ellensúlyozása céljából is –, hogy valamiféle modus vivendi találjanak a bácskai szerbekkel, s feledtessék velük az 1941. áprilisi keserű tapasztalatokat. Ezt az alig megindult folyamatot vágta ketté és vetette vissza a „partizánakció”. Ebben a helyzetben a megöly, tétova gesztusokról sem lehetett szó jó ideig, illetve az ilyen próbálkozások később is jórészt hatástalanok maradtak. A kormány által szorgalmazott délvidéki konszolidáció tehát súlyos csorbát szenvedett. A bácskai vérengzés kiváltotta kül- és belpolitikai csódtömeggel azonban már nem Bárdossynak, hanem a Kállay-kormányoknak kellett szembenéznie.

A tömeges kivégzésekről szóló hírek hamarosan megmozgatták a magyar közvéleményt. A Képviselőház külügyi bizottságának 1942. január 29-i ülésén néhány ellenzéki képviselő – Bajcsy-Zsilinszky Endre, Peyer Károly, Rassay Károly – szigorú vizsgálatot követelt.¹²⁴ Február 4-én Bajcsy-Zsilinszky Endre Horthy kormányzóhoz intézett memorandumot, amelyben részletesen leírta a délvidéki szerbek ellen a bevonulás óta elkövetett atrocitásokat, s a bűnösök felelősségre vonása mellett az özvegyek és árvák számára anyagi kártérítést követelt.¹²⁵ A memorandum első részében utalt arra, hogy „nem teszi szövé azokat a személyeket, akik a megszállás folytán estek áldozatul, annál is inkább, mert Bácska első katonai parancsnoka, Veress Lajos tábornok¹²⁶ tősgyökeres székely nemes ember, a megszállás első idejében olyan jóindulatot tanúsított minden lakossal szemben, hogy feltehető, miszerint ez időben nem volt felesleges vérontás”. (Mint láttuk, nem így történt.) Miután Újvidék katonai parancsnokságát Bajor Ferenc tábornok vette át – folytatódik a memorandum –, már nemcsak ártatlan emberek estek áldozatul „szükségtelenül”, de a tábornok az 1918 októbere után betelepültek kiutasításával meg is sértette a szerb lakosságot. A statáriális bíróság működését Bajcsy-Zsilinszky szégyenteljesnek minősítette,

amely „faluról-falura járva az emberek tömegeit akasztotta fel a legcsekélyebb bizonyítékok nélkül is”. Majd részletesen leírta a sajkási és újvidéki „katonai pogromot”, amelyek közül az utóbbi szerinte súlyosabb elbírálás alá esik. Egyrészt azért, mert ez már a második eset volt, s a kormánynak is módjában lett volna megakadályozni, másrészt azért, mert Újvidéken nem voltak zavargások. A memorandum szerzője végül követelte, hogy vonjanak felelősségre mindenkit, aki részese volt az eseményeknek, vagy valamilyen mulasztás terheli – így a miniszterelnököt, a honvédelmi minisztert, a belügyminisztert és az igazságügy-minisztert is. Javasolta, hogy egy teljhatalommal felruházott kormányzói megbízottat nevezzenek ki a Bácskába az ügy kivizsgálására és a szükséges intézkedések megtételére, beleértve a kártérítési ügyeket is. Ez a homo gubernatoris elképzelése szerint „tisztá fajmagyar katonatiszt” lenne, munkáját Deák Leó főispán segítené, aki – mint írta – „tapintatáról és rátermettségéről a legfelsőbb helyen is ismert”. A nyomozás konkrét munkáját az ország legképzettebb rendőrtisztjei végeznék. Bajcsy-Zsilinszky végül hangsúlyozta: mivel nem kétséges, hogy a háborút az angolszász hatalmak nyerik meg, az ügyet még a békekötés előtt rendezni kell, így „más önérzettel ülhetünk le a béketárgyalásokhoz”. Gondolni kell arra is, hogy „milyen keserves megtorlás várhat az ottani magyarokra, ha ez a terület még egyszer szerb uralom alá kerül”.

Február 6-án a Kommunisták Magyarországi Pártja háborúellenes röpiratban ítélte el a délvidéki vérengzést, s követelte a felelősök bíróság elé állítását. „A Délvidéken több ezer polgári lakost ítélet nélkül végeztek ki Horthy hóhérlegényei. Gépfegyverrel lekaszabolták két délvidéki falu ártatlan lakosságát. Újvidék tiltakozását vérbe fojtották és számtalan békés polgárát legyilkolták. Ma Újvidék, szerbek, horvátok és zsidók, holnap a háborúval és nyomorral elégedetlen magyar nép kerül a puskacső elé” – hangzik a röpirat első része.¹²⁷

De nemcsak felelős politikusok keresték a tiltakozás lehetőségét, hanem a Bácskában is voltak, akiket megdöbbsentettek az események, s keresték és meg is találták az alkalmat, hogy felemeljék szavukat a történetek miatt. Török László műszaki tanácsos, iparfelügyelő 1942. január 29-én egy magyar mun-

kásküldöttség nevében tiltakozott a razzia miatt. „A magyar munkások” ugyan megértik – olvashatjuk a beadványban –, hogy „a bűnös szervezkedésben szereplő szerbekre és zsidókra, vagy ha magyarokra is az igazság keze lesújt, de nem tudják megérteni ártatlanok, köztük igen sok magyar, nők és egészen apró gyermekek ítélet nélküli kiirtását. Sokat szenvedtek a jugoszláv uralom alatt, a magyarságukban büszkén tartottak ki, de most pirulniuk kell, amikor magyarnak vallják magukat az elmúlt események miatt, és nem tudják megérteni, hogy akkor, amikor Újvidéken a hatóságok a tényleges hatalom birtokában voltak, miért volt szükség felelőtlen, közlegényi sorban lévő egyének önbíráskodására és azok által minden kihallgatás, előzetes figyelmeztetés és igazoltatás nélküli tömegvérengzésre és gyilkolásra. Tudomásunk van arról is, hogy ezzel kapcsolatban rablások is előfordultak.” Török László továbbította a küldöttség arra vonatkozó kívánságát is, hogy a felelős katonákat állítsák haditörvényszék elé, mert a „magyar állam becsületébe és a magyar jog igazságába vetett hitük a történetek után megrendült”.¹²⁸ Idéznünk kell Kadocsa Pál újvidéki rendőrfogalmazó január 29-i jelentését is, aki a razzia napjaiban a révkapitányságon teljesített szolgálatot, és szemtanúja volt a strandon történt kivégzéseknek. „Tisztelettel jelentem – írta –, hogy Hazám iránti szeretetem oly nagy, hogy kétségbe esve láttam a túlkapásokat, mert ez Hazámnak nem előnyére, hanem hátrányára vált.”¹²⁹

Két héttel az események után, 1942. február 9-én ünnepélyes keretek között megtörtént a délvidéki képviselők „bevonulása” az országgyűlés képviselőházába. Köztük volt Milan L. Popović is a „szerb nép képviselőjében”, aki a történetek ellenére elfogadta a már korábban felajánlott képviselőiséget. A behívott 26 képviselő nevében Nagy Iván mondott beszédet. Miután biztosította a kormányzót és a kormányt a délvidéki képviselők hűségéről, burkoltan, de félreérthetetlenül a délszlávoknak címezte következő szavait: „tudjuk azt, hogy az egyenlőségre, nemzeti nyelvének, kultúrájának megőrzésére csak az tarthat igényt, aki a magyar hazához hű, aki a magyar nemzetet tiszteli és szereti, mert a magyar nemzet részéről csak az tarthat megbecsülésre, tiszteletre és szeretetre igényt, aki hasonló érzelmekkel viseltetik iránta”.¹³⁰

A dél-bácskai és újvidéki események kiváltotta politikai hullámokat azonban a Délvidék visszacsatolásának újabb, ünnepivé avatott eseménye sem tudta lecsillapítani. Márciusban Horthy menesztette Bárdossyt, s mint ismeretes, leváltásához nemcsak az ország katasztrofális külpolitikái mérlege, de a bácskai vérengzés is hozzájárult.¹²¹

A Kállay-kormány délvidéki nemzetiségpolitikája

Az apró gesztusok politikája

Az új miniszterelnök, Kállay Miklós a képviselőházban 1942. március 19-én elmondott bemutatkozó beszédében – miután hitet tett elődje kül- és belpolitikájának folytatása mellett – egyik legfontosabb feladatának jelölte meg a visszacsatolt területek „teljes és harmonikus” bekapcsolását Magyarország nemzeti életében. Utalt arra is, hogy ennek során számolni kell „nem magyarok honfitársaink és népeink megerősödött öntudatával, a húszéves különállás következményeivel és a má forrongó világnézeti, társadalmi és gazdasági erőtenyezők jelentőségével”. A német nemzetiséget biztosította, hogy kormánya betartja a meglévő megállapodásokat, de, tette hozzá, „kérjük és elvárjuk, hogy éppen így tartsák be sok százéves együttélésünk íratlan szabályait...”. Nemzetiségpolitikája alapelveként a következőket hangsúlyozta: „Nemzetiségeink öntudatát elnyomni nem akarjuk, de a magyar állameszmébe való teljes beilleszkedésüket feltétlenül elvárjuk.” Ehhez hozzátette: „A nemzetiségi kérdés a maga primér megnyilatkozásaiban, mondhatnám, elsősorban közigazgatási és kulturális kérdés.”²¹

Kállay lényegében semmi újat nem mondott nemzetiségpolitikai vonatkozásban. Ugyanakkor érdemes felfigyelnünk arra, hogy kiemelte a visszacsatolt területek – mint mondta – „teljes és harmonikus” beillesztésének szükségességét, s ennek érdekében hajlandó volt számolni a nemzetiségek „megerősödött öntudatával” és a „forrongó világnézeti, társadalmi és gazdasági erőtenyezőkkel”.

A „partizánvadász akció” hullámai ekkor már túlsáptak az ország határain, s hamarosan világszerte felháborodást keltet-

tek. Bolla belgrádi magyar főkonzul 1942. február 9-én arról értesítette a külügyminisztériumot, hogy az események kapcsán szerb politikai körökben „rágalmakat terjesztenek”, s arról beszélnek, hogy Újvidéken a szerbek lakta Miletić utca egész lakosságát kiirtották, „a Dunán sorba állították őket, vagy a Duna jegére, s úgy lőtték le őket, stráfkocsin vitték a megfagyott zsidó nőket a Dunába”. Olyan hírek is keringenek, hogy az egészséget a nyilasok csinálták, de erősebben tartja magát Belgrádban az a verzió, hogy „nem felelőtlen elemek, hanem a honvédség és csendőrség végezte volna a vérengzést”. Bolla kérte, hogy a felzaklatott belgrádi és bánáti politikai kedélyek lecsillapítása és a szállongó rémhírek megcáfolása érdekében a külügyminisztérium vizsgálja ki néhány tekintélyes bácskai szerb személyiséget – köztük egy volt jugoszláv miniszter és egy főispán – kivégzésének ügyét.²

Május 8-án már a jugoszláv emigránskormány is hallatta hangját. Egy memorandumot hozott nyilvánosságra, amelyben százezerre becsülték az áldozatok számát. Másnap a *Daily Telegraph* a „Megkínzott és megölt gyermekek” című cikkben éles hangon ítélte el az újvidéki razziát.³ Május végén Fotić, a jugoszláv kormány washingtoni követe jegyzéket adott át az ügy kapcsán az Egyesült Államok kormányának, július elején pedig hasonló tartalmú jegyzéket juttattak el valamennyi szövetséges állam kormányához.⁴

1942 tavaszától tehát egyre több külpolitikai kellemetlenséget okozott a „partizánvadász razzia”, de Kállayt ekkor még nem elsősorban a külpolitikai, hanem az említett belpolitikai megfontolások késztették bizonyos lépések megtételére. A legsürgősebb feladatnak a szerbek „próbára tett idegeinek” lecsillapítása látszott.

Március elején – Kállay és Keresztes-Fischer biztatására – Milan L. Popović és Bogdan Đunderski országgyűlési képviselők a Sajkás-vidékre, Zsablyára és Csurogra látogattak. Itt a szerbeket főként arra biztatták, hogy várják ki békésen a háború végét, ne engedjék, hogy a „külföldi-bérenc propaganda”, a Londoni Rádió és Moszkva félrevezesse és „állandó lelki feszültségben” tartsa őket. Azt igyekeztek elhittetni velük, hogy az átélt szenvedéseket a kommunisták „hazugságainak” köszönhetik, s azzal biztatták őket, hogy ha megtalálják helyü-

ket „az új európai rendben”, a szerbek is megőrizhetik nyelvüket, szokásaikat, hitüket. Az elhangzott ígéret komolyságát bizonyítandó mind Zsablyán, mind pedig Csurogon felnyitatták a visszacsatolás óta lezárt pravoszláv templomok kapuit, misét tartottak, s megszólaltak az elnémított harangok is.⁵

Tavasszal Popović számos hasonló utazást tett a Bácska déli részén, s igyekezett meggyőzni a szerb lakosságot, hogy a kormánynak többé nincsenek „agresszív szándékai”, békében kíván velük együttélni, biztosítani fogja kultúrájuk, szokásaik, hitük szabad gyakorlását. Cserében a kormány „semmit mást nem vár a bácskai szerbektől, csak azt, hogy határozott és állandó bizonyítékát szolgáltatassák annak, hogy itt akarnak maradni, nem követnek el semmit az állami rend ellen, alkalmazkodnak a rendhez és az adott helyzethez...”⁶ – hangsúlyozta a képviselő minden alkalommal.

A „polgári hűségbe vetett megrendült bizalom” helyreállítását célozta a rendőrség országos főkapitány-helyettesének március végi bácskai körútja is. Sombor-Schweinitzer József a belügyminiszter számára készített feljegyzésében jelezte, hogy a szerbek hangulata még mindig „apatikus”, s ennek fő oka, hogy az újvidéki eseményekért felelős tisztek, az azóta tábornokká előléptetett Grassy és mások, jelenleg is a Bácskában vannak. Mivel ötlétük tápot ad annak a szóbeszédnek, hogy a januári események megismétlődhetnek, s olyan benyomást is kelt, mintha a kormány nem rendelkezne kellő erővel, hogy az „önhatalmúlag fellépő” katonákat megbüntesse, a főkapitány-helyettes javasolta áthelyezésüket. Felhívta a belügyminiszter figyelmét arra is, hogy a szerbek „kedélyét” tovább rontották a Sztapáron (Stapar) és Ószivácon (Starí Sivač) nemrég történt letartóztatások körüli visszaélések. Ezeket a letartóztatásokat ugyanis egy Barasits nevű szódagyáros és társai a hozzátartozók zsarolására használták fel. A csendőrség azonban Barasitsékát is letartóztatta, de a sztapári csendőrtiszt-helyettes túszszedéssel fenyegette meg az ottani szerbeket, ha a zsarolók ellen vállanak. Barasitsék letartóztatása után megjelent Sztapáron a VKF defenzív osztályának egyik beosztottja is, Zemplén százados, s azt kutatta, ki vallott a szódagyáros ellen. Sombor azt is leírja, hogy súlyos visszaéléseket követtek el a szerbek magyar állampolgárságra vonatkozó

kérelmeinek elbírálásakor. A bonyodalmat véleménye szerint az okozta, hogy „az egész megyében túlságosan gyűlölködő a hangulat nemzetiségre való tekintet nélkül, a legtöbb ember személyes ügyét ellenségével vagy ellenfelével akként igyekszik elintézni, hogy titokban feljelentéseket tesz ellene, főleg a rendőrségnél, illetve a csendőrségnél és a katonai hatóságoknál. Ez a gyűlölködő szellem tömérdek alaptalan feljelentésre vezet és oly helyzetet teremt, hogy az ily természetű bejelentések a legnagyobb tartózkodást teszik szükségessé. Egyáltalán nem látszik tehát megnyugatatónak, hogy különösen a csendőrség véleménye döntő befolyással bír abban a tekintetben, hogy valaki elnyerheti-e a magyar állampolgárságot vagy sem...” A Bácska legégetőbb, sürgősen orvoslásra szoruló panaszaként jelezte, hogy a razziák után nem engedték eltemetni a halottakat, a hatóságok nem adták ki a halotti leveleket, s ezért a rokonság a hagyatéki ügyeket sem tudja megnyugtatóan elintézni. Az elkövetett igazságtalanságok miatt vonja le végül a következtetést Sombor-Schweinitzer József – az óbecsei, zsablyai és titeli járásban „alig van ember, aki a szerbek közül a magyar érdekek szolgálatába volna állítható”.⁷

Április 14-én Deák Leó, Bács-Bodrog vármegye főispánja magához hívatta a *Nova Pošta* tudósítóját és nyilatkozott a lapnak. Először is figyelmeztette a szerbeket, „maradjanak békében”, ennek fejében viszont megígérte: a magyar hatóságok, s személy szerint ő is mindent el fognak követni, hogy biztosítsák a szerb nemzetiség törvény szerint kijáró állampolgári egyenjogúságát. „Amíg ezen a poszton fogok állni – mondta –, határozottan fogok menni ezen az úton, s mindenkinek megadom azt, ami törvény szerint jár.”⁸

Néhány héttel később a lap már arról tudósított, hogy a bevonulás után internált családok helyzetében jelentős javulás tapasztalható: fokozatosan engedik ki őket a táborokból, több családot szerb és magyar birtokosoknál helyeztek el munkára. Az újság azt is hírül adta, hogy Buócz Béla szegedi rendőr főkapitány-helyettes és Miloš Rafajlović, a szabadkai olvasókör elnöke akciót indított a mintegy 3 ezer 5–12 éves „ellátatlan” gyermek, vagyis a razzia és az internálások következtében árva-n maradtak elhelyezése érdekében. A lap szerint május

elejére már 2 ezer gyermeket helyeztek el bácskai családoknál, s közülük 150-et magyar családok fogadtak be.⁹

1942 tavaszán a belügyminiszter rendeletére valóban megkezdődött a Délvidék elfoglalása után internált délszláv családok ügyének felülvizsgálata. Két csoportra osztották őket. Az első csoportba a Délvidékről származók és az optánsok tartoztak, akiket családotól engedtek ki munkára, s ha vizsgálat során különösebb „aggály” nem merült fel ellenük, szabadon bocsátották őket. A másik, létszámát tekintve nagyobb csoportba a dobrovoljacok tartoztak, akiket továbbra is idegen állampolgárként kezeltek, s még munkára is csak úgy mehettek ki az internáló táborból, hogy naponta visszatértek oda. Augusztusban Keresztes-Fischer úgy rendelkezett, hogy azok a dobrovoljacok, akik megfelelően tudnak gondoskodni családjukról (elkobzott vagyonukat nem kaphatták vissza), s a „közrendre és közbiztonságra nem veszélyesek”, jelentkezési kötelezettség mellett szabadon bocsáthatók. Egy hónappal később azonban visszavonta ezt a rendeletet.¹⁰ A dobrovoljacok előtt egyetlen út maradt nyitva: aki kérte, s tegyük hozzá, ott befogadták, kivándorolhatott Horvátországba, illetve Szerbiába.

Az internáltak helyzetében beállt viszonylagos javulást a kormány nagy propagandával igyekezett kihasználni a bácskai szerbek megnyerésére. Egyes politikusok a nagyobb hatás kedvéért még a valós helyzet elferdítésétől sem riadtak vissza nyilatkozataikban. Milan L. Popović például egy Zomborban elmondott júliusi beszédében azt állította: „ma már egyetlen bácskai szerb sincs táborban”.¹¹ Mint láttuk, a dobrovoljacokat nem engedték szabadon.

A lojalitás fejében megígért gesztusok nem maradtak egészen hatástalanok a délvidéki szerbekre, elsősorban a módosabbak rétegére. Május végén jó módú zombori szerbek küldöttsége kereste fel Deák főispánt, s lojalitásuk bizonyításaként felajánlották, hogy belépnek a MÉP-be. Ennek fejében viszont azt kérték, hogy a főispán orvosolja a szerb kiskereskedők, kisiparosok, kocsmárosok, tisztviselők sérelmeit. Deák a szerb nyelvű lapnak ezzel kapcsolatban adott nyilatkozatában hangsúlyozta: örül, hogy éppen ő juttatja el a szerbek kérését magasabb helyekre, annál is inkább, mert a szerbek be-

lépése a MÉP-be „nemcsak a zombori, de a magyarországi egész szerbség számára rendkívül fontos”.¹²

A zombori példa hatását fokozandó, akcióba léptek a délvidéki képviselők is, akik emlékiratban kérték a kormányt, hogy javítsák a kiskereskedők, kisiparosok hitelfeltételeit, egyúttal akadályozzák meg az ottani magyar érdekeltségek idegen, elsősorban német kézre jutását.¹³

Balla Pál, a miniszterelnökség kisebbségi osztályának vezető munkatársa a debreceni nyári egyetemen összefoglalta a Kállay-kormány délvidéki nemzetiségpolitikai törekvését. Elmondta, hogy a szerbek körében „az idegen uralom káros nyomokat hagyott”, de megértő nemzetiségpolitikával, a gazdasági boldogulás lehetőségének biztosításával és jó közgazgatással közelebb lehet hozni őket a magyar állameszméhez. A kormányzat „ezt a kényes és nehéz kérdést sine ira et studio, a megértés, a türelmesség és a jogtisztelet szellemében vizsgálja és így is akarja azt a gyakorlatban kezelni”.¹⁴

Lényegesen keményebb hangon adta tudtául az újvidéki szerbeknek a kormány szándékát a város szélsőjobboldali beállítottságáról ismert főispánja, Fernbach Péter. Mint mondta: „A szerb kérdéssel kapcsolatban kijelentem, hogy sem a kormány, sem én, sem a magyarság sem most, sem a múltban nem volt a szerb nép ellensége.” De mint minden állampolgártól, tőlük is teljes állampolgári hűséget vár el a kormány, mert „aki erről megfeledez, tekintet nélkül arra, hogy milyen nyelven fordul istenhez, az ellen az államhatalom minden eszközével a legkíméletlenebbül fellépünk”.¹⁵

Az „apró gesztusok” politikája azonban kevésnek bizonyult a délvidéki helyzet konszolidálására, ezzel minden bizonnyal Kállay maga is tisztában volt. A fokozódó belső és külső nyomás miatt előbb vagy utóbb szembe kellett néznie a januári razzia tényeivel. A kérdés csak az volt, hogyan.

Az újvidéki bűnösök felelősségre vonása

Mint láttuk, az újvidéki és dél-bácskai razzia kapcsán közvetlenül az események után elrendelt vizsgálat, amelynek lefolytatásával Szombathelyi Feketehalmy-Czeydnert bízta meg,

igazolta a karhatalmi erők minden eljárását a „partizánvadász akcióban”. Ennek ellenére egyre több jel mutatott arra, hogy a razziáról keringő hírek korántsem felnagyított történetek, vagy éppenséggel a „zsidó propaganda” híresztelése. Március közepére Keresztes-Fischer belügyminiszterhez már nemcsak a karhatalmi egységek rémtetteivel kapcsolatos detektív-jelentések futottak be, hanem felkérésére Zombory István, az újvidéki rendőrkapitányság vezetője is terjedelmes anyagban számolt be a vérengzésről.¹⁶ Ekkor már nemcsak Bajcsy-Zsilinszky és a baloldali elemek, de az uralkodó osztályok angol orientációjú csoportja, s személyesen Bethlen István is nyomozást követelt.

Bajcsy-Zsilinszky, aki 1942. február 26-án kereste fel Bethlen Istvánt, a találkozásról ezt jegyezte fel naplójában: „Kedvesen fogadott: Elmondottuk, mit tettünk a délvidéki ügyben, s megbeszéltük, mi a teendő. Összehívja a 29 tagú felsőházi bizottságot, melynek az a szerepe, hogy a két ház között, vagy a felsőház és a kormány között felmerülő ellentéteket és vitákat elsimítsa. Egy négytagú szűkebb bizottságot küld ki ez a bizottság, s az tárgyal a miniszterelnökkel. Bethlen megígérte, hogy ezt a bizottságot összehívhatja, s magát kiküldeti e szűkebb bizottságba, s fontos színvallásra igyekszik készíteni a miniszterelnököt: ki, kinek, milyen felhatalmazást adott a szabályai és az újvidéki pogromok előtt, s azután mi történt, ki ellen a megtorlás kérdésében, vagy mi készül. Ha a válasz megfelelő lesz, nem hívja össze a külügyi bizottságot, egyébként igen, s engem is értesít, hogy mi is összehívjuk a külügyi bizottságot, s kérdőre vonjuk a kormányt. Megállapodtunk, hogy a) a miniszterelnök győnge, b) hogy eddig semmi sem történt a megtorlás irányában, c) hogy a politikai és büntetőjogi felelősség ügye teljesen tisztázatlan. Mindezt tisztázni kell és az elnézést nem engedhetjük meg.”¹⁷ Márciusban Bethlen Horthyt is tájékoztatta az eseményekről. A kormányzó ekkor ígéretet tett, hogy nyomozást fog elrendelni, s hasonló ígéretet tett az ügy kapcsán kihallgatáson megjelent Popovićnak is.¹⁸

1942 áprilisában Babós József hadbíró ezredes vezetésével a vezérkar főnöke speciális bizottságot hozott létre, s elrendelte a nyomozást.¹⁹ Júniusban Babós több száz oldalas jelentésben számolt be a nyomozás eredményéről, s egyértelműen bi-

zonyítást nyert, hogy Újvidéken valójában tömeges gyilkosság történt. A Babós-féle bizottság a sajkási tisztogatás körülményeit nem vizsgálta. A tények hatására Szombathelyi július 10-én elrendelte az ügyészi nyomozó eljárást, de Horthy augusztus 13-án a magas rangú katonatisztek ellen az eljárást beszüntette.²⁰ A csendőrtisztek ellen azonban tovább folyt a nyomozás. Feketehalmi-Czeydnert és Deák Lászlót nyugdíjba küldték, Grassy a keleti frontra ment.

A nyomozás elrendelése után Kállay érkezettnek látta az időt, hogy nyilvánosan is kifejtse kormánya álláspontját az eseményekkel kapcsolatban. Erre legalkalmasabbnak az országgyűlés képviselőházának 1942. július 15-i ülése kínálkozott. A miniszterelnök igyekezett úgy megrendezni a dolgot, hogy egyrészt valamennyi politikai pártot kielégítse, másrészt a hadsereg becsületén ne essék csorba. Arra kérte Popovícot, hogy mint a délvidéki szerbek képviselője, legyen „meggyőző, de ne legyen agresszív”, különösen a hadseregét illetően ne. Közvetlenül az ülés megkezdése előtt Kállay ismét felhívta Popovíc figyelmét: ő arra teszi a hangsúlyt, hogy a megtorlás a „felelőtlen elemek” akciójának következménye volt. Ezért Popovíc tovább tompította beszéde hangnemet.²¹ Abból indult ki, hogy a Délvidék különböző származású és szellemiségű lakosait – magasabb állami szempontból – szorosabban egymáshoz kell kapcsolni, ezt viszont csak a „különböző érdekek egyensúlya teheti lehetővé”. Utalt arra, hogy a nemzetiségi kérdés ma már nemcsak jogi és etikai, de szociális és gazdasági kérdés is, mert csak így lehet megteremteni az államba való beilleszkedésüket. Majd rátért napirenden kívüli felszólalásának tulajdonképpeni tárgyára, arra a „jogsértésnek minősíthető bánásmódra”, amely, mint mondta, „nemcsak gyászba borította lelki és érzelmi világunkat, hanem fizikailag és anyagiilag is kétségessé tette életfenntartásunkat”. A zsabylai razziát jogosnak minősítette, hiszen itt „rendzavarás” történt, s a tettesek elnyerték „méltó büntetésüket”. De ami ezután történt – folytatta –, „az már messze túllépte a jogos és szükséges megtorlás mérvét. Olyan véres események történtek, amelyeknek részletezésébe nem akarok érthető okokból bocsátkozni. Kötelességem azonban leszögezni, hogy ezen megrendítő és érthetetlen cselekmények során számos ártatlan ember és azok va-

gyona elpusztult. Azóta azoknak sem vagyonuk, sem sírjuk." A miniszterelnökkel történt megállapodásuknak megfelelően egy szóval sem említette a hadsereg, s általában a karhatalmi erők felelősségét, hanem „valamely közegről” beszélt. Kérte a miniszterelnöktől, hogy „ez a maga elvakultságában kitörő folyamat soha többé és soha sehol ilyen módszerekkel és ilyen negatív hatással ne ismétlődjék meg”. Végül bizakodását fejezte ki, hogy a kormány megkísérli a „szükséges lelki nyugalom” megteremtését.²²

Kállay válaszában igyekezett kiaknázni a Popović felszólalásában rejlő politikai lehetőségeket. Először is a kormányt ért vádak „legégetőbb és legélénkebb” cáfolatának nevezte Popović beszédét és a képviselők élénk helyeslése közepette hangsúlyozta: „Nem hiszem, hogy a jugoszláv parlamentben felállhatott volna egy magyar képviselő és olyan beszédet mondhatott volna, mint amilyent most Popović Milán képviselő úr mondott...” Rámutatott, hogy a képviselő azért látja helyesen a nemzetiségi kérdést, mivel, noha hű maradt szerb nemzetiségéhez, „már régen, a jugoszláv uralom alatt Belgrádban elnöke és vezetője volt az antibolsevista szövetségnek és így nagyon is látta, tudja és érzi, hogy ami itt történt, az nem a nálunk élő szerbekkel való összeütközés volt, hanem azok az erők játszottak abban jelentős szerepet, amelyek ellen ő annak idején már Jugoszláviában küzdött és vezető szerepet játszott”. A miniszterelnök, miután ily módon a felelősséget az ellenállási mozgalomra hárította, felolvasta a kormány razziával kapcsolatos állásfoglalását. Mint mondta, a kormány azért szánta rá magát erre a lépésre, hogy a kérdés ezzel nyugvópontra jusson. A tényekkel ellentétben azt emelte ki előljáróban, hogy a bevonuláskor nem történtek atrocitások, s mint mondta, „még utána is hosszú hónapokig csend és rend uralkodott”. De a kommunista propagandától felbujtott elemek – folytatta – nagyarányú szervezkedésbe kezdtek és „a magyar lakosság lemészárlásával fenyegetőztek”, szabotázs- és terrorakciókat hajtottak végre, amelyeket a Bánátból és Szerbiából az erős megtorlás elől menekülő kommunisták csak fokoztak. Így ez a vidék – a kormányzat elnéző magatartása miatt – a veszedelmes elemek gyülekező helyévé vált. Ez az aknamunka 1942 januárjában nyílt lázadásban tört ki, amely a tervek

szerint egy általános felkelés nyitányát jelentette volna. A Sajak-vidék megtisztítása után – folytatta a miniszterelnök – „sok gyanús és szélsőséges elem Újvidék felé húzódott” (!), s ezért a város polgári vezetése a város megtisztítását kérte. Két napig a tisztogatás rendben folyt, de 23-án a partizánok a belvárosba szorultak és „karhatalmi közegeinket kézigránátokkal, valamint fegyverekkel támadták meg”. Ez a karhatalom részéről, amely nagy hidegben teljesítette szolgálatát, erős megtorlást váltott ki és „szerencsétlenségükre” polgári személyek is „kíváncsiság által hajtva” az utcán tartózkodtak. E valótlan állításhoz – mintegy a hatást fokozva – még hozzátette: „A szerb lakosság között olyanok is voltak, akik valószínűleg a keményebb szerb bánásmódhoz szokva – lekicsinylőleg – úgy nyilatkoztak a honvédekről, hogy úgysem merik fegyverüket használni.” S bár Kállay is elismerte, hogy ártatlan áldozatok Újvidéken valóban voltak, de ez a lakosság „oktalan magatartásának és a karhatalmi erők felbőszítésének” eredménye volt. Vagyis ami történt – hangsúlyozta – „azért nem a magyar hatóságok, sem pedig az itteni szerbség a felelősek, hanem ugyanazok, akik lángba borították a Balkánt”. Ezek után a miniszterelnök éles támadást intézett az emigráns jugoszláv kormány ellen, amiért „hallatlan rágalomhadjáratot” folytat Magyarország ellen. Az általuk a razziáról terjesztett adatokat „merész hazudozásnak” minősítette, amelyből egy árva szó sem igaz. Majd a bácskai szerbeket igyekezett megnyugtani, hogy éppúgy, mint a múltban, a jövőben is Magyarország lesz „az ő legigazibb békés, emberi és népi jogait biztosító hazájuk”. Végül felolvasta a kormány által hivatalosan elismert, a bevonulás óta áldozatul esett szerbek számát – eszerint áprilistól összesen 2550-en haltak meg, ebből Újvidéken 292-en, Óbecsén 89-en, Títelen pedig 50-en –, és mivel „bizonyos jogsérelmek és túlkapások az irányítás és vezetés bizonyos mérvű mulasztására is visszavezethetők”, a túlkapások és mulasztások elkövetőinek felelősségre vonására tett ígéretet.²³

Tehát mind Popović, mind pedig Kállay igazolta a razzia szükségességét és azonos okokra vezették azt vissza. Ugyanakkor – az előzetes „munkamegosztás” eredményeként – voltak nem jelentéktelen eltérések is beszédeikben. Kállay, azaz

a kormány minden felelősséget elhárított magáról és a hadseregről, s az események értékelésekor lényegében átvette a katonai körök verzióját. Popović ezzel szemben utalt arra, hogy a partizánosztag szétverése után már a polgári lakosság ellen folyt a tisztogató akció, Újvidéken pedig sem partizánok nem voltak, sem pedig rendzavarás nem történt. Úgy véljük, Kállay elsősorban a külföldhöz intézte szavait, bizonyítandó, hogy a kormány igenis szembe mer nézni a tényekkel – legalábbis azokkal, amelyeket hajlandó volt elismerni. Fontos részét képezte a kormány nyilatkozatának a jugoszláv emigránskormány állításainak cáfolata és a német gyanakvás eloszlatása is. Emellett Kállay a magyar uralkodó körök németbarát szárnyát, a szélsőjobbaldalt és a hadsereg vezető köreit is meg akarta nyugtatni. S talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, reménykedett abban is, hogy a parlamentben elhangzó beszédekkel az egész ügy végre nyugvópontra jut. Popović beszédének jelentőségét a kormányzat számára abban foglalhatnánk össze, hogy a kormány ezzel próbálta megnyugtatni a magyarországi szerbeket és a liberális és baloldali ellenzékét is.

Kállay számításai alapján véve nem teljesültek. A liberális és baloldali ellenzék joggal tekintette lassúnak a felelősségre vonás ütemét, indokoltan sürgette egyúttal a jóvátételt is, a szélsőjobbaldal és a katonai körök viszont még az addigi lépéseket is sokallták. A németek gyanakvását sem sikerült igazán eloszlatni, s mint látni fogjuk, a jugoszláv emigránskormány és a nyugati hatalmak sem fogadták el a magyar kormány magyarázkodását.

Hogy mennyire nem sikerült megnyugtatni a hazai közvéleményt sem, mutatja, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre a képviselőházban néhány hónappal később, november 27-én ismét csak sürgette a magyar–délszláv megegyezést, a délszláv kérdés „nagyvonalú és okos” megoldását, valamint a „nagyelkü” jóvátételt.²⁴ Decemberben pedig, botrányba fulladó, híres interpellációjában újból emlékeztette a kormányt ígéretének beváltására, a jóvátétel kérdésére. „Kérem önt – fordult a miniszterelnökhöz –, hogy tegyen félre minden más munkát és feladatot, amikor a Bácskából panaszok vagy panaszkodók érkeznek, fogadja a régi nagy államférfiak módján a mi államunkhoz visszatért délszlávoknak, elsősorban a legjobban

megpróbált szerbség szószólóit, és igyekezzék gyógyítani azokat a sebeket, amelyeket jórészt akaratlanul (Imre Antal: a csetnikekről mi a véleménye?) és kényszerűségből sokszor jogos megtorlásként – ez a válaszom – ütöttünk, de viszont higgye el azt az igen t. miniszterelnök úr nekem, ki voltam lent Bácskában és tájékozódtam a dolgokról, hogy igenis történtek megokolatlan, szükségtelen és igen, kilengések is...²⁵

Ugyancsak Bajcsy-Zsilinszky Endre állította össze azt a memorandumot is, amelyet a magyar politikai élet németellenes erői – a kormánypárton kívüli országgyűlési képviselők, felsőházi tagok, a püspöki kar tagjai, magas rangú görögkeleti egyházi személyek – 1942 karácsonyán kívántak eljuttatni Kállayhoz és Horthyhoz.²⁶ Ebben emlékeztettek arra, hogy a háború a vége felé közeledik, s bármi legyen is a kimenetele, „tetteink csakúgy, mint mulasztásaink, nemsokára nemzetközi mérlegre kerülnek”. Ebből kiindulva főként két kérdésre kívánták felhívni a miniszterelnök és a kormányzó figyelmét: a zsabylai és újvidéki „bűnösen” lefolytatott razziák nyomán támadt társadalmi és nemzetiségi feszültségre és a zsidókérdés zsidótörvényeken messze túlmenő, embertelen kezelésére. Véleményük szerint a jogrend helyreállítását a Délvidéken, és a jóvátétel kérdésének megoldását több tényező is sürgeti: egyrészt a nemzet lelkiismerete, másrészt a nemzetközi események, s ennek elmulasztását békekötés esetén bármely nemzetközi fórum ki fogja használni Magyarország ellen. A memorandum aláírói számoltak azzal is, hogy a magyar uralom a Délvidéken „újból védekezésbe szorul”, s a razziák számláját elsősorban az odátelepített székelyek és vitézek fizetik majd meg. Felhívták a figyelmet arra is, hogy ha a kormány nem ad nyomátékot és formát „az iszonyú kilengések” megbélyegzésének, akkor a „néhány elvetemült szadista gonosztevő magánakciójának” minden ódiuma az ország tisztességes vezetőinek fejére száll. Aggasztónak tartották azt a hatást is, amit a razzia az amerikai magyar emigráns körökben keltett.²⁷

A szerb kérdés megoldására a következőket javasolták: 1. a jóvátételt az állam vállalja magára; 2. a kormány támogassa azt a jótékony célú társadalmi akciót, amelynek megindítása az egyház feladata lenne; 3. állítsák helyre a Bácskában a jogrendet, azaz szüntessék meg a kérelhárítás túlméretezett ha-

táskörét, számolják fel a katonai közigazgatás csökevényeit; 4. s végül orvosolják a szerbek kulturális és gazdasági sérelmeit. Így például engedélyezze a kormány a Matica Srpska újbóli működését, tisztázza vagyonjogi kérdéseit, vizsgálják felül az újvidéki szerb tanítói konviktus bezárásának körülményeit, a szerb földművelésszövetkezetek ügyét és rendezzék a bácskai görögkeleti szerb egyház és kolostorok zár alá vett vagyonának problémáját.

A memorandum azonban nem jutott el a címzettekhez. Egyrészt a hercegprímás megtiltotta, hogy a parlamentben helyet foglaló egyházi személyek aláírják, másrészt Rassay sem volt végül hajlandó a névét adni hozzá. Később mások is visszavonták támogatásukat.²⁸

Serédi hercegprímás azonban arra hajlandónak mutatkozott, hogy az egyházi személyek támogassák azt a karitatív akciót, amelyet az Újvidéken megölt áldozatok családtagjainak megsegítésére, jórészt Bajcsy-Zsilinszky kezdeményezésére indítottak. Az akcióban egyetemi professzorok, az ellenzéki pártok vezetői, például Peyer Károly, Kéthly Anna, Bajcsy-Zsilinszky Endre, magas rangú egyházi személyek, Apor püspök, Zubković, Čirić és más közismert politikai személyek, Sigray Antal, Pallavicini Alfonz, Esterházy Mór és mások vettek részt. Az akció során mintegy 40 ezer pengőt gyűjtöttek össze.²⁹

1943 nyarán a jóvátételt és a példás büntetést követelő erők ismét lépéseket tettek. Bajcsy-Zsilinszky július 31-én újabb memorandumot nyújtott át Kállaynak, ezúttal a Független Kisgazdapárt nevében, amelyben a háborúból való kiválást és a délvidéki vérengzés bűnöseinek felelősségre vonását sürgették, s tiltakoztak a zsidó munkaszolgálatosokkal szembeni embertelen bánásmód és a függetlenségi mozgalom tagjai ellen hozott könyörtelen ítéletek miatt.³⁰

Eközben támadásba lendült a kormány jobboldali ellenzéke is, s a fő tüzet Keresztes-Fischer belügyminiszterre és Deák Leó főispánra irányította. Baky László a Magyar Megújulás Nemzetiszocialista Pártja nevében júniusban, majd novemberben élesen bírálta a képviselőházban a kormány szerbek felé tett lépéseit. Deák, a belügyminiszter helyi exponense elsősorban azért volt szálka a szélsőjobboldal szemében, mert,

mint Baky mondta, jogosnak ismerte el „az orvgyilkos kommunista szerbek” sérelmeit, s ígéretet tett orvoslásukra. Interpellációjában azzal próbálta Deákot lejártni, hogy fejére olvasta a jugoszláv kormánynak tett korábbi hűségnyilatkozatát, s felszólította, mondjon le főispáni beosztásáról, mivel ilyen múlttal nincs joga „első vonalban küzdeni a magyar érdekekért”.³¹

Láthatóan a jugoszláv emigránskormány sem fogadta el a „partizánvadász razzia” Kállay és Popović által feltált verzióját, s titkos csatornákon, főként Draza Mihailović emberein keresztül tovább gyűjtötték az atrocitásokról szóló adatokat.³²

A Jugoszláv Kommunista Párt lapja, a *Borba* 1942 novemberében nagy cikkben foglalkozott Popović beszédével, s azt a délszláv ügy elárulásának nevezte.³³ Igaz, a Kállay-kormányt ekkor legkevésbé a partizán főhadiszállás véleménye érdekelte.

A parlamentben elhangzott beszédekkel a kormány mégis elért bizonyos – bár meglehetősen sovány – sikert. Bolla július végén azt jelentette, hogy Kállay beszéde „igen nagy megnyugvást keltett”. Belgrádban, Nedić és hívei elismerik, hogy a szerbek voltak a hibások. Amint Nedić Bollának kifejtette: „felejtjük el, ami Újvidéken volt, háború van s ilyenkor sok minden megtörténik”.³⁴ Nem sokkal ezután a „felejtés” első jeleként Nedić utasította Oltjan gazdaságügyi minisztert, hogy „igyekezzék a Bánátban barátságos légkört teremteni a magyarok és szerbek között”.³⁵

Ahhoz azonban, hogy a jóvátétel és a felelősségrevonás ügye a holtpontonról kilendüljön, önmagában sem a belső tiltakozás, még kevésbé a Nedić-féle békejobb nem volt elegendő. Az európai frontokon végbement változások – felerősítve a hazai tiltakozások hangját – késztették végre cselekvésre a kormányt.

1943. október 11-én – nem sokkal az olasz fegyverszünet után, a szövetséges hatalmakkal tett kapcsolatteremtési kísérletek idején – Horthy visszavonta korábbi elhatározását, és újra elrendelte Feketehalmy-Czeydner, Grassy és Deák László bíróság elé állítását. Döntését azzal indokolta, hogy a három tisztnek a razzia során tanúsított magatartása „az időközben felmerült adatok szerint lényegesen súlyosabb megítélés alá esik”.³⁶ Valójában szó sem volt új adatokról. A kormányzó el-

határozása mögött a kormányköröknek a háború kimenetele miatt érzett aggodalma húzódott meg, ezzel magyarázható, hogy a katonai vezetés, így Szombathelyi is tudomásul vette a kormányzó döntését. Az 1943. augusztus 30-án őt felkereső Bajcsy-Zsilinszkynek Szombathelyi így interpretálta Horthy akkor még csak kilátásba helyezett döntését: „nem tartom nagyon szerencsés dolognak, mert ez csak föl fogja bátorítani a szerbeket, s azt a hitet fogja bennük kelteni, hogy mi meg vagyunk ijedve”. Ehhez hozzátette: „ez a megtorlás nem fogja a kívánt hatást elérni. De természetesen, ha a kormányzó úr így parancsolja, nekem nincs szavam ellene.”³⁷ Az új eljárás elrendelése alkalmasnak bizonyult arra, hogy a Kállay-kormányt szalonképesebbé tegye a nyugati hatalmak előtt, s a felsőbb politikai köröket és Horthyt mentesítse a felelősség alól. Másrészt a nyugati hatalmak már 1943 májusában egyértelműen tudomására hozták a magyar kormánynak, hogy mindenféle tovább közeledés előfeltétele – többek között – a „megfelelő jóvátétel” a bácskai vérengzések miatt. Újszászy 1943. május 26-án Isztambulba kijuttatott üzenetében arról értesíthette a SOE ottani képviselőjét, hogy az atrocitásokat „minden magyar-mélységesen sajnálja. A tettesekre a lehető legsúlyosabb büntetés vár. Néhányan már megkapták büntetésüket.”³⁸

A hadbíróság december 14-én kezdte meg 15 vádlott, Fekete-halmy-Czeydner Ferenc, Grassy József, Deák László, Báthory Géza, Gaál Lajos, Fóty Ferenc és társaik ügyének tárgyalását Babos József hadbíró ezredes vezetésével. A vádlottak – Szombathelyi kívánságára – szabadon védekezhettek, egyedül Zöldy Márton csendőr századost tartóztatták le. A tárgyalás jegyzőkönyvének tanúsága szerint a vádlottak gyakori „emlékezetkiesésben” szenvedtek, a felelősséget igyekeztek elhárítani, illetve egymásra hárítani. Így például Fekete-halmy-Czeydner, Grassy és Deák László úgy próbálták beállítani Fóty szerepét, mintha az ellenállás erejét eltúlzó jelentéseivel, többek között az ún. Ribbentrop-levéllel ő lenne felelős a rázzáért. A háború befejezése után a jugoszláv népbíróságon elhangzott vallomásában még Szombathelyi is Fekete-halmy-Czeydner „rossz szellemének” nevezte Fótyt. Hozzá kell tennünk, hogy Fóty kulcsszerepét egyéb források nem támasztják alá.

1944. január 12-én a Babos-féle hadbíróság befejezte a bizonyító eljárást, majd dr. Gazda Imre hadbíró főhadnagy 45 perces vádbeszédet mondott. A jegyzőkönyv tanúsága szerint általánosságban előadta, hogy „a délvidéki partizánmozgalom 1944. január 4-én végleg meg lett semmisítve, hiszen a csendőrnnyomozó szervek megállapítása szerint csak 30–40 fegyveres partizánról lehetett szó. Az igazoltatás is törvénytelen volt és ellentétes a magyar mentalitással. Ezután sorra vette az összes vádlottak cselekményeit, s méltatta a rendelkezésre álló bizonyítékokat. Elejétől végig tárgyilagos vádbeszéde befejezéseként valamennyi vádlottra a legsúlyosabb büntetés-kiszabását kérte.”³⁹ Az elsőrendű vádlott, Feketealmy-Czeydner védőjének beszédére azonban már nem kerülhetett sor.

Már közeledett az ítélethozatal napja, amikor a vádlottak – kihasználva kivételezett helyzetüket – január 15-én Németországba szöktek. Január 16-án Werkmeister budapesti német ügyvivő német katonai vonalon azt a bizalmas értesítést kapta, hogy Feketealmy-Czeydner, Grassy és Deák az előző nap délelőttjén átlépték a magyar–német határt, ahol a Gestapo gondoskodik róluk. (Zöldy Márton csendőr százados már korábban megszökött.) A német katonai attasé azt is közölte Werkmeisterrel, hogy a magyar tisztek az SS birodalmi vezetőjének vendégei. Werkmeister és Graffenberg katonai attasé egyúttal azt az utasítást kapták a német külügyminisztériumtól, hogy az ügy kapcsán tájékoztatlanságot színleljenek.⁴⁰

Buzási említett könyvében – Grassy népbíróági vallomásra hivatkozva – azt állítja, hogy a szökést lényegében Kállayék rendezték meg.⁴¹ Kádár Gyula emlékiratában kétségbe vonja Buzási állítását. Szerinte Szombathelyi a hír vétele után „valósággal kétségbeesett”. A kormányzó kabinetirodájából hamarosan szigorú utasítás érkezett, hogy minden nyomozó szerv igyekezzék felderíteni Feketealmy-Czeydner és társai tartózkodási helyét. Kádár, mint a VKF 2. osztályának vezetője, maga is utasította a defenzív osztály vezetőjét a nyomozás megindítására. Három-négy nappal a szökés után – írja – a defenzív osztály olyan értesüléseket szerzett, hogy a szökevények Albrecht főherceg féltornyai (Halbturm) birtokán át mentek osztrák területre. Kiderül később az is, hogy Albrecht személyesen is közreműködött a szöktetésben, s a szökevénye-

ket német tisztek várták. Horthy – folytatja Kádár – később elrendelte Albrecht ellen az eljárás megindítását. Őt azonban, mint főherceget csak az ún. főudvarnagyi bíróság vonhatta volna felelősségre. Keresztes-Fischer levelet írt közben Albrechtnek, amelyben tudatta vele, hogy teljesen megbízható értesülései vannak az újvidéki bűnösök megszőktetésében való részvételéről, s magyarázatot kért tőle. Albrecht a belügyminiszter levelére így válaszolt: „Nagyméltóságod által hozzám intézett kérdésekre rövid időn belül egy nagyhatalom fogja Önnek a választ megadni. Tisztelettel Albrecht főherceg.”⁴²

Albrecht szőktetésben játszott szerepére utal Jagow budapesti német követ 1944. március 14-i, a német külügyminisztériumhoz intézett távirata is. Ebben Jagow leírja, hogy Albrecht találkozót kért tőle, ahová semleges gépkocsin kellett menni, nehogy a dolog kitudódjék. „Minthogy Albrecht főherceget valószínűleg figyelik – folytatódik a távirat –, nincs kizárva annak lehetősége, hogy a találkozó az óvatossági rendszabályok ellenére sem marad titokban. A főherceg feltehetőleg az ismert ügyben [az újvidéki tömeggyilkosság vezetőinek megszőktetéséről – S. E.] csak személyesen engem kíván tájékoztatni.” Végül Jagow utasítást kért kormányától, teljesítheti-e Albrecht kérését.⁴³

Ugyanakkor az is tény, hogy Szombathelyi szerepet játszott a szökés körülményeinek megteremtésében, hiszen kifejezetten az ő kérésére nem tartóztatták le a vádlottakat.

Január 18-án a kormány – egyébként a vezérkar főnökével egyetértésben – éles hangú nyilatkozatban ítélte el Fekete-halmy-Czeydner és társai szökését.⁴⁴ Közönséges szökevényeknek minősítette őket, az ezzel járó összes következményekkel együtt. A nyilatkozatban közölte a nyilvánossággal, hogy a katonai hatóságok nyomozást indítottak ellenük.

Ezen a napon a minisztertanács is foglalkozott a katonatisztek szökésével. Kállay „az ország érdekei ellen irányuló elítélendő vérengzéseknek” nevezte a januári razziát, s szemére vetette Szombathelyinek, hogy ellenézte letartóztatásukat. Majd így folytatta: „Nem lehet eléggé elítélni ezeknek szökését. Erre még nem volt példa a honvédség történetében. Bajtársiatlan is volt a vád alá helyezett törzstisztekkel és főtisztekkel szemben, akiket így védtelenül itthagytak, és akik az ő

szökésük folytán valószínűleg súlyosabb büntetésben fognak részesülni." Csatay honvédelmi miniszter szerint a szökésben, lévő tisztek tudták, hogy nem lesz halálos ítélet, de egy esetleges változás miatt „féltek a népítélettől és esetleg attól, hogy bizonyos körülmények között később a magyar kormány kényszerülve lesz őket büntetés céljából kiadni Jugoszláviának”.⁴⁵

Január 21-én Szombathelyi tiszti gyűlést hívott össze az Országos Tiszti Kaszinóban, és felolvasta a Fekete-halmy-Czeydner és társai szökésével kapcsolatban kiadott, s a kormány idézett nyilatkozatával lényegében megegyező tiszti parancsát. Ebben a januári eseményeket „nemzeti szerencsétlenségnek” nevezte, amely példátlan a magyar hadsereg történetében, s alkalmas arra, hogy „a szomszédos szerb nép és közénk évszázadokra a gyűlölség és a bosszú magvait hintse el”, majd éles hangon elítélte a főtisztek szökését.⁴⁶

A kormány, sőt Szombathelyi ijedtségét a magunk részéről nem neveznénk pusztán megrendezett színjátéknak.⁴⁷ Miközben hangsúlyozzuk a kormány és a vezető katonai körök felelősségét az egész ügyben, azt is látnunk kell, hogy Fekete-halmy-Czeydner és társainak szökése meglehetősen kellemetlen helyzetbe hozta a vezető köröket. Főként a nyugati szövetséges hatalmak előtt, hiszen ebben az időben Kállay az utolsó, most már végképp irreálisnak bizonyuló erőfeszítéseit tette a rendszer megmentése érdekében, s azért is, hogy a jugoszlávok, Mihailović csapatai és a szövetségesek ne lépják át a határt annak végleges kijelöléséig.⁴⁸ Ezek a lépései 1943–1944 fordulóján elsősorban azt célozták, hogy az angol-amerikai csapatok megérkezéséig időt nyerjen, s így elkerülje a szovjet hadsereg belépését Magyarország területére. De a főbűnösök szökése ezzel együtt a délvidéki szerbek megnyerésére tett erőfeszítéseket is komolyan veszélyeztette. Arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy a perrel a kormány a katonákra és a csendőrökre akart minden felelősséget áthárítani az egyre súlyosabb téhertételt jelentő délvidéki eseményekért, a szökés azonban ezt a számítását is keresztülhúzta.

A főbűnösök szökése után tizenegy csendőrtisztet (mint említettük, Zöldy Márton is megszökött) 10–15 évig terjedő fegyházra ítélték. Március elején néhány katonatiszt ellen is eljá-

rás indult, vizsgálati fogságba helyezték őket, megvonták egyenruhaviselési jogukat, felfüggesztették őket állásukból. A március 27-re kitűzött főtárgyalás azonban ezúttal is elmaradt, amit a haditörvényszék elnökének „váratlan megbetegedéseivel” indokoltak.⁴⁹ A valódi ok az ország német megszállása volt.

1944. április 7-én a Sztójay-kormány honvédelmi minisztere, Csatay javaslatot tett a minisztertanácsnak, hogy Fekete-halmy-Czeydner, Grassy és Deák László családjának „a feleség kezéhez” kegydíj fizetessék ki. Azért csak kegydíj – mondta –, mert ismeretlen helyen tartózkodnak, így a törvény szerint járó nyugdíjat nem lehet folyósítani.⁵⁰

A Kállay-kormány jóval a per megindulása előtt Balla Pált és Nagy Valér rendőr főtanácsost, a korábbi telepítésügyi kormánybiztos-helyettest bízta meg, hogy a Dél-Bácskában és Újvidéken végrehajtott „általános igazoltatások” során keletkezett károkat összeírják. Balla egy későbbi feljegyzése így fogalmazta meg a kártalanítás célját: „az előző kormány [ti. a Kállay-kormány – S. E.] szükségesnek találta, hogy a hivataltos államvezetés részéről történjék olyan kezdeményezés, amely a magyarság és szerbség viszonyának a kívánatos irányba való kialakulását gátló tényezőket kiküszöböli”.⁵¹ Az akció tehát elsősorban a nemzetiségek megnyugtatótást szolgálta, a már említett délvidéki konszolidáció érdekében.

Az összeírás kezdetben csupán informatív jellegű volt, amellyel a kormány azt kívánta tisztázni, hogy tényleges kártalanítás esetén milyen jellegű és összegű kárigénnyel számoljon. Ezek a munkálatok 1943. augusztusában befejeződtek. Az eltűnt ingóságok értéke és az ingatlanokat ért károk összege több mint 5 millió 600 ezer pengőt, a megölt, vagy ahogyan a bizottság finoman nevezte, az elhunyt családok utáni tartásdíj évi 635 ezer pengőt tett ki. Előzetes tervek szerint a tartásdíjat az özvegyen és árván maradtak nyolc évig kapták volna. Külön kategóriát képeztek az ún. eltűnt, azaz mindaddig halottá nem nyilvánított áldozatok után keletkezett károk.

A minisztertanács a Balla-bizottság munkáját értékelve 1943. szeptember 14-én olyan határozatot hozott, hogy Balla vezetésével újabb bizottság utazzon a helyszínre, s most már egyenként is vizsgálja ki a kárigényeket, pontosan állapítsa

meg összegüket. Együttal kiszélesítették a kártalanításra jogosultak körét, bevonták közéjük azokat a magyarokat is, akik „az ismert események folyamán a partizánok támadásai során károsultak”. A pénzügyminiszter összesen 2 millió pengőt, a már megállapított károk mintegy 1/3-át bocsátotta a bizottság rendelkezésére.⁵²

A minisztertanács október elején ismét foglalkozott az ügygel. Ekkor úgy foglalt állást, hogy elsősorban a kereső nélkül maradt családokat elégítsék ki, illetve a kisebb – 1000 pengőig, kivételes esetben pedig az 5000 pengőig terjedő – károkat fizessék ki. Ezt azzal indokolták, hogy mindkét fajta kár gyorsan megállapítható, s így „az akciótól várt politikai, szociális és morális effektus rövid időn belül érvényesülhet”.⁵³

A korabeli adatok szerint az áldozatok hozzátartozóinak 92%-a jelentette be kárigényét, s a bizottság a razziák során keletkezett anyagi kárt decemberben már 9 327 930 pengőben állapította meg, a tartásdíjigényeket pedig 642 050 pengőben. Ebből év végéig dologi bérként 20 820, járadékként pedig 452 040 pengőt fizettek ki. Zsidóknak akkor sem fizettek, ha a bizottság egyébként jogosnak ítélte meg igényüket.⁵⁴ Az ország német megszállása után Balla sürgette, hogy legalább a szerbek kártalanítását folytassák, mert az akció felfüggesztése olyan irányváltozás látszatát keltené nemzetiségpolitikai vonatkozásban – írta –, „amely nemzetiségeink körében immár alig kiküszöbölhető visszahatást idézne elő”. Sztójay azonban utasította Ballát a kártalanítási akció teljes felfüggesztésére. Erről a minisztertanácsot utólag értesítette.⁵⁵

A Kállay-kormány tehát kül- és belpolitikai megfontolásokból, ha ellentmondásos módon is, de szükségesnek látta a „partizánvadász akció” bűnöseinek felelősségre vonását, s a kártalanítási akció megindítását. Céljai eléréséhez azonban más, keményebb eszközöket is felhasznált. Még mielőtt a razzia ügyében bármilyen lépésre szánta volna el magát, új intézkedéseket léptetett életbe a Délvidéken az ellenállás újjáéledésének megakadályozására.

Az egységes vezetés létrehozása

1942 nyarán két fontos intézkedésre került sor a délvidéki ellenállás feltartóztatása érdekében. Július 12-én a belügyminisztérium szervezetén belül – országos hatáskörrel – létrehozták az Államvédelmi Központot (ÁVK). Vezetője Újszászy István tábornok lett, aki korábban a VKF hírhedt 2. osztályának vezetője volt. Az ÁVK első fokon a belügyminiszternek, valamint a honvédelmi miniszternek és a vezérkar főnökének volt alárendelve. Feladata volt minden olyan, akár külföldről, akár belülről kezdeményezett szervezkedés felderítése, amely az ország belső rendje ellen irányult, a honvédelem érdekeit sértette vagy veszélyeztette, valamint minden, a termelést veszélyeztető szabotázscelexemplum elfojtása, a nagyobb közellátási visszaélések leleplezése, a kémelhárítás és az ún. nemzetvédelem.⁵⁶ Az ÁVK-nak Újvidéken külön nyomozó kirendeltsége működött.

Emellett, ugyancsak 1942 nyarán, a vezérkari főnök és a belügyminiszter rendeletére kifejezetten *bácskai hatáskörrel* megszervezték az ún. *egységes vezetést*, amely a korabeli iratokban a *Levente-ügy* fedőnevet kapta.⁵⁷ Ez az országban egyedülálló szervezet – mint elnevezése is mutatja – *egyesítette az ellenforradalmi rendszer katonai, csendőri, rendőri erőit és közigazgatási apparátusát a jugoszláv ellenállási mozgalom elleni harc érdekében, s igyekezett mozgósítani a lakosságot is.*

Az egységes vezetés elsőrendű feladata a szabotázscelexemplumok megakadályozása, korabeli kifejezéssel elhárítása volt, különös tekintettel a termés védelmére és a betakarítás zavartalan lebonyolítására. Az egységes vezetés irányításával Platthy Pál tábornokot, a Bácskában állomásozó 15. könnyű hadosztály parancsnokát bízták meg. Helyettese Farbak József csendőr ezredes, az újvidéki csendőrosztály parancsnoka lett.⁵⁸ Az egységes vezetés parancsnoksága alá helyezték a Bácskában állomásozó valamennyi katonai alakulatot, a csendőrséget, a rendőrséget, az ÁVK újvidéki kirendeltségét, és utasításait a polgári közigazgatási szervek is kötelesek voltak végrehajtani.

Az elhárító szolgálat megszervezése, azaz a termés védelme

a helyi közigazgatás vezetőinek (járási főszolgabírók, városi rendőrkapitányok) feladata volt. Platthy 1942. július 4-i parancsa értelmében a szervezésnél abból az alapelvből kellett kiindulni, hogy „tulajdonának megvédésére elsősorban mindenki maga köteles. Ott, ahol ezt a feladatot az egyén egymaga nem tudja ellátni – ott a közigazgatási hatóság községenként, szálláscsoportonként szervezi meg az elhárító szolgálatot.”⁵⁹ Nem kétséges, hogy a magyar kormánykörök így próbálták bekapcsolni a lakosságot a partizánok elleni küzdelembe, hiszen a szabotázsakciók elhárítását mindenki feladatává tették, elmulasztásáért bárkit, aki fizikailag tehetett ellenük valamit, felelősségre vonhattak. Platthy később a gazdák egyéni felelősségének bevezetését jól beváltként minősítette, amely iránt, mint írta, „a lakosság nemzetiségre való tekintet nélkül megértést tanúsított”. Ehhez hozzátette, hogy a szerbeket a „megértésre” főként „a szabotázs cselekmények esetén bekövetkező megtorlástól való félelem vezette”.⁶⁰

Az elhárító szolgálat feladatköréhez tartozott a megfigyelő, a felderítő, az őrző, a jelentő, a parancsközvetítő és ellenőrző, valamint a végrehajtó szolgálat. A megfigyelő szolgálatot teljesítő személyek például kötelesek voltak a legrövidebb úton jelenteni minden eseményt, amely a szabotázs gyanúját keltette. A felderítő szolgálatra beosztottaknak lényegében ugyanez volt a feladatuk, azzal a különbséggel, hogy ők, szemben az elhárítás helyhez kötött feladatával, mozgó szolgálatot teljesítettek. A jelentő és parancsközvetítő feladattal megbíztak a megfigyelők és felderítők jelzéseit, jelentéseit juttatták el az illetékes katonai és csendőrpáncsnokságokhoz, a közigazgatási hatóságokhoz, illetve esetenként magához Platthyhoz. Az ellenőrző szolgálat az egyes reszortfeladatok végrehajtását ellenőrizte, a végrehajtó szolgálat pedig a szabotázások „tevéleges megakadályozására” alakult. A gyors hírszolgálat céljából még a legkisebb községekben is megszervezték az egész napos telefonügyeletet. Az elhárító szolgálatban a polgári közigazgatás bevezetése után létrehozott Levente-szervezetek – azaz a leventeköteles fiatalok – igen nagy szerepet kaptak.⁶¹ (A fedőnév is nyilván innen származik.)

A katonai egységek feladatát Platthy – nyilván a januári razzia tanulságaiból is okulva – a polgári és csendőri alakula-

toknak nyújtandó segítségben (területelzárás, elszigetelés) határozta meg. Házkutatást, motozást, letartóztatást a razziák alatt csak a csendőrség végezhetett, a katonaság pedig kordonszolgálatot láthatott el. A partizánok felderítésére küldött karhatalmi járőröket minden esetben a területileg illetékes csendőrsztyá parancsnokának rendelték alá. Plaththy kilátásba helyezte azt is, hogy minden fegyverhasználatot azonnal és „tüzetesen” ki fog vizsgáltatni. Ezzel kapcsolatos parancsában hangsúlyozta: „Amennyire dicséret illeti az indokolt, bátor, erélyes fellépést és készséges felelősségvállalást, – oly könyörtelen szigorral fogok eljárni a felesleges vérontókkal szemben. Tartsuk szem előtt, hogy indokolatlanul csak a gyáva öl.”⁶²

A karhatalmi feladatokra Szombathelyi, a belügyminiszterrel egyetértésben, jelentősebb katonai erőt bocsátott Plaththy rendelkezésére: a 20/I. zászlóaljat, a 20/II. és a III. zászlóaljból alakított egy-egy megerősített karhatalmi századot, a 16. hártvádasz zászlóaljat, az 55/1. portyázószázadot, az V. karpaszományos és a II. folyamzár zászlóaljakat, az újvidéki csendőr-járőrképző tanfolyam, valamint a rendőrújonc iskola személyi állományát. E csapategységek a zsabylai, a titeli, az újvidéki, a palánkai, a hódsgái, a kulai és az óbecsei járás területén állomásoztak, azaz zömmel a Dél-Bácskában.⁶³

Plaththy a vezérkar főnökéhez július végén küldött jelentésében értékelte az elhárító szolgálat addigi tevékenységét. A közigazgatási hatóságok „kivétel nélkül teljes buzgalommal, eréllyel és igen jó eredménnyel hajtották végre intézkedéseimet” – írta. A Bácska egész lakossága „megértést” tanúsított a szolgálat iránt, kivéve a Volksbund tagjait. A Volksbund-tagoknak utasításuk volt arra, hogy tartsák távol magukat a szolgálattól, mert így a szerbekkel nem ők, hanem a magyarok kerülnek összeütközésbe. Egyes helyeken a német lakosság csak azután volt hajlandó őrszolgálatot teljesíteni, miután súlyos pénzbüntetéssel (200 pengő) fenyegették meg. Az egységes vezetés parancsnoka szerint az elhárító szolgálat igen eredményesen működött: 27 esetben akadályozták meg kisebb-nagyobb szabotázsakciókat, és több kommunistát és kommunistagyanús személyt fogtak el, illetve lőttek agyon.⁶⁴ Augusztus 1-jén például Mozsornál (Možor) kisebb fegyveres összetűzésre került sor a Szerémségből átszivárgott partizán-

nokkal, két nappal később pedig Platthy 140 fős karhatalommal vonult ki Szenttamás környékére egy körülbelül 7–12 fős partizánosztag felkutatására. A tűzharcban egy magyar katonai ruhát viselő partizánt lelőttek.⁶⁵

Az elhárító szolgálat a termés betakarítása után, augusztus 15-ével beszüntette működését. Az egységes vezetés munkája azonban nem ért véget. Október 21-én – a zsablyai fősolgábiró kérésére – 90 főből álló karhatalmi egység tartott razziát a Zsablya és Csürog közötti tanyákon. A razzia során több „gyanús személyt” letartóztattak, megsebesítettek és elfogták Stevan Divnin földművest, a JKP zsablyai bizottságának titkárát, a sajkási partizánosztag parancsnokát.⁶⁶

A magyar vezető köröknek azonban ekkor elsősorban nem a bácskai partizánok okoztak gondot. Már jó ideje főként a horvátországi partizánok egyre erősödő mozgolódásától tartottak, s ezért hermetikusan le akarták zárni a határokat. Ez késztette Platthyt is, hogy ősszel javaslatot tegyen a vezérkar főnökének a bácskai biztonsági intézkedések fokozására. Javaslátát azzal indokolta, hogy „az eddiginél lényegesen erősebb és jobban szervezett partizán felkelés valószínűsége fennáll”, mivel a téli hónapokban a befagyott Tiszán várhatóan nagyobb méreteket ölt a szerémségi partizánok átszivárgása magyar területre.

Platthy javaslatát felettesei – Szombathelyi, Keresztes-Fischer és Újszászy – elfogadták. Úgy vélték, hogy a karhatalmi erők megerősítése sokkal szerencsésebb az esetleges felkelés előtt, mert így elkerülhető, hogy a múlt évi zsablyai és újvidéki események megismétlődjenek.⁶⁷ Szombathelyi utasítására novemberben Platthy parancsnoksága alá helyezték az újvidéki rendőrkapitányság parti őrségeit és az újvidéki és szegedi révkapitányság hajóit. A déli határokon portyázó őrsők létszámát hadiállományúra egészítették ki, s a II. folyamzár zászlóalj és az Újvidéken állomásozó dunai őrnaszád is Platthy karhatalmi egységei közé került. Szombathelyi egyúttal elrendelte – egy váratlan partizántámadás eshetőségével számolva – a Duna-Tisza vonal megszállási tervének kidolgozását.⁶⁸

1943 nyarán – úgy, mint az előző évben – ismét működésbe lépett az elhárító szolgálat. Ebből az alkalmából kiadott parancsában Platthy a korábbiaknál „jobban szervezett és elszán-

tabban fellépő szabotázs szervezetekkel" számolt, s ezért a szolgálat feladatkörét kiterjesztette a malmok védelmére is.⁶⁹

1943 ősztől tovább bővült az egységes vezetés *hatásköre*. Korábban elsősorban a termés védelme, a szabotázs cselekmények megakadályozása volt elsőrendű feladata, ettől kezdve viszont Platthyt megbízták a határon beszivárgó „bandák”, azaz a partizánok megsemmisítésével, a főbb bácskai objektumok védelmével, a szárazföldi és vízi utak, valamint a híradó vonalak biztosításával is. Az újabb feladatokkal függött össze, hogy felfegyverezték a vasutasok egy részét, és megkezdték katonai kiképzésüket. A dunai hajózás biztonságának megóvását célozta Platthy intézkedése a hajók fegyveres védelméről és az éjjeli portyázások beszüntetéséről.⁷⁰

Keresztes-Fischer belügyminiszter szeptember 28-án tájékoztatta a minisztertanácsot a Bácskában állomásozó katonai egységek megerősítéséről. A katonaság létszámának felemelése – mint mondta –, „az itt-ott felbukkanó” partizán tevékenység miatt vált szükségessé.⁷¹

Platthyt 1943 októberében a szegedi V. hadtest parancsnokává nevezték ki, így az egységes vezetés közvetlenül az V. hadtest hatáskörébe került. Az egységes vezetés hadrendjén belül megalakult a szabotázselhárító csoport, amely a vasútbiztosító csoportból és az ún. Cserfay-csoportból állt. Ez utóbbi magában foglalta a zombori csendőrsöt, az újvidéki csendőrnnyomozó alosztályt, az újvidéki, zentai (Senta), zombori, magyarkanizsai (Kanjiža), szabadkai (Subotica) rendőrkapitányságot, az apatini, szegedi révkapitányságot és a szegedi csendőrkerületet. A Cserfay-csoporthoz kapcsolódtak: Bács-Bodrog vármegye főispánja, a főszolgabírók, a községi előjáróságok és a polgári fegyveres őrségek. Ezekkel az intézkedésekkel egyidejűleg Újszászy az ÁVK, a csendőri, rendőri és katonai szervek partizán- és szabotázsellenes nyomozásának egységes szakirányításával, a nyomozás összehangolásával Ferenczy Endre csendőr alezredest bízta meg, aki közvetlenül Platthynak volt alárendelve. Ferenczy helyére, az ÁVK újvidéki különleges nyomozó csoportjának vezetőjévé pedig Nyerjes Pált nevezték ki. Ez a nyomozó csoport, Ferenczyn keresztül, szintén Platthy alá tartozott.⁷² Tehát 1943 októberétől a

bácskai állambiztonsági funkciók is Plattky kezében összpontosultak.

Magyarország német megszállása után – 1944. június 10-ével – az ország egész területére, így a Délvidék egyéb részeire is kiterjesztették az egységes vezetést. Plattkyt ekkor – állítólag saját kérésére – leváltották, helyére Tömöry Jenő vezérkari ezredest, a 13. gyalogoshadosztály parancsnokát nevezték ki.⁷³ Egy-egy terület egységes vezetője a területileg illetékes hadtestparancsnok, illetve az adott katonai kerület parancsnoka lett. De erre az időre már az egységes vezetés irányítása kizárólag a vezérkar főnökének feladatává vált. Az egységes vezetés országos kiterjesztésével párhuzamosan a vezérkar főnöke elrendelte, hogy mindenhol a legszorosabban működjenek együtt a német csapatokkal és a német biztonsági szervekkel.⁷⁴ A fronthelyzet változása miatt a délvidéki elhárító szolgálat 1944 márciusától már csak a lakott területeken működött.

Mint láttuk, az egységes vezetés, s ezen belül az elhárító szolgálat a bácskai, később az egész délvidéki ellenállási mozgalom elleni harc céljából alakult. Létrehozásában azonban szerepet játszott a magyar vezető körök aggodalma is, amely az 1942. januári véres razziák nyomán keletkezett. A Kállay-kormány az egységes vezetést felhasználva úgy kívánt lesújtani az ellenállásra, hogy az ne váljon többé a délszláv lakosság elleni válogatás nélküli megtorlássá, s így megvalósíthassa legfőbb délvidéki törekvését, a terület minél zökkenőmentesebb beillesztését az ellenforradalmi rendszerbe. A Kállay- és a Bárdossy-kormányoknak a délvidéki ellenállásról vallott nézeteiben semmiféle különbség nem fedezhető fel. Az ellenállás felszámolását azonban Kállay – döntően külpolitikai megfontolásokból, de azért is, hogy a rendszer működőképességét túlságosan nagy feszültségek ne veszélyeztessék – úgy próbálta elérni, hogy eközben ne taszítsa el magától potenciális délvidéki szövetségeseit, hanem éppen ellenkezőleg, bekapcsolhassa őket a partizánok elleni küzdelembe. Kállay tehát felismerte azt, amivel Bárdossy és a katonai vezető körök korábban nem számoltak: ha a megtorlás válogatás nélkül az egész szerb lakosságot érinti, akkor annak jobboldali, konzervatív része is – az események logikájánál fogva – szembefordul ve-

le, s így nem az új uralom, hanem objektíve az ellenállás szövetségesévé válik. Ezt igyekezett elkerülni az egységes vezetés létrehozásával.

Az új szervezet megalakítása egyúttal a németeknek szóló lépés is volt, méghozzá kettős értelemben. Egyrészt biztonságossá tette a Németországba szállítandó, bácskai termények betakarítását, másrészt a kormánykörök ezzel is bizonyíthaták, hogy a partizánok jelentős magyar katonai erőket kötnek el, s ezért változatlanul nem áll módjukban nagyobb erőket küldeni a keleti frontra.

Kétségtelen, hogy az egységes vezetés hatásos eszköznek bizonyult a délvidéki kommunista- és partizántevékenység visszaszorítására. Segítségével mind a belügyminisztérium – ezen belül az ÁVK –, mind pedig a legfelsőbb katonai vezetés gyors és pontos információkat szerzett a jugoszláv partizánmozgalom magyarországi akcióiról. Így aztán Plaththy, ha szükség volt rá, a lehető legrövidebb időn belül igen nagy erőket tudott mozgósítani az ellenállással szemben – lényegében a rendszer egész elnyomó, katonai, csendőri, rendőri és igazgatási apparátusát.

1942 májusa és 1943 februárja között a jugoszláv ellenállási mozgalom 19 tagja esett el a csendőrséggel, illetve katonasággal vívott egyenlőtlen küzdelemben.⁷⁵ Stevan Divnin letartóztatása, mellett a délvidéki kommunisták egyik legnagyobb vesztesége 1942. őszén Svetozar Marković, a JKP Vajdasági Tartományi Bizottsága szervező titkárának lebukása volt. A rendőrség újvidéki kapitányságának 1942. november 23-i jelentése szerint az ÁVK nyomozóinak november 18-án jutott tudomására, hogy hol rejtőzik Marković. Hegyi József⁷⁶ detektív, gyakornok vezetésével 21 csendőrnnyomozó, illetve rendőr másnap hajnalban körülfárta rejtekhelyét, Čira Šovljanski újvidéki házáat. Hamarosan megtalálták azt a földbe vájt betonüreget, ahol Svetozar Marković két társával, Branko Bajićtyal, a Tartományi Bizottság titkárával és feleségével, Milica Markovićtyal tartózkodott. Ebben a házban volt a Tartományi Bizottság egyik illegális nyomdája is, ahol a párt vajdasági lapját, a *Slobodna Vojvodina*t készítették. A rejtekhelyen tartózkodók és a csendőrök között órákig tartó heves tűzpárbaj alakult ki. A nyomozóknak hosszú ideig nem sikerült a rejtekhelyre

lyet megközelíteni. Később feltörték a ház udvarán az üreget fedő betont, és könnygázbombát dobtak le. Így tudták csak elfogni a súlyosan sebesült Markovićot. Bajic és Šovljanski elesett, Milica Marković és Šovljanski felesége szintén a csendőrök kezére került. Fogságba esésük előtt azonban sikerült elégetni több fontos pártiratot, ezért a nyomozók csak a nyomdát, a *Slobodna Vojvodina* készülő példányait és a röplapokat találták meg.⁷⁷

Marković kihallgatása több hónapig tartott, s végül a vezérkar főnökének bírósága 1943. január 16-án halálra ítélte. Déák Leó főispán kegyelmet kért Szombathelyitől Marković számára, amit a JKP a magyar külpolitika változásának jeleként értékelte. Szombathelyi azonban nem kegyelmezett. Markovićot 1943. február 9-én az újvidéki kerékpáros alakulat láktanyájában felakasztották.⁷⁸

Az 1942 januárjában elszenvedett veszteségek miatt a délvidéki kommunisták külső kapcsolatai átmenetileg megszakadtak, ám hamarosan megkezdődött a párt szervezeteinek és kapcsolatainak újjászervezése. 1943 nyarától a tengelyhatalmak déli szárnyának meggyengülése miatt – miután az angol-amerikai csapatok Szicíliában partra szálltak és bekövetkezett Mussolini bukása, majd az olasz fegyverszünet – a magyar uralkodó körökben elterjedt az a nézet, hogy nagyobb létszámú partizánegységek szivároghatnak át a határon, és a délvidéki ellenállási mozgalom megerősödik. Ezt még inkább valószínűvé tették azok a hírek, hogy a jugoszláv partizánokat sem a megszállók, sem pedig a kegyetlenségükről hírhedt usztasa és a fehér emigránsokból álló kozák büntető egységek nem tudják felmorzsolni. Ekkor került sor a már említett újabb intézkedésekre, az egységes vezetés katonai megerősítésére és hatáskörének kibővítésére.

Komoly aggodalomra adott okot az is, hogy a kormány tudomására jutott: 1943 augusztusában a horvátországi Fruška Gora hegyeiben megalakult a bácska-baranyai partizánosztag. Az osztag azt a feladatot kapta, hogy a partizánharcot terjessze ki a Bácskára és a baranyai háromszögre is.⁷⁹ Augusztus végén a 16 fős csapatnak sikerült átjutnia Magyarországra, itt kisebb csoportokra oszlottak, s szeptember-októberben egyre több sikeres akciót hajtottak végre. Szeptember 25-én

például megtámadták a torzai (Torža) kendergyárat és felgyújtottak 30 vagon kendert, majd Óverbászon (Stari Vrbas) és Palánkán (Bačka Palanka) is több vagon kendert pusztítottak el. Bácsföldváron (Bačko Gradište) 2 csendőrt, egy rendőrt és egy rendőrügynököt lőttek le az ellenük elrendelt razzia során. Több esetben sikerült megrongálniuk a vasútvonalakat is.⁸⁰

Az esetek kivizsgálására az ÁVK Budapestről külön nyomozó csoportot küldött Újvidékre Zombor József detektív felügyelő vezetésével, az egységes vezetés parancsnoka pedig nagyszabású razziákat rendelt el a palánkai, óbecsei, zombori és újvidéki járásokban, vagyis a partizáncsoportok tevékenységének színhelyén. A nyomozók hamarosan 187 főt tartóztatnak le. November 5-én Liliomosnál (Lalić) szétverték az egyik csoportot, 3 partizánt élve fogtak el.⁸¹ Egy másik csoportnak – szerencsétlen véletlen folytán – bukkantak a nyomára. Ópalánkán (Stara Palanka) – besúgás alapján – házkutatást tartottak Lazar Stojakovićnak (az osztagparancsnok helyettese apjának) lakásán. A nyomozók éppen távozni akartak, amikor egyikük hátranézve meglátta, hogy a szobában lévő szekrény megmozdul, és egy női kéz pisztolyt fog rájuk. Szinte ugyanabban a pillanatban a partizánok a rejtekhelyről kézigránátot dobtak ki, de az olyan szerencsétlenül robbant fel, hogy a partizánokat ölte meg. Így halt meg Fejes Klára, a SKOJ bácskai kerületi bizottságának tagja, a csoport összekötője, Dušan Vidović-Ratko és Živko Popović, a palánkai helyi bizottság tagja.⁸² A csoport többi tagját azonban – akik ugyanebben a házban, de más rejtekhelyen tartózkodtak – nem találták meg. Nekik sikerült éjjel elmenekülniük, és átszöniük a Fruška Górába. Megtalálták viszont az osztag irattárát, amely minden fontos információt tartalmazott a bácska-baranyai partizánosztagról – a vezetők nevét, kapcsolataikat, a csoportok tevékenységi területét, rejtekhelyét. Ennek nyomán tovább folytak a razziák és letartóztatások. Október 18-án Parragon (Parage) tűzharcban elesett az osztag parancsnoka, Miladin Jocić. Az osztag megmaradt része – Svetislav Veličković vezetésével – novemberben még indított kisebb akciókat, de hamarosan ők is visszamentek a Szerémségbe.⁸³ A bácska-baranyai partizánosztagot az egységes vezetés késő őszi feldszámlolta.

Az 1943-as nyári időszak tehát újabb nagy veszteséget okozott a délvidéki ellenállási mozgalomnak. A tavaszal megindult nyílt nyomozás befejeztével 214 kommunistát és szimpatizánst adtak át a VKF bíróságának. Ekkor derült fény a délvidéki kommunisták és a KMP-ből kivált Demény-féle frakció tagjainak kapcsolatára is.⁸⁴

Az egységes vezetés kétéves működése alatt sem sikerült ugyan az ellenállási mozgalmat teljesen felszámolni, de a partizánoknak okozott jelentős vérvesztés, az ellenállás meggyengítése jó háttérrel adott a kormánynak ahhoz, hogy újabb gesztusokkal próbálja megbékíteni és megnyerni a délszlávokat.

A kormány lépései a szerbek megnyerésére

Keresztes-Fischer belügyminiszter már 1942. szeptember 14-én felvetette a minisztertanács ülésén: a területgyarapodásokból – a háború végén sorra kerülő esetleges népszavazásra gondolva – a kormánynak le kellene vonnia a végső következményeket. Javasolta, hogy a visszacsatolt területen úgy erősítsék tovább a magyarságot, hogy az „ne sértse a nemzetiségek önértzetét”. Felvetette azt is, hogy felül kellene vizsgálni bizonyos intézkedéseket a Bácskában. Főként a görögkeleti magyar egyház erőltetését bírálta, és sürgette a görögkeleti egyház helyzetének rendezését. Kállay lényegében egyetértett a belügyminiszterrel, s azt válaszolta, hogy szerinte is „keresni kell a megegyezést és megértést a visszakerült nemzetiségek jóindulatú elemeivel”. Általánosságban bírálta a visszacsatolt területeken a múltban követett nemzetiségpolitikát, s felkérte az egyes tárcák vezetőit, hogy az ottani magyarság megerősítésével párhuzamosan teremtsenek „jobb atmoszférát”. Keresztes-Fischernek megígérte, hogy a Bácska kapcsán felvetett problémákat feldolgoztatja a miniszterelnökség nemzetiügyi osztályával, s annak eredményét közölni fogja a miniszterekkel.⁸⁵

Nem véletlenül vetődött fel a minisztertanácsban a görögkeleti egyház kérdése. A görögkeleti egyházat súlyos sérelmek érték a Délvidék visszafoglalása után. Vagyonát zár alá he-

lyezték, templomait bezárták, lehetetlenné tették a normális egyházi életet. Volt olyan is, hogy a görögkeletiek templomait a katolikusoknak adták és lebontották.⁸⁶ Szerb egyházi körökben különösen sérelmesnek találták a budapesti Görög Keleti Hittudományi Főiskola felállítását, amely a teológiai képzés hazai megoldásának örven a kormány befolyásának erősítését szolgálta. Létrehozásáról a minisztertanács 1941. július 22-i ülése határozott arra hivatkozva, hogy a külföldön működő szemináriumok „értelmi és valláserkölcsei szempontból messze elmaradtak” a magyarországiaktól, s az onnan kikerülő papok politikailag megbízhatatlanok. A főiskola felállítása államköltségen történt, „mert csak így biztosíthatjuk teljesen a magyar befolyást”⁸⁷ – olvashatjuk ennek kapcsán az említett minisztertanácsi jegyzőkönyvben.

A Görög Keleti Hittudományi Főiskolát eredetileg Debrecenben szándékoztak megnyitni. Mivel az intézmény egyházi főhatóság nélkül nem működhetett, s a feladat ellátására egyik magyarországi görögkeleti püspököt sem tartották alkalmasnak, a kormány a konstantinápolyi patriarchát akarta megnyerni az ügynek. Addig is, amíg az erre vonatkozó tárgyalások eredményre vezetnek, Szavvatij prágai érseket kérték fel az egyházi főhatóság teendőinek ellátására. Azt a Szavvatijt, akinek közismerten jó kapcsolatai voltak magyar kormánykörökkel, Szavvatij nevezte ki Popoff Mihály emigráns orosz protoijerejt érseki helynökké, ezután a kormány kinevezhette Popoffot a görögkeleti magyar és görögkeleti rutén egyházrészek adminisztrátorává. Ezzel elkerülte az esetleges belgrádi jurisdikciót.⁸⁸

Külön kálváriát járt meg a nagy hírű, régi alapítású Matica Srpska. A Délvidék elfoglalása után megszüntették önkormányzatát, igazgatótanácsát feloszlatták, vagyonát zár alá helyezték, birtokait bérbe adták, s élére hatósági biztost neveztek ki. A hatósági megbízott kezdetben Blazsek József volt, de a saját üzletében elkövetett árdrágítás miatt leváltották. Helyét Ulbricht Gyula foglalta el. A Maticának mintegy 5 millió pengőt kitevő vagyona volt – 900 kat. hold föld; értékpapírok stb.⁸⁹ A Matica ügye időközben egyre inkább a szerb polgárság megnyerésének gátjává vált – Keresztes-Fischer lényegében ezt ismerte fel: 1942. november közepén Popović is szóva

tette Kállaynak a Matica megnyitásának gondolatát, s egyéb, szerbeket érintő kulturális kérdések megoldatlanságát. Beszélgetésük során érintették a pravoszláv monostorok és az egyházi vagyon ügyét is. Kállay ígéretet tett a sérelmek orvoslására. Hasonló tartalmú beadványokkal ostromolta a miniszterelnökséget a Matica leváltott elnöke, Aleksandar Moč és Nikola Milutinović volt titkár, s többször interveniált az ügyben Bajcsy-Zsilinszky Endre is.⁹⁰

Az 1943. február 16-i minisztertanácson Keresztes-Fischer ismét felvetette, hogy „politikai szempontból most már revízió alá vétessenek bizonyos kormányintézkedések, amelyeket a Bácska visszacsatolása óta a magyarországi szerb kisebbséggel szemben 1941 áprilisa óta foganatosítottak”. A belügyminiszter ezúttal sokkal konkrétabb volt, mint 1942 szeptemberében. Nyíltan megmondta, hogy elérkezettnek látja az időt a katonai bíróságok által hozott ítéletek, az internálások és kitasítások felülvizsgálatára, a pravoszláv egyház vagyoni jogi helyzetének és a Matica Srpska ügyének tisztázására. Feltette az agrárkérdés és a szerbeket ért egyéb sérelmek felülvizsgálatának szükségességét is.⁹¹ Keresztes-Fischer a magyar uralkodó osztályok angol orientációjú csoportjainak törekvését fejezte ki. Ezek a csoportok az európai erőviszonyokban beállott változások hatására mint a szövetséges hatalmaknak tett gesztust sürgették a szerb kérdés rendezését.

A VKF-bíróságok ítéleteinek felülvizsgálatára soha nem került sor, de jelentős mértékben csökkent a halálos ítéletek száma. Az internáltak ügyének felülvizsgálata – mint korábban láttuk – valóban megkezdődött, bár a dobrovoljácok számára ez nem hozott gyökeres változást, sőt, később számos szigorítást vezettek be.

1943 augusztusában újra engedélyezték a Matica Srpske működését. A kormánybiztosi posztot ugyan nem szüntették meg, de Ulbricht helyére a szerbül jól tudó Balla Pált, a miniszterelnökség kisebbségi osztályának délszláv referensét nevezték ki. Balla szerbül mondta el beszédét a Matica augusztus 17-i első ülésén. Utalt rá, hogy kormánybiztosi kinevezése csupán „átmeneti velejárója” az újraindulásnak, s ezzel sejtetni engedte, hogy a teljes autonómia visszaállítása rövid időn belül várható. Aláhúzta, hogy az intézmény működésének en-

gedélyezése a magyar kormány „megértő” nemzetiségpolitikájának újabb bizonyítéka. Abban a reményben került erre sor, hogy a Matica hozzá fog járulni a kölcsönös megértéshez. Figyelmeztetett azonban, hogy az intézmény munkája csak akkor lehet eredményes, ha „a nemzetiségek is feltétlen lojális magatartást tanúsítanak az állam iránt, intézkedéseit tiszteletben tartják és az államalkotó magyarsággal történő őszinte együttműködést szolgálják”.⁹²

Már korábban, márciusban engedélyezték a Szerb Olvasókör működését, áprilisban megjelent a bunyevác-sokác *Nase novine* című lap, július végén pedig, a román és a szlovák híradások bevezetése után a Magyar Rádió megkezdte félórás szerb nyelvű adását.⁹³ Februárban Irinej Čirić püspököt felsőházi taggá nevezték ki, novemberben pedig visszakapta vagy-onát és monostorait a bácskai görögkeleti püspökség is, s a vagyoni ügyek igazgatásával egyházi és világi személyekből álló bizottságot bíztak meg.⁹⁴

A Délvidék visszacsatolása után a jugoszláv királyság idején államosított elemi és középfokú iskolák továbbra is állami kezelésben maradtak, annak ellenére, hogy a katolikus egyház több alkalommal is kérte az 1918 előtt egyházi kézben lévő iskolák visszaadását. Attól tartva, hogy a görögkeleti egyház is hasonló kéréssel fordulhat a kormányhoz, az iskolák tulajdonjogi helyzetén nem kívántak változtatni, legalábbis a háború végéig.⁹⁵

Az oktatással kapcsolatos nehézségek – túl azon, hogy a háború négy év alatt kétszer söpört végig ezeken a területeken – két alapvető okra voltak visszavezethetők. Egyrészt a régi Jugoszlávia magyar iskolákat elszorvasztó politikájára, másrészt arra, hogy a visszacsatolás után a magyar kormányok főként az előbbire hivatkozva az iskolák újraindítását, illetve az új iskolák alapítását a magyarosító politika szolgálatába állították.

A megmaradt és zömmel szerb és horvát pedagógusokból álló tanári testületek átvételéről szigorú „nemzethűségi” vizsgálat alapján döntöttek, amely tovább csökkentette a határváltozás miatt amúgy is megcsappant aktív tanítók, tanárok számát. Különösen súlyos volt a helyzet a középfokú iskolákban, kiváltképp az első tanévben. Az újverbászi (Novi Vrbas) gimnáziumban például 1, a szabadkai kereskedelmi iskolában

szintén 1, a zentai gimnáziumban pedig 4 tanárt vettek át a 14–18 tagú régi tantestületből. Hasonló volt a helyzet az elemi iskolákban is. Az óbecsei járásban az 53 délszláv tanítóból a nemzethűségi felülvizsgálat után 37 főt vettek át.⁸⁶ Az ily módon állásban maradt tanítók, tanárok még májusban letették az esküt a katonai közigazgatás szervei előtt, mert ez a másik alapfeltétele volt további működésüknek. Az alkalmazási procedúrát még 1942–1943-ban is számos helyen – különösen a szerb többségű falvakban – felhasználták a szerb származású tanítók magyarlakta területre való áthelyezésére. A turjai jegyző például csak három szerb tanító helyi alkalmazását tartotta célszerűnek, mivel „avval csak káros hatás váltódik ki, ha egy 11 tanerős iskolában 9 szerb tanító van alkalmazva”. A szentmácsi jegyző, hasonló okokból, a 13 tanító közül csak kettő átvételét javasolta.⁸⁷ Állandó alkalmazásba egyébként csak magyar nyelvtudás esetén kerülhettek, de ettől függetlenül is véglegesítésüket elhalasztották a háború utáni időkre. Az ily módon megcsappant létszámot az ország belső részeiből igyekeztek pótolni.

Az 1941/42-es tanévben a délvidéki területen 335 népiskolában 1444 osztályban folyt tanítás. A 98 197 tanuló közül 41 410 volt magyar (42,2%), 56 787 pedig szerb, horvát, német, szlovák és ruszin nemzetiségű (57,8%). Az elemi iskolákban mindenütt magyar nyelven folyt az oktatás, hivatalosan csak a szülők kérésére, megfelelő létszám esetén nyitottak nemzetiségi tannyelvű osztályokat. Ez – elsősorban a katonai közigazgatás idején – számos visszaélésre adott alkalmat, főként a szerbek és horvátok lakta vidékeken. A Vallás- és Köznevelési Minisztérium utasítása szerint az elemi iskolákban el kellett érni, hogy a végzős tanulók szabatosan fejezzék ki magukat magyarul. Tankönyvek, tanmenetek hiányában, főleg az első időben, szinte kizárólag az ún. nemzeti tárgyakat oktatták, azaz a magyar nyelvet és irodalmat, a történelmet és a földrajzot. Súlyos gondot okozott, hogy a nemzetiségi iskolákba helyezett tanítók nem tudták a gyerekek anyanyelvét.⁸⁸ A Kállay-kormány igyekezett megszüntetni a helyi hatóságok önkényeskedéseit. 1943 februárjában a belügyminiszter erélyes hangú leiratban figyelmeztette a főispánokat, hogy a közigazgatási hatóságok tartózkodjanak a nemzetiségi nyelvű tanítás

kérdéseibe való beavatkozástól, mert ezzel „nemkívánatos zavarokat” idéznek elő, gyakran pedig egyenesen megakadályozzák a felsőbb rendeletek végrehajtását. A VKM egyik 1943/44-es tanévben kiadott utasítása ugyanis már szorgalmazta a nem magyar tanítási nyelvű iskolák működtetését.⁹⁹

A Mura vidékén, Zala és Vas megye horvátok és vendek által lakott területein az 1942/43-as tanévben bevezették az ún. muraközi nyelvű oktatást az elemi iskolákban. Ez a hivatalos horvát körök éles tiltakozását váltotta ki, mert az intézkedésben a horvát nemzetiségűek nyelvi megosztását látták. Hivatalos magyar statisztikák szerint a Délvidéken 18 horvát-magyar, 5 vend-magyar, 7 bunyevác-magyar és 15 sokác-magyar vegyes népiskola működött.¹⁰⁰ A szerb tagozatokról sajnos nincs ilyen összesítő adat. A helyzetre azonban fényt vet, hogy a még jóval toleránsabban kezelt horvát iskolák esetében is sok nehézség adódott. Pataky Tibor, a miniszterelnökség kisebbségi osztályának vezetője 1942 júliusában így fordult Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatási miniszterhez: „Bármennyire örvendetes is a muraközi lakosságnak a magyar nyelvű oktatás mellett való megnyilatkozása, mégis nézetem szerint nemcsak gyakorlati, hanem külpolitikai és nemzetiségpolitikai okokból is kívánatos volna, hogy a muraközi iskolában a lakosság a saját anyanyelvét is megtanulja.” 1942. július 28-án a VKM a muraszombati I. fokú tanügyi kirendeltség számára a következő utasítást küldte: ott, ahol a lakosság nem magyar, a lakosság nyelvén kell tanítani. Vegyes községekben ezt párhuzamos, magyar-horvát osztályok felállításával kell megoldani, biztosítva minden esetben a magyar nyelv tanítását. A tagozatokon magyarul és a nemzetiségek nyelvén folyják az oktatás.¹⁰¹

Az iskolapolitikában megfigyelhető magyarosító tendencia a polgári iskolákban és a gimnáziumokban még ennél is erőteljesebben érvényesült. A 24 délvidéki polgári iskola közül húsz magyar, három német és egy szlovák tannyelvű volt. Az 5 kereskedelmi iskolában, a 3 ipari iskolában, valamint a 4 líceumban és tanítóképzőben kizárólag magyar nyelven folyt a tanítás. Az említett iskolatípusokban szerb tagozat nem volt. A 12 gimnázium közül 9 magyar, 2 német alapítványú volt, egyedül Újvidéken működött egy szerb tanítási nyelvű gimnázium.

zium, összesen 718 tanulóval. Lényeges változásra a Kállay-kormány idejében sem került sor, bár 1943. októberében – hosszas huzavona után – egy-egy szerb tannyelvű leány- és fiúosztály nyílt az újvidéki magyar polgári iskola intézményi keretei között.¹⁰²

A szerb gimnázium igen nehéz körülmények között végezte munkáját. A VKM a tömeges jelentkezés ellenére sem tartotta célszerűnek a tanulói létszám emelését, s hogy elkerüljék a koedukációt, délelőtt és délután folyt a tanítás. Ennek ellenére – mint Várady Kálmán, az iskola igazgatója megfogalmazta – „különösen aggasztó” volt az első osztályok létszáma (1–1 fiú-, illetve leányosztályról van szó), amelyekbe 63, illetve 57 tanuló járt. Szerb nyelvű tankönyvek hiányában, minthogy a régieket bevonták, diktálták az anyagot.¹⁰³ A német gimnáziumokénál nagyobb óraszámban, heti 6 órában tanultak magyarul, szerbet viszont csak heti 5 órában. Ennek ellenére az iskola vezetése szerint a tanulók 1943-ban is csak „gagyogtak” magyarul. A szerb órák számát túl magasnak találva a tantesület javasolta a VKM-nek a csökkentést, és a felszabaduló időben a művészettörténet bevezetését.¹⁰⁴

Az iskola munkáját nem csak ezek a nehézségek akadályozták. Az 1942-es razzia a tanulókat és a többségében magyar pedagógusokból álló tantesületet egyaránt megrázta. Amint az iskola igazgatója egyik VKM-hez küldött jelentésében 1942. februárjában írta, a „statáriumi állapotok és borzalmak, s az ezzel járó ideges hangulat teljesen megzavarta munkánkat. Napokig nem lehetett se utcára, se iskolába menni; s utána nem volt lelkierőnk mindenben százszázalékig teljesíteni az előírásokat”.¹⁰⁵ Nem került el a szerb középiskolásokat a VKF statáriális bírósága sem. Mladen Gložanski óbecsei hatodik gimnazista diákot 1941. novemberében kötél általi halálra ítélték, majd kegyelemből az ítéletet 15 évre változtatták. Emil Gravrić ugyancsak hatodikos diákot golyó általi halálra ítélték és kivégezték. Konstantin Marić és Vidor Serić több évi fegyházát kapott. A vallás- és közoktatási miniszter a három életben maradt diákot az ország összes középiskolájából kicsapta.¹⁰⁶ Az 1942. szeptemberi tanévnyitó értekezleten a szerb gimnázium igazgatója arra figyelmeztette a tanári kart, ne „kommunistázzák le” a diákokat, „nem kell a tanulókat csetni-

keknek titulálni, sem olyan kifejezéseket vagdosni hozzájuk, ami önérzetüket, szülőiket, vagy hozzátartozóikat, pláne fajtestvéreiket sértené. Gondoljunk vissza az elmúlt időkre, milyen bántó volt az, amikor bennünket »jankapusztásoknak« tituláltak. Mi éppen olyan ártatlanok voltunk a királygyilkosságban, mint más egyéb, tőlünk távol eső politikai dologban, s mégis szenvednünk kellett miatta. Ezért kérem a kartársakat, sohasse célozzanak olyan dolgokra, amik esetleg másokat kelemetlenül érintenek.¹⁰⁷

Az iskolapolitika magyarosító törekvései és intézkedései mellett is a tanári kar igyekezett kizárni az iskolák falai közül a diákok nemzetiségi megkülönböztetését, s legalább az ifjú generációt némiképpen megóvni a Délvidéken igen éles nemzetiségi előítéletektől. Balogh Ányos tankerületi főigazgató ezzel kapcsolatban a következő irányelveket küldte meg az iskoláknak: „Tanári munkájukat a legnagyobb szeretet vezérelje és a kisebbségekkel szemben ne érezzék kisebbségi mivoltukat. Hosszabb időnek kell eltelnie, míg a jugoszláv birodalom alkotására irányuló törekvések feledésbe merülnek, a szentistváni állameszmének megfelelően azonban csakis türelemmel kell nevelni az ifjúságot. A közelmúlt évek keserű emlékeit felesleges emlegetni, inkább nemzetünk nagyjainak életével kell igazolni, hogy bár sokan születésüknél fogva nem voltak magyarok, de minden erejükkel a magyar nemzet felvirágoztatásán dolgoztak és a magyar hazáért, ha kellett, életüket is áldozták. Ne erőszakosan magyarosítsunk, hanem szeretessük meg az ifjúsággal a magyarságot és magyarázzuk meg szeretettel, hogy aki a Kárpátok medencéjében centripetálisan gondolkodik, megtalálja békés megélhetését.”¹⁰⁸ Az újvidéki leánygimnázium igazgatója ennek szellemében az 1941. szeptemberi érkezőleten így fogalmazott: „legyenek türelmesek a nem magyar anyanyelvűekkel. Szeretettel foglalkozzanak velük, bírálják őket enyhébben [a magyar nyelv tudásának hiánya miatt – S. E.], adjanak nekik kedvet a tanulásra. Ezzel nem a lelkeket akarjuk megváltoztatni, de akit ide hozott hozzánk a sors, érezze itt jól magát... jóakarattal és egymás megértésével az ellentéteket áthidalhatjuk és hasznos munkát végezhetünk.”¹⁰⁹

A német tannyelvű iskolák, különösen a német alapítványú

újverbászi gimnázium igen széles körű mozgásszabadságot élveztek. Például az ideiglenes tanterveket a Volksbund vezetőivel megbeszélték, s csak utána adták ki. Ennek volt az eredménye, hogy – ellentétben a délszláv iskolákkal – a németet nagyobb óraszámban tanították a magyarnál, s több németországi tankönyv használatát is engedélyezték. Utólag jóváhagyták azt a helyi kezdeményezést is, hogy az apatini magyar polgári iskolában német tagozatot nyitottak. A minisztérium döntésében főként az játszott szerepet, hogy jobb egy állami iskolában német tagozat, semhogy „a német gyerekek valamelyik német alapítványú iskolába menjenek, vagy újabb alapítványt kérjenek”.¹¹⁰

Különösen nagy hullámokat kavart a Bácskában, s általában a magyar politikai életben az Újvidéki Szerb Tanítói Konviktus ügye. Ezt a diákotthont még 1889-ben szerb tanítók alapították a karlócai görögkeleti érsekség területén, ahová saját gyermekeik jártak jórészt ingyen, illetve csekély tandíj fejében. 1941-ben az alapítványnak jelentősebb vagyona is volt, egy 140 fős diákotthon teljes felszereléssel, egy 40 fős nyaraló, két családi ház, 65 kat. hold föld Zombor határában, valamint 50 ezer pengő készpénz. A bevonulás után minden vagyont zár alá helyeztek, hatósági biztost neveztek ki az intézmény élére, s a diákotthon működését betiltották, mivel – olvashatjuk az ezzel kapcsolatos indoklásban – „az egyesület a múltban, de a megszállás alatt is, kizárólag szerb nemzeti célokat szolgált, csakis szerb ifjakat támogatott, és a magyarság érdekeivel ellenkező és ártalmas tevékenységet fejtett ki.”¹¹¹

A konviktus ismételt megnyitását többször is kérelmezték, részint a Matica Srpska volt vezetői, de Popović is, és támogatta az ügyet Bajcsy-Zsilinszky Endre. 1942 szeptemberében azonban a Vallás- és Közoktatási Minisztérium arról értesítette Újvidék polgármesterét, hogy a konviktus önkormányzatának visszaállításához nem járul hozzá, s nem hagyja jóvá az alapszabály módosítását sem.¹¹² Egy ilyen, szerb tanulókat iskoláztató intézmény és alapítvány újraengedélyezése tehát még a Kállay-kormány politikájába sem illett bele.

A délvidéki helyzet rendezésében más – az iskolapolitikán kívül eső – területeken a normalizálást sürgető politikai körök bizonyos eredményeket is elkönnyelhettek. 1942 végén maga

Deák főispán vezetett egy szerb küldöttséget a pénzügyminiszterhez, hogy az italmérési engedélyek bevonása miatt a szerbeket ért sérelmeket orvosolja.¹¹³

A kormány személyi konzekvenciákat is levont, hogy elképzeléseit érvényesíteni tudja. 1943 elején a belügyminiszter leváltotta Fernbach Péter újvidéki főispánt, aki a szerbekkel szemben a „kemény kéz” politikáját alkalmazva szerzett igen csak kétes hírnevet magának, s helyére Deák Leót nevezte ki. Az új főispán beiktatási beszéde jól tükrözte a Kállay-kormány nemzetiségpolitikai törekvéseit. Deák, terveit körvonalazva elmondta: teljesen átérzi a város problémáit, s minden törekvése a nemzetiségi egyenjogúság, egy igazságos nemzetiségpolitika megvalósítására irányul. A németekhez fordulva hangsúlyozta: szeretné hinni, hogy a múltbeli együttműködés még erősebb lesz a jövőben. A szerbekkel „differentiáltan” kíván politizálni, és – mint mondta – elsősorban a „magas kultúrájú” rétegekre kíván támaszkodni. Azért erre a rétegre, mert tőlük reméli, hogy a magyarság és a szerbek évszázados együttélésének tapasztalatait hasznosan fogják kamatoztatni. Ezért a „nagylelkű és megértő” bánásmódot mind a kormány, mind pedig ő – folytatta – csupán egyet kér cserébe: a szerbek lojalitását. Végül felszólította a szerbeket, nyújtsanak egymásnak kezét a közös ellenség, a bolsevizmus ellen.¹¹⁴

Egyre gyakoribbá váltak a magas rangú politikusok délvidéki látogatásai is. Kállay miniszterelnök látogatására a helyi lapok hírverése ellenére sem került ugyan sor. Keresztes-Fischer belügyminiszter azonban 1943. szeptember első napjaiban körutat tett a Bácskában. Zomborban elmondott beszédében bírálta a tisztviselő gárdát, mert sokan közülük „még mindig nem tudják beleélni magukat az itteni légkörbe”, nem találják meg a kontaktust a bácskai társadalommal, s kevés haladás tapasztalható részükről a nemzetiségek nyelvének elsajátításában. Ezen a téren gyors eredményt követelt, mert „elengedhetetlen, hogy nemzetiségi vidéken a tisztviselők elsajátítsák a nemzetiségek nyelvét”. Kitért a tisztviselői apparátusban tapasztalható kishitűségre is. Egyesek ugyanis a háborús erőviszonyok alakulása miatt kételkedni kezdtek, hogy a Délvidék a háború után is Magyarországhoz fog tartozni. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozta: „ez a föld mindig a miénk volt, s

az is fog maradni”.¹¹⁵ Zentán és Óbecsén arra kérte a szerbeket, „hassanak oda, hogy a hazai szerbség vesse ki magából az ide nem való, s a békességet rontó, de a szerbség érdekeinek is ártó elemeket”. Ellentételezésül azt ígérte, hogy azokat a kérdéseket, amelyeket a „legmagasabb államérdekek keretei között” meg lehet valósítani, a kormány teljesíteni fogja. A félreértések elkerülése végett azonban hozzátette: ha a szerbek nem tudják, hogy ezért mivel tartoznak, akkor „minden szentimentalizmus nélkül a legszigorúbban fogunk fellépni mind azokkal szemben, akik nem így fognak cselekedni, akik veszélyeztetik az állam és nemzet érdekeit ...”.¹¹⁶ Ez valóban világos beszéd volt.

Nagy visszhangot és újabb reményeket váltott ki a délvidéki szerbek, elsősorban a polgárság körében Balla Pálnak a *Nova Poštának* adott nyilatkozata. Balla volt egyébként az első magyar közéleti személyiség, aki a nemzetiségi kérdésről nyilatkozatot adott a lapnak.

Előjáróban utalt arra, hogy az első világháború előtt milyen „zavartalan harmóniában” éltek a Délvidéken a magyarok és délszlávok, de ezt a harmóniát megtörte a trianoni békekötés. Politikai hiba lenne azonban – folytatta –, ha nem számolnának azokkal a „mély hatásokkal”, amelyek az első világháborút követő 20 év alatt „természetszerűleg és érthetően mindkét nép lelkében mély nyomokat hagytak”. Ezért most minden eszközzel törekedni kell arra, hogy „az államalkotó magyarság és hazai szerbjeink között ismét helyreállítsuk azt a viszonyt, amely a múltban annyira bevált”. Meggyőződése, tette hozzá, hogy a visszacsátolás óta eltelt idő „zavaró momentumait” kölcsönös akarattal el lehet felejtetni, és ismét meg lehet teremteni a „kölcsönös békét és együttműködést” a magyar állam keretei között.¹¹⁷

Pár nappal később a lap „A közeledés útjai” címmel méltatta Balla szavait, amelyek – mint írta – „gyógyírként” hatottak a szerb népre. Kiemelte, hogy bár voltak történelmi korszakok, amikor a két nép szembekerült egymással, ez „idegen elemek műve volt”. A szerb intelligenciának meg kell tennie mindent – folytatódik a cikk –, hogy „soha ne jussanak kifejezésre azok az elemek, akik a gyűlölet és türelmetlenség apostolai”. Végül a szerbség közeledési hajlandóságára utalva így

zárul a cikk: „aki pálmaággal a kezében jön, mindig számíthat arra, hogy fáradozása és törekvése nem múlik el sikertelenül”.¹¹⁸

Balla nyilatkozatát a bánati *Torontól* c. magyar lap egyenesen „újvidéki kézfogásnak” nevezte, s kiemelte: amely nemzetiség őszintén és hátsó gondolat nélkül kívánja hazáját szolgálni, az mindig számíthat a magyar megértésre és szolgálatával saját népének is többet használ, mint azok, akik idegen utakat kívánnak követni és ezzel saját népüknek ártanak.¹¹⁹

Popović, mint a kormány embere, s egyben a bácskai szerbek első számú képviselőjének kikiáltott politikus, igyekezett felerősíteni a kormánykörökből jövő hangokat. Deák újvidéki beiktatása alkalmával küldöttséget vezetett a főispánhoz és beszédet mondott, amelyet a *Nova Pošta* feltűnő helyen közölt. Popović is reményét fejezte ki, hogy az új főispán – ellentétben más délvidéki politikusokkal – nemcsak keresni fogja, de meg is találja a megegyezés útját a szerbekkel, s így e nép „megsebzett lelke nyugalomra talál”. A szerbek nevében ígéretet tett, hogy a régi sebeket ők sem szakítják fel, de „a megtörtént dolgokból kölcsönösen tanulnunk kell egyet s mást”.¹²⁰ 1944. január elején, a görögkeleti karácsony alkalmával Popović „Hol a mi utunk” címmel írt cikket a szerb nyelvű újságban. Azt fejtegette, melyik oldalon álljon, s merre menjen „e nehéz időkben” a szerbség. Nyugalomra, mindenféle „idegen akciótól” való tartózkodásra szólította fel őket, hiszen „ez felel meg a szerb nép nemzeti tradícióinak”. A szerbek helyzetét jelképesen egy útkereszteződéshez hasonlította, amelyből két út nyílik: az egyik az „új rendhez” vezet, amely védelmezi a szerb népi életet, a másik pedig olyan gazdasági-társadalmi rendhez visz, amely „súlyos veszélyeket hordoz magában” és távol áll a szerb nép hagyományaitól, lelkétől. Az „idegen materialista, szocialista, sőt kommunista” eszmék – folytatta – különösen a szerb fiatalságot és értelmiséget fertőzték meg, akik még most is azon munkálkodnak, hogy ezeket az eszméket a szerb nép lelkébe plántálják. A szerbségnek ezért az „új rend” útján kell elindulnia, mert csak ez hozhat számára megbékélést – vonta le Popović a következtetést.¹²¹

Az említett intézkedések és ígérek kiváltotta hangulatot a közigazgatási hatóságok a helyi lakosság nyilvános hűségnyi-

latkozatainak kicsikarására igyekeztek felhasználni. De Deák főispán – aki újvidéki kinevezése mellett megtartotta Bács-Bodrog vármegyei és Zombor városi főispáni tisztségét is – leintette a türelmetlen tisztviselőket. Mint ezzel kapcsolatos körlevelében írta: ilyen nyilatkozatoknak „saját hatáskörben nincs jelentősége”, s nincs értelme addig, „míg nem önként jönnek és nem terjednek ki a felszabadult terület egész szerb lakosságára.”¹²² Deák lényegesen látványosabb akciót várt, s tegyük hozzá, sugallt Popovićnak és híveinek. Olyan nyilvánosan is megjelenő nyilatkozatot, amelyben egyértelműen elhatárolják magukat a „terrorcselekményektől”, azaz a jugoszláv népek népfelszabadító küzdelmétől, s általában a jugoszláv gondolattól.

1943 őszén – a Draža Mihailović-féle bácskai szervezkedés résztvevői ellen indított hadbírószági tárgyalás napjaiban, amelyre még részletesen kitérünk – Deák elérkezettnek látta az időt az akció megindítására. Magához kérte Popovićot és Bodgan Đunderški országgyűlési képviselőt, s szemükre vetette, hogy a szerb értelmiség – a kormány várákozással ellentétben – nem hat a népre; magatartása passzív. S ha már képtelenek ilyen befolyást gyakorolni – tette hozzá –, legalább nyilvánosan határolják el magukat a partizánoktól, a jugoszláv gondolattól, s így tisztázzák végre politikai álláspontjukat.

A kormánynak, s személy szerint Deáknak azért volt szüksége erre a demonstratív nyilatkozatra, hogy kézzelfogható eredményt mutathasson fel a szerbek megnyerése terén, de nem zárható ki, hogy az akció a külföldnek is szólt. Ebben az időben ugyanis éles támadások érték a kormányt szélsőjobboldali körökből a szerbekkel kapcsolatos magatartása miatt, s Deákot sem kímélték. Azzal vádolták a kormányzatot, hogy túlságosan kesztyűs kézzel bánik a szerbekkel, képtelen rendet teremteni a Délvidéken, s felerősödtek a katonai közigazgatás visszaállítását sürgető hangok is.¹²³

Popović és Đunderški meglehetősen nehéz helyzetbe került. Még a szerb földbirtokosok, gazdag polgárok jobboldali része sem kívánta a nyilvánosság előtt elhatárolni magát a partizánmozgalomtól, s különösen a jugoszláv gondolattól. Többségük abból a megfontolásból indult ki, hogy nem lehet tudni, mi-

lyen irányban dőlnek el a dolgok, mások pedig azért húzódoztak, mert Popović aktivitását látva eleve felülről sugallt akciót sejtettek.¹²⁴

Némi huzavona után azonban sikerült Popovićéknak október 6-án összehívni Újvidéken a bácskai szerb nagy- és középbirtokos réteg, valamint a polgárság és az egyház képviselőit, igaz, kevesebbet, mint amennyire számítottak. Az ülésen harminchárman vettek részt és Popović elnökölt. Indítványozta, hogy mivel az utóbbi két hétben 12 súlyos szabotázs volt, a szerbek mejelent képviselői – természetesen az egész szerb nép nevében – írásban ítélik el ezeket az akciókat. A résztvevők egyetértettek az elhatárolódással, de nem tartották tanácsosnak írásba foglalni és hozzá a nevüket adni, s különösen nem mindezt nyilvánosságra hozni. Hosszas vita után végül úgy döntöttek, hogy egy kisebb létszámú küldöttség Popović-tal és Dunderskivel az élen felkeresni Deák főispánt, s ott szóban közli a következő határozatot: „A bácskai szerbség tisztában van azzal, hogy saját érdekében is cselekszik akkor, amikor a maga részéről is kívánja a hatóságok segítségével biztosítani a békesség fenntartását, a törvényes eljárásokat, a vagyon, a rend és a közbiztonság megvédését minden vonalon és minden körülmények között. Éppen ezért a bácskai szerbség nem azonosítja magát az utóbbi időben elkövetett cselekedetekkel, amelyek a köz- és magánvagyon, valamint a közbiztonsági szervek élete és személye ellen irányultak, sem ezeknek a cselekedeteknek elkövetőivel. Minden erejével arra fog törekedni, hogy az egész szerb közvéleményre oly irányban hasson, hogy a bűnözőket, akik partizán név alatt ismeretese, s a szökésben lévő elemeket senki ne rejtegesse, senki ne támogassa, hanem kötelezőszerűen adja át a hatóságoknak.” Nyilatkozatuk végén kérték a kormányt, hogy „továbbra is tartsa meg ezt a szerbséget a teljes állampolgári egyenjogúság állapotában, hogy fenti állásfoglalása ezáltal is indokoltságát”¹²⁵

Deák főispán valóban ezt a nyilatkozatot várta, de nem elégedett meg azzal, hogy az értekezlet határozatát mintegy négy szemközt „megsúgják” neki – ő nyilvános és egységes elhatárolódást követelt. Erre sor is került, ha két héttel később is – az értekezleten részt vevők egy részének tudta nélkül,

Deák utasítására – az *Újvidéki Reggeli Újság* és a *Nová Pošta* teljes terjedelmében közölte az idézett nyilatkozatot, és a résztvevők teljes névsorát.¹²⁶ Történt ez annak ellenére is, hogy az ülésen kilencen nem fogadták el a határozatot.

A belső használatra szánt, de mégis nyilvánosságra került október 6-i nyilatkozat a déli határokon túl is visszhangra talált.

A Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg vajdasági főhadiszállása 1943. december 12-én kemény hangú nyilatkozatban ítélte el a jobboldali bácskai szerb polgárság lépését. Ebben leszögezték: a bácskai szerbek nevében olyan, a magyar megszállók szolgálatába állt árulók, mint Popović és társai, nem tehetnek nyilatkozatot, ők a bácskai szerbeket nem képviselhetik. „Az a harc, amelyet a szerb nép igaz fiai vívnak a nehéz bácskai viszonyok között – folytatódik a főhadiszállás nyilatkozata – az egyetlen helyes és lehetséges út, s ezt az utat kell választania a Bácska valamennyi népének, mert ez vezet a nemzeti szabadság és nemzeti becsület kivívásához. Az az út, amelyet az árulók választottak, Nedić, Pavelić és Mihailović útja, Jugoszlávia kapitulációjához és megszállásához vezetett.” Felhívtak minden igaz bácskai hazafit – vallási, politikai, nemzeti és osztály-hovatartozástól függetlenül –, hogy tömörüljenek a jugoszláv népfelszabadító hadsereg zászlaja alatt – a megszállók kiűzése és hazai kiszolgálóik megsemmisítése érdekében.¹²⁷

A Popović és Bogdan Dunderski által felsorakoztatott volt jugoszláv politikusok többsége vállalta ugyan a rendszer mellett nyílt kiállást, de igazán nem képviselt valamelyest is hatékony politikai erőt. Különösen akkor nem, amikor már leplezték az éppen csak megkezdett Mihailović-féle szervezkedést. Kállayék tévedtek akkor, amikor feltételezték, hogy ezzel akár a legkisebb mértékben is le tudják választani a délvidéki szerbeket a baloldali ellenállásról.

A kormány részéről kezdeményezett békülékeny politika hátterét jól megvilágítja Balla Pálnak a Magyar Külügyi Társaság Balkán Bizottsága 1943. május 13-i ülésén a magyar-szerb politikai kapcsolatokról elmondott beszéde. Véleménye szerint magyar szempontból a szerb kérdés két, szorosan összefüggő síkon jelentkezik: egyrészt külpolitikai probléma,

másrészt nemzetiségi kérdés. Külpolitikailag a magyar-szerb politikai kapcsolatok alakulása nem csak „a közvetlenül érdekelt két nép jól felfogott érdekei szempontjából bír fontossággal, de közvetve kihat a Duna mellett élő népek politikai és hatalmi egyensúlyára és így végső eredményében ez a kérdés – túlzás nélkül – általános európai érdekűnek is beállítható”. Kitért arra is, hogyan kell értelmezni e „jól felfogott” érdekeket: „Mi az őszinte összefogás felújítására bármikor készek vagyunk, de – s ezt *határainkon kívül és belül* mindenkinek meg kell értenie – nem azon az áron, hogy ismét vitássá engedjük tenni jogainkat arra a területre, amely ezer éven át a miénk volt, s amelynek hovatartozását semmiféle szempont, sem történelmi, sem földrajzi, sem gazdasági, de még néprajzi szempont sem teheti kétségesé.” Ehhez hozzátette még, hogy a Délvidék Magyarországhoz tartozásának feltétel nélküli elismerése mellett a hazai szerbségtől az adott társadalmi berendezkedés elismerését is elvárják.¹²⁸

A Kállay-kormány számára elsősorban a JKP vezette ellenállási mozgalom tartós visszاسzorítása miatt volt sürgős, hogy a rendszer zökkenőmentesen működjék a Délvidéken. Volt azonban egy másik, jelentőségében mindinkább növekvő tényező is. Fokozódó aggodalommal figyelték a szélsőjobboldali pártok – elsősorban a Nyilaskeresztes Párt és a Magyar Megújulás Pártja – előretörését.

A nyilasok közvetlenül a polgári közigazgatás bevezetése után megkezdték a párt szervezését a Délvidéken. Szálasi 1942 szeptemberében toborzó körúton volt a Bácskában és a Muravidéken, s 1943 elején Szabadkán és környékén már 1160 tagja volt a Nyilaskeresztes Pártnak. Ugyancsak szervezkedett a „plutokrata zsidó veszély és bolsevizmus ellen” a Pálffy Fidél-féle Magyar Nemzeti Szocialista Párt, és több százra rúgott a Magyar Megújulás Pártjának taglétszáma is.¹²⁹ A szélsőjobboldal igyekezett behatolni a hagyományosan kormányterrénumként számon tartott levante korú ifjúság sorai-
ba. A megoldatlan agrárkérdés miatt a nyilasok viszonylag erős befolyásra tettek szert a szegényparasztnak, különösen a nincstelen magyar agrárproletárok körében, s több parasztfőiskolát is felállítottak. Fokozta a kormány aggodalmát az is, hogy a szabadkai nyilasok együttműködést ajánlottak a Kul-

turbundnak, s ézt a szándékot a Kulturbund helyi vezetői „a közös cél érdekében szívélyesen fogadták”.¹³⁰

A kormány természetesen gondosan ügyelt arra, hogy tudatosítsa a délszlávok körében: a gesztusok politikáját ne tekintsék a gyengeség jelének. Ennek leghatásosabb bizonyítéka az egységes vezetés felállítása volt, amely, mint láttuk, kemény kézzel sújtott le az „idegen utakon járókra”, azaz az ellenállás résztvevőire. A nagyobb hatás kedvéért egyre gyakrabban jelentek meg a *Nova Poštában* és más délvidéki lapokban felelős politikusok nyilatkozatai, amelyek a délvidéki szerbek helyzetét „valóságos oázisnak” tüntették fel, szembeállítva ezt a többi jugoszláv területen uralkodó állapotokkal. Az ilyesfajta propaganda már csak azért sem lehetett hatástalan, mert 1941 óta a többi jugoszláv területen – különösen az usztasa Horvátországban – állandóan napirenden voltak a szerbek elleni kegyetlen megtorlások. A sajtóban kellő hangsúlyt kapott persze, hogy ezért az „oázisért” csupán az államhoz való hűséggel kell fizetni, ami egyet jelentett azzal, hogy a lakosságnak szembe kell fordulnia az ellenállással.¹³¹

A kormány igyekezett a szerbek irányába tett lépéseit a nyugati kapcsolatteremtési kísérletekben is kihasználni: Szegedy-Maszák Aladár feltételezhetően 1943 június-júliusában keletkezett, a Foreign Office-hoz eljuttatott emlékiratában ezzel kapcsolatban a következőket olvashatjuk: „A Magyarországhoz került területek szerbjei, az újvidéki véres és eléggé el nem ítélt események ellenére is – amelyeket Kállay miniszterelnök a parlament nyílt ülésén egy szerb képviselő felszólalására válaszolva részletesen ismertetett – az összes szerbek közül a legjobban megőrizhették nemzeti létüket. Az újvidéki események egyébként is következményei voltak a szabályai betörésnek, anélkül sohasem került volna rájuk sor. Igen sok szerb értelmiségi személynek nyújtott Magyarország menedékjogot; igyekezett hazahozni a magyarországi szerbeket a német fogolytáborokból¹³², és példás türelemmel kezelte a szerb egyházat, amely tudvalevőleg nemzeti intézmény is. A szerb kulturális életet a »Matica« közművelődési egyesület működésének újbóli engedélyezése lehetővé tette. A történelmi Szerbiában, a Bánátban és Horvátországban egész más sors sújtotta a szerb nemzetet.”¹³³ E gesztusok felsorolásának

az volt a célja, hogy a Délvidék legalább a békekötésig megmaradjon magyar ellenőrzés alatt, ami aztán befolyásolhatta volna a végleges határok kijelölését. Újszászyn keresztül 1943. május 26-án a következő üzenetet juttatták el Isztambulba: „Ha, sor kerül a szövetségesek balkáni inváziójára, Mihailović és csapatai ne lépják át az új magyar határt, mert azzal céltalannul ontának szerbek és magyarok vérért. A határt nem a szerbek és nem a magyarok fogják kijelölni.”¹³⁴

A megszállókkal együttműködő szerbiai és horvátországi politikai körök a „lehető legnagyobb megértéssel” fogadták a magyar kormány törekvéseit¹³⁵, azok viszont, akiknek valójában szólt, az angol és amerikai kormánykörök, valamint a jugoszláv emigránskormány megkésett kísérletnek ítélték a körülmények kényszere miatt a szerbeknek nyújtott békejobbot, leginkább azonban kevésnek találták az ilyen törekvéseket. Magyarországtól a nyílt szakítást várták el Németországgal, amelyet azonban a Kállay-kormány nem mert, de nem is akart vállalni.¹³⁶

A lisszaboni jugoszláv követség 5. sz. könyvmatosában egyenesen arról írt, hogy a magyar kormány „a megfizetett szerbeket keresztül . . . a testvéri együttműködést csillogtatja a szerbek szeméi előtt és a kisebbségi jogegyenlőségről beszél . . .”, de mit várhatnak a kormánytól akkor, amikor éppen Féja Géza könyve szerint a magyarok is rabszolgák saját házájukban.¹³⁷

Kállay – mint láttuk – mélypontról indulva igyekezett fel erősíteni a kormány délszláv politikájának toleránsabb vonásait, elsősorban a szerbek vonatkozásában. Ehhez a döntő lökést a háború menetében bekövetkezett fordulat és a nyugati szövetséges hatalmakkal megkísérelt tárgyalások adták meg. Emellett azonban nem lebecsülhető mértékben befolyásolta a kormány magatartását az a felismerés is, hogy a „kemény kéz” politikája nemhogy elősegítette volna, hanem egyre komolyabban veszélyeztette a Délvidék beillesztését az ellenforradalmi rendszerbe. Az angol orientációs csoportok politikai befolyásának növekedése következtében az adott kül- és belpolitikai törekvésekhez jobban illeszkedő, e törekvéseket hatékonyabban szolgáló nemzetiségpolitika kerekedett felül. Ez a délszlávok esetében is toleránsabb politikához vezetett, amely-

lyel legalább a szerbeknek a konzervatív, jobboldali, a revíziót elfogadó, vagy legalább tudomásul vevő rétegét megnyerheték volna. A toleránsabb, bár a törvényes lehetőségeket meglehetősen szűkre szabó nemzetiségpolitika először kellett olyan reményeket a szerbek körében, hogy élhetnek a rendszer kínálta jogokkal. Kállaynak ezek a törekvései azonban sem a szövetséges hatalmak, sem a jugoszláv emigránskormány köreiben nem keltettek komolyabb visszhangot, s a Délvidéken sem érték el a kívánt hatást.

Az ellenállással kapcsolatban Kállay nézetei semmiben sem különböztek elődje álláspontjától – változatlanul a mozgalom felszámolására törekedett. A hogyanra illetően azonban jelentős volt a különbség. Az ellenállási mozgalom felszámolását Kállay úgy próbálta elérni, hogy ezzel ne veszélyeztesse, hanem éppen ellenkezőleg, erősítse a délvidéki helyzet konszolidációját, s így a délszlávok minél szélesebb rétegeit semlegesítse, illetve megnyerje politikája számára. Azok a délszláv körök azonban, amelyekben a miniszterelnök úgyszólván törvényszerűen találta meg délvidéki politikájának támaszát, valójában nem képviseltek számottevő politikai erőt. 1944 elején a kormány különös helyzetbe került. Miközben a Délvidéken az egységes vezetés segítségével továbbra is keményen lesújtott a JKP vezette ellenállási mozgalomra, Kállay új külpolitikai koncepciójának¹³⁸ megvalósítása érdekében 1944 februárjában – a Szovjetunióval való kapcsolatfelvételen és a keleti fronton tartózkodó magyar alakulatok kapitulációján kívül – kénytelen volt felajánlani a szövetségeseknek Tito marsall partizánjainak támogatását élelemmel és egyéb szükséges anyagokkal.¹³⁹

Magyarország hamarosan bekövetkező német megszállása nemcsak Kállay külpolitikai törekvéseinek összeomlását, hanem egyúttal a délszlávokkal folytatott toleránsabb politika végét is jelentette.

A délszlávok helyzete Magyarország német megszállása után

A „kemény kéz” politikájának felújítása

1944. március 19-én hajnalban – Magyarország esetleges kiugrását megakadályozandó – a német csapatok megkezdték az ország megszállását.¹

A Délvidéken állomásozó magyar katonai alakulatok is azt az utasítást kapták, hogy a németekkel szemben semmiféle ellenállást ne fejtsenek ki, hanem az „eddig hagyományos barátság” szerint viselkedjenek. A vezérkar főnöke egyúttal nyomatékosan felhívta a katonai parancsnokok figyelmét, hogy „minden körülmények között” tartsák fenn a rendet, és verjék vissza az esetleges usztasa- vagy partizánbetöréseket. A csendőrsőkre pedig az a parancs érkezett, hogy figyeljék a „nemzetiellen elemek” mozgását, akadályozzák meg a zsidók menekülését, azokat pedig, akik menekülni próbálnak, adják át a németeknek.²

A német megszállás első napjaiban, elsősorban a Bácskában, a német nemzetiségű fegyveres osztagait (Deutsche Mannschaft) olyan utasítással látták el, hogy a német csapatok egységeivel együttműködve fegyverezzék le a csendőrséget. Újvidéken például a Deutsche Mannschaft egységeit német katonai parancsnokság alá helyezték, így vettek részt a középületek megszállásában, a zsidó túsók összeszedésében, és járőrszolgálatot is teljesítettek.³

Március 21-én Sepp Spreizer, a bácskai német népcsoport vezetője azt az utasítást kapta a német megszálló csapatok parancsnokságától, hogy mivel helyreállt a „rend”, adják vissza a csendőrség fegyvereit. A délvidéki csendőrsők ezzel egy időben olyan tartalmú körtáviratot kaptak, hogy „tapintatos emberi módon” értessek meg a népi németekkel: a közbizton-

sági feladatokat – a megszálló csapatokkal együtt – továbbra is a magyar szervek látják el.⁴ A német és magyar kormány között 1944. április 16-án megkötött egyezmény alapján a Bácskában is megkezdődött a német népcsoportokhoz tartozók toborzása az SS-be, ez már azonban a kötelező bevonulást jelentette. A korábban önkéntesként bevonult 20 ezer bácskai német mellett ekkor újabb 17 ezer fő sorozására került sor.⁵

A szegedi V. csendőrkerület parancsnoksága néhány héttel később, a gyakori súrlódások miatt, kénytelen volt részletesebben is megmagyarázni az együttműködés szükségességét: „Az orosz bolsevista hadsereg előretörése folytán nagymértékben megnövekedett kommunista veszedelem leküzdése és a Magyarországot elsősorban fenyegető bolsevista előzőnlés elhárítása csak a német szövetséges csapatokkal együtt folytatott sikeres harc árán remélhető. De együttes küzdelem szükséges a bolsevistákat támogató és a kommunista világhatalmat előkészítő nemzetközi zsidóság ellen is, mert annak hatalmát megtörni, gazdasági és politikai befolyását felszámolni csak a bolsevistaellenes erők összefogása és együttes erő kifejítése révén lehetséges.”⁶ Hasonló okokra hivatkozva a csendőrnyszervező alosztályok is parancsot kaptak, hogy szorosan működjenek együtt a német biztonsági szervekkel.

Edmund Veessenmayer, Németország teljhatalmú megbízottja már március végén követelte az új miniszterelnöktől, Sztójaytól a közigazgatás megtisztítását, a Kállay-kormány által kinevezett főispánok leváltását. Ezzel kapcsolatban Ribbentrop külügyminiszterhez április 28-án küldött táviratában a következőket írta: „A főispánok leváltásáért folyó harc eredményeként most 19 főispánt mentettek fel. Megtörtént már a lényegesen jobb garnitúrát képező megfelelő utódok kinevezése. Néhány napon belül további főispánok-leváltását fogom követelni. Ebben is számítanom kell a kormányzó határozott ellenállására.”⁷ Horthy ellenállása azonban ebben a helyzetben nem lehetett eredményes. Feine budapesti német ügyvivő május 10-én azt jelenthette a német külügyminisztériumnak, hogy a magyar vidéki közigazgatás tisztogatása „kielégítően halad”, s eddig 41 főispánt mentettek fel, a főispánok mintegy kétharmadát.⁸ Az új főispánok ekkor már nem a kormánypárt, a MÉP tagjaiból, hanem az Imrédy-féle Magyar

Megújulás Pártjából kerültek ki. Így történt ez a Délvidéken is.

Deákot túlságosan liberálisnak, s a királyi Jugoszláviában tanúsított magatartása és Keresztes-Fischerhez fűződő barátsága miatt angolbarátnak minősítették. Amint az állambiztonsági rendszet egyik, 1944. májusi jelentésében olvashatjuk, különösen súlyosan esett a latba, hogy a magyar-szerb megbékélést elősegítendő „gyakorta” közbenjárt kommunisták érdekében.⁹ Mint láttuk, Deák valójában csak egyetlen esetben tett ilyen lépést, mikor Svetozar Marković halálbüntetésének enyhítését kérte. Franz Hamn, a német népcsoport parlamenti képviselőinek vezetője 1944. április 4-én feljegyzést készített a német külügyminisztériumnak, amelyben a bácskai magyarok és németek jobb együttműködését szorgalmazva Deák leváltását indítványozta, s helyére a szélsőjobboldali nézeteiről ismert Nagy Iván, vagy a Kállay-kormány idején leváltott Fernbach Péter kinevezését javasolta.¹⁰ Deák leváltása hamarosan meg is történt, s Bács-Bodrog vármegye és Zombor város főispánjává a „jobboldali gondolat kipróbált harcosát”, Piukovich Józsefet, a Magyar Megújulás Pártja bácskai vezetőjét nevezték ki. Fernbach visszatért Újvidék főispáni székébe, Szabadka főispánja pedig Reök Andor helyett az ugyancsak az MMP-hez tartozó Vojnich Gyula lett.

Piukovich a beiktatása alkalmával Zomborban elmondott beszédében hitet tett a nemzetiszocializmus mellett. Mint mondta: „ennek az új korszaknak fanatikusa vagyok”. A nemzetiségekkel kapcsolatban folytatandó politikáját körvonalazva pedig megrótt a németiséget, amiért volt idő, hogy „nemcsak fogékonyságot mutatott a liberalizmus iránt, hanem azt az egyéni önzés, vagyonszerzés és sokszor a kapzsiság terén is igen magas szintre emelte”. De amikor Hitler hatalomra került – folytatta –, a bácskai németiség képessége „csodálatos változáson” ment keresztül, s a „nemzetiszocializmus becsületes útjára lépett”, ezért bennük „értékes munkatársait” tiszteli. Ezzel szemben – mondta – a szerbek nem értették meg az új eszméáramlat lényegét, „még mindig a liberális, judeoplutokratára rendszer hatása alatt állnak”. Szemükre vetette, hogy túl sokat beszéltek jogaikról. Itt az ideje, hogy „ezeket a lojalitásba öltöztetett dolgokat hagyják el, s egyszer már induljanak el a kötelességteljesítés nehéz és áldozatos útján”. Világosan ér-

tésére adta a szerbeknek: „a jogok hangoztatását és a különböző sérelmek felsorolását más időkre kell hagyniok”. Beszédét a délszlávok számára korántsem biztató szavakkal zárta: „vitéz Imrédy Béla álláspontját vallom maradéktalanul: a nemzetiségpolitika mindig az erőviszonyok adottságainak hútkre. Ha az államalkotó erő lendületes, tele erővel, akkor a nemzetiségi kérdés nem kerülhet sohasem az érdeklődés középpontjába... Bácska nemzetiségpolitikája tehát tulajdonképpen nem egyéb, mint az itteni magyarság erőinek összpontosítása, s a népi erők felemelését jelentő becsületes és őszinte törekvés.”¹¹

A Piukovich beiktatásán jelen lévő Rátz Jenő miniszterelnök-helyettes és Jaross belügyminiszter a kormány nevében támogatásáról biztosította a főispán által megfogalmazott programot. Rátz külön is hangsúlyozta: a kormány „mindenki felé simogató és felemelő kézzel fog nyúlni, ha azonban kifelé húzást és kifelé való törekvést lát, ezeket a törekvéseket kemény kézzel, kérlelhetetlenül meg fogja torolni”. Jaross – miközben ecsetelte, hogy a fronthelyzet miatt a déli végek mennyire fontosak – kijelentette: „Ha akadnak olyan földalatti politikai törekvések, amelyek azt hiszik, hogy a lángoló vidékek üszkeit át lehet dobni a Dunán és Bács-Bodrog vármegye köznyugalmát fel lehet bolygatni, azok súlyosan csalódnak. Kemény kézzel fogunk odaütni és ebben a vonatkozásban senki se számítsen irgalomra.”¹²

A Sztójay-kormány helyi exponense, Piukovich tehát nyíltan szakított elődje nemzetiségpolitikájával, elsősorban a szerbek vonatkozásában. Értésükre adta, hogy a sérelmek orvoslásának lejárt az ideje, s még a korábbinál is keményebben fognak lesújtani a „kifelé húzókra”, a „földalatti politikai törekvésekre”.

A beiktatását követő napon, május 25-én Piukovich Budapestre utazott, ahol fogadta őt Sztójay, Jaross és Horthy. Lényegében szabad kezet kapott elképzeléseinek megvalósításához, s ahhoz, hogy radikális változtatásokat hajtson végre a közigazgatásban a német népcsoport javára. A német többségű községekbe a Spreizer által javasolt jegyzőket helyezték, akik kizárólag a Volksbund tagjaiból kerültek ki. A szerb községekben leváltották valamennyi „magyarón”, azaz magyar

érzelmű szerbet, s helyüket német, illetve magyar tisztviselők foglalták el. Június 6-án, a bácskai községi előljárók értekezletén Piukovich elrendelte, hogy a Volksbund valamennyi kívánságát teljesíteni kell.¹³

Piukovich és Spreizer szorosán együttműködtek a „bunye-vácokkal”, azaz a horvátokkal kapcsolatban követendő politika kialakításában is. Úgy vélték, a horvátok megnyerhetők a nemzetiszocializmusnak, s arra törekedtek, hogy egy német mintájú „bunyevac nemzetszervezetet” hozzanak létre. Ebből a célból július 5-én egy 11 tagú horvát küldöttség kereste fel a főispánt, Mironiczky Iván ügyvéd vezetésével. Mironiczky állást foglalt a nemzetiszocializmus mellett, megígérte, hogy a horvátok teljesíteni fogják mindazon kötelezettségüket, amelyek „az élet- és sorsközösségből fakadnak”, s átadta Piukovichnak a nemzetszervezet tervezetét és programját. Mivel a horvátok soha nem voltak „partizánok és hazaárulók” – hangsúlyozta Mironiczky –, kérte a „bukott rendszer”, azaz a Kállay-kormány néhány intézkedésének felülvizsgálatát, elsősorban három vonatkozásban: 1. adjanak szabad teret népi, vallási, kulturális és gazdasági törekvéseiknek, természetesen a nemzetszervezet keretein belül; 2. szereljék le a horvátokat a munkaszázadokból, és tegyék lehetővé, hogy rendes katonai szolgálatot teljesíthessenek; 3. s végül számarányuknak megfelelően képviseltethessék magukat az állami és önkormányzati szervekben.

Piukovich válaszában örömeinek adott kifejezést, hogy a bunyevacokat „soha nem lehetett eladni”, megértették a „kor szavát”, s azt akarják, hogy munkaszolgálat helyett katonai szolgálatot teljesítsenek. Tévedésnek minősítette a horvátok munkaszolgálatra történő behívását, bár hozzátette, hogy a felmentést „nem lehet olyan gyorsan elintézni”. Meglehetősen homályos formában azt ígérte a küldöttségnek, hogy a „nemzetiszocialista és vallásos bunyevacok a jövőben elfoglalhatják méltó helyüket” a magyar közéletben.¹⁴

Források hiányában az ún. bunyevac nemzetszervezet további sorsát nem tudjuk nyomon követni, de valószínű, hogy Piukovich és Spreizer helyi kezdeményezését a kormány leintette.

Egészen más elbírálás alá estek az „anglofil és defetista”

szerbek 1944 májusában a szegedi V. hadtestparancsnokság rendelete alapján megkezdődött a 46–62 éves, júniusban pedig a 17–20 éves szerbek behívása munkaszolgálatra. Augusztusig mintegy 8–9 ezer szerbet hívtak be, elsősorban fiatalokat, s közülük körülbelül 3500 főt Németországba vittek.¹⁵

A Sztójay-kormány felülbíráltja az előző kormány szerbeknek tett számos engedményét is. Például április 26-án a belügyminiszter elrendelte az internáló táborokból munkára kiengedett dobrovoljacok visszaszállítását Sárvára, s a délvidéki családokhoz nevelésre kiadott gyermekekkel szemben a „szükségesnek mutatkozó kényszer intézkedések” megtételét. Ez utóbbi főként azt jelentette, hogy a dobrovoljac családok gyermekeit a Délvidékről az ország magyarlakta területeire szállították. A háborús veszélyre hivatkozva a főszolgabírók utasítást kaptak, hogy fokozottan figyeljék a volt jugoszláv hadifoglyokat, és szükség esetén internálják őket.¹⁶

Az ország német megszállása azonban a délvidéki zsidók számára jelentette a legsúlyosabb csapást. Áprilisban itt is megkezdődött a zsidók gettóba hurcolása, majd Németországba szállítása. Újvidéken április 26-án Nagy Miklós polgármester és Zombory Gyula rendőr főtanácsos aláírásával hirdetmény jelent meg, amely megtiltotta, hogy reggel 5 órától a zsidók elhagyják lakásukat, s a következő intézkedéseket tartalmazta: a házak bérlői e naptól nem a tulajdonosnak, hanem a városi adóhivatalnak kötelesek a lakbért fizetni; zsidóktól pénzt, értéktárgyat senki nem fogadhat el megőrzésre, s aki azt már megtette, 48 órán belül köteles bejelenteni a polgármesteri hivatalban; s aki e rendeletek ellen vét, a legszigorúbb büntetés alá esik.¹⁷

Az újvidéki zsidók deportálásának híre azonban a szigorú intézkedések ellenére is két nappal korábban kiszivárgott. Losonczy Endre újvidéki tanácsnok, aki korábban Hódmezővásárhelyen teljesített szolgálatot, április 24-én értesítette a tervről a város zsidó lakosságát. Az ügy kitudódott, Losonczyt azonnal felfüggesztették állásából, s a „legszigorúbb eljárást” indították ellene. A Muraközben a partizánok mentettek át zsidókat a deportálás elől a felszabadított területekre.¹⁸

Április 30-án Topolyáról (Bačka Topola) elindult az első, 2

ezer délvidéki zsidót szállító szerelvény Németország felé. Április és augusztus között csak a Bácskából 16 034 zsidót deportáltak a németországi haláltáborokba.¹⁹

Utolsó erőfeszítések az ellenállási mozgalom felszámolására

Magyarország német megszállása után a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg vajdasági főparancsnoksága újjászervezte a bácska-baranyai partizánosztágot. Svetislav Velicković azt a feladatot kapta, hogy csoportjával a Sajkás-vidéken hajtson végre akciókat, a Bogdan Stojaković vezette csoport az északi területekre vonult, Dušan Alimpić (akit ekkor neveztek ki az osztág parancsnokának) és társai a Bácska nyugati területein fejtették ki tevékenységüket. Az osztág nagyobbik része 1944 tavaszán jött át a Szerémségből, s március végétől egyre több sikeres akció utalt jelenlétükre. Például március 30-án felrobbantottak egy tehervonatot Palánka és Boróc (Obrovac) között, május elején Bácsföldváron (Bačko Gradište) és Csurogon tűzharcban lelőttek egy-egy magyar katonát, Palánkán felgyújtottak 50 vagon kéndert. Június végén a partizánok rajtaütöttek a dunagálosi (Glozan) német fegyverraktáron, a fegyvereket elvitték, a raktárt felrobbantották. Ugyancsak partizánok törtek be ekkor Nádálja (Nadalj) községbe, július 29-én pedig Csurog határában gabonaőröket támadtak meg. Az akciók nyomán az egész Délvidéken megkezdődött a partizánmozgalom tagjai, támogatói utáni nyílt nyomozás. Veessenmayer utasítása szerint a délvidéki „bandák” felszámolásában a magyar katonaság, csendőrség és rendőrség mellett a német katonai és rendőri erők is részt vettek, a két rendőrség közötti együttműködést pedig a német biztonsági rendőrség biztosította.²⁰

Április 21-én a nyomozók felfedték a kiszácsi (Kisač) Albert János lakásán lévő partizánzállást, ahonnan a partizánok a Szerémségbe akartak átjutni. A nyomozás során letartóztatták Emil Zamurovićot, Kulich Lajost, Kocka Jánost, Éliás Pálnét, Albert Jánost és Máriát, valamint Mindjárt Mihályt. Iso Stojkov tűzharcban esett el. Május 5-re virradóan az újvidéki

német katonai parancsnokság és rendőrség – a magyar csendőri és rendőri szervekkel közösen – razziát tartott a városban, s 58 személyt letartóztattak.²¹ Júliusra az újvidéki nyomozó csoport és a német rendőrség által letartóztatottak száma több százra emelkedett. Többek között kommunista tevékenység gyanújával letartóztatták az újvidéki szerb leánygimnázium egész hetedik osztályát.

A nyomozásba időközben bekapcsolódott a csillaghegyi nyomozó csoport is, mivel a lefogottakból kicsikart vallomások arra engedtek következtetni, hogy nemcsak a horvátországi partizánokkal, de budapesti kommunistákkal is kapcsolatot tartottak fenn. Az ügy kapcsán elsősorban Kispesten és Pest-szentlőrincen voltak nagy letartóztatások, 71 személyt vettek őrizetbe. Az erről szóló nyomozati jelentés megállapította: „a Békepárttól független budapesti kommunisták [feltételezhetően a Demény-féle frakció tagjairól van szó. – S. E.] és a bácskai kommunisták között kapcsolat létesült. Budapesten megalakult egy háromtagú Jugoszláv Kommunista Bizottság... Újabban pedig bizonyítékok vannak arra is, hogy a budapesti kommunisták Tito partizánjaihoz embereket, gyógy- és kötszereket juttattak el.”²² Nemsokára őrizetbe vették Csizmár Vilmos Györgyöt, a Világosság Nyomda betűszedőjét, aki tagja volt ennek a bizottságnak. A nyomozati jelentés szerint Csizmár egy Vértess Árpád nevű újvidéki kommunistával állt kapcsolatban. A másik bizottsági tag a horvátországi származású Milan Wellner volt.²³

A szóban forgó bizottság munkájában részt vett Jáhn Ferenc, dr. Debrőczy Tibor, Seres Géza és felesége, akik elsősorban gyógyszert, kötszert és ruhát küldtek a jugoszláv partizánokhoz. 1944. január végén-február elején, a bácskai ellenállási mozgalomban részt vevő Hengl Lajos vezetésével tíz budapesti fiatal, a szabószakszervezet ifjúsági csoportjának tagjai – Vas Jolán, Fehér Sándor, Berán Iván, Vári József, Pál Klára, Hegedűs Pál, Czigler Klára, Tipold Katalin, Klein Ilona és Vas Gitta – átszöktek a szerémségi partizánokhoz.²⁴

A Békepárt Központi Bizottsága az ország megszállása után kiadta a fegyveres felkelés jelszavát. Terveik között szerepelt, hogy felvegyék a kapcsolatot a szomszédos országok, köztük a jugoszláv kommunisták ellenállási mozgalmával is. E kapcsó-

latok révén közvetlenül összeköttetést kívántak teremteni a Szovjetunióban dolgozó magyar kommunistákkal, és segítséget vártak a jugoszláv partizánoktól a magyar partizánmozgalom megindításához. Ezzel a megbízatással indult útnak Kádár János 1944. április közepén jugoszláv összekötőjével, de a Drávánál mindkettőjüket mint katonaszökevényt letartóztatták.²⁵

Az újvidéki nyomozócsoporthoz akcióiban letartóztatott 289 kommunistát és ellenállást támogató személyt a németek által őrzött topolyai internáló táborba szállították, közülük 202 főt átadtak a VKF bíróságának. Az 1944. július 17. és 21. között megtartott tárgyaláson 187 főt összesen 997 évi fegyházra ítélték, három vádlott ügyét rendes bíróság elé utalták, 11-et pedig felmentettek. A pécsi nyomozó alosztály a baranyai háromszögben augusztus 5-re fejezte be a partizánmozgalom elleni nyílt nyomozást. A lefogott 117 személy közül 81 felett a vezérkar főnökének bírósága ítélezett, közöttük két francia hadifogoly is volt. Augusztus 30-án hirdetett ítéletet a VKF-bíróság 94 muraközi kommunista ügyében. Ötöt kötélt általi halálra ítélték és kivégeztek, heten életfogytiglani, a többiek hosszabb-rövidebb ideig terjedő fegyházbüntetést kaptak.²⁶

Augusztus 15-én elfogták Joó Lajost (Lazo), a Vajdasági Tartományi Bizottságnak és a JKP Bácskai és Baranyai Területi Bizottságának tagját, aki márciusban azzal a feladattal érkezett a Szerémségből Szabadkára, hogy újjászervezze a párt szervezeteit.²⁷ Felderítették Joó kapcsolatait a baranyai háromszög kommunistáival, s a horvátországi összekötő vonalat is.

A délvidéki kommunisták elleni utolsó katonai bírósági eljárásra tudomásunk szerint 1945. január 31-én került sor. Hat kiszácsi kommunista állt, valóban csak jelképesen, a honvéd főparancsnokság II. számú bírósága előtt. Mivel a vádlottak „ellenséges hadműveleti behatás folytán ismeretlen helyen tartózkodtak”, a tárgyalás csupán Živan Bogić, Ferko Mihály és társai „bűnösségének” megállapítására szorítkozott.²⁸

A délvidéki ellenállási mozgalmat tehát 1944 tavaszán-nyarán újabb súlyos csapás érte. A Tartományi Bizottság 1944. augusztus 24-én a JKP KB-hoz küldött jelentésében megállapította, hogy a Bácskában megsemmisítették a területi bizottságokat, ezért a Tartományi Bizottság a Szerémségből átvo-

nult partizánosztagoknak nem tudott elegendő támogatást nyújtani, így azok lényegében elszigetelten harcoltak a partizántevékenység számára egyébként is komoly gondot okozó sík vidéken. Ugyanakkor – folytatódik a jelentés – a nagy lebukások dacára a párt 83 tagja elkerülte a letartóztatást, és sikerült újjászervezni néhány pártszervezetet és helyi bizottságot.²⁹

A *Slobodna Vojvodina*, a Vajdasági Népfelszabadító Egyesítség lapja a nagy veszteségek ellenére változatlanul úgy foglalt állást, hogy „a Bácska és Baranya útja csak ugyanaz lehet, mint Jugoszlávia többi népé. Ez az út a fegyveres harc, a partizánegységek erősítésének és a fasiszta hadseregből, valamint a kényszermunkából való megszökéseknek útja, az engesztelhetetlen harc minden eszközzel és minden helyen a magyar megszállók és sváb uraik ellen”.³⁰

A veszteségekből ugyanakkor bizonyos konzekvenciákat mégis levontak. Ez elsősorban a Szerémséggel és a Bánáttal megszakadt kapcsolatok újjáépítését és a bácska-baranyai partizánosztag átszervezését jelentette a bácskai ellenállási harc megerősítése érdekében. A Vajdasági Népfelszabadító Hadsereg és Partizánosztagok Főparancsnoksága 1944. július 22-én létrehozta a bácska-baranyai operatív zónát, amelynek parancsnoka a partizánosztag korábbi parancsnoka, Svetislav Veličković, politikai biztosa pedig Dorđe Vasić lett. Augusztus végéig az új parancsnokság 5 új partizánegységet alakított.³¹

Az új osztagok színre lépését mind a Bácskában, mind pedig a baranyai háromszögben megélnéknél akciók jelezték. Augusztus 31-én a kulai légvédelmi figyelő őrsöt támadták meg, s szeptember 12-én már Szabadka határában észleltek partizántevékenységet. Október 7-én Liliomoson felgyújtották a községházát. A nagy letartóztatások a Muraközben sem hozták meg a várt eredményt, a partizánmozgalom felszámolását. Október 16-án már Légrádot (Legrad) támadták a partizánok. Az osztagok tehát egyre inkább a városok és falvak belső területein tevékenykedtek. A csendőrség központi nyomozó parancsnoksága kénytelen volt elismerni, hogy augusztus-szeptemberben már „nem néhány partizánról van szó, hanem gyakran több tíz fős osztagokról”.³²

1944. szeptember 6-án a Vörös Hadsereg Kladovónál átlépte

a román–szerb határt, s a partizánegységekkel karöltve megkezdődött a Bánát felszabadítása. Két nappal később a Tartományi Bizottság levelet intézett valamennyi vajdasági kerületi bizottsághoz, amelyben a következő feladatokra hívta fel a pártszervezeteket: 1. mozgósítsák a 18 és 40 év közötti férfiakat a Jugoszláv Népfelszabadító Hadseregbe; 2. a népi egység megteremtése érdekében politikai munkájuk során külön gondot fordítsanak azokra is, akik eddig nem támogatták a népfelszabadító mozgalmat, mert a népi állam létrehozásában rájuk is támaszkodni akarnak; 3. mivel a megszállók kiűzése után egyetlen hatalom létezik majd: a népfelszabadító bizottságok, a régi államhatalommal semmiféle kompromisszum nem köthető.³³

A front közeledése és a belső partizántevékenység erősödése miatt 1944. szeptember végén megkezdődött a magyar hatóságok evakuálása Újvidékről. A csendőrnnyomozó alosztály szeptember 21-én már Bácsalmásra költözött. Október 4-én a szegedi V. honvéd kerületi parancsnokság elrendelte a Ferenc-csatornától délre fekvő területek kiürítését, mert a Bánátot felszabadító szovjet alakulatok és a jugoszláv partizánegységek elérték a Tiszát.³⁴ Pár nappal később Veessenmayer Winkelmannal, a magyarországi SS és rendőri erők főparancsnokával és Franz Baschsal, a magyarországi Volksbund elnökével egyetértésben elrendelte a bácskai németek kitelepítését. A tervek szerint két hullámban történt a kitelepítés: először a Ferenc-csatornától délre fekvő területekről, s csak ennek befejezése után került volna sor az attól északra fekvő területekre. A nagy sietségben és a különféle nehézségek – például szállítóeszközök hiánya – miatt azonban nem tudták kiterjeszteni a kitelepítést a bácskai németek egészére. Október 8-án kezdődött meg Cservenka kiürítése, ahol egy nappal korábban a bori bányából nyugat felé hajtott hétezer zsidó munkaszolgálatosból hétszázat lőttek agyon. Az egész kulai járást október 8–10-e között, az apatini járást szintén ebben az időpontban, a palánkai járást pedig október 11-e és 13-a között ürítették ki. Az evakuált németek Dunaföldvárnál keltek át a Dunántúlra, ahol októberben 120 ezer, más területről kitelepített német zsúfolódott már össze, őket novemberben szállították Német-

országba. A Bácskából kitelepített németek száma 60–70 ezer lehetett.³⁵

A Bácskában 1944. szeptember végére, október elejére kialakult helyzetet hűen tükrözi a bácska-baranyai operatív zóna parancsnokságának a főhadiszállásra küldött október 12-i jelentése: „Egész Bácskában fejtelenség uralkodik, különösen a falvakban, ahol a partizánosztatok egész nap szabadon járhatnak, csak néha tűnik fel egy-egy kisebb német vagy magyar egység, a városokban valamennyire még tartják magukat, de az előljárók már elmenekültek, a német katonaság egyszerűen kényszeríti a magyarokat a hatalom fenntartására, de ez már nem sikerül... A magyarok Újvidéken totális mozgósítást hajtanak végre, de ez egyenesen komédia, a szerbek egyáltalán nem jelentkeznak, a magyarok is alig...”³⁶

Újvidék október 23-án – nem sokkal Szálasi hatalomátvétele után – felszabadult. De mielőtt bekövetkezett volna a magyar ellenforradalmi rendszer végleges összeomlása a Délvidéken, a Lakatos-kormány még egy utolsó, az adott helyzetben teljesen irreális kísérletet tett a Délvidék, s főként a Bácska megtartására.

A szerb véderő terve

Az előzmények 1943-ra, a Kállay-kormány idejére nyúlnak vissza: 1943 augusztusában jól értesült budapesti körökben olyan hírek terjedtek el, hogy a Bácskában nagyarányú csetnik-szervezkedést lepleztek le, s az ügyel kapcsolatban mintegy 500–600 főt tartóztattak le. S bár a letartóztatottak számáról keringő hírek túlzottak voltak, a kommunista mozgalom üldözésében hírhedtté vált Államvédelmi Központ nyomozói 1943 októberére valóban felgöngyölítették a Draža Mihailović-féle angolbarát, de a németekkel is együttműködő jugoszláv ellenállási mozgalom *egyetlen* bácskai szervezkedési kísérletét. A szálak Zomborba, Szabadkára, Újvidékre és Óbecsére, zömmel volt jugoszláv tisztekhez, ügyvédekhez, orvosokhoz, földbirtokosokhoz és gyárosokhoz vezettek.³⁷

A szélsőjobboldali körök – már a nyomozás első időszakában – nemcsak a szervezkedésben részt vevők ellen követel-

tek szigorú megtorlást, hanem a délszlávokkal szemben korábban alkalmazott „kemény kéz” politikájának felújítását és a katonai közigazgatás visszaállítását is szorgalmazták.

Akcióba léptek azonban az ekkor már a nyugati hatalmaknál puhatólózó Kállay miniszterelnök és Bethlen István körül csoportosuló angolbarát politikusok, akik kül- és belpolitikai megfontolásokból sem a „kemény kéz” politikájához való visszatérést, sem a katonai körök délvidéki politikai hatalmának újraélesztését nem tartották célszerűnek.

Ezek a politikai körök már a szervezkedés leleplezésének első napjaiban azzal bízták meg Popovićot és a Keresztes-Fischerhez közismerten közel álló Deák Leót, hogy megkülönböztetett figyelemmel kísérjék a letartóztatottak sorsát és biztosítsák, hogy a nyomozók – ellentétben a kommunistákkal szemben alkalmazott módszerekkel – „kesztyűs kézzel” bányanak Mihailović híveivel. Ennek megfelelően Popović és Deák többször is meglátogatta a letartóztatottakat a nyomozás három hónapjában, s váratlanul, még a tárgyalás előtt Újszászy István is leutazott Zomborba. Augusztus végi-szeptember eleji bácskai körútját a belügyminiszter is felhasználta arra, hogy az ügyről a helyszínen tájékozódjék.

Ilyen előzmények után, 1943. október 7-én került sor a tárgyalásra Zomborban. 97 vádlott állt a vezérkar főnökének bírósága előtt. Nemcsak a hivatalos körök megkülönböztetett figyelmé tette az ügyet különössé, maga a tárgyalás is szokatlan módon zajlott le. A hadbírószági tárgyalások, legalábbis ami a kommunistákat illeti, már régen a nyilvánosság kizárásával folytak, a csetnik szervezkedés tárgyalása viszont nyilvánosan zajlott le. Személyesen Popović gondoskodott jó nevű budapesti védőkről P. Ábrahám Dezső és Kelemen Kornél személyében. A tárgyaláson Popović mindvégig jelen volt, s Keresztes-Fischer egyenes utasítására Deák főispán is megjelent két alkalommal a tárgyalóteremben.³⁸

Novica Vučinićot, Kis Ivánt, Velimir Micićet, Jan Matićot, Đorđe Crnját, Szalontai Rudolfot, Pavle Tabakovićot, Dragiša Rakićot, Miloš Velićet, Milán Marjanovićot, Sava Popovićot, Miroslav Daškalovićot és társaikat azzal vádolták, hogy részt vettek a Mihailović-féle Jugoszláv Honi Hadsereg (Jugoslovenska vojska u otadžbini – JVO) bácskai megalakításában:

öt brigádot terveztek felállítani. Előkészületeket tettek arra is, hogy a leendő fegyveres alakulatokkal a magyar csapatok kivonulása után átvegyék a Bácskában a hatalmat. Ebből a célból pontos tervet készítettek a különféle pozíciók elosztására. A vád szerint az volt az elgondolásuk, hogy a tervezett akcióhoz repülőről kapnak majd fegyvereket Mihailovićtól, a megfelelő propagandaanyag gyártásáról pedig maguk gondoskodnak.³⁹ A vádlottak meg sem próbálták tagadni az ellenük felhozott vádakat. Nemcsak azért, mert az ÁVK nyomozóinak gyors akciója következtében szinte egész irattárukat megtalálták, hanem feltehetően azért is, mert maguk mögött érezték a már említett politikai körök érdeklődését is.

A tárgyalás során azonban kiderült, hogy bár Tabaković többször is járt ez ügyben Belgrádban, s ott Mihailović egyik összekötőjével tárgyalt, a szervezkedők figyelmét nem is annyira a katonai egységek megalakítása, mint inkább a leendő pozíciók szétosztása kötötte le.⁴⁰

Annak ellenére, hogy a kormánykörök angolbarát szárnya komoly lépéseket tett a vádlottak érdekében, az ügyet – legalábbis formailag – nem lehetett eltussolni. Már csak azért sem, mert a szervezkedés a magyar állam ellen irányuló akciónak minősült, számos hír kiszivárgott róla, s a túlságosan enyhe ítéletek nemcsak a hazai szélsőjobbboldali és németbarát körökben, de – a nyugati tapogatózó tárgyalások kellős közepén – a németekben is gyanakvást kelthettek volna.

Novica Vučinićot és Kis Ivánt, a szervezkedés vezetőit halálra ítélték. Đorđe Crnja életfogytiglani fegyházbüntetést kapott, további 31 vádlottat pedig 10–15 évig terjedő börtönbüntetésre ítélték. 60 személy ügyét a VKF bírósága további eljárás végett átadta a szegedi hadtestparancsnokság ügyészenek. Ez a bíróság legtöbbjüket felmentette, köztük a futárszolgálatot teljesítő Tabakovićot is.⁴¹

Popović rögtön az ítélet kihirdetése után engedélyt kapott, hogy beszélhessen Vučinićyal és Kis Ivánnal. Azzal vigasztalta őket, hogy személyesen fog kegyelmet kérni számukra, s minden bizonnyal azt is értésükre adta, hogy bizonyos politikai körök továbbra is figyelemmel kísérik majd sorsukat. Popović valóban beszélt Keresztes-Fischerrel, kihallgatást kért

érdekükben Horthynál is. Hasonló lépéseket tett Irinej Čirić püspök is.⁴²

Az akció sikerrel járt. A halálra ítélt Vučinić és Kis nemcsak kegyelmet kapott, hanem súlyos fegyházra ítélt társaikkal együtt hamarosan el is hagyhatták a börtönt és a lényegesen jobb, szabadabb körülményeket jelentő internáló táborba kerültek. További sorsuk is igen kalandosan alakult, s nem nélkülözte a váratlan, a beavatatlanok számára érthetetlen fordulatokat sem.

Magyarország német megszállása után a mauthauseni koncentrációs táborba kerültek. A magyar kormány azonban ismét akcióba lépett. Henneyi Gusztávnak, a Lakatos-kormány külügyminiszterének kérésére – ismét Popović közreműködésével – a németek átadták őket a magyar hatóságoknak, így ismét visszakerültek Magyarországra. A sátoraljaújhelyi, majd a komáromi internáló táborban helyezték el őket. Valóságos politikai bombaként hatott, amikor nem egészen egy évvel a súlyos ítéletek kihirdetése után a bácskai csetnik szervezkedés valamennyi résztvevőjét szabadlábba helyezték. E valóban váratlan fordulat háttéréről politikai körökben három verzió keringett: 1. a magyar kormánnyal való további tárgyalások feltételeként maga Mihailović követelte szabadlábba helyezésüket; 2. az egész Popović személyes érdeme; 3. s végül, hogy maguk az elítéltek léptek kapcsolatba a magyar katonai vezető körökkel, és felajánlották, hogy ha szabadon bocsátják őket, hajlandók közreműködni a partizánok elleni harc céljából felállítandó bácskai szerb katonai egységek létrehozásában.⁴³

Úgy véljük, nem szorul különösebb bizonyításra, hogy a bácskai Mihailović-hívek szabadlábba helyezéséhez az ellenforradalmi rendszert mindvégig hűségesen szolgáló Popović összes „személyes érdeme” kevés lett volna. Mihailović valóban többet tehetett volna érdekükben, de az ország német megszállása és Kállay bukása után a magyar kormány kísérletei a Mihailović-tyal való kapcsolatteremtésre megszakadtak. Az azonban igaz, hogy a Kállay-kormány nyugati próbálkozásai komolyan befolyásolták az elítéltek sorsát. Mikor a súlyos hadbíróági ítélet után a Vučinić-per csetnikjei internáló táborba kerültek, s a nem várt fejleménytől megdöbben Deák

Leó megkérdezte Újszászyt, hogyan történhetett mindez, Újszászy így válaszolt: „Isten tudja, mire használhatjuk még ezeket az embereket.”⁴⁴ A jugoszláv történetírás szerint „az egész per, az ítéletek és minden, ami-utána történt, arra utal, hogy a Draža Mihailović-féle bácskai mozgalmat minden bizonnyal a legfelsőbb magyar kormánykörök néhány képviselőjének tudtával, sőt sugalmazására szervezték azzal a céllal, hogy meggyengítsék a népfelszabadító harc erejét”. Ezt a kombinációt a JKP korabeli véleményére alapozzák, hozzátevé, hogy a szervezkedés egészének feltárásához, s az említett hipotézis megerősítéséhez még alapos kutatómunka szükséges.⁴⁵ Arra mindmáig nincsenek forrásaink, hogy a csetnik mozgalom bácskai szervezése kifejezetten magyar sugalmazásra indult volna meg. Az a következtetés azonban Újszászy idézett kijelentéséből, a per lefolyásából, az elítéltek további sorsából megalapozottan levonható, hogy az éppen csak elinduló szervezkedés felderítése kapóra jött a nyugati puhatolózó tárgyalások idején, s ebben az összefüggésben szánhattak bizonyos szerepet Kis Ivánnak és társainak. A tengelytől való fokozatos elszakadást szolgáló próbálkozások azonban nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, így Vučinićek esetleges németellenes szolgálataira sem kerülhetett sor a Kállay-kormány idején.

1944 őszén azonban a magyar kormánynak újra szüksége lett a csetnik vezér híveire. Akkor, amikor már megtörtént Románia átállása, s Bulgáriában is végbement a fordulat, a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg egységei a Vörös Hadsereg alakulataival felszabadították a Bánátot, Horvátország legnagyobb része pedig a partizánok kezén volt, s a szegedi katonai körzet parancsnoksága is elrendelte a Bácska részleges kiürítését.

1944. szeptember végén Henneyei, a Lakatos-kormány külügyminisztere magához hívatta Popovićot, s felvetette előtte a bácskai szerbekből létrehozandó szerb véderő gondolatát, amelynek magját az elítélt jugoszláv tisztek alkotnák. Henneyei terve azon a minden realitást nélkülöző elképzelésen alapult, hogy a szerb véderőbe beszervezett „magyarón” szerbek addig tartják majd a déli frontot, amíg a magyar és német csapatok vissza nem foglalják a Bácskát.⁴⁶

Popović azonnal akcióba lépett. Először is felkereste a front-helyzet miatt immár Újvidéken tartózkodó Bolla Lajos belgrádi főkonzult, s elmondta neki Henneyi ötletét. Azt is értésére adta Bollának, hogy véleménye szerint a szerb véderő létrehozását tágabban kellene értelmezni, az egész Vajdaságra ki kellene terjeszteni, s valamiféle Szerb Nemzeti Tanács égisze alatt kellene felállítani. Ennek a Tanácsnak a tagjai a magyar kormányhoz hű bácskai szerb politikusok, tisztviselők, községi bírók stb. lennének, a szerb védőrség pedig a Szerb Nemzeti Tanács karhatalmi szerve volna.⁴⁷ Popović azért avatta be a tervbe Bollát, mert szüksége volt a főkonzul szerb nacionalista körökhöz fűződő kapcsolataira. Igyekezett meggyőzni arról is, hogy küldjenek egy háromtagú delegációt Mihailovičhoz a konkrét lépések megtárgyalására. E delegáció tagjai, elképzelése szerint Balla Pál, Krasznay alezredes, belgrádi magyar összekötőtiszt és valamelyik „tekintélyes bácskai szerb személyiség” lennének. Popović minden bizonnyal azért is szükségesnek tartotta kikérni Mihailovič véleményét, mert értesülései voltak arról, hogy a csetnikek egy ún. északi hadsereget igyekeztek létrehozni – egyébként teljesen sikertelenül –, amely megtisztította volna a Vajdaságot a partizánoktól.⁴⁸

Bolla azonban gyorsan lehűtötte Popović meglehetősen elszabadult fantáziáját, s emlékeztette arra, hogy mindeddig nem sikerült közvetlen kapcsolatot kialakítani Mihailovičtyal. Popović ekkor azzal állt elő, hogy beszéljék meg az ügyet Mihailovič megbízottjával, Predrag Ilićtyel. A Lakatos-kormány idején – Nedić tudtával – valóban történtek kísérletek a Mihailovičtyal való kapcsolatfelvételre. E törekvések azonban már teljesen elvesztették németellenes élüket és egyetlen céljuk valamiféle bolsevizmusellenes egységfront létrehozása volt. Bolla 1944. október 3-án kelt jelentésében a sikertelen kísérletről a következőket írta: „nemrégiben egy kiküldöttünk (katonai személy) megkísérelte, hogy eljusson Mihailovič főhadiszállására. Ez éppen abban az időben történt, amikor Tito bandái sikeres rajtaütést mértek Mihailovičnak a Ravna Gora hegységben lévő főhadiszállásán. Kiküldöttünk elmondta nekem, hogy a támadás következtében, amellet, hogy nem érte el a kívánt célt, éjjel 35 km utat kellett megtennie a hegyek között, úttalan erdőségekben, részben gyalog. Ráadásul Gornji

Milanovac mellett egy faluban igen veszedelmes helyzetbe került, amennyiben Mihailović emberei vele szemben fenyegetőleg kezdtek fellépni, így csak az ő, valamint az őt követő Mihailović-tiszt erélyes fellépése folytán tudta útját tovább folytatni. Elmondta továbbá, hogy útközben 7 kommunista fogolyt látta az ő szeme láttára vágták el a torkát." Bolla végül javasolta a külügyminisztériumnak, hogy tekintettel a körülményekre, ne folytassák a közvetlen kapcsolatfelvételre irányuló kísérleteket.⁴⁹

A megbeszélésekbe hamarosan bekapcsolódtak a Bácska magas rangú tisztviselői is. A német megszállás után ismét újvidéki főispánná kinevezett Fernbach Péternél tartották azt az értekezletet, amelyen Bollán és Popovícón kívül jelen volt még Vastagh újvidéki rendőrfőnök, Rózsa Béla alezredes, Újvidék katonai állomásparancsnoka, Nagy Iván és Koráni Elemér országgyűlési képviselők, valamint Falcione Árpád, Zombor főispánja. Az összegyűltek az ötletet „igen meggondolandónak” tartották, de egyúttal aggodalmaiknak is hangot adtak. Főként azt vetették fel, hogy igen nehéz megítélni, melyik szerb partizán és melyik Mihailović-párti. Többen azt is szövétték, hogy a szerbek felfegyverzése „pánikot keltene a magyar lakosságban”. Rózsa állomásparancsnok szerint a magyar karhatalmi erők és a kiképzés alatt álló bácskai SS-hadosztály egyébként is elegendő lesz a partizánok visszaverésére. Volt, aki azért aggodalmaskodott, mert „a Szerb Nemzeti Tanács külföldi jóváhagyással történő felállítása könnyen félreértésre adhat alkalmat” és azt a hiedelmet keltené, mintha a Bácskát „máris átadnánk a szerbeknek”.

Tisztázandónak tartották azt a kérdést is, hogy a Szerb Nemzeti Tanács a magyar közigazgatási hatóságokkal, a szerb védőrség pedig a magyar közbiztonsági szervekkel milyen viszonyban állana. Fernbach volt az, aki hallani sem akart arról, hogy a szerbek kezébe fegyvert adjanak. Falcione pedig nyíltan kijelentette: „ez ma már nem megy, ő holnap egyébként is elhagyja Zombort, a front közeledése miatt.”⁵⁰

Annak ellenére, hogy a megbeszélés résztvevőinek komoly fenntartásai voltak, a hadihelyzet miatt pedig a terv teljesen irreális volt, megbízták Popovícot, hogy puhatolja ki néhány bácskai szerb közeleti személyiség ezzel kapcsolatos véleményét.

nyét. Popović többek között felkereste Močot, a Matica elnökét, Hadžit, a Matica titkárát és egy Petrović nevű gimnáziumi tanárt. Ők úgy foglaltak állást, hogy az SZNT és a magyar közigazgatási szervek, valamint a szerb védőrség és a magyar közbiztonsági erők közötti viszony nem lehet alárendeltségi, mert ez „ismét a magyar hatóságok támogatásának színezetével bírna, amit pedig a szerbiai nacionalistákra való tekintettel éppen el akarnak kerülni”. Egyébként is – hangsúlyozták – amíg a magyarok benn vannak a Bácskában, a szerb védőrség felállítását nem tartják aktuálisnak, sőt arra sem hajlandók a jelen körülmények között, hogy e tárgyban bármiféle tárgyalást folytassanak. Annál is inkább, mivel a Bácskában elegendő német háderő állomásozik és már szervezik a nemzetőrséget.

Bolla szintén igyekezett megtudni néhány volt bácskai politikus – köztük Deák Leó volt főispán – ezzel kapcsolatos állásfoglalását. Deák egy szerb védőrség felállítását „aggályosnak” tartotta, mivel ez könnyen összeütközésre vezetne a szerbek és a magyar közbiztonsági szervek között. Időközben az is tudomására jutott – mondta –, hogy Draža Mihailović nem helyeselné „a helyi szerb nagyságok szeparatiztikus magatartását”.⁵¹

Egyes adatok szerint a Szálasi-féle hatalomátvétel után Popovićot felkereste egy repülőtiszt, s arra kérte, hogy hozza össze őt Vučinićyal. A találkozó létre is jött a repülőtiszt budai lakásán, ahol rajtuk kívül jelen volt még az egykori csetnik per egy másik vádlottja, Szalontai Rudolf is. A repülőtiszt azt az ajánlatot tette Vučinićnek, amiért korábban halálra ítélték őket: volt vádlott-társaiból alakítsa meg a Jugoszláv Honi Hadsereg bácskai egységeit. Vučinić, akinek úgy látszik, több realitásérzéke volt, ezt válaszolta: „a Bácska már felszabadult, erről már nem érdemes beszélni”.⁵²

Valamiféle bolsevistaellenes összefogás gondolata azonban nemcsak a magyar politikusok fejében fordult meg, hanem szerb nacionalista körökében is. A Tito vezette partizánmozgalom belső megerősödése, nemzetközi elismerése megingatta a csetnik vezér helyzetét. Ezzel párhuzamosan egyre több jelzés érkezett Belgrádból, nevezetesen Nedić környezetéből, hogy a „kommunizmustól való félelem a nacionalista körökben kezdi

lelohasztani magyargyűlöletüket”, s a „horvátokkal szemben és a kommunizmus elleni küzdelemben számításba veszik a Magyarországgal való esetleges együttműködést is”.⁵³

A szerb nacionalista erők is közeledtek egymáshoz. 1944. augusztus 13-án Draža Mihailović és Nedić között megállapodás született, amelynek értelmében Nedić magára vállalta, hogy – nem először – fegyvereket szerez Mihailović számára a németektől. A németek azonban nem tudtak elegendő fegyvert szállítani, így Nedić a magyar kormányhoz fordult ezzel a kéréssel.

Augusztus 27-én – Lakatos miniszterelnöki kinevezésének napján – Đorđe Perić, szerb propagandaminiszter felkereste Bollát, s arra kérte, adjon beutazási engedélyt Konjović belgrádi nagyiparosnak, aki Budapesten a Nedić-kormány nevében tárgyalásokat kíván folytatni a fegyverszállítás ügyében. A Perić társaságában lévő Konjović azt fejtegette, hogy az egyezmény megkötése mindkét fél közös érdeke, mert „ha Szerbia elbukik, úgy Magyarország helyzete is tarthatatlan lesz”. A fegyverszállítás – folytatta –, hasonlóan a vetőmagszállításhoz, „alapját képezhetné a barátságos viszony kimélyítésének”. Perić azt kérte kormánya nevében, hogy Krasznay alezredes minél hamarabb vegye fel az érintkezést szerb katonai körökkel a részletek megbeszélése végett. Azt is értécsére adta Bollának, hogy a németeknek nincs kifogásuk a fegyverszállítás ellen. A beszélgetés során nem érintették a vitás kérdéseket, mivel most „nem arról van szó – mondta Konjović –, hogy a határok miként fognak alakulni, hanem arról, hogy a két népet megmentsük a pusztulástól”.⁵⁴

Hennyei utasítására szeptember 19-én Bolla felkereste Nedićet. Közölte vele, hogy a kormány „a legnagyobb megértéssel és rokonszenvvel kíséri” a szerb kormány és Mihailović bolsevizmusellenes erőfeszítéseit. „Ezen az úton egy vonalon haladunk – mondta – és ezért mi is kíváncsiaknak tartjuk, hogy e célból közöttünk egy állandó kontaktus létesíttessék.” Utalt arra is, hogy a magyar kormány eddig is mindenit megtett, hogy azok a szállítmányok, amelyeket Maršalek vezérigazgató és Perić közvetítésével kértek [fegyver és papír – S. E.], megérkezzenek rendeltetési helyükre. „Ez is dokumentálja – folytatta Bolla –, hogy a magyar kormány teljes mértékben érté-

keli, amit a bolsevizmus elleni harcban álló csapataink háta mögött egy velünk barátságos viszonyban lévő és ugyanazon célokért küzdő szomszéd jelent.” Nedić, miután méltatta Horthy „régí keletű” szerbbarátságát és kifejezte elszántságát a végső küzdelemre, reményét fejezte ki, hogy az oroszok nem fognak közvetlen támadást intézni Szerbia ellen. De ha mégis, ők mindenképpen „biztosítják a magyar hadsereg hátát és oldalát”, mert jól tudják, hogy „mi értük is harcolunk és ha Magyarország elbukik, akkor Szerbiának is vége van”. Nedić ezután újabb fegyvereket – elsősorban automata fegyvereket és muníciót – kért. Az együttműködés érdekében – folytatta – Krasznay maradjon állandó összeköttetésben Damjanović tábornokkal, a szerb miniszterelnökség kabinetfőnökével. Végül megnyugtatta Bollát, hogy a németek támogatják a fegyverszállítási akciót.⁵⁵

1944. szeptember 27-én a minisztertanács foglalkozott a kérdéssel. Henneyi külügyminiszter elmondta, hogy Nedić és Mihailović tábornokokkal felvették a kapcsolatot, „mindketten a barátsági szerződést érvényben lévőnek tartják, igen hálásan vennének Magyarország részéről minden segítséget”. Javasolta, hogy a kormány ne utasítsa vissza „a két szerb tábornok baráti közeledését”. A minisztertanács elfogadta Henneyi javaslatát.⁵⁶

A két szerbiai nacionalista erő és a magyar kormány közötti összefogási kísérlet – bár a háború utáni viszonyokra vonatkozó elképzeléseik korántsem voltak azonosak – arra a közös szándékra épült, hogy valamilyen módon megakadályozzák a jugoszláv néphadsereg végső győzelmét. Ebben a közeledésben a magyar kormány a Bácska megtartásának lehetőségét látta, s az ilyen kombinációkban lett volna szerepe a szerb véderőnek is. Nedićet is a németek közelgő végső összeomlása és saját helyzetének várható végkifejlete indította e közeledésre, ami egyet jelentett régen dédelgetett tervének, Nagy-Szerbia háború utáni megalakításának kudarcával. Mihailović ugyancsak látott a közeledésben némi lehetőséget egyre kilátástalanabb belső helyzetének megszilárdítására, de a Jugoszlávia régi kereteit visszaállítani szándékozó csetnik vezérösszefogási szándéka mégsem volt olyan erős, hogy támogatta

volna a „helyi szerb nagyságok szeparatiztikus törekvéseit”, azaz lemondott volna a Bácskáról.

A Lakatos-kormány tehát az ellenforradalmi rendszer összeomlásának utolsó óráiban hajlandó lett volna fegyvert adni a szerbek, legalábbis a Mihailović-pártiak kezébe, hogy a Bácskát megtarthassa. Hajlandó lett volna szövetkezni azokkal, akik ellen elődei a Délvidék elfoglalásakor éppen „csetnikgyanú” miatt pacifikáló hadműveletet indítottak, s akiket minden eszközzel igyekeztek elűzni a Bácskából. Igaz, azóta nagyot változtak az európai erőviszonyok. Már nem az egységes Jugoszlávia hívei jelentették a fő veszélyt a magyar uralkodó körök számára a Délvidéken, hanem az a népfelszabadító hadsereg, amely a jugoszláv állam visszaállítása mellett annak belső szerkezetét is meg akarta változtatni. De, éppen a háború menetében beállott gyökeres változás miatt, az idő már megszületésének pillanatában túlépett a szerb véderő gondolatán.

Összefoglalás és előretekintés

A magyar kormányok délvidéki politikájának fő vonásai (1914–1944)

Az 1941. áprilisi, Jugoszlávia elleni katonai támadás révén Magyarországhoz csatolt délvidéki területeken a magyar uralkodó körök délszláv politikájában sajátos *kettősség* figyelhető meg. Már a határt átlépő hadsereg is különböző instrukciókat kapott a horvátokkal és szerbekkel tanúsítandó magatartást illetően. Tekintettel az úsztasa Horvátországgal kapcsolatos területi vitákra és külpolitikai megfontolásokra, a bevonuló hadsereg a Muraközben szigorúan tartotta magát a horvátokkal szembeni megkülönböztetett, barátságos bánásmódhoz. A szerbeket és a „szerb érzelmű lakosságot” nemzethűségi szempontból megbízhatatlannak, Magyarországgal szemben eleve ellenséges csoportnak minősítették. Ez a kategorizálás az első hetekben nemcsak a lakosság nemzetiség szerinti eltérő besorolását jelentette, nem is kizárólag az 1918 után letelepedett ún. nem őslakos délszlávokat sújtotta, hanem magában foglalta a zsidók és kommunisták elleni represszió politikáját is.

A bevándoroltak, optánsok és telepések kiutasítása, a jugoszláv agrárreform felszámolása nem volt új elem a magyar kormányok nemzetiségpolitikájában, hiszen a korábban vizszo-csatolt területeken is sor került a csehszlovák, illetve a román agrárreform revíziójára. A Délvidéken azonban két körülmény mégis sajátosan keménnyé tette az ún. nem őslakos délszlávokkal, s általában a szerbekkel kapcsolatos politikai gyakorlatot. Egyrészt a szerbek esetében hiányzott az akár csak a függetlenség látszatát keltő anyaország, amely lépéseivel ellensúlyt adhatott volna a retorziók politikájának. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a különleges helyzetű

Bánatot leszámítva, Szerbiában csak elenyésző számú szorványmagyarság élt, s így a magyar nemzetiség elleni esetleges retorzióktól – mint például Erdélyben – nem kellett tartani. Másrészt a Délvidék, s a fentebb említett okok miatt elsősorban a Bácska kísérleti terepéül kínálkozott a nemzetiségi kérdés katonai körök által elképzelt megoldásának, amelyhez, mint láttuk, az ereje teljében lévő Németország kínálta a példát. Erre nemcsak azért nyílt lehetőség, mert a második világháború első időszakában a hadsereg belpolitikai befolyása általában erősen megnövekedett, hanem amiatt a sajátos körülmény miatt is, hogy a hadsereg egy időre szinte kizárólagos politikai tényezővé vált a Délvidéken. Ezért aztán – főként a katonai közigazgatás első időszakában, illetve 1942 januárjában – a magyar nacionalizmus türelmetlen, szélsőséges irányzata, a „kemény kéz” politikája vált dominánssá a szerbekkel szemben. Komoly lépéseket tettek, hogy az állam egységét és területi gyarapodását potenciálisan veszélyeztető nemzetiségeket tömegesen kitoloncolják, kitelepítsék, a bukovinai székelyek átköltöztetését folytatva a magyar telepítéseket kiszélesítsék, azaz, hogy a Bácska lehetőleg tisztán magyar összetételűt kialakítsák.

A szerb nemzetiségi kérdésnek ez a megoldási módja azonban a német kormány és a szerbiai német katonai körök tiltakozása miatt zátonyra futott. Fokozatosan világossá vált az is, hogy a magyar katonai vezetés elképzelései egyre nagyobb akadályokat gördítenek a kormány által szorgalmazott délvidéki konszolidáció útjába, s ennek révén egyre több veszélyes gyújtóanyag halmozódik fel, ami a jugoszláv kommunisták vezette ellenállási mozgalom erősödéséhez vezetett.

A Bárdossy-kormány idején a realitások felismerése még nem járt komolyabb politikai konzekvenciákkal a szerbek vonatkozásában, bár a kormány a polgári közigazgatás bevezetése után, azért, hogy a Délvidéket az ellenforradalmi rendszerbe beillesse, igyekezett valamiféle modus vivendit találni a szerbeknek is.

1942 januárjában ismét a hadsereg vált a „szerb kérdés” megoldásának döntő tényezőjévé. A „partizánvadász” razziának a kormány elsősorban külpolitikai szerepet szánt. Azt próbálta ezzel is a németek tudomására hozni, hogy a magyar

hadseregre nem a keleti hadszíntéren, hanem az országban, főként annak déli határain van szükség, hiszen a Balkánról – úgy mond – máris átcaptak a „bolsevista felkelés” hullámai. A katonai vezetés és az akciót vezető parancsnokok azonban már kezdettől fogva más okok miatt is fontosnak tartották a tisztogató akciókat. Az ellenállási mozgalom „végleges” felszámolásán és a mozgalmat támogató lakosság elrettentésén kívül a „nemkívánatos” elemektől is megpróbáltak megszabadulni, helyet igyekezvén csinálni ezzel az újabb magyar telepítések számára. A több ezer halálos áldozatot követelő razzia azonban már túllépte a kormány által kívánatosnak tartott kereteket: külpolitikai akadályokat gördített törekvései elé, belpolitikailag pedig szinte lehetetlenné tette a rendszer zökkenőmentes működését a Délvidéken.

A horvát nemzetiség esetében még az ún. nem őslakosok között sem került sor ilyen szélsőséges lépésekre, nagy tömegeket érintő retorziókra. A délvidéki horvát nemzetiségi kérdést békés, mondhatni hagyományos eszközökkel próbálták az egymást követő magyar kormányok megoldani. Ebben döntő szerepet játszott a függetlenség látszatát keltő, Németország szövetségi rendszeréhez tartozó anyaország megléte, s ezért – a két ország területén élő magyar, illetve horvát nemzetiség létszámának jelentős eltérése ellenére – a „reciprocitás” politikája többé-kevésbé járható útnak bizonyult.

Kállay – immár mélypontról indulva – igyekezett egységesíteni a kormány szerb és horvát nemzetiségpolitikáját, felerősítve toleráns vonásait. Ehhez a döntő lökést a háború menetében bekövetkezett fordulat és a nyugati szövetséges hatalmaknál megkezdett diplomáciai próbálkozások adták. A legfelső hatalmi körökben is politikai erőátcsoportosulás ment végbe, s megnövekedett az angol orientációjú csoportok politikai befolyása. Ennek következtében a Teleki és Bethlen nevével fémjelzett, az adott kül- és belpolitikai törekvésekhez és az „államrezon” követelményeihez jobban idomulni tudó nacionalista áramlat kerekedett felül. Ez kiegyenlítettebb délszláv politikát kívánt, legalább a szerbek konzervatív, jobboldali, revíziót elfogadó rétegének megnyerését feltételezte. A Bárdossy-kormány délszláv politikájának kettősségét a körülmények hatására feloldó, a szerbek irányában is toleránsabb

nemzetiségpolitika jelentősen csökkentette a Délvidéken kialakult feszültséget, jobban szolgálta a „Szent István-i” állam-eszme fogalmába sűrítendő magyar nemzetiségpolitikai törekvéseket, s eredményeivel először keltett olyan reményeket a szerbek között, hogy ha korlátozott módon is, de élhetnek a rendszer kínálta nemzetiségi jogokkal. Kállay délszláv nemzetiségpolitikája azonban ekkor már a szövetséges hatalmak, illetve a jugoszláv emigránskormány köreiből is komolyabb visszhang nélkül maradt, s a Délvidéken sem érte el a kívánt hatást.

Az ellenállás megítélésében Kállay nézetei semmiben sem különböztek elődje véleményétől. Ő is a mozgalom felszámolására törekedett, feltétel nélküli rendszer- és államhűséget követelt a délszlávoktól. A módszereket tekintve azonban nem lebecsülendő a közöttük mutatkozó különbség. Az ellenállási mozgalmat Kállay úgy próbálta felszámolni, hogy eközben ne taszítsa el magától délvidéki potenciális támogatóit. Felismerte azt, hogy ha a megtorlás válogatás nélkül az egész szerb lakosságot érinti, akkor annak semlegesíthető rétegei is az ellenállás oldalára állnak. Azok a délszláv körök azonban, amelyekben a miniszterelnök mintegy törvényszerűen találta meg délvidéki politikájának támaszát, valójában nem képviseltek reális politikai erőt.

Magyarország német megszállása után a Sztójay-, illetve a Lakatos-kormány a „kemény kéz” politikáját újította fel, amely a szerbek mellett elsősorban a zsidókra zúdított újabb szenvedéseket. Az ellenforradalmi Magyarország egész rendszerének és nacionalista nemzetiségpolitikájának végső összeomlása előtt még egy, utolsó kísérletre került sor: a magyar és szerb jobboldali, konzervatív nacionalista erők összefogására. Ez a kísérlet, mint láttuk, az ún. bácskai szerb véderő felállításának tervében fogalmazódott meg, amelyet azonban már megszületésének pillanatában túlhaladott az idő.

Számonkérés vagy megbékélés? (1944 ősze–1945 tavasza)

1944. október végén a Vajdaság nagy része felszabadult, az itt élő népek számára véget ért a háború. Ezen a vidéken azonban 1944 ősze nem pusztán a békét, s a már ekkor nyíltan hirdetett társadalmi forradalom kezdetét jelentette, hanem egyúttal a határváltozást is, amelyet a később megkötött békeszerződések szentesítettek. A háborút kisebbségként átélő délszláv lakosság egy erős, győztes ország katonájának és polgárának érezhette magát, a néhány héttel korábban még az uralkodó nemzet státusát élvező magyarság pedig ismét kisebbségi sorba került. Az 1918-as állapothoz képest azonban olyan tehertétellel is szembe kellett néznie a több mint félmillió vajdasági magyarságnak, amely – főként kezdetben – kétségtelesen befolyásolta, bár nem domináns módon, helyzetének alakulását. A magyar ellenforradalmi rendszer 1941–1944 között folytatott nacionalista nemzetiségpolitikájának, a súlyos áldozatokkal járó „partizánvadász akcióknak”, a statáriális bíróságok elrettentő ítéleteinek friss emléke nem múlt, nem múlhatott el nyomtalanul. A számonkérés, a népi bíróságok szigorú ítéletei joggal sújtották az atrocitások tevőleges résztvevőit és egyes felelős politikusokat, köztük olyan volt magas rangú katonákat, mint Feketeahalmi-Czeydner Ferenc, Grassy József, illetve Deák Leó, Milan L. Popović és mások.¹

A helybeli délszláv lakosságnak és a gyorsan visszatérő kitelepítetteknek a kisemmizettség és az áldozatok miatt érzett jogos gyűlölete a néphatalom megszilárdulása előtt több helyen átcsapott a „mindenért visszafizetünk” válogatás nélküli bosszújába is, és sok ártatlan áldozatot követelt az ottani magyarság soraiban.² A lehetséges megtorlások reális veszélyét felismerve a székely telepesközségeket, Józseffalvát a partizánegységek például csak akkor foglalták el, „amikor a Bukovinából idetelepítetteket már evakuálták, mert feltételezték, hogy szükségtelen vérontásra kerülhet sor”.³

Az ottani délszláv lakosság hangulata, a Vajdaság, főként a Bácska és a Bánát kevert nemzetiségi összetétele, a front közelsége és szükségletei, a helyi ellenállási mozgalom gyengeségei sajátos lépések és intézkedések megtételére készítették a

Legfelsőbb Parancsnokságot. 1944. október 22-i hatállyal a Bácskában, a Bánátban és Baranyában (a Vajdasághoz tartozó Szerémséget az intézkedés nem érintette) *bevezették a katonai közigazgatást*. A források arra engednek következtetni, hogy a Legfelsőbb Parancsnokság döntése az október 2-át követő napok eseménye lehetett. 1944. október 2-án ugyanis a JKP Tartományi Bizottsága még úgy foglalt állást, hogy hasonlóan Jugoszlávia többi területéhez, a hatalmat a felszabadított Vajdaságban is kizárólag a népfelszabadító bizottságok gyakorolják majd. E bizottságok legfontosabb feladatát ekkor abban jelölték meg, hogy saját kezelésükbe kell venniük az állami tulajdonban lévő gyárakat, a mezőgazdasági birtokokat és a kereskedelmi vállalatokat, valamint a megszállókkal együttműködők vagyonaát, s „a leghatározottabban fel kell lépniük az ötödik hadoszlop ellen . . . különösen a svábok és magyarok ellen”, akik „megsemmisítették, kirabolták és durván bántalmazták népünket”.⁴ A katonai közigazgatás bevezetése azonban nem jelentette a népfelszabadító bizottságok felszámolását. Erre utal a Népfelszabadító, Nemzeti Bizottság és a Vörös Hadsereg Parancsnoksága között október 22-én megkötött megállapodás. Ennek értelmében a polgári karhatalmat a felszabadított vajdasági területeken is a népfelszabadító bizottságok szervezik meg, tekintettel arra, hogy a Vörös Hadsereg bevonulása előtt a partizánegységek már számos várost és falut felszabadítottak.⁵

A Tito marsall által október 17-én aláírt rendelet a katonai közigazgatás bevezetését a következőkkel indokolta: „A Bánát, a Bácska és Baranya felszabadulása megköveteli e területeken a helyzet minél gyorsabb normalizálását és a népi demokratikus hatalom normális működésének megteremtését. Azok a rendkívüli körülmények, amelyek között e területek a megszállás idején éltek, valamint annak szükségessége, hogy minél gyorsabban és teljesebben hárítsunk el minden olyan szerencsétlenséget, amelyet népünknek okoztak a megszállók és az ide telepített idegen elemek, s a gazdaság teljes mobilizálása a népfelszabadító háború minél sikeresebb folytatása érdekében megköveteli, hogy kezdetben minden hatalom a hadsereg kezében legyen.” A katonai közigazgatás ideiglenes jellegű – folytatódik a rendelet –, s a háború befejezéséig fog

tartani. Utána minden hatalmat a népfelszabadító bizottságok vesznek át. A rendelet értelmében viszont a közigazgatási és bírói hatalmat addig a hadsereg egységei gyakorolják, és intézkedéseiket a népfelszabadító bizottságok kötelesek támogatni és végrehajtani. A katonai közigazgatás parancsnoka – erre a tisztségre Ivan Rukovina vezérőrnagyot nevezték ki – közvetlenül a főparancsnokságnak volt alárendelve.⁶

Ivan Rukovina október 22-én kibocsátott felhívása részleteiben indokolta a Legfelsőbb Parancsnokság rendeletét. A katonai közigazgatás feladata – olvashatjuk az említett dokumentumban –, hogy „megakadályozza minden ellenséges és népellenes elem tevékenységét, mobilizálja e területek minden anyagi és emberi erejét a német megszállók és segítők elleni háború továbbfolytatásához”. Felhívta az antifasiszta erőket, elsősorban a szláv lakosságot, hogy segítse azokat az intézkedéseket, amelyek „a nemzeti jövő és e területek délszláv jellegének megőrzése . . . valamint a szabad, demokratikus föderatív Jugoszlávia megteremtése érdekében szükségesek”. Végül Rukovina felhívása leszögezte, hogy a szabotázsakciók résztvevői felett a katonai bíróságok a legszigorúbban fognak ítélni.⁷

A Vajdasági Népfelszabadító Egységfront lapjában, a *Slobodna Vojvodina*-ban 1944. október 28-án Nikola Petrović, a JKP Tartományi Bizottságának tagja „Történelmi határozat” címmel cikket írt a katonai közigazgatás bevezetéséről. Hangsúlyozta, hogy ez az intézkedés nem lepte meg a szláv lakosságot, hiszen a felszabadulással nem szűnt meg a nép aggodalma. Majd így folytatta: „A német és magyar hódító hordákat ugyan szétvertük, illetve nyugat felé vetettük, de az általuk széthintett mérges gyomot még nem irtottuk ki gyökeresen . . . Az idegen elemek tíz- és százazrei – akiket azokra a területekre telepítettek, ahol elődeink irtották ki az erdőket, csapolták le a mocsarakat, megteremtve a civilizált élethez szükséges feltételeket – még mindig lövöldöznek a sötétből harcosainkra, s az orosz katonákra, és mindent megtesznek, hogy megakadályozzák a helyzet normalizálódását, arra készülve, hogy ebben a számunkra nehéz helyzetben a kellő pillanatban ismét hátunkba döfjék a kést . . . A nép érzi, hogy szükség volt erre a határozott lépésre, s hogy szükség van olyan energikus lépé-

sekre, amelyek biztosítják a Bánát, a Bácska és Baranya jugoszláv jellegét.”

Hasonló szellemben íródott a Vajdasági Tartományi Bizottság 1944. november 13-i levele is. A hangsúly ebben is a németek és a magyarok háború alatti magatartására helyeződik. „Ezt az intézkedést azért vezették be – olvashatjuk a levélben –, mert a mi területünkön sok német és magyar él, akik a megszállás alatt ellenségesen viselkedtek a szláv lakossággal, és olyan gáztettekben vettek részt, amelyeket a megszállók szerveztek népünk ellen. Különösen az itteni svábok viselkedtek barbár módon a szerbekkel és népünk más rétegeivel. Ezért gyökeresen le kell számoljunk minden svábbal és mindazokkal a magyarokkal, akik bünteteket hajtottak végre.”⁸

A katonai közigazgatás bevezetését tehát a korabeli források, levelek főként az idegen, tehát ellenséges elemek végső szétzúzásával, s az adott terület délszláv jellegének megteremtésével indokolják, a többi, ugyancsak idézett dokumentumból azonban kitűnik, hogy e megfontolásokon túl tágabb értelmű politikai és gazdasági szempontok is közrejátszottak e lépés megtételében. Ez utóbbiak között fontos igény volt a bánáti, a bácskai és baranyai népfelszabadító bizottságok szerénységnél jóval gyengébb pozíciójának megerősítése, konszolidációjuk szükségessége.

Nem hagyható figyelmen kívül a front közelsége, s a Magyarország területéről várható német ellencsapás lehetősége sem, amelyre a baranyai Bolmány (Bolvan) térségében novemberben vívott súlyos harcok figyelmeztettek. Komolyan számoltak még a nem szláv nemzetiségek diverzánsakcióival, ilyenekre azonban gyakorlatilag nem került sor. A front és a leginkább lerombolt szerb és horvát területek közelsége ugyancsak kemény gazdasági erőfeszítéseket követelt a Vajdaságban. Mindezek a tényezők együttesen késztették a Legfelsőbb Parancsnokságot, hogy a Bánátban, a Bácskában és Baranyában bevezesse a katonai közigazgatást.

A katonai közigazgatásba bevont részeket két területre (Bánát, illetve Bácska-Baranya), valamint kilenc körzetre osztották. Újvidék, Szabadka, Óbecse, Zombor, Zrenjanin, Nagykinda (Velika Kikinda), Pancsova, Versec (Vršac), valamint Baranya alkotott egy-egy önálló parancsnokságot. Élükön pa-

rancsnokok, politikai biztosok és azok helyettesei álltak. Hét osztályt állítottak fel: az általános, a katonai közigazgatási, a gazdasági, a közlekedési és technikai, az egészségügyi, a kulturális, valamint a bírósági osztályokat.

A katonai közigazgatás bevezetése – amint erre már utaltunk – nem jelentette a népfelszabadító bizottságok felszámolását, a bizottságok azonban alárendelt, főként végrehajtó szerepet játszottak. A németek lakta falvakban egyenesen megtiltották a népfelszabadító bizottságok megalakítását, s lényegében ugyanez történt a katonai közigazgatás első időszakában a magyar településeken is, pontosabban szólva itt az etnikai alapon szerveződő bizottságok létrehozását tiltották meg.

A fegyveres védelmet a katonai közigazgatásnak, azaz a hadseregnek alárendelt népőrség látta el, amelynek tagjai szinte kizárólag a szláv etnikumból verbuválódtak. Feladatuk a rend fenntartása, letartóztatások foganatosítása és a helyi objektumok őrzése volt.⁹

A katonai közigazgatás gyakorlatilag átfogta és ellenőrizte az egész gazdaságot. Az AVNOJ (Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa) 1944. november 21-i határozata értelmében elkobozták a németek, valamint a háborús bűnösök és kiszolgálók vagyonát. Ez a Vajdaságban már 1944–1945 fordulóján jelentős változásokat idézett elő a tulajdonviszonyokban. A 992 ipari üzem közül így módon 516, tehát az üzemek több mint 50%-a került állami tulajdonba. Hasonló folyamat játszódott le a mezőgazdaságban is. A Vajdaság 3 282 699 kat. hold megművelt területéből az állami földreformalapot 1945 elején 1 147 639 kat. hold, azaz a föld 35%-a alkotta. A Vajdaságon belül a Bácskában volt a legmagasabb az elkobzott földek aránya, 601 717 kat. hold, azaz az állami földalap 51,8%-a.¹⁰

A katonai közigazgatás feladatai közé tartozott az 1915 és 1926 között született férfiak mozgósítása és besorozása, az elhagyott földek megműveltetése, a front szükségleteinek kielégítése is. A Vajdaság egész gazdasági kapacitását a harcoló egységek szolgálatába állították. Az égető szükségletek miatt november 4-én elrendelték mindenféle lábbeli és ruházati alapanyag elkobzását és kisajátítását.¹¹

Már október 18-án, tehát még a katonai közigazgatás bevezetése előtt megkezdődött a német és magyar lakosság mun-

katáborokba gyűjtése és kitelepítése. Megültötték szabad mozgásukat, anyanyelvük nyilvános használatát, és sor került a németek vagyonának kisajátítására is. A Vajdaságban összesen 41 munkatábort állítottak fel. A katonai közigazgatás kimutatása szerint 1944 végén a vajdasági táborokban mintegy 140 ezer német kitelepített dolgozott, 10 ezren pedig a táborokon kívül. A magyarok létszámára vonatkozóan semmiféle adat nem áll rendelkezésünkre, egyedül az újvidéki tábor adatai nyújtanak némi támpontot. Eszerint az 1917 fős létszámból 1078 volt német. Feltételezhető, hogy a tábor többi lakója, azaz 839 fő többségében magyar volt.¹² A kitelepítettek a romeltakarításban, a fakitermelésben és a mezőgazdaság különféle területein dolgoztak. A németeket később – ahogyan Közép-Kelet-Európa többi országában is tették – Németországba telepítették. 1946. augusztus végén Párizsban Edvard Kardelj, jugoszláv alelnök és Gyöngyösi János magyar külügyminiszter között – az egyoldalú csehszlovákiai magyar kitelepítések ellensúlyozására – megállapodás született az önkéntes és kölcsönös lakosságcsere, amely 40 ezer magyarországi délszláv, illetve vajdasági magyar áttelepítését irányozta elő.¹³ Kardelj emlékiratában így ír erről: „Mindenekelőtt azért követeltük a vajdasági magyarok egy részének kitelepítését, hogy legalizáljuk ezzel a németek kitelepítését. Csupán igen kis létszámú magyarság kitelepítését követeltük – mindössze negyvenezerét, de ebből senkit sem telepítettünk ki.”¹⁴

A jugoszláviai magyar kisebbséggel kapcsolatos politikában igen rövid idő alatt, már 1944. december 1-jétől változás figyelhető meg. Az ekkor kiadott katonai közigazgatási rendelet megszüntette a magyarok kitelepítését munkatáborokba, intézkedett, hogy a hadköteles férfiak a továbbiakban, amennyiben nem a rendes katonai alakulatokba sorozták be őket, a hadsereg kötelékéhez tartozó munkaszázadokban teljesítsenek szolgálatot.¹⁵ A „kollektíve bűnös magyar kisebbség” gyakorlatára tehát két hónapra megérintette a vajdasági magyarságot, domináns kormánypolitikává azonban nem vált, mint például Csehszlovákiában az 1945 és 1948 közötti időszakban.

A decemberig tartó periódus magyarokkal kapcsolatos politikájára a már említett katonapolitikai és gazdasági megfontolásokon túl kétségtávol rányomta bélyegét a helyi délszláv

lakosság jó részének nagyon is a közelmúltból táplálkozó magyarellenés hangulata, az ily módon is „elégített kapunk minden szenvedésért” reflexe, s a nemzetiségek, köztük a magyarok magatartásának differenciálatlan megítélése. A háború idején az ellenállási mozgalom megerősödésében oly nagy szerepet játszó délszláv – szerb, bosnyák, horvát, szlovén – nemzeti érzés az új körülmények között rövid időre a magyar kisebbség ellen fordult, teret engedve a párt által egyébként mindig is elítélt nacionalizmusnak.

A decemberig tartó politika átértékelése és kritikája kapcsán különösen fontos idézni a JKP VII. vajdasági területi konferenciájának anyagát. Az 1945. április 5–6. között, tehát már Magyarország felszabadulása után, de még Jugoszlávia teljes felszabadulása előtt megtartott tanácskozáson Jovan Veselinov-Žarko, a Tartományi Bizottság titkára így fogalmazott: „A németekkel kapcsolatban semmi nem változott. Itt csupán azt konstatálhatjuk, hogy pártszerveink nem voltak elég éberek... A magyarokkal kapcsolatban a helyzet jóval bonyolultabb. Mint tudjátok, sok magyar vett részt a horthysta bűntettekben. De a magyarokkal kapcsolatban speciális az álláspontunk. Magyarország mint állam számunkra soha nem lehet olyan veszélyes, mint a hitleri Németország volt. Németország az az ország, amely ismét felléphet népünk ellen, ha nem semmisítjük meg. Magyarországgal más a helyzet. Ezenkívül mi kommunisták, internacionalisták vagyunk. Megváltoztattuk álláspontunkat a magyarokkal szemben: szükséges fejleszteni bennük azt az érzést, hogy ebben az országban élnek és érte harcolnak.” Az atrocitásokban részt vett magyarokkal szemben – tette hozzá – továbbra is a háborús bűnösökre vonatkozó rendeletek értelmében fognak eljárni. Ahhoz azonban – folytatta –, hogy „a magyarok megszeressék ezt az országot, s hogy konkrét példáit nyújthassák a népünkkel való együttműködésnek, meg kell hogy szabaduljunk a szektásságtól”. A szektásságra helyi példákat említett: többek között, hogy Szabadkán a helyi katonai közigazgatás parancsnoka csupán a szláv származású gyermekek iskolai beíratását engedélyezte, vagy hogy a Duna mentén tartott házkutatások során tömegesen tartóztattak le horvátokat, oroszokat¹⁶ és magyarokat. Az egyik faluban például – tette hozzá – 260 férfit csak

azért tartóztattak le, mert a magyar hadseregben harcoltak. A pártnak és a néphatalmi szerveknek azért kell megszabadulnia e szektás magatartástól – hangsúlyozta –, mert a belső ellenség, a csetnikiek és usztrasák kihasználják az új hatalom hibáit.¹⁷ A tartományi konferencia határozatban is kimondta: „harcot kell folytatni azért, hogy teljes mértékben érvényesüljön pártunk politikája a nemzetiségi kérdésben, s hogy gyorsan kijavítsunk minden hibát, amelyet ezen a téren elkövetünk”¹⁸

Az új politikának a lényegét fogalmazta meg a VII. konferencián Blagoje Nešković, Szerbia Tartományi Bizottságának titkára: „Világos, hogy a szerbek és magyarok elzárkózását nem tudjuk egy csapásra megszüntetni. De ha fokozzuk gazdasági téren a politikai harcot, a szerbek érezni fogják, hogy a magyar parasztok és munkások segítenek nekik a szerb reakció-elleni harcukban és fordítva, a magyarok érezni fogják, hogy a szerbek segítenek nekik a magyar reakció elleni harcban. Egyértelmű, hogy ily módon jóval könnyebb leküzdeni a szerbek és magyarok közötti feszültséget, mint ha csak elvontan beszélnének nekik a testvériségről, egységről.”¹⁹

A Vajdaság legmagasabb pártfórumán tehát már 1945. április elején megfogalmazódott a katonai közigazgatás nemzeti-ségpolitikai gyakorlatának bírálata, a nyitás szüksége.

Ezt több tényező is egyre sürgetőbbé tette. Egyrészt csaknem befejeződött Jugoszlávia felszabadulása, s így megszűnt a soknemzetiségű Vajdaság háttországi helyzete.²⁰ Mint az idézett dokumentum is utal rá, az új jugoszláv politika úgy ítélte meg, hogy Magyarország felől nem fenyegeti veszély az egységes és népi demokratikus társadalmat építő Jugoszláviát, amelyben minden bizonnyal szerepet játszott a Magyarországon meginduló népi demokratikus fejlődés is. De a konszolidáció eddigi eredményei és további feladatai szintén megkövetelték a magyarok felé nyitást. Annál is inkább, mivel felismerték, hogy a Vajdaság legnagyobb létszámú nemzetiségével szemben hozott adminisztratív intézkedések, az új társadalom különféle területeinek eltorlaszolása nemhogy erősíti, hanem inkább gyengíti az új folyamatok kiteljesedését, a konszolidációt. Nyilván komoly jelzés volt az ország felelős vezetői számára a Koszovóban 1944 decemberében kitört ellenforra-

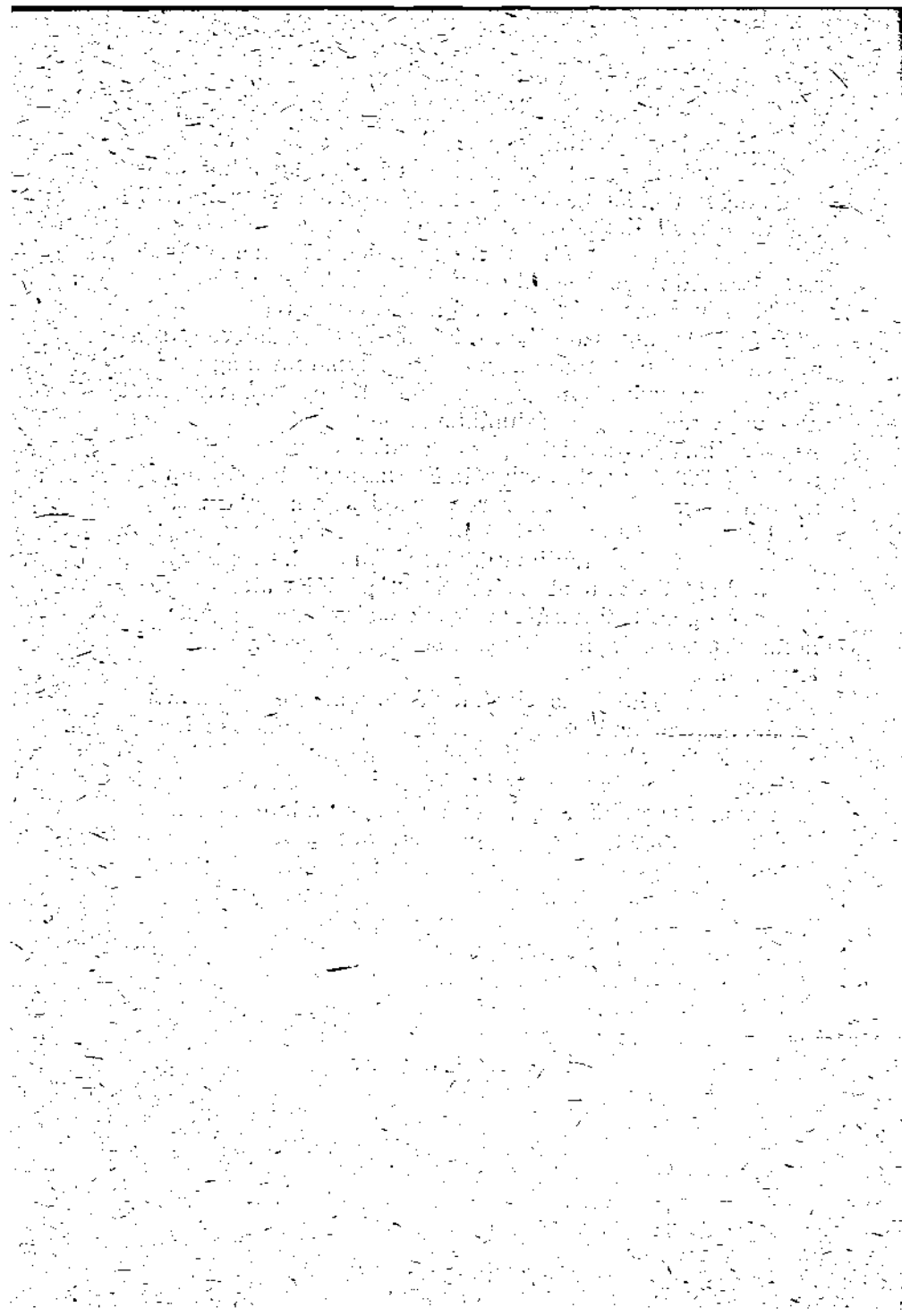

dalmi lázadás is, amelyben egyéb okok mellett a nemzetiségi sérelmek is közrejátszottak.

A katonai közigazgatást az előzetes terveknel korábban, még Jugoszlávia teljes felszabadulása előtt megszüntették. A Tito marsall által aláírt 1945. január 27-i rendelet értelmében a teljes hatalmat február 15-ig mindenhol át kellett adni a népfelszabadító bizottságoknak.²¹

A pozitív nemzetiségpolitika fokozatos érvényre jutását jelzi, hogy 1945 augusztusában a kisebbségi iskolatörvény nyomán a 15 szerb gimnázium mellett már három magyar tan nyelvű gimnázium is megnyitotta kapuit, s négy, úgynevezett nem teljes magyar gimnáziumban is megkezdődött az oktatás. A 2555 általános iskolai tagozat közül 573 volt magyar tan nyelvű (1723 szerb, 143 szlovák, 34 ruszin, 74 román tanítási nyelvű volt). A földreform során a vajdasági magyar parasztság kapta a kiosztott föld 53%-át, bár részarányuk nem érte el a népesség 23%-át. Említhetjük az első demokratikus választás idején kialakított választói körzetek példáját, ahol a nemzeti kulcs szigorú betartásával is igyekeztek biztosítani az ott élő nemzetiségek arányos képviselőt az országos és helyi testületekben.

Az 1945 elejétől hozott intézkedések megteremtették a vajdasági magyarság biztonságérzetét, létrehozták annak a politikai gyakorlatnak az első feltételeit, amelyet már az AVNOJ 1943. novemberi határozata így körvonalazott: a föderatív Jugoszlávia szavatolni fogja „a nemzetiségek minden jogát”.

Jegyzetek

A leggyakoribb forráslelőhelyek és forráskiadványok jegyzetekben használt rövidítései:

AR ZD – Aprilski rat 1941. Zbornik dokumentata. Beograd, 1971.

AV – Archiv Vojvodine

CsmL – Csongrád megyei Levéltár

DIMK V. – Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. V. kötet. Összeállította: *Juhász Gyula*. Akadémiai Kiadó 1982.

HIL – Hadtörténeti Intézet Levéltára

HMTI – Horthy Miklós titkos iratai. Az iratokat sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta: *Szinai Miklós és Szücs László*. Kossuth Könyvkiadó 1962.

MBTT – Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. Összeállította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: *Juhász Gyula*. Kossuth Könyvkiadó 1978.

MSRV MK – Muzej socijalističke revolucije Vojvodine. Mađraska kutija.

OL – Országos Levéltár

PI Arch. – Párttörténeti Intézet Archivuma

PK KPJ za Vojvodinu – Pokrajinski Komitet Komunističke partije Jugoslavije za Vojvodinu 1941–1945. Predgovor, izbor i objašnjenja *Ljubica Vasilic*. Novi Sad – Sremski Karlovci, 1971.

WIL – A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: *Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt és Juhász Gyula*. Kossuth Könyvkiadó 1986.

ZDNOR – Zbornik dokumentata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Dokumenti Nemačkog Rajha 1941. XII/1. Beograd, 1973.

Bevezető

- ¹ *Tilkovszky Loránt*: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941. Akadémiai Kiadó 1987.
- Csatári Dániel*: Forgószélben. (Magyar–román viszony 1940–1945.) Akadémiai Kiadó 1968.
- ² Csupán a legfrissebb irodalomból említek néhányat: *Velimir Terzić*: Slom kraljevine Jugoslavije 1–2. Beograd, 1983. *Branko Petranović*: Revolucija i kontranrevolucija u Jugoslaviji 1941–1945. I–II. Beograd, 1983.; *Nikola Milovanović*: Kontranrevolucionarni pokret Draže Mihailovića. 1–4. Beograd, 1983. Vojvodina u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji 1941–1945. U redakciji *Čedomire Popova*. Novi Sad, 1984.
- ³ *Buzási János*: Az újvidéki „razzia” Kossuth Könyvkiadó 1963. E tárgykörben csaknem két évtized után jelent meg *A. Sajti Enikő*: A Jugoszláv Kommunista Párt vezette ellenállás a Délvidéken és a Bárdossy-kormány megtorló politikája (1941. április–1942. január). *Párttörténeti Közlemények*, 1982. 4. sz. 141–175. old., illetve a telepítésekre vonatkozóan uő: Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában – 1941. Nemzetiségi füzetek. 6. Akadémiai Kiadó 1984.

Katonai közigazgatás és nemzetiségpolitika a Délvidéken

- ¹ *Ferdo Čulinović*: Okupatorska podjela Jugoslavije. Beograd, 1970. 34. old.; *Vlado Strugar*: Jugoslavija 1941–1945. Beograd, 1970. 20. old.
- ² *Juhász Gyula*: A Teleki-kormány külpolitikája 1939–1941. Akadémiai Kiadó 1964. 289–312. old.
- ³ HMTI 54. sz. irat. 289–290. old.
- ⁴ *Kun József*: Magyarország második világháborúba való belépésének katonai vonatkozásai. *Hadtörténeti Közlemények*, 1962. I. sz. 12. old.
- ⁵ OL K-63. Küm. pol. Szent-Iványi-kézirat, 545. old.; *Juhász Gyula*: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Második, átdolgozott kiadás. Kossuth Könyvkiadó 1975. 244–245. old.
- ⁶ OL K-27. Mt. jkv. 1941. április 10. Magyarország Jugoszlávia elleni támadásának külpolitikai vonatkozásait részletesen tárgyalja *Juhász Gyula*: A Teleki-kormány külpolitikája 1939–1941. 252–334. old., valamint Magyarország külpolitikája 1919–1945. c. monográfiája: 238–247. old. A jugoszláv-magyar külkapcsolatok két világháború közötti alakulására *Vuk Vinaver*: Jugoslavija i Mađarska 1918–1938. Beograd, 1971.; uő: Jugoslavija i Mađarska 1933–1941. Beograd, 1976.
- ⁷ OL K-63. Küm. pol. Szent-Iványi-kézirat, 580. old.
- ⁸ OL K-27. Mt. jkv. 1941. április 13.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ AR ZD 171. sz. irat. 555–560. old.; *Fikrete Jelić-Butić*: Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska. Zagreb, 1977. 64–65. old.; valamint *Ljubo Boban*: Maček i HSS, Zagreb, 1974. 386–451. old. Németország horvátországi politikájában a Simović-féle hatalomátvétel után változás állt be, mivel a Horvát Párspárt vezére – a német szándékokat keresztezve – belépett a kormány-

ba. Április 10-én Veesenmayer találkozott Mačekkal, aki „becsületszavát adta”, hogy „átengedi” a hatalmat Kvaterniknek. Nem sokkal ezután, még ugyanezen a napon, a Veesenmayer–Maček–Kvaternik találkozón Maček ezt aláírásával is szentesítette. *Franjo Tuđman: Okupacija i revolucija. Zagreb, 1963. 74. old.*

¹¹ OL K-64. Küm. res. pol. 1941-16-255. Villani 1941. április 27-i számjeltávirata, valamint *Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája. 239. old.*

¹² OL K-64. Küm. res. pol. 1941-16-234. Bárdossy 1941. április 22-i számjeltávirata.

¹³ ZDNOR 54. sz. irat. 138-140. old. Jugoszlávia felosztására még: *Pero Morača: Jugoszlavija 1941. Beograd, 1971. 16-28. old.; Ferdo Čulinović: I. m. 49-73. old., Vlado Strugar: I. m. 23-26. old.*

¹⁴ ZDNOR XII/1. 27. sz. irat. 72-75. old.

¹⁵ *Nyirri József: A visszatért Délvidék nemzeti képe. A visszatért Délvidék. Szerkesztette: Csuka Zoltán. Budapest, 1941. 504. old.*

¹⁶ ZDNOR XII/1. 54. sz. irat. 139. old.

¹⁷ HIL VKF 1941-1/el. 1. sz. Bizalmas katonai közigazgatási parancs. 1941. április 11.

¹⁸ Uo. 11. sz. melléklet.

¹⁹ A felvidéki szlovákokkal, illetve a román és magyar nemzetiségekkel kapcsolatos politika kiéleződésére, a kölcsönös retorziókra a bécsi döntéseket követő hónapokban került sor. De a bevonulás sem volt incidensektől mentes. Lásd erre vonatkozóan: *Csatári Dániel: Forgószélben. 118-147. old.; Tilkoszkó Loránt: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938-1941). 64-108. old., 286-288. old.*

²⁰ Werth precíz adatai szerint a katonai közigazgatás kéthónapos működése alatt csak a fővárosi sajtóban 1640 Délvidékkel foglalkozó cikk jelent meg. Ebből kifejezetten propagandajellegűnek minősített 480-at. A lapok hangját alapvetően az határozta meg, hogy a katonai közigazgatás vezetői a sajtófőnökön és a sajtókamarán keresztül befolyást gyakoroltak a sajtóra, hogy, mint Werth megfogalmazta, „az egyetemes és délvidéki magyarság öntudatának fejlesztésére és a nemzeti propagandá ellensúlyozására megfelelő cikkeket adjanak közre”. Ezenkívül bőségesen ellátták a visszafoglalt területeket a miniszterelnökség sajtóosztálya által rendelkezésükre bocsátott propagandaanyagokkal. 530 ezer plakátot, füzetet és egyéb brosúrát, 3 ezer zászlót és 50 ezer nemzeti színű kokárdát osztottak szét. HIL VKF 1941-1-5700/el.

²¹ A kisebbségek helyzetére általában lásd *Rehák László: A kisebbségek Jugoszláviában. Újvidék, 1967. A vajdasági magyarokra különösen Sándor Mesáros: Položaj mađara u Vojvodini 1918-1929. Novi Sad, 1981.*

²² HIL VKF 1941-1/el. 1. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. április 11.

²³ HIL VKF-1-4745/el.

²⁴ HIL VKF 1941-1/el. 2. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. április 18. Melléklet.

²⁵ A bácskai németiség második világháború alatti történetére lásd *Josip Mirnić: Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu. Novi Sad, 1974.*

²⁶ HIL VKF/el. 1. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. április 11.

²⁷ *Josip Mirnić: I. m. 81. old.*

²⁸ Uo. 83. old.

²⁹ HIL VKF/el. 1. sz. Biz. kat. közg. parancs. 1941. április 11.

³⁰ HIL A kaposvári 10. gyalogosdandár iratai. 1941–31/I. b. *Barabás Miklós-Barabás, Emil*: Balkán. Német-olasz-magyar villámháború. Budapest, é. n. 181. old.

³¹ HIL VKF 1942–4–59417/el. n.; *Ferdo Čulinović*: I. m. 558. old. Magyarország Jugoszlávia elleni támadásának katonai vonatkozására lásd *Kun József*: I. m. 11–16. old.

³² HIL A kaposvári 10. gy. dd. ir. 1941–14/I. a.

³³ Uo. 1941–21/I. a.

³⁴ Uo. 1941–22/I. a. Kádár Gyula, aki mint a IV. hadtest szállásmestere vett részt a katonai akcióban, arról ír visszaemlékezésében, hogy rendkívül el-
lentmondásos tájékoztatást kaptak az ellenség helyzetéről. Így például a tá-
madást megelőző éjjel a felderítők olyan híreket hoztak, hogy a járőröket
mindenhol erős tűz fogadta, vagyis a jugoszláv csapatok még nem vonul-
tak vissza. A támadást megelőző erős tűzérzési előkészítést egy véletlen hír
nyomán vonták csupán vissza, ellenkező esetben üres állásokat lőttek vol-
na. *Kádár Gyula*: A Ludovikától Sopronkőhidáig. Magvető Könyvkiadó
1978. 368. old.

³⁵ HIL A kaposvári 10. gy. dd. ir. 1941–31/I. b., valamint HIL VKF 1941–1-
4181/el. n. A csetnik szó a szerb četa (csapat) szóból származik. Ebben az ér-
telemben szabadcsapatost, gerillaharcost jelent. A harcmodor visszanyúlik
a török időkig. A második világháború éveiben a Draža Mihailović vezette
angolbarát, de a megszállókkal is meggyezést kereső polgári ellenállást
nevezték így. Dobrovoljácoknak az első világháború szerb hadseregének
önkénteseit nevezték. Az 1918-ban megalakult Jugoszláviában az agrárre-
form keretében telepesföldet kaptak, a nem földműveléssel foglalkozó dob-
rovoljácok pedig egyéb kedvezményben részesültek. A közhivatalnokok-
nak például beszámították a háborúban eltöltött időt.

³⁶ OL K-428 MTI Könyvmatos. 1132. cs. 1941. április 10. Valójában ilyen atro-
ciásokra nem került sor. Bessenyei György belgrádi magyar követ, bár a
kormány türelmetlenül várta az erről szóló híreket, nemhogy „terror akció-
ról”, de semmiféle komoly sérelemről nem tudott adatokat küldeni. Ezt
még Várady Imre szenátor, a vajdasági magyarság egyik jobboldali-polgári
vezetője is kénytelen volt elismerni. *Vreme*, 1941. április 4. Az általunk át-
tanulmányozott források között egyetlen ilyen jellegű *kísérletre* találtunk
utalást. Mladen Čović csókai (Čoka) jegyző, a magyar támadás után „egy
csomó magyart szedett össze csendőreivel, azokat a Zenta és Csóka között
lévő Tisza hídjára vitte, hogy azokat a túlsó parton lévő szerb katonaság
gépfegyverrel lekaszabolja. Ebben a vérengzésben azonban egy ismeretlen
nevű tényleges szerb főhadnagy megakadályozta, mert a hídról mindenkit
leparancsolt és kis idő múlva a hidat felrobbantotta.” OL K-149 BM res.
1942–6–6026.

³⁷ HIL A kaposvári 10. gy. dd. ir. 141–42/I. b.

³⁸ A csetnik szervezet átfogó történetét adja *Nusret Šehić*: Četnistvo u Bosni i
Hercegovini (1918–1941). Sarajevo, 1971. A csetnik szervezet szétválására
Jovan Marjanović: Draža Mihailović između nemaca i britanaca. Zagreb-
Beograd, 1979. 17. old. Szerbiai szerepükre lásd még: *Milan Borković*:

- Kontrarevolucija u Srbiji. Kvislingska uprava 1941–1944. Beograd, 1979. I. köt. 170–180. old. Már a Fekete kéz nevű titkos társaság programjában is fontos helyet foglalt el az ún. komitácsi, vagy csetnik típusú gerilla harcmodor. Apis, azaz Dragutin Dimitrijević, a Fekete kéz vezetője maga is részt vett Macedóniában, még az első Balkán-háború előtt ilyen csapatok szervezésében.
- ³⁹ Jovan Marjanović: I. m. 11–54. old. Marjanović kimutatja azt is, hogy a Mihailović-féle csetnik mozgalom nem közvetlenül a két világháború között működő csetnik szervezetekből nőtt ki, bár közvetett hatásukat nem tagadja.
- ⁴⁰ HIL A kaposvári 10. gy. dd. ir. 1941–208/M.
- ⁴¹ Uo. 191–52/I. a.
- ⁴² Kádár Gyula: I. m. 370–371. old.
- ⁴³ HIL A kaposvári 10. gy. dd. ir. 1941–1/c.
- ⁴⁴ Uo.
- ⁴⁵ HIL VKF 1941–1–7001/el.
- ⁴⁶ HIL A kaposvári 10. gy. dd. ir. 1941–33/I. b.
- ⁴⁷ Petkovics Kálmán: Áprilistól novemberig. Dokumentumriport. Életjel miniatűrök. 24. Szabadka, 1973. 32. old.; valamint Miloš B. Lukić: Žedničke iskre. Hronika Novog Žednika. Novi Sad, 1978. 411–416. old.
- ⁴⁸ OL K–428 MTI Könyvnyomtatás 1132. cs. 1941. április 22.
- ⁴⁹ HIL A kaposvári 10. gy. dd. ir. 1941–26/I. b.; MSRV MK reg. br. 1/3.
- ⁵⁰ HIL A kaposvári 10. gy. dd. ir. 1941–26/I. b.
- ⁵¹ Uo. 1941–37/I. b.
- ⁵² Uo.
- ⁵³ PI Arch. F. 634. Deák Leó a jugoszláv népbíróóság előtti kihallgatása során azt vallotta, hogy a magyar katonai hatóságok már a bevonuláskor pontosan ismerték a Magyar Kultúrszövetség névsorát.
- ⁵⁴ HIL A kaposvári 10. gy. dd. ir. 1941–19/I. a.
- ⁵⁵ Uo. 1941–29/I. a.
- ⁵⁶ Uo. 1941–1/c.
- ⁵⁷ HIL VKF 1941–4–431. A rendelet április 17-én jelent meg, de visszamenőleg, április 15-től volt hatályban.
- ⁵⁸ HIL A kaposvári 10. gy. dd. ir. 1941–31/I. a.
- ⁵⁹ Uo. 1941–22/I. b.
- ⁶⁰ Uo. 1941–51/I. a.; 30/I. a.; 27/I. b.; 28/I. b.
- ⁶¹ Uo. 1941–24/I. b.
- ⁶² Juhász Gyula: I. m. 325. old.
- ⁶³ Saopštenja o zločinama okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini 1941–1944. Knjiga 1. Bačka i Baranja. Novi Sad, 1946. 10. old. Az e kötet 258. oldalán található statisztika szerint a bevonuláskor 2142-en haltak meg.
- ⁶⁴ PI Arch. F. 815/1.
- ⁶⁵ OL K–149 BM res. 1941–1–9400. A nyomozást Apic meggyilkolásának ügyében személyesen a délvideki katonai közigazgatás parancsnoka irányította. Mivel a nyomozati anyagot nem találtuk meg, a körülményeket nem tudtuk rekonstruálni. Zubkovic budai görögkeleti püspök beadványa azonban sejtetni engedi, hogy politikai jellegű gyilkosságról volt szó.

- ⁶⁶ HIL A kaposvári 10. gy. dd. ir. A IV. hadtest parancsnokság 4. sz. biz. hadtestparancsnoksági parancsa. 1941. április 24.
- ⁶⁷ Uo. 1941-107/I. a.
- ⁶⁸ Képviselőházi Napló. XI. 1941. november 13., valamint OL K-63 Küm. pol. 1941-16/7-6727.
- ⁶⁹ *Vigh Károly*: Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikai nézeteinek alakulása. Akadémiai Kiadó 1979. 121-122. old., valamint DIMK V. köt. 726. sz. irat 1040-1041. old.
- ⁷⁰ A polgári közigazgatástól való függetlenséget hangsúlyozandó Heszlényi szállásmester április 18-án érvénytelennek minősített minden olyan, a déli területekre vonatkozó rendelkezést, amely nem a szállásmesteri, illetve a déli katonai közigazgatási csoporttól érkezett. HIL VKF 1941-1/eln. 3. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. április 18.
- ⁷¹ HIL VKF 1941-1-5700/eln.
- ⁷² HIL VKF 1941-1/eln. 1. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. április 11., valamint OL K-63 Küm. pol. 1941-16/7-2397.
- ⁷³ Uo.
- ⁷⁴ HIL VKF 1941-1-5700/eln.
- ⁷⁵ *Balla Pál*: A visszacsatolt Délvidék nemzetiségi viszonyai. *Láthatár*, 1942. 10. sz. 261. old.
- ⁷⁶ HIL VKF 1941-1/eln. 3. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. április 18.
- ⁷⁷ Uo. 8. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. április 30.
- ⁷⁸ HIL VKF 1941-1-5192/eln.
- ⁷⁹ HIL VKF 1941-1/eln. 8. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. április 30.
- ⁸⁰ HIL VKF 1942-1-5006/eln. Bajort Szálasi hatalomra jutása után rehabilitálták, majd a jugoszláv népbíróság mint háborús bűnöst halálra ítélté. *Kádár Gyula*: I. m. 378-379. old.; PI Arch. F. 624. A Bajor által Újvidéken kicsikart váltságdíjhoz hasonló „felajánlására” került sor, mintegy félmillió pengő összegben, Zomborban is. Ezt Szendrey Gorondy-Novák Elemér tudtával és engedélyével vette át. Ennek ismeretében nehéz hitelt adni Kádár Gyula állításának, miszerint az újvidéki és zombori „felajánlott” pénzekről Werth és a felső katonai vezetés csupán egy évvel később szerzett tudomást. 1941 augusztusában például bácskai körútja alkalmával Keresztes-Fischer belügyminiszter is tudomást szerzett ezekről a váltságdíjakról. PI Arch. 504. f. 15. 3. e.
- ⁸¹ HIL VKF 1941-1/eln. 11. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. május 6.
- ⁸² MSRV MK 2. reg. br. 140.
- ⁸³ OL K-27 Mt. jkv. 1941. április 13.
- ⁸⁴ A muraközi bevonulás kérdésével foglalkozó minisztertanács tárgyalta a magyar csapatok horvát területen történő igénybevételére vonatkozó német kérést is. Nyilván a Muraközzel és a Bánáttal kapcsolatos bizonytalan helyzet is hozzájárult ahhoz, hogy Keresztes-Fischer és Bánffy határozott tiltakozása ellenére a magyar kormány mégis beleegyezett, hogy korlátozott számú magyar egységek átlépjék a Duna vonalát: Bárdossy úgy reflektált Keresztes-Fischer és Bánffy aggodalmaira, hogy nem szeretné, ha e kérés kapcsán kiéleződne Magyarország és Németország viszonya, mert „messzeemenő érdekeinket csak úgy tudjuk biztosítani, illetve védeni, ha nem keltünk bizalmatlanságot segítségi készségünk iránt. Nem szabad elfe-

- lednünk, hogy kísért az orosz veszély. Románia pedig állandó terveket sző Észak-Erdély visszaszerzéséért. Ugyanakkor pedig a horvátországi németek már kezdik hangoztatni, hogy a Bácskában horvátok is vannak. Tehát a legközelebbi jövőben fokozott mértékben rá lehetünk utalva a németek támogatására és ezt nem szabad most bizalmatlanság keltésével eljátszalnunk." A magyar dunai flottilla a román flottillával együtt német parancsnokság irányításával vett részt a szerbiai partizánok elleni harcokban. ZDNOR XII/1. 173. sz. irat. 459. old.; 222. sz. irat. 577. old.
- ⁸⁸ OL K-27 Mt. jkv. 1941. július 8.
- ⁸⁹ WIL 431. sz. irat. 600-601. old. A németek a Muraszombattól nyugatra lévő Seregházát (Serdica), a Széchenyi-kúti (Petanc-forrás) és a köröngi (Krog) kiszögellést, majd pedig a seregházi határ Rottenberg-dűlőjét követelték vissza. HIL HM 1941-1/a-38126/eln.
- ⁹⁰ WIL 424. sz. irat. 603-604. old.
- ⁹¹ Uo.; Hrvatski narod, 1941. július 10.
- ⁹² ZDNOR XII/1. 74. sz. irat. 190-191. old.
- ⁹³ A magyar válaszcikket nem találtuk meg. Lényegét azonban Vörnéle és Erdmannsdorf július 17-i beszélgetése tartalmazza. WIL 426. sz. irat. 605. old.
- ⁹⁴ HIL VKF-1/eln. 30. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. július 9.
- ⁹⁵ HIL HM 1941-21-30769/eln.
- ⁹⁶ HIL VKF-1/eln. 30. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. július 9.
- ⁹⁷ Uo.
- ⁹⁸ HIL VKF-1/eln. 1. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. április 11.
- ⁹⁹ *Bárdossy László: Magyarországunk és a nemzetiségek. Látóár, 1942. 1. sz. 1. old.*
- ¹⁰⁰ *Nikola I. Gačša: Agrarna reforma i kolonizacija u Backoj 1918-1941. Novi Sad, 1968. 252. old., 266. old.; valamint Nada Lazić: Baranja 1941-1945. Slavonski Brod, 1979. 139. old. A katonai közigazgatás számára készített ún. Segédlet ennél jóval több, 10 692 bácskai dobrovoljac családdal, mintegy 50 ezer fővel számolt. HIL VKF 1941-1/eln. Segédlet a katonai közigazgatási szolgálat ellátására a visszafoglalt délmagyarországi területeken. I. Budapest, 1941. 43. old. Albrecht főherceg volt baranyai birtokát, 86 ezer kat. holdat a család visszakapta.*
- ¹⁰¹ Érdemes megjegyezni, hogy Jugoszlávia, közvetlenül a német támadást megelőző évtizedekben – az események hatására – számos nemzetiségpolitikai korlátozó intézkedést volt kénytelen felülvizsgálni. Így például a nemzetiségek földvásárlását korlátozó intézkedéseket. Ez ellen a tartalékos tisztek és katonák egyesülete azonban erőteljesen tiltakozott a hadügyminiszternél, mondván, hogy veszélyeztetni a földtulajdon nemzeti jellegét, s az az elv forog kockán, hogy „akié a föld, azé az állam”. AR ZD 272. sz. irat. 790. old. E politika csődjét nem csak az együttlakó dobrovoljacok és nemzetiségek ismerték fel fokozatosan. Például már 1937 nyarán Lungulov Radivoj, a dobrovoljacok országos szövetségének elnöke egy szabadkai képviselőtestületi ülésen Kossuth-alapítvány létrehozását javasolta. Ennek célja olyan fiatalok oktatása lett volna, akik a „magyar-jugoszláv együttműködés előharcosai lesznek”. Napló (Szabadka), 1937. június 1.
- ¹⁰² OL K-149 BM res. 1941-6-5010.

kormány számára 1940. november-decemberben készített tanulmánya alapján közli. Adatát hitelesnek fogadhatjuk el, mivel az említett feljegyzés valóban létezett. Sajnos, csupán a borítólapját találtuk meg az Országos Levéltár iratai között. OL K-23. Küm. pol. 1940-27/4-6790. Az 1930-as román népszámlálás szerint létszámuk 10 555 fő volt.

¹⁵² Szabados Mihály: I. m.: 169-170. old.

¹⁵³ Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918-1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb politikai szerződése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1966. 474-477. old.

¹⁵⁴ A bukovinai székelyek ügyében az előző diplomáciai lépésekre néhány nappal a román kormányhoz eljuttatott szovjet ultimátum átadása után került sor. Bárdossy bukaresti magyar követ 1940. június 30-án táviratilag arról értesítette Csáky külügyminisztert, hogy négy bukovinai magyar falu „a szovjeteknek átengedett területre esik”. Felvetette, hogy „nem kellene-e ezen falvak magyar lakosságát Magyarországra átköltöztetni és a szovjet kormánynál már most közbenjárni”. Csáky azonban már a Bárdossy táviratát megelőző napon utasította Kristóffy moszkvai magyar követet, hogy mivel e falvak átesnek a Szovjetunió területére, kérdezze meg a szovjet kormányt, „hajlandók volnának-e ezen falvak magyar lakosságát nekünk átadni”. Kristóffy július 4-én értesítette Csákyt, hogy az utasítás szellemében járt el Molotov szovjet külügyminiszternél, aki azt válaszolta, hogy „a csángók átadását nem tartja most indokoltnak”, de megígérte, utánaéz a kérdésnek. A bukovinai székely községek azonban nem kerültek át a Szovjetunióhoz, bár a határ közvetlen közelükben húzódott. Annyira, hogy az andrásfalvi községi erdők például, ahonnan a falu tűzifaszükségletét szerezték be, már átesnek a határon. OL K-63. Küm. pol. 1940-27/7-6446. Bárdossy 1940. június 30-i számjeltávirata Csákyhoz; Uo. 1940-27/7- szám nélküli: Csáky 1940. június 29-i számjeltávirata Kristóffyhoz; valamint uo. 1940-27/7-6497. Kristóffy 1940. július 4-i számjeltávirata Csákyhoz.

¹⁵⁵ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1941-P-16326., OL K-63 Küm. pol. 1940-27/4-5965.

¹⁵⁶ Az 1939 májusában porrá égett Józseffalva újjáépítése kapcsán ezt írta visszaemlékezésében: „A fejembe vettem, hogy a telepítést előbb, vagy utóbb, de mégis ki fogom erőszakolni, ha nem máskor, akkor évek múlva. Istállók és házak falait és tetőzetét úgy építjük, hogy szekercés bevágással meg fogjuk számozni. Farkasfogazással csináljuk, szögezés nélkül. Ha az óra út és vonatot kapunk, akkor majd szétverjük a fészket és elvisszük a Hortobágyra.” Németh Kálmán: Százezer szív sikolt. Hazatért és hazavágyó magyarok verőfényes Golgotája. Bácsjózseffalva, 1943. 261. old. Viszsaemlékezése forrásértékű, a telepítés során vezetett naplója alapján írta.

¹⁵⁷ OL K-149 BM res. 1941-2-5021. Horkay jelentése szerint a 65 ezer Dél-Bukovinából áttelepítendő német számára ekkor már készen álltak az útvonal mentén felállított élelmezési állomások, elegendő tejkonzervvel és cumisüveggel a kisgyermeknek számára. Mint írta, a WC-k a németek által megadott tervek szerint épültek, „ahol még ciossetpapír is van”, s a vonattól szakos út vezet „a félreeső helyekre, hogy a cipők ne legyenek vizesek”. A precízen előkészített telepítés a gyakorlatban másként festett. 1941 szeptemberében a Besszarábiából és Bukovinából kitelepített németeknek csu-

pán harmada kapta meg a megígért házat, földet lengyel és francia földön. A többiek még mindig táborokban várták új lakhelyük kijelölését. Sokan kénytelenek voltak beállni napszámosnak, béresnek, kocsisnak. OL K-149 BM res. 1942-2-14754.

¹⁵⁰ Németh Kálmán: I. m. 317. old.

¹⁵⁰ Uo. 318-320. old.

¹⁵⁰ A második bécsi döntést követő magyar-román viszonyt részletesen tárgyalja Csatári Dániel: I. m.

¹⁵¹ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-24333., 26179.

¹⁵² Uo. 1941-P-16326.

¹⁵³ Uo.

¹⁵⁴ Uo.

¹⁵⁵ Németh Kálmán: I. m. 325. old.

¹⁵⁶ OL K-27 Mt. jkv. 1941. január 17.; valamint A. Sajti Enikő: I. m. 20. old.

¹⁵⁷ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1941-P-16326.

¹⁵⁸ Uo.

¹⁵⁹ Uo.

¹⁷⁰ Csatári Dániel: I. m. 113. old.

¹⁷¹ OL K-63. Küm. pol. 1941-47-1538.

¹⁷² Werth április 19-i emlékiratát nem találtuk. Lényegét a július közepén írt „Emlékirat a visszafoglalt Délvidék megoldásra váró lényegesebb feladatairól” címet viselő irat (HIL VKF. 1941-1-5700/eln.), valamint az 1941. május 27-én kelt bizalmas katonai közigazgatási parancs alapján rekonstruáltuk. HIL VKF-1/eln. 19. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. május 27.

¹⁷³ HMTI 59. sz. irat. 305-306. old.

¹⁷⁴ 1941. április közepéig már 200 családot telepítettek Szatmár megye nagy-károlyi és szatmári járásába a román parasztok elhagyott házaiba, földjeire. A. Sajti Enikő: I. m. 25. old.

¹⁷⁵ OL K-27. Mt. jkv. 1941. április 28. A moldvai csángók hazatelepítésének gondolata 1940 decemberében vetődött fel komolyabb formában. A kérdés tanulmányozása céljából Domokos Pál Péter tanfelügyelő hat hónapra a bukaresti magyar követséghez kapott beosztást. Vaskos tanulmányban számolt be útjáról. Ez főleg azért nem keltett osztatlan lelkesedést kormánykörökben, mivel Domokos a moldvai csángók erős asszimiláltságáról tudósított, bár mint hozzátette, valamennyien még most is római katolikus vallásúak. A minisztertanács 1944. április 7-én, a Sztójay-kormány alatt foglalkozott utoljára a moldvai csángók Magyarországra telepítésével, Bonczos előterjesztésében. Az előterjesztő szerint a román kormány azért zárkózott el mindaddig áttelepítésük elől, mert attól tartott, hogy Erdélyben fogják őket földhöz juttatni. A front közeledése miatt azonban, tette hozzá, „itt a lélektani pillanat” a telepítés kérdésének ismételt felvételére. Az egyébként öszre (!) tervezett akció kérdésében Bonczos nem kezdeményezett vitát, csupán abban kérte a minisztertanács állásfoglalását – nyilván a székely telepítés analógiájára –, hogy „igyekezzünk-e elősegíteni a csángóknak az országba menekülését”. A minisztertanács a javaslatot elfogadta, s kijelölte a „menekülő” csángók pontos gyülekezési helyét is (Csáksomlyó). OL K-28 ME Kisebbségi o. 1941-P-16326., OL K-27 Min. tan. jkv. 1944. április 7.

- ¹²⁸ Uo. Ezenkívül a németek a Jugoszláviával 1940 őszén kötött olajegyezmény Délvidékre eső számláját is benyújtották. Heszlényi szállásmester a telepítés lebonyolításáig a gazdálattal maradt Dobrovöljác birtokokra a termelés folytonosságának biztosítása érdekében ún. gazda-gondnokokat nevezett ki. MSRV MK 1. reg. br. 3/a.
- ¹²⁷ HIL VKF-1/eln. 19. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. május 27., MSRV MK 1. reg. br. 44/a.
- ¹²⁸ A magyar-román telepítési egyezményt nem találtuk meg. Forrásértékű viszont Gombos György ezzel kapcsolatban, közvetlenül a telepítés után megjelent tanulmánya. Gombos egyébként részt is vett a telepítés lebonyolításában. *Gombos György: Bukovinai székelyek letelepítése a Bácskában. Láthatár*, 1941. 8. sz. 190. old.
- ¹²⁹ OL K-27 Mt. jkv. 1941. június 17.
- ¹³⁰ MSRV MK. 1. reg. br. 44/a.; HIL VKF-1/eln. 19. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. május 27.
- ¹³¹ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-24333.
- ¹³² OL K-27 Mt. jkv. 1941. szeptember 16., 1942. február 25.
- ¹³³ HIL VKF-1/eln. 19. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. május 27., MSRV MK 1. reg. br. 44/a. A szerb telepes falvakat később hivatalosan is a bukovinai községekről nevezték el. Így például Stepaničevo – Horthyvára, Bácskosuthfalva, Tankosičevo – Hadikhalom; Veternik – Hadikliget, Vojvoda-Mišić – Hadikszállás, Staro Djurdjevo – Hadikföldje, Sirig – Hadiknépe, Tomičevo – Bácsjózseffalva, Vajska – Józsefháza, Feketű – Református András-szállás, Mali Beograd – Andrásföldje, Karadjordjevo-Pavlovo – Bácsandrásfalva, Kosičevo – Andrásmagyar; Sokolac – Bácsistensegits, s végül Nová Crvenka – Istenvelünk nevet kapta. HIL VKF-1/eln. 31. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. június 19. Melléklet.
- ¹³⁴ AV Újvidéki I. f. tanügyig. kirendeltség. F 152. knj. 1. sz. n., valamint AV Birtokpol. kirendeltség. F. 150 gr. 2. 30084.
- ¹³⁵ HIL VKF-1/eln. 19. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. május 27., MSRV MK 1. reg. br. 44/a.
- ¹³⁶ *A nép*, 1941. június 28., *Délvidék*, 1941. június 29., *Délmagyarország*, 1941. június 18. Bonczós 1941 májusában tiltotta meg, hogy a fővárosi és vidéki lapok a bukovinai, s általában a külföldi magyarok telepítésével foglalkozzanak. A tilalmat a telepítés befejezése után oldották fel. CsmL Szeged Város Főispánjának biz. ir. 1941-70.
- ¹³⁷ HIL VKF-1/eln. 19. sz. Biz. kat. közig. parancs. 1941. május 17., MSRV MK 1. reg. br. 44/a.
- ¹³⁸ Szabados Mihály: I. m. 179-181. old., OL K-63 Küm. pol. 1940-27/7- szám nélküli.
- ¹³⁹ Németh Kálmán: Id. m. 490-492. old.
- ¹⁴⁰ MSRV MK 1. reg. br. 125.
- ¹⁴¹ HIL VKF-1941-1-5808/eln.
- ¹⁴² CsmL A Szegedi Törvényszék iratai B. IV. 4769. 1941. 6., valamint B. IV. 6897. 1941. 2.
- ¹⁴³ OL K-27 Mt. jkv. 1941. június 17., valamint AV Újvidéki I. f. tanügyig. kirendeltség. F. 152. knj. 1. sz. n. A jugoszláv földreformot a többi jugoszláv területen is érvénytelenítették a megszállók.

¹⁰⁴ OL K-27 Mt. jkv. 1941. július 8. és július 15.

¹⁰⁵ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-24333.; *Nada Lazic*: I. m. 102. old. Vitézi telepeket a Bácskában Vajszkaréten, Vajszkán (Vajska) és Vitézfalun (Torničevo) alakítottak ki, szétszórt, tanyás települések formájában. A baranyai háromszögben is zömmel vitézeket telepítettek. A csíkföldi székely határőrvidék mintájára 1942 februárjában az Országos Vitézi Szék felvetette a déli határőrvidék megszervezésének gondolatát. Nagy Vilmos honvédelmi miniszter 1942. november 12-i döntése alapján, mint az ezzel kapcsolatos rendeletben olvashatjuk, a „Délvidék általános katonai megszervezésének első lépéseként” 1943. január 1-jén a vitézi telepesekből felállították az első határőr vitézi századot. A vitézi század azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket; s hosszas huzavona után 1944-ben feloszlatták. HIL VKF-192-1-5365, 5044, 5697, 5829/el.; HIL HM-1942-1/a-1043/Bbk., 1942-1/a-78995, 69500/el.

¹⁰⁶ Bonczos telepítésiügyi biztos az 1942. február 25-i minisztertanácsra kérte a kormányt, foglaljon állást a megmaradt föld felhasználásának kérdésében, amelyet eredetileg további moldvai csángó telepítésre szántak. A kormány úgy határozott, nem telepítenek Magyarországra újabb csángókat, hanem a már itt levőket, valamint a Szerbiából és Boszniából érkező magyarokat fogják idetelepíteni. Bonczos még 1941 szeptemberében olyan megbízást is kapott, hogy a szovjet harctéren elesettek hozzátartozóit is a Bácskában telepítse le. A kormány most ezt a korábbi határozatát is érvénytelenítette. OL K-27 Mt. jkv. 1942. február 25.

¹⁰⁷ AV M. kir. Földművelésiügyi min. birtokpolitikai kirendeltség, Újvidék, F 150. gr. a./30052; 30055; valamint AV Újvidéki I. f. tanügyig. kirendeltség kút. 1. bb.

¹⁰⁸ PI Arch. 651. f. 2/1942-6-6026.

¹⁰⁹ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1944-R-19575. A hivatalos körök korántsem voltak megelégedve az elért eredménnyel; s még 1944-ben is komolyan tanulmányozták, hogyan volna lehetséges tovább „lazítani” a Délvidék nemzetiségi arányait. Arra számítottak, hogy a háború a jelenlegi status quo alapján végződik, s így lehetővé válik a „déli magyar ék” további előretolása. Uo.

²⁰⁰ A. Sajti Enikő: I. m. 56-68. old. A dunántúli telepítésre: *Ösy-Oberding József*: A bukovinai székelyek dunántúli letelepítése. *Agrártörténeti Szemle*, 1967. 1-2. sz. 183-192. old. *Bodor György*: Székely honfoglalás 1945-ben. I-II. *Forrás*, 1975. 3. sz. 70-83. old., valamint 4. sz. 59-68. old.

²⁰¹ DIMK V. 761. sz. irat/1081-1082. 1.

²⁰² OL K-63 Küm. pol. 1941-47-4290., 4360. Egy szerb nyelvű lap megindításának gondolatát a közvetlenül a Délvidék elfoglalása után Bácskában járt Hoffman Sándor, berlini magyar követségi tanácsos is felvetette. Egyébként Hoffman volt az, aki Besseney belgrádi magyar követ Széged jugoszláv bombázása miatt, április 10-én kelt jegyzékét Roche belgrádi norvég konzulnak továbbítás céljából átadta, de Belgrád bombázása miatt Roche már nem tudta eljuttatni a jegyzéket a jugoszláv kormányhoz. OL K-63 Küm. pol. 1942-16/7-365. A *Nova Pošta* c. szerb nyelvű lap első száma 1941. december 16-án, a Délvidék bekebelezését kimondó törvény elfogadása napján jelent meg Újvidéken. Főszerkesztője Vojislav Matić volt.

- ²⁰ DIMK V. 878. sz. irat. 1227. old.
- ²¹ DIMK V. 890. sz. irat. 1244. old.
- ²² WIL 442. sz. irat. 618–619. old.
- ²³ OL K-63. Küm. pol. 1942-67-59.
- ²⁴ Uo. 1941-67-159. Később Marosy is jóval realisabban értékelte a három ország viszonyát. Propagandisztikusnak minősítette Horvátország és Szlovákia közeledését, amelyre azért van szüksége a két új államnak – írta –, mert „másoknak úgysem imponál, tehát jól esik az egymásnak való tömjénezés”. Románia szerepét már jóval veszélyesebbnek találta. A román-horvát közeledést szerinte Buzdugán zágrábi követ, Titulescu korábbi román külügyminiszter titkára, valamint Benzon, bukaresti román követ, a „magyarellenességre” fő exponensei szorgalmazzák. OL K-63 Küm. pol. 1942-67-34.
- ²⁵ OL K-63 Küm. pol. 1942-67-58. HIL VKF 1942-R-5022., 5162., 5160./eln. Az említett szigetek azért váltak vitássá, mert időközben egy mesterséges csatornával levágták a Duna kanyarulatát, így a szigetek a folyó új sodrásai vonalától északra kerültek és magyar területté váltak.
- ²⁶ OL K-428 MTI Könyomatos 1132. 1941. július 18. Pavelić 1942 szeptemberében megtekintette a szovjet fronton harcoló horvát egységeket, de még ebben a számára kedvező lélektani pillanatban sem sikerült megszereznie a németek támogatását a Muraköz kérdésében. OL K-149 BM res. 1942-2-8376.
- ²⁷ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1942-R-19705.
- ²⁸ OL K-149 BM res. 1942-2-10429. A másik kinevezett képviselő Vid Radiković volt. Radiković ugyan nem volt hajlandó nyilvánosan elhatárolni magát a horvát kormány lépésétől, de nem is tett eleget annak.
- ²⁹ OL K-149 BM res. 1942-6-11892. A konfliktus időnként komikus formát öltött. Egy alkalommal például usztasák és horvát katonák 80–100 fős csoportja a varasdi Dráva hídon a magyar határőrök előtt a horvát Muraközt éltette. A korabeli jelentés szerint a határőrök erélyes fellépésére ugyan visszavonultak a hídról, de közben „számárfülek, ülep (fenék) mutogatásokkal és egyéb gúnyos kézlejtésekkel, nevetve és énekelve vonultak a Dráva horvát partjára”. HIL VKF 1941-1/eln. 1941. július 14-i helyzetjelentés.
- ³⁰ OL K-149 BM res. 1942-6-11892.
- ³¹ Uo.
- ³² Uo.
- ³³ OL K-63 Küm. pol. 1942-67-2862.
- ³⁴ HIL HM 1941-I-48775/eln.
- ³⁵ HIL VKF 1942-1-4284/eln.; OL K-63 Küm. pol. 1942-67-38. A Vatikán egyébként nem ismerte el hivatalosan a Független Horvát Államot.
- ³⁶ OL K-149 BM res. 1942-6-6119.
- ³⁷ Uo.
- ³⁸ HIL HM 1941-I-48775/eln.; OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-27672., OL K-63 Küm. pol. 1942-67-64.
- ³⁹ K-63 Küm. pol. 1942-67-20.
- ⁴⁰ Marosy Lorković külügyminiszterhez viszont olyan információkat juttatott el, hogy Vračić az ő helyére pályázik. Uo.

⁴¹ OL K-63 Küm. pol. 1942-67-31., 32.

⁴² OL K-63 Küm. pol. 1942-67-105. Kovács Antal, az eszéki nyilasok vezére a párt betöltése után a Bánátba szökött. Közvetlenül a Kovács-féle nyilas szervezkedés után Sütő Gyula volt nyilas képviselő német útlevelel Horvátországba érkezett, s „Csaba” néven újjászervezte a horvátországi nyilasmozgalmat. Csaba, *Független Horvátországi Egyesület* címmel könyomatos újságot adott ki. A horvát belügyminisztérium – a magyar kormány sorozatos tiltakozására – a Csaba egyesületet is betiltotta, amely azonban német támogatással továbbra is folytatta tevékenységét. 1943-ban Kammerhoff tábornok, a horvátországi SS főparancsnoka a nyilasokból külön SS-századot állított fel, amely a németek oldalán részt vett a partizánok elleni tisztogató akciókban. 1944 áprilisában a Horvátországi Magyar Köz-művelődési Község eszéki csoportja és a nyilasok között egységfront-megállapodás jött létre. OL K-63 Küm. pol. 1943-67-180.; 1942-67-123., 66.; 1944-67-42; OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-21131.

⁴³ A moldvai csángók közül mindössze 100 család kívánt Magyarországra települni, de közülük is csak 53 család költözött át 1941 folyamán. A kudarc oka nemcsak a román kormány „akadékoskodása” volt, hanem a magyar kormány is visszafogottan kezelte az ügyet a csángók erős asszimiláltsága miatt. OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-24333.

⁴⁴ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1942-R-24333. OL K-149 BM res. 1942-2-9621.

⁴⁵ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1942-R-24333.

⁴⁶ OL K-428 MTI Könyomatos 1133. 1942. szeptember 20.

⁴⁷ OL K-63 Küm. pol. 1942-67-67.; 1943-67-34. Az osztráki ügy kivizsgálását kérő magyart átiratra Glaise von Horstanau tábornok röviden a következőt válaszolta: „a német Wehrmacht magatartása elleni vádaskodások tart-hatatlanok”, a vizsgálat lefolytatása az adott helyzetben lehetetlen. OL K-63 Küm. pol. 1943-67-114.

⁴⁸ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1942-R-21144.; OL K-74 I. Bejövő számlajeltá-vírat. Zágráb. Marosy 1942. május 11-i számlajeltávirata; OL K-63 Küm. pol. 1942-67-49.

⁴⁹ OL K-63 Küm. pol. 1942-67-82.; Uo. 1943-67-szám nélküli.

⁵⁰ ZDNOR XII/2. 149. sz. irat: 733. old.

⁵¹ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-24333.

⁵² OL K-74 I. Bejövő számlajeltávirat. Zágráb. Marosy 1942. október 14. és október 21. számlajeltávirata; OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-24333.

⁵³ OL K-63 Küm. pol. 1942-67-104. Később kiderült, hogy a magyar tagoza-tok valójában nem működtek. Mindössze három elemi iskola volt reformá-tus egyházi kezelésben Horvátországban ebben az időben. Uo. 1944-67-80.

⁵⁴ OL K-63 Küm. pol. 1944-67-102.

⁵⁵ Uo. 1942-67-103.; OL K-28 ME Kisebbségi o. 1942-R-26158.

⁵⁶ OL K-63 Küm. pol. 1943-67-134.

⁵⁷ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-2433.

⁵⁸ Uo. 1943-R-32751.

⁵⁹ OL K-149 BM res. 1941-2-14899., OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-31614., 34415. 1944 januárjában tovább szigorították a feltételeket. Ezután csak azok jöhettek be az országba, akik az idézett feltételeknek ugyan to-vábbra is megfeleltek, de Magyarországról vagy a Bánáttól származtak.

- ⁶⁰ OL K-63 Küm. pol. 1944-67-13.
- ⁶¹ Uo. 1944-67-18.
- ⁶² OL K-74 I. Bejövő számjeltávirat. Zágráb. 1944. február 16.
- ⁶³ OL K-63 Küm. pol. 1944-67-26.
- ⁶⁴ Uo. 1944-67-49. OL K-74 I. Bejövő számjeltávirat. Zágráb. 1944. május 5.
- ⁶⁵ OL K-63 Küm. pol. 1944-67-36., 53.
- ⁶⁶ OL K-63 Küm. pol. 1944-67-40.
- ⁶⁷ Uo.
- ⁶⁸ OL K-63 Küm. pol. 1944-67-98.
- ⁶⁹ OL K-74 I. Bejövő számjeltávirat. Zágráb. 1944. augusztus 19.
- ⁷⁰ OL K-27 Mt. jkv. 1944. augusztus 17.
- ⁷¹ OL K-74 I. Bejövő számjeltávirat. Zágráb. 1944. szeptember 9.
- ⁷² Tajni archivi grofa Ciana (1936-1942). 501. old.
- ⁷³ WIL 394. sz. irat. 580. old.
- ⁷⁴ OL K-63 Küm. pol. Szent-Iványi-kézirat. 889. old., valamint ZDNOR XII/1. 15. sz. irat. 48. old.
- ⁷⁵ OL K-27 Mt. jkv. 1941. április 15.
- ⁷⁶ OL K-63 Küm. pol. Szent-Iványi-kézirat. 686. old., 709. old.; WIL 349. sz. irat. 579-580. old. A találkozást Hewel feljegyzései alapján közli: *Juhász Gyula: A Teleki-kormány külpolitikája. 332-333. old.*
- ⁷⁷ Hitler azzal fenyegette Sztójajt, hogy az ilyen „hallatlan esetek számunkra elviselhetetlenek és komoly helyzet áll elő, ha az ilyen dolgok megismétlődését azonnal meg nem akadályozzák”. Sztójajt megdöbbenették Hitler szavai. Biztosította a Führert, hogy Horthy is fel lesz háborodva az eseten és azonnal intézkedni fog az ügy alapos kivizsgálására, és „adott esetben habozás nélkül agyonlövöti a vétkes magyar katonai személyeket”. WIL 394. sz. irat. 579. old. Április 20-án az ügygel kapcsolatban a németek jegyzékben tiltakoztak. A kivizsgálás során kiderült, hogy sem Újvidéken, sem Sajkásszentivánon (Sajkaš) német nemzetiségűek nem estek áldozatul a terület visszafoglalásakor. Újverbászon (Novi Vrbas) viszont két német asszony valóban életét veszítette az ún. tisztogató akció során. Uo. 395. sz. irat. 581. old.
- ⁷⁸ OL K-63 Küm. pol. Szent-Iványi-kézirat. 708. old.
- ⁷⁹ WIL 395. sz. irat. 581. old.
- ⁸⁰ ZDNOR 20. sz. irat. 58. old. Triska említett feljegyzésében 700 ezerre becsülte a jugoszláviai németek számát. Ez a szám ekkor valójában 505 790 volt. Ebből 120 ezer a Bánátban, 197 ezer pedig a Bácskában élt. Vö.: *Dusan Biber: Nacizam in Nemci v Jugoslaviji. Ljubljana, 1966. 207. old.*
- ⁸¹ ZDNOR 1. sz. irat. 10. old. Protektorátuson az 1912-1913-as Balkán-háború előtti Szerbia területét értették.
- ⁸² Uo. 27. sz. irat. 74. old.
- ⁸³ *Juhász Gyula: A Teleki-kormány külpolitikája. 333-334. old. valamint WIL 403. sz. irat. 587. old.*
- ⁸⁴ OL K-64 Küm. res. pol. 1941-16-255. Villani csak a bécsi német-olasz megegyezés után tudott beszélni Cianoval.
- ⁸⁵ DIMK V. 790. sz. irat. 1110-1111. old.
- ⁸⁶ WIL 399. sz. irat. 584. old.; DIMK V. 785. sz. irat. 1116-1117. old.

- ⁸⁷ Uo. 402. sz. irat. 586. old.; OL K-63 Küm. pol. Szent-Iványi-kézirat. 889. old., valamint DIMK V. 797. sz. irat. 1129-1130. old.
- ⁸⁸ WIL 406. sz. irat. 589-591. old.
- ⁸⁹ *Žarko Atanacković*: I. m. 48. old.
- ⁹⁰ DIMK V. 803. sz. irat. 1136. old.
- ⁹¹ Mint láttuk, a két kormány nem kötött egyezményt a kitoloncolások megszüntetéséről, csupán szóbeli megállapodás történt. A magyar kormány ezt kénytelen volt egyébként betartani.
- ⁹² Benzler arra a májusi megállapodásra célzott, amely a magyar többségű falvakban biztosította, hogy a helyi közigazgatás élére magyar származású vezetők kerüljenek.
- ⁹³ Május végén például Werth vezérkari főnök megbízottja utazott a Bánátba, ahol az IKW egyik beosztottjának kíséretében tanulmányozta a magyarok helyzetét. Beszámolója szerint a magyarok körében nagy a nyugtalanság a Bánát bizonytalan státusa miatt, sérelmezik, hogy még a magyar többségű falvakban is német előjárók vannak. Útja során azt is megállapította, hogy a németek és magyarok viszonya „kimondóttan rideg, de mindkét részből udvarias”. A németek abban reménykednek, hogy „valamilyen alakban önálló állami létet fognak kapni”, s „nacionalista lázban égnek” – állapította meg végül. OL K-28 ME Kisebbségi o. 1941-R-19067.
- ⁹⁴ WIL 406. sz. irat. 589-591. old.
- ⁹⁵ OL K-63 Küm. pol. 1942-16/7-6211.
- ⁹⁶ ZDNOR 59. sz. irat. 153-155. old. A Bánát státusának kérdését részletesen tárgyalja: *Žarko Atanacković*: I. m. 49-62. old.
- ⁹⁷ OL K-63 Küm. pol. Szent-Iványi-kézirat. 889. old.
- ⁹⁸ A megbeszélésre vonatkozó dokumentumot idézi: *Žarko Atanacković*: I. m. 48. old.
- ⁹⁹ Jeszenszkyt 1943 márciusában a Bánati Magyar Közművelődési Szövetség vezetőjévé, azaz magyar népcsoportvezetővé nevezték ki, s kinevezése után lemondott segédbánhelyettesi posztjáról. Helyére Botka Béla került. OL K-63. Küm. pol. 1943-16-33.
- ¹⁰⁰ WIL 435. sz. irat. 614. old.
- ¹⁰¹ *Žarko Atanacković*: I. m. 49. old.
- ¹⁰² WIL 491. sz. irat. 664-665. old.; *Juhász Gyula*: Magyarország külpolitikája. 276-277. old.
- ¹⁰³ OL K-63 Küm. pol. 1942-16/7-5920.; 1943-16-91.
- ¹⁰⁴ OL K-63 Küm. pol. 1843-16-31.
- ¹⁰⁵ OL K-63 Küm. pol. 1942-16/7-7844.
- ¹⁰⁶ Uo. 1943-16-1.
- ¹⁰⁷ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-17402.
- ¹⁰⁸ OL K-63 Küm. pol. 1943-16-2.
- ¹⁰⁹ Uo.
- ¹¹⁰ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-17402.
- ¹¹¹ E konkurenciaharcban a németekkel együttműködő Ljotić és hívei, valamint Draža Mihailović csetnikjei vettek részt. Ljotić ügynökei például adatokat szolgáltatottak a németeknek Mihailović angol kapcsolatairól, Mihailović ún. fekete trojkái pedig Ljotić és Nedić legjobb embereit tették el láb alól. Nedić viszont a Meysner német rendőrtábornok vezetése alatt álló

- szerb államőrseget (Srpska straža) azzal vádolta, hogy abba Mihailović emberei is befurakodtak, s követelte a Ljotić-féle önkéntes zászlóalj (Srpski dobrovoljački korpus) szerb parancsnokság, azaz a saját irányítása alá helyezését. E harcban Nedićnek számolnia kellett még Pećanac csetnikjeivel és az ún. illegális csetnikekkel is. *Jovan Marjanović*: I. m. 326–327. old.
- ¹¹² A Kállay-kormány békepuhítólézásait részletesen elemzi és az erre vonatkozó angol külügyi iratokat lásd: MBTT.
- ¹¹³ *Balla Pál*: Magyar–szerb politikai kapcsolatok alakulása napjainkig. *Látóhatár*, 1943. 5. sz. 125. old.
- ¹¹⁴ *Srpski narod*, 1943. július 10.
- ¹¹⁵ 1943. február 15-én a külügyminisztérium értesítette Bollát, hogy szívesen látnák Budapesten Stanković volt földművelésügyi és Beslic volt közlekedésügyi minisztert. OL K–28 ME Kisebbségi o. 1943–R–17402.
- ¹¹⁶ OL K–63 Küm. pol. 1943–16–21.
- ¹¹⁷ Uo. 1943–16–30.
- ¹¹⁸ Krasznay fellépését Bolla így jellemezte: „Olyan volt ez, mint amikor egy medvét beeresztenek egy porcelánkereskedésbe és az ott minden összetör.” Uo.
- ¹¹⁹ OL K–63. Küm. pol. 1943–16–20.
- ¹²⁰ Uo. 1943–16–41.
- ¹²¹ A németek az eset után még azt is megtiltották a szerbiai hivatalos személyeknek, hogy magyarországi átutazásuk esetén Budapesten kiszálljanak a vonatból, mert „a szerb urak Budapesten politizálnak”. OL K–63 Küm. pol. 1943–16–54.
- ¹²² A német kérés a következő módon jutott a honvédelmi miniszter tudomására: 1943 februárjában a vezérkar hadművelleti csoportfőnöke egy iratot vitt át Nagy Vilmosnak azzal, hogy láttamozza, és tartalmát vegye tudomásul. Ebben az ügyiratban nem kevesebbről volt szó, mint arról, hogy Szombathelyi vezérkari főnök megegyezett a német vezérkarral, miszerint három könnyű hadosztályt bocsát a németek rendelkezésére. A hadügyminiszter ezt nem volt hajlandó tudomásul venni, s azzal érvelt, hogy a vezérkar főnökének nincs joga ilyen nagy horderejű kérdésben a kormány tudta nélkül egyezményt kötni, ezért ő minisztertanács elé viszi az ügyet. Mikor ez Szombathelyi tudomására jutott, felhívta Nagy Vilmost telefonon, s meglehetősen ingerült hangon magyarázta, hogy erre neki igenis joga van, s ha a kormány nincs vele megelégedve, akkor „dobja” őt. A hadügyminiszter azzal vágott vissza, hogy ő, és nem a vezérkar főnöke felelős a parlament előtt, s mivel ő a kormány felelős minisztere, a kérdést kötelessége minisztertanács elé vinni. *Nagybacsoni Nagy Vilmos*: Végzetes esztendő 1938–1945. Budapest, é. n. 132–133. old.
- ¹²³ OL K–27 Mt. jkv. 1943. március 10. Ugyanez a minisztertanács visszautasította azt a német kérést is, hogy a magyar hadseregben szolgáló németeket az SS-be lehessen toborozni. 10 ezer újabb civil német toborzásához viszont hozzájárult.
- ¹²⁴ Kállay olaszországi látogatására április elején került sor. Az olasz–magyar közös politika fellelegltését javasolta a tengelyen belül, de bizonyos különállással. Ehhez csatlakozott volna elképzelése szerint Finnország, Lengyelország, Törökország, sőt, szerinte a megszállt balkáni országok egyes

politikai csoportosulásait is meg lehetne nyerni az ügynek. Ezt a blokkot minden bizonnyal támogatóknak Spanyolország, Svédország is, vagyis azok az országok, amelyeket „szovjet veszély fenyeget”, illetve félnek a kommunizmustól. A szóban forgó blokknak Vatikán lett volna az eszmei támasza. *Juhász Gyula*: Magyarország külpolitikája. 297. old. A minisztertanács március 30-i ülésére: OL K-27 Mt. jkv. 1943. március 30. és HMTI 71. sz. irat. 364-368. old.

¹²⁵ A román dunai flottilla hasonló feladatokat látott el a Duna román-szerb szakaszán.

¹²⁶ HIL VKF 1942-1-5588/eln. A magyar őrnaszád ezred alakulatai Borovskij német vezérőrnagy vezetése alatt, a Waffen-SS Einsatz-Staffel elnevezésű alakulatai, valamint a horvát domobran (sorkatonaság) és usztasa egységek mellett vettek részt a partizánok elleni tisztogató hadműveletekben. A magyar egységek feladata a Duna felé szorított partizánok átkelésének megakadályozása volt. A jelentés is elismeri, hogy az akció eredeti harcászati célját, a partizánok Dunába szorítását nem érte el.

¹²⁷ Uo. A német megszálló csapatok és személy szerint Bader valóban többször fejezték ki rosszallásukat emiatt az usztasa kormányról. Tisztában voltak ugyanis azzal, hogy az usztasák szerbek elleni irtóhadjárata, az elfogott partizánok elleni kegyetlenkedések a kommunisták vezetete ellenállás erősödésének egyik forrása. Akkor azonban, amikor érdekeik úgy kívánták, ők is kemény kézzel sújtottak le. Keitel Hitler egyenes parancsára a következőket rendelte el a partizánokkal szembeni bánásmóddal kapcsolatban: „Hatásos és tartós elrettentést csak halálos ítéletekkel és intézkedésekkel lehet elérni, amelyek a hozzátartozókat és a lakosságot bizonytalanságban tartják a büntetett elkövetők sorsát illetően.” ZDNOR XII/I. 274. sz. irat. 748. old.

¹²⁸ *Juhász Gyula*: Magyarország külpolitikája. 288. old.

¹²⁹ HMTI 71. sz. irat, 366-367. old.

¹³⁰ Bolla 1943. január 29-i jelentésében a bolgár csapatok magatartásáról a következőket olvashatjuk: „a viszony a bolgár katonaság és a szerb lakosság között szívélyes: Užicén a bolgárok által adott térzene alkalmával szerb és bolgár népdalokat játszanak és együtt táncolnak kőlöt a szerbekkel.” OL K-63 Küm. pol. 1943-16-15.

¹³¹ Uo. 1943-16-119. Mint ismeretes, a bori bányába hurcolták a nagy magyar költőt, Radnóti Miklóst is, aki a tábor kiürítését követő menetelés során vesztette életét Abdán. Az első transzport 1943. július közepén érkezett Szerbiába. Bolla egyik jelentésében arról értesíti a külügyminisztériumot, hogy már két hónapja nincs víz a lágerben, tifusz tizedeli a munkaszolgálatosokat, s az őrszolgálatot teljesítő magyar katonaság szereplése sem „épületes”, a muszosokat botozzák. Uo.

¹³² OL K-27. Mt. jkv. 1943. augusztus 24. A jegyzőkönyv egy részlete megtalálható: Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez. Szerkesztette és az előszót írta: *Zsigmond László*. Az iratokat összegyűjtötte és a bevezető tanulmányokat írta: *Ádám Magda, Juhász Gyula és Kerekes Lajos*. Kossuth Könyvkiadó 1966. 162. sz. irat. 384-385. old. A kérdésre vonatkozóan lásd

- ³⁵ OK K-28 ME Kisebbségi o. 1941-R-21778.; *Délvidéki Magyarság*, 1941. október 4., *Reggeli Újság*, 1941. október 3., 4.
- ³⁷ PI Arch. 631. f. 1/1941-B-4723., valamint *Délvidéki Magyarság*, 1941. október 11., 12.
- ³⁸ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1941-R-22498., PI Arch. 651. f. 2/1941-6-12659.
- ³⁹ Okružni komitet KPJ za Vojvodinu 1941-1943. Građa za istoriju Vojvodine. Izbor i odjašnjenja *Ljubica Vasilčić*. Novi Sad - Sremski Karlovci, 1975. 12. sz. irat. 6. sz. lábjegyzete.
- ⁴⁰ Josip Mirnić: I. m. 192. old.
- ⁴¹ PI Arch. F. 815/3.
- ⁴² OL K-149 BM res. 1941-1-15625.
- ⁴³ Az említett intézkedések végrehajtására csak november végén került sor. OL K-149 BM res. 1941-1-17554.
- ⁴⁴ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1941-R-22498.
- ⁴⁵ Valójában ilyen akcióra a Tartományi Bizottság nem adott utasítást. Valószínű, hogy a Szerémségbe való átvonulás tervének kapcsán született meg ez a - mint utaltunk rá - besúgásra alapozott kombináció.
- ⁴⁶ Szombathelyi Barthához intézett levelét nem találtuk meg. Lényegét a minisztertanács 1941. október 28-i ülésének jegyzőkönyve tartalmazza. OL K-27 Mt. jkv. 1941. október 28.
- ⁴⁷ HIL HM 1941-13-71334/elő.
- ⁴⁸ A *nép*, 1941. október 18., *Délvidék*, 1941. október 16., *Délvidéki Magyarság*, 1941. október 16.
- ⁴⁹ HIL HM 1941-13-76020/elő. Az Adán lefogott többi kommunista ügyében 1941. november 29-én Vácott, a VKF bírósága mint ítélő bíróság hozott ítéletet. E per vádlottjai többek között Cseh Károly, Bolya András, Solti József, Kis Csepregi Ferenc voltak, akik a főtárgyaláson visszavonták a nyomozók előtt tett vallomásukat, amelyre, tárgyi bizonyítékok híján, az egész per épült. A bíróság mégis a nyomozás során kicsikart vallomásokat fogadta el bizonyítékként, mondván, hogy a nyomozati jegyzőkönyvben szereplő aláírások „nem származhatnak” összevert kezektől, s Cseh Károly a tárgyaláson olyan kínzási módszerről számolt be, amit az „Új március” c. röplapban olvashatott. PI Arch. 613. f. 21/3. 6. e.
- ⁵⁰ HIL HM 1941-13-71334/elő.; OL K-149 BM res. 1941-1-17136. E perben a fiatalos Kados Ferencet is halálra ítélték.
- ⁵¹ HIL HM 1941-13-141042/elő.
- ⁵² Adán például Bessenő Árpád őrnagy, több perben pedig Szlavik Ernő folyamór törzskapitány elnökölt.
- ⁵³ PI Arch. 651. f. 2/1942-1-7619.
- ⁵⁴ HIL HM 1941-13-142065/elő., PI Arch. 651. f. 6/1941-IV. 1941. október 24. Stefan Kihar a magyar nyomozati anyagokban Kúhár István néven szerepel.
- ⁵⁵ PI Arch. 651. f. 2/1942-1-7619.
- ⁵⁶ HIL HM 1941-13-141042/elő. Annak ellenére, hogy 1941. nyarán-őszén csak nagyon kevesen, mindössze heten kerültek el a lebukást, október 27-én megkísérelték kiszabadítani társaikat. E célból egy 4-6 főnyi akciócsoport a Battyánfalvára (Rakičani) telepített magyar nehézgéppuskás század

lőszerraktárából megkísérelt kézigránátokat szerezni. Az akció azonban nem sikerült. PI Arch. 651. f. 6/1941-IV. 1941. október 31.

⁹⁷ OL K-27 Mt. jkv. 1941. november 3.

⁹⁸ PI Arch. 651. f. 6/1941-IV. 1941. november 7., 651. f. 2/1842-1-7619.

⁹⁹ HIL HM 1941-13-141042/eln., PI Arch. 651. f. 2/1941-6-12659.

¹⁰⁰ Székely Ilona: Halálra ítélve. Zentai füzetek. 19/3. Zenta, 1971. 58. old.

¹⁰¹ PI Arch. 651. f. 2/1941-6-12659. Székely Ilona idézett könyvében a szemtanú hitelességével számol be társai kivégzéséről.

¹⁰² HIL HM 1941-13-141042/eln.

¹⁰³ HIL HM 1941-13-141047/eln. Ismeretes, hogy a zsidókérdés német mintájú, „radikális” megoldásától a magyar kormányok egészen az ország német megszállásáig elzárkóztak. Ugyanakkor a visszacsatolt területeken – a Felvidéken, Észak-Erdélyben és a Délvidéken – a zsidótörvényeket messze meghaladó intézkedésekre került sor.

¹⁰⁴ Lackenbach a kivégzésekor mindössze 18 éves volt. Kegyelem folytán Rác Magda 10 év fegyházat, a többiek, név szerint Balog Ferenc, Dimitrije Rakic, Lazar Vasiljev, Bahijánovics Géza, Lukács Gyula, Tikvicki Elemér és Németh József egyformán 15 évet kaptak.

¹⁰⁵ HIL HM 1941-13-141042/eln.

¹⁰⁶ Csak a Vajdaságban és Szerbiában működött Tartományi Bizottság, Szlovéniában, Szerbiában és Horvátországban, Macedóniában, Bosznia-Hercegovinában és Crna Gorában az egységes jugoszláv párton belül már korábban megalakultak a nemzeti kommunista pártok, amelyek vezető testületei a Központi Bizottságok voltak.

¹⁰⁷ Žarko Zrenjanin 1941 szeptemberében az elfogására kiküldött csendőri és SS-alakulatokkal vívott egyenlőtlen tűzharcban esett el egy bánáti községben. Svetozar Markovícot a csendőrnnyomozók Újvidéken sebesülten fogták el 1942. november 19-én. Statáriális eljárás után 1943. február 9-én Újvidéken kivégezték. Elfogásának körülményeire később még kitérünk.

¹⁰⁸ HIL HM 1941-13-141042/eln.

¹⁰⁹ Uo. Ami a korábbi esetekben elképzelhetetlen volt, a 17 éves Vladimir Totović esetében, akire egy katonai szénásszeker felgyújtását bizonyították rá, enyhítő körülményeket vettek számításba. A 18 éves Timár Zoltánt viszont kivégezték.

¹¹⁰ PI Arch. F. 815/3.

¹¹¹ PI Arch. 638. f. 3/1943-Bi-37. 6. e., 1944-Bi-14. 6. e., 1944-Bi-18. 6. e., 1944-Bi-21. 6. e.

¹¹² A partizánok és csejnikiek közötti, a megszállók elleni közös harcra vonatkozó megállapodások csak átmeneti eredményt hoztak. Draža Mihailović emberei ezeket a megállapodásokat rendszeresen megszegték és súlyos támadásokat intéztek a partizánok ellen. Mint közismert, együttműködtek a megszállókkal is.

¹¹³ HIL HM 1941-13-141042/eln.

¹¹⁴ 1942. február végén a Margit körüti fegyház parancsnoka – 1941 őszétől immár tizenegyedik felterjesztésében – a délvidéki és a Magyarország egyéb területein végrehajtott tömeges letartóztatások miatti túlszűfoltásra panaszkodott. A 400 férőhelyes fegyházban ekkor a 600 köztörvényes bűnöző mellett 387, hűtlenség vádjával letartóztatott fogoly volt. Ennek követ-

- keztében a 8-10 férőhelyes zárakba 45-50 foglyot zsúfoltak be. HIL HM 1942-13-61672/eln. Ugyancsak a tarthatatlan körülményekre hivatkozva, a Conti utcai katonai börtön parancsnoksága 1942 májusában kérte a hűtlenség miatt elítélt nő foglyok elszállítását. HIL HM 1943-13-1311/eln.
- ⁷⁵ HIL HM 1941-13-141042/eln. A történelem különös szeszélye folytán a német megszállás után letartóztatott Szombathelyit éppen Dominich hallgatta ki. PI Arch. F. 634.; OL Mikrofilm, 12405/4.
- ⁷⁶ PK KPJ za Vojvodinu. 11. sz. irat 31. old.
- ⁷⁷ *Živan Kumanov*: Bačko-baranjski odred. Zbornik za društvene nauke Matice Srpske. Novi Sad, 1961. 29. sz. 55. old.
- ⁷⁸ PI Arch. 651. f. 6/1941-IV. 1941. december 19.
- ⁷⁹ HIL VKF 1941-1-6977/eln.; OL K-149 BM res. 1941-1-18902.
- ⁸⁰ PI Arch. 651. f. 2/1942-1-6279.; HIL VKF 1942-1-49/eln. hdm. csf.
- ⁸¹ HIL VKF 1942-1/a-8882/eln. Az V. hadtest parancsnoksága már október 9-én kérte magasabb parancsnokság Újvidékre helyezését. A kérést azzal indokolták, hogy Újvidék „a Bácska legveszélyesebb nemzetiségi városa”, a határ mentén fekszik, lakosai között sok a kommunista és a szerb nacionalista, s a szabotázások is igen elszaporodtak. Szombathelyi ekkor még nem tartotta szükségesnek a déli területek megerősítését, bár, mint ezzel kapcsolatos választáviratában írta: a „délvidéken uralkodó nyugtalan helyzet folytán tervbe vettem, hogy azoknak további fokozódása esetén a Bácskában erősebb csapatkötelek kerüljenek kihelyezésre”. HIL VKF 1941-1-6438/eln.
- ⁸² HIL VKF 1942-1/a-8882/eln.; PI Arch. 651. f. 2/1942-1-6279.
- ⁸³ OL K-149 BM res. 1942-6-6026.
- ⁸⁴ HIL VKF 1942-1-49/eln. hdm. csf.; *Živan Kumanov*: I. m. 55. old.
- ⁸⁵ HIL VKF 1942-1-49/eln. hdm. csf. január 4-i, 5-i, 6-i jelentés.
- ⁸⁶ Uo. Január 12-i jelentés.
- ⁸⁷ PI Arch. F. 815/1.
- ⁸⁸ HIL VKF 1942-1-49/eln. hdm. csf. január 6-i jelentés.
- ⁸⁹ Uo. Január 9-i, 12-i jelentés.
- ⁹⁰ ZDNOR 1/17: 6. sz. irat. 20-25. old.
- ⁹¹ Uo. 7. sz. irat. 26-41. old. Főtyt a Vezérkari Főnökség 2/D (kérelmárító) alosztálya rendelte ki 1941. november végén a Délvidékre azzal a feladattal, hogy biztosítsa a kommunisták elleni nyomozás során a VKF bírósága és a nyomozószervek közötti kapcsolatot.
- ⁹² HIL VKF 1942-1-49/eln. hdm. csf. január 15-i, 16-i jelentése.
- ⁹³ PI Arch. F. 634., valamint OL Mikrofilm 12405/4.
- ⁹⁴ Egyetlen géptáviró működött, amely Feketehalmy-Czeydner és Szombathelyi összeköttetését biztosította. OL Mikrofilm 12406/4.; PI Arch. F. 634.
- ⁹⁵ A levelet idézi *Vigh Károly*: Bajcsy-Zsilinszky Endre és a „hideg napok”. *Történelmi Szemle*, 1968. 1-2. sz. 88. old. A napló e részét közli *Tilkovszky Loránt*: „Hogy megmozgassuk a magyar lelkiismeretet...” *Békési Élet*, 1984. 1. sz. 94-104. old. A levelet Bárdossy január 21-én kapta meg.
- ⁹⁶ *Tilkovszky Loránt*: I. m. 96-99. old.
- ⁹⁷ MSRV MK 2. reg. br. 2.; HIL HM 1942-1/a-5947/eln.
- ⁹⁸ A tragikus eseményeket részletesen tárgyalja Buzási János: *Az újvidéki razzia* c. könyve 51-76. old.; *Zvonimir Golubović*: Racijske januara 1942 u

- južnoj-Bačkoj. Zbornik za društvene nauke Matice Srpske. 1963. 35. sz. 165–192. old., valamint A. *Sajti Enikő*: I. m. 163–175. old. Elsősorban az újvidéki zsidóság elleni atrocitásokat írja le. *Vladislav Rotbart*: Čije je delo novosadska racija c. munkája. (Jevrejski almanach 1965–1967. Beograd, 1967. 168–188. old.) Néhány évvel az események után jelent meg *Erik Koš* visszaemlékezése *Pokol u Novem Sadu* címmel. (Ljubljana, 1949.) Ugyancsak memoár jelleggel íródott *Andreja Deak*: Razzia in Novisad und andere Geschehnisse Während des zweiten Weltkriegs in Ungarn und Jugoslawien c. könyve (Zürich, 1967.).
- ⁹⁹ OL Mikrofilm. 12405/4.
- ¹⁰⁰ HIL VKF 1942–1–49/el. hdm. csf. január 23-i jelentése.
- ¹⁰¹ MSRV MK 2. reg. br. 4.
- ¹⁰² ZDNOR I/17. 9. sz. irat. 49. old.
- ¹⁰³ MSRV MK 2. reg. br. 4.
- ¹⁰⁴ OL Mikrofilm 12405/4.
- ¹⁰⁵ HIL VKF 1942–1–49/el. hdm. csf. január 27-i jelentés.; PI Arch. 651. f. 2/1942–1–6279.
- ¹⁰⁶ ZDNOR I/17. 8. sz. irat. 43. old. Az irat a belgrádi német biztonsági rendőrség vezetőjének a német külügyminisztériumhoz 1942. február 25-én kelt jelentését tartalmazza a bácskai „szerb felkelésről”. A jelentést készítő Minberg szerint az általa közölt adatot a magyar kormány egyik tagja bocsátotta rendelkezésére.
- ¹⁰⁷ OL K–28 ME Kisebbségi o. 1943–R31447.
- ¹⁰⁸ PI Arch. 651. f. 2/1942–1–6279. 30. old.; OL K–28 ME Kisebbségi o. 1944–R–27709.
- ¹⁰⁹ OL K–63 Küm. pol. 1942–67–2.
- ¹¹⁰ ZDNOR XII/a. 2. sz. irat. 13. old.
- ¹¹¹ Ribbentropnak a Horthyval és Bárdossyval folytatott tárgyalásairól készült feljegyzést lásd: WIL 475. sz. irat. 646–647. old. A kérdéssel részletesen foglalkozik: *Ránki György*: Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről. Kossuth Könyvkiadó 1964. 159–161. old., valamint *Juhász Gyula*: Magyarország külpolitikája. 271–274. old.
- ¹¹² HMTI 62. sz. irat. 313–318. old.
- ¹¹³ HIL Budapesti Katonai Törvényszék. Kb. 2925/1951. Az iratot teljes terjedelemben közli A. *Sajti Enikő*–*Markó György*: Ismeretlen dokumentum az 1942. januári délvideki razzia résztvevőinek peréről. 1943. december 14–1944. január 14. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1985. 5. sz. 426–456. old.
- ¹¹⁴ PK KPJ za Vojvodinu. 21. sz. irat. 65. old.
- ¹¹⁵ PI Arch. 638. f. 3/1943–Bi–34. ó. e., valamint 653. f. 2/67. ó. e. Január 10-én mindhármat agyonlőtték, mivel az „ítéletvégrehajtó közrevonható nem volt”.
- ¹¹⁶ PI Arch. 613. f. 21/5. ó. e. Szombathelyi öt elítélt büntetését életfogytiglani, illetve 12–15 évig terjedő fegyházbüntetésre változtatta. Tizenegy elítéltet január 19-én, a bíróság által meghatározott sorrendben agyonlőtték.
- ¹¹⁷ HIL HM 1942–13–13431/el. A tíz zsabylai elítélt közül egy kapott kegyelmet. A nevelő csoportok a párttal szimpatizálókat készítették fel a pártba való felvételre. HIL HM 1942–13–8159/el., valamint PI Arch. 613. f. 21/6.

6. e. A nyolc csurogi vádlott közül Marko Konjevićet, Milivoj Budišin Dragint, Zdravko Maksimovićot és Lazar Martinickit végezték ki.
- ¹¹⁸ HIL HM 1942-13-12947/eln.; 1942-13-2752/eln. Marinko Plavšić, Obrad Lukašev, Veljko Lacunski, Nenad Popov, Balla István és Dimitre Vasiljević.
- ¹¹⁹ Jan Kardelist, Živan Tatarskit, Krammer Józsefet, Vazul Perišićet és Marinkov Jánost. Marinkov kegyelmet kapott. HIL HM 1942-13-13431/eln.
- ¹²⁰ PI Arch. 651. J. 2/1942-1-6279. Február 2-án rajtaütött a csendőrség Đorđe Zločić lakásán, aki a párt Tartományi Bizottságának tagja, a SKOJ Vajdasági Tartományi Bizottságának titkára volt. Zločić fegyverrel állt ellen, súlyosan megsebesült. Két nap múlva a hírhedt Armijában, az újvidéki katonai körzet parancsnokságának épületében, amelyben egyúttal a VKF 2. osztályának kirendeltsége is működött, meghalt. Két nappal később lőtték le Mikes Györgyöt, a SKOJ újvidéki helyi bizottságának tagját, február 5-én pedig Topolyán Nikola Trumbićot, az ellenállási mozgalom aktív tagját. Újvidéken fogták el sebesülten Miloš Bebićet, a JKP tagját, s 1942 márciusában Zomborban kivégezték.
- ¹²¹ HIL VKF 1942-1-4804/eln.
- ¹²² Uo. A VKF statáriális és ítélő bíróságok által súlyos börtönbüntetésre ítélt foglyok jelentős részét 1942 őszétől munkaszázadokba osztották be és a keleti frontra, a csaknem biztos pusztulásba vitték őket. CsmL Szegedi Kerületi Börtön és Államfogház iratai. A politikai elítéltek iratai: 6. cs. 201., 230., 233., 234.; 8. cs. 294., 299., 318.; 9. cs. 348., 339., 531.; 10. cs. 391.
- ¹²³ Juhász Gyula: I. m. 274. old.
- ¹²⁴ Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikai nézeteinek alakulása. 133. old. Vigh megemlíti, hogy ezen az ülésen Bárdossy azt vágta a délvideki politikáját élesen bíráló Bajcsy-Zsilinszky szemébe: „nem érdemli meg, hogy magyar képviselő legyen”. S bár képviselőségétől nem tudták megfosztani, az éles szóváltásnak szerepe lehetett abban, hogy Bajcsy-Zsilinszky neve kimaradt a külügyi bizottság névsorából.
- ¹²⁵ OL K-63 Küm. pol. 1943-16-81/pol. A memorandumot kijuttatták Szerbiába, ott lefordították, s meglehetősen széles körben vált ismertté.
- ¹²⁶ Veress Lajos nem Bácska, hanem Újvidék katonai parancsnoka volt.
- ¹²⁷ OL Mikrofilm 12405/4. A rópiratot közli: Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1935-1945. c. kötet. A kötetet összeállította: Pintér István és Svéd László. Kossuth Könyvkiadó 1964: 317-318. old.
- ¹²⁸ OL Mikrofilm. 12405/4.
- ¹²⁹ Uo.
- ¹³⁰ Képviselőházi Napló. XIII. 1942. 32. old.
- ¹³¹ Bárdossy leváltását közvetlenül az váltotta ki, hogy a kormányzóhelyettes-választás során személyes konfliktusba keveredett Horthyval, s így Bethlennek, Károlyi Gyulának és híveinek sikerült rávenni a kormányzót a miniszterelnök menesztésére. Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája. 275. old.

A Kállay-kormány délvidéki nemzetiségpolitikája

- ¹ Képviselőházi Napló. XIII. 1942. 91. old.
- ² OL K-63 Küm. pol. 1942-16/7-1071. A külügyminisztérium pár nappal később átirattal fordult Szombathelyihez, és Bolla jelzései alapján név szerint kérte az eltűnt és kivégzett szerbek ügyének kivizsgálását. Szombathelyi természetesen tagadta a törvénytelen kivégzéseket, hiszen február 11-én már kezében volt a Feketehalmy-Czeydner által elvégzett vizsgálat anyaga, amely igazolta valamennyi fegyverhasználat jogosságát. Szombathelyi ekkor nem valamiféle belső vagy külső nyomásra, hanem a katonai szabályzat megfelelő pontja alapján utasította az V. hadtest parancsnokságát az említett vizsgálat lefolytatására. A vizsgálat eredményét másnap Bárdossy tudomására hozták, aki ezzel elintézettnak vélte az ügyet. HIL VKF 1942-1-90/eln.
- ³ OL K-428 Könyomatos. 1133. 1942. május 12.
- ⁴ Uo. 1942. május 23., július 8.
- ⁵ MSRV MK 11. reg. br. 116., *Nova Pošta*, 1942. március 8.
- ⁶ OL K-428 Könyomatos. 1133. 1942. július 15.
- ⁷ PI Arch. 651. f. 2/1942-1-6279. 45-55. old. A rendőrfőkapitány-helyettes jelzései ellenére Deák főispán még egy hónappal később is szükségesnek látta figyelmeztetni az óbécsei főszolgabíró: akadályozza meg, hogy a razzia miatt üresen maradt gazdaságok feletti felügyeletet a községi előljárók maguk között osszák fel. MSRV MK 11. reg. br. 134.
- ⁸ *Nova Pošta*, 1942. április 14.
- ⁹ Uo. 1942. május 7.
- ¹⁰ MSRV MK 4. reg. br. 127., reg. br. 120.
- ¹¹ *Nova Pošta*, 1942. július 12.
- ¹² Uo. 1942. május 24.
- ¹³ OL K-28 ME Kissebségi o. 1942-R-18590.
- ¹⁴ *Balla Pál: A visszacsatolt Délvidék nemzetiségi viszonyai. Látvány, 1942.* 10. sz. 261., valamint 265. old.
- ¹⁵ *Nova Pošta*, 1942. május 3.
- ¹⁶ PI Arch. 51. f. 2/1942-1-6279. 170-191. old. Zombory közvetlenül a razzia befejezése után jelentést tett a belügyminiszternek, hogy hatósági jogait „a személyi és vagyonbiztonság tekintetében” nem tudta érvényesíteni a razzia idején, s megerősítette, hogy a városban semmiféle partizánvétekenység nem volt. Feketehalmy-Czeydner a honvédelmi miniszterhez 1942. február 12-én írott levelében így próbálta védelmezni Grassy és diszkreditálni Zomboryt: „nevezett nincsen a helyzet magaslatán, amikor a honvédséget kellene támogatnia... Mint állami közbiztonsági szerv elsőnek tiltakozik i. 24-én (pár órával a tisztogatás után) az alkalmazott erőszak ellen, s így mintegy bizonyítani igyekszik Jehova előtt, hogy ő semmiben sem hibás.” Ténybeli megállapításait hamisaknak nevezi, s kérte a minisztert, hasson oda, hogy Zomboryt leváltsák, mivel „idegei sem felelnek meg a követelményeknek”. HIL HM 1942-1/a-9961/eln.
- ¹⁷ *Tilkovszky Loránt: I. m. 101. old.*
- ¹⁸ PI Arch. F. 634.
- ¹⁹ HIL HM 1942-8/2-49503/eln. Babócsának egyáltalán nem volt könnyű be-

szerezni a megfélemlített lakosságtól a megfelelő adatokat. Még élénken élt emlékezetükben az az eset, amely egy Madaković nevű újvidéki szerb polgárral történt. Madaković január 25-én felkereste Grassyt, s annak a véleményének adott hangot, hogy a razzia előtt a város nyugodtan viselkedett, nem volt ok a vérengzésre. Madakovićot Grassy kivégeztette. OL K-63 Küm. pol. 1943-16-85/pol.

²⁰ HIL HM 1943-1-69/el.

²¹ PI Arch. F. 634.

²² Képviselőházi Napló. XIII. 1942. július 15. 524-526. old.

²³ Uo. 526-528. old.

²⁴ Képviselőházi Napló. XIV. 1942. november 27. 345-347. old.

²⁵ Uo. 1942. december 2. 490-492. old.

²⁶ OL Mikrofilm. 12405/4.

²⁷ Abból kiindulva, hogy bárhol végződjek is a háború, az Egyesült Államoknak nagy szerepe lesz az európai újárendezésben, aggasztónak tartották a Jászi és Vámbéry vezette „szélsőséges” emigránsszervezet megerősödését, s az amerikai sajtó kormányzóellenes megnyilatkozásait. Úgy vélték, hogy mindkettő „Beneš politikájának malmára hajtja a vizet”.

²⁸ A memorandumot mintegy harmincan írták alá. Makray Lajos, Tildy Zoltán, gróf Apponyi György, őrnagy Pallavicini Alfonz, gróf Esterházy János, gróf Pálffy Géza, Odeschalchi herceg, gróf Serényi László és Sigray Antal, Gratz Gusztáv, dr. Horváth Zoltán, Vargha Béla, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Zubkovic görögkeleti szerb érsek, Irinej Čirić görögkeleti szerb püspök, dr. Ábrahám Dezső, Milan L. Popović, Peyer Károly, Szeder Ferenc, Kéthly Anna és mások.

²⁹ PI Arch. F. 634.

³⁰ A memorandumot közli *Pintér István: A Független Kisgazda, Földműves és Polgári Párt emlékirata Magyarország külpolitikai és belpolitikai kibontakozásáról Kállay Miklós miniszterelnökhöz. Századok, 1965. 1-2. sz. 172-198. old.*

³¹ Képviselőházi Napló. XIV. 1942. június 17., valamint XV. 1942. nov. 10.

³² OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-31447. Egy Dušan Nikolić nevű, Bácskából menekült belgrádi szerb tisztviselőt, aki egyike volt azoknak, akik az emigránsszervezet számára gyűjtötték a magyar kormányok elleni szerb panaszokat, 1943 júliusában a Kállay-kormány kérésére a Gestapo letartóztatta. OL K-63 Küm. pol. 1943-16-85/pol.

³³ *Borba*, 1942. november 21.

³⁴ OL K-63 Küm. pol. 1942-16/7-5092/pol.; valamint 1942-16/7-7858/pol.

³⁵ OL K-63 Küm. pol. 1942-16-88/pol.

³⁶ HIL HM 1942-1-69/el.

³⁷ *Tilkovszky Loránt: I. m. Békési Élet, 1982/2. sz. 237. old.*

³⁸ MBTT 25/b., 25/c. sz. iratok. 146-147. old.

³⁹ A tárgyalásról két forrás áll rendelkezésünkre. Az egyik az ún. „Emlékeztető”, amely a szűk politikai vezetés számára készült rövid kivonat. Közli: Magyarország és a második világháború. 164. sz. irat, 387-393. old. A másik a csaknem teljes jegyzőkönyv, amely a vádlottak szökése miatt 1944. január 14-én félbeszakad. HIL Budapesti Katonai Törvényszék. Kb. 2925/1951. Az iratot közli A. *Sajti Enikő-Markó György: I. m.*

- ⁴⁰ WIL 565. sz. irat. 761. old., 568. sz. irat. 764. old.
- ⁴¹ Buzási János: I. m. 99–100. old.
- ⁴² Kádár Gyula: I. m. 645–647. old.
- ⁴³ WIL 581. sz. irat. 780. old.
- ⁴⁴ A kommunikét a szerb nyelvű *Nova Pošta* is leközölte. (1944. január 19.)
- ⁴⁵ OL K-27 Mt. jkv. 1944. január 18.
- ⁴⁶ HIL VKF 1944-4-51/hdm. csf. Szombathelyi lépése természetesen nem talált egyértelmű fogadtatásra a magasabb- és csapatparancsnokok között. A többség „szemenszedett hazugnak” minősítette a tiszti parancsban foglaltakat; vagy éppen nem hitte el. Kádár Gyula: I. m. 643. old.
- ⁴⁷ Vö.: Buzási János: I. m. 99. old.
- ⁴⁸ MBTT 25/b. sz. irat. 146. old.
- ⁴⁹ OL K-149 BM res. 1944-6-sz. n.
- ⁵⁰ OL K-27 Mt. jkv. 1944. április 7. 1944. áprilisában Grassy és Deák visszatért Budapestre, később pedig Feketeahalmi-Czeydner is, és Szálasi hatalomátvétele után Beregffy-Berger honvédelmi miniszter helyettese lett. Grassy altábornaggyá nevezték ki, s ő szervezte meg a Hunyadi SS-páncélgránátos hadosztályt. A háború után kiadták őket a jugoszláv népbíróságnak, valamennyiüket halálra ítélték és kivégezték.
- ⁵¹ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1944-R-27709.
- ⁵² OL K-27 Mt. jkv. 1943. szeptember 14.
- ⁵³ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1944-R-27709.
- ⁵⁴ Uo., valamint 1943-G-34690.
- ⁵⁵ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1944-R-27709. 1944. novemberében a segélyezésre szánt 2 millió pengőből a maradék 1 282 590 pengőt átutalták a Nemzeti Bank soproni fiókjához.
- ⁵⁶ HIL HM 1942-1/a-52161/eln.
- ⁵⁷ MSRV MK 4. reg. br. 103.
- ⁵⁸ HIL VKF 1942-1-5194/eln.
- ⁵⁹ Uo.
- ⁶⁰ HIL VKF 1942-1-5337/eln.
- ⁶¹ Uo. 1942-1-5194/eln., PI Arch. F. 815/1.
- ⁶² HIL VKF 1942-1-5194/eln.
- ⁶³ HIL VKF 1942-1-5270/eln.
- ⁶⁴ Uo. 1942-1-5337/eln.
- ⁶⁵ OL K-63 Küm. pol. 1942-16/7-5772.; HIL VKF 1942-1-5342/eln.
- ⁶⁶ MSRV MK 4. reg. br. 110., HIL VKF 1942-1-5769/eln. Stevan Divnin a jelzett iratban Divnin Kartala néven szerepel. Divnin mozgalmi neve Baba Kartala volt.
- ⁶⁷ HIL VKF 1942-1-5944/eln.
- ⁶⁸ Uo. 1942-1-5818/eln., 5901/eln. Plattky azt javasolta, a II. folyamzár zászlóalját és az újvidéki őrszázadot úgy bocsássák rendelkezésére a partizánok elleni harcokhoz, hogy egyúttal szűnjék meg ezen egységek belgrádi alárendeltsége. Szombathelyi ebbe nem egyezett bele, így mind a folyamzár zászlóalj, mind az őrszázad továbbra is a belgrádi német katonai parancsnokság kötelékében maradt.
- ⁶⁹ MSRV MK 2. reg. br. 80/a.

- ⁷⁰ Uo. reg. br. 37/a.; HIL VKF 1943-1-6396/el.
- ⁷¹ OL K-27 Mt. jkv. 1943. szeptember 28.
- ⁷² HIL VKF 1943-1-6533/el.; MSRV MK 5. reg. br. 156.
- ⁷³ MSRV MK 11. reg. br. 29.; MK 7. reg. br. 29.
- ⁷⁴ MSRV MK 7. reg. br. 15., 16., 29. A kérdésre bővebben lásd *Josip Mirmić*: Sistem Jedinstvenog vojnog rukovodstva mađarskog okupatora u borbi protiv NOP-a u Bačkoj. *Vojnoistorijski glasnik*; 1968. 2. sz. 59-62. old.
- ⁷⁵ HIL HM 1943-13-5082/el.
- ⁷⁶ Hegyi József neve Délvidék-szerte hírhedtté vált a kommunisták elleni ki-méletlen vallatások miatt. A jugoszláv népbíróóság a háború után halálra ítélte és nyilvánosan kivégezték.
- ⁷⁷ PI Arch. 651. f. 2/1942-1-23647., valamint PK KPJ za Vojvodinu. 34. sz. irat. 98-101. old. Svetozar Marković, illegális nevén Toza, újságíró volt. Fia-talon, 1937-ben lett a Jugoszláv Kommunista Párt tagja, 1941-től a Vajda-sági Tartományi Bizottság szervező titkára, a KB tagja volt. Széles művelt-ségéről, elméleti felkészültségéről számtalan írása tanúsodik. Legismér-tebb munkája „A mezőgazdasági munkások helyzete a Vajdaságban” cím-mel jelent meg. Baji ügyvéd volt, s már diákként részt vett a jugoszláviai haladó ifjúsági mozgalomban. Az *Életünk* című haladó ifjúsági lapot szer-kesztette. 1934-ben lett a párt tagja, 1941-től a Bácskai Területi Bizottság titkára és a Tartományi Bizottság tagja volt.
- ⁷⁸ PK KPJ za Vojvodinu, 30. sz. irat. 93. old.; PI Arch. 651. f. 2/1943-1-3796.
- ⁷⁹ PI Arch. 651. f. 2/1943-6-1168. 54. old. Az osztag parancsnoka a zsabylai Svetislav Veličković, majd a turjai Helyi Bizottság tagja, Miladin Jocić volt. Helyettese a bácskapalánkai Bogdan Stojaković (Crni Đorđe), politikai biz-tosa pedig a becejei Lazar Brankov volt. Az osztag tevékenységére bőveb-ben lásd *Živan Kumanov*: I. m. 55-68. old.
- ⁸⁰ ZDNOR I/6. 163. sz. irat. 462. old.; 137. sz. irat. 416. old.; 142. sz. irat. 422. old.
- ⁸¹ PI Arch. 651. f. 2/1943-2-15919. 5. old.; MSRV MK 5. reg. br. 190/a. és 197. Október 18-án Szilbácson (Silbaš) például azért tartott Platthy razziát, mert a csendőrség helyi besúgóját a partizánok kivégezték. A razzia során 70 főt tartóztattak le, 2 partizánt lelőttek, többet megsebesítettek.
- ⁸² PI Arch. 504. f. 15. d. e. 15. old., MSRV MK 5. reg. br. 228. Egy másik verzió szerint Stojaković lakásán a Liliomosnál elfogott partizánokból kicsikart vallomás alapján tartottak házkutatást. HIL VKF 1943-1-6380/b. Meglehe-tősen nagy port vert fel, hogy Živko Popovićot családja nyilvános gyász-szertartás keretében temette el. Az engedélyt Milan L. Popović (nem volt rokona) eszközölte ki. A *Nova Poštában* megjelenő rövid gyászhr szerint Živko Popović „szerencsétlenség következtében” vesztette életét. Az eset azért is szokatlan volt, mert egyik közeli rokona az AVNOJ-kormány (Ju-goszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa) tagja volt. PI Arch. 651. f. 2/1943-1-3800/b. 53. old.
- ⁸³ ZDNOR I/17. 128. sz. irat. 514. old. A Veličković-féle csoport képezte 1944. nyarán, a bácska-baranyai operatív zóna létrehozásakor a palánkai parti-zánosztag magját.
- ⁸⁴ PI Arch. 651. f. 6/1943-II. augusztus 6.; 651. f. 2/1943-4-1006. XIV. július. 1043 old.; 651. f. 2/1943-6-1168. 39. old.

- ⁸⁵ OL K-27 Mt. jkv. 1942. szeptember 14.
- ⁸⁶ OL K-428 Könyomatos. 1133. 1942. március 7.
- ⁸⁷ OL K-27 Mt. jkv. 1941. július 22.
- ⁸⁸ Az orthodox kereszténység. Szerkesztette: Berki Feriz. Budapest, 1975. 146-147. old.
- ⁸⁹ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-16412 és 20645.
- ⁹⁰ Nova Posta, 1942. november 15.; OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-16412.
- ⁹¹ OL K-27 Mt. jkv. 1943. február 16.
- ⁹² Nova Posta, 1943. augusztus 18.
- ⁹³ Nova Posta, 1943. március 30., július 27.
- ⁹⁴ Nova Posta, 1943. február 7., november 26.
- ⁹⁵ OL K-644 VKM 1941-17-56753; 104032.
- ⁹⁶ AV Újvidéki II. f. tanügyig. kirendeltség. F. 151. kut. 60. G-1-1941; MSRV Madarske gradjanske vlasti MK 11/127.
- ⁹⁷ MSRV Madarske gradjanske vlasti. MK 11/127; 130.
- ⁹⁸ OL K-644 VKM 1941-17-57269; 57183.
- ⁹⁹ OL K-644 VKM 1943-2-205690; CsmL Szeged város főispánjának biz. iratai. 1943/29. res.
- ¹⁰⁰ OL K-28 ME Kisebbségi o. 1943-R-34574.; OL K-63 Küm. pol. 1942-67-31.
- ¹⁰¹ OL K-644 VKM 1942-17-109942.
- ¹⁰² Uo. 1943-17-83072; OL ME Kisebbségi o. 1943-R-25613.
- ¹⁰³ AV Újvidéki II. f. tanügyig. kirendeltség. F. 151. kut. 70. G-7-28/1943.; 31/1942-43.; valamint OL K-644 VKM 1942-17-252583.
- ¹⁰⁴ AV Újvidéki II. f. tanügyig. kirendeltség. F. 151. kut. 77. G-7-75/1943.
- ¹⁰⁵ OL K-644 VKM 1942-17-105080.
- ¹⁰⁶ Uo. 1942-17-107847.
- ¹⁰⁷ AV Újvidéki II. f. tanügyig. kirendeltség. F. 151. kut. 66. G-7-4/1942-43.
- ¹⁰⁸ Uo. kut. 60. br. 1. Izveštaj skola.
- ¹⁰⁹ Uo.
- ¹¹⁰ OL K-644 VKM 1942-17-104052, valamint 1941-17-57901.
- ¹¹¹ Uo. 1941-7-58020, 1942-17-111194.
- ¹¹² Uo.
- ¹¹³ Nova Posta, 1943. december 19.
- ¹¹⁴ Uo. 1943. március 17.
- ¹¹⁵ Délvidék (Zombor), 1943. szeptember 2.
- ¹¹⁶ Nova Posta, 1943. szeptember 1., szeptember 3.
- ¹¹⁷ Uo. 1943. január 6., 7., 8., 9. Bálta a pravoszláv karácsony alkalmával nyilatkozott a lapnak.
- ¹¹⁸ Nova Posta, 1943. január 12.
- ¹¹⁹ Torontál (Nagybecskerek-Petrovgrad), 1943. március 5. (A várost jelenleg Zrenjaninnak hívják.)
- ¹²⁰ Nova Posta, 1943. március 2.
- ¹²¹ Uo. 1944. január 7.
- ¹²² MSRV MK 11. reg. br. 201.
- ¹²³ PI Arch. 815/2.; Képviselőházi Napló. XVIII. 1943. november 24. 195-196. old.

¹²⁴ PI Arch. 815/2.

¹²⁵ PI Arch. 2/1943-6-1168. 38. 1.; PI Arch. F. 815/2.

¹²⁶ *Újvidéki Reggeli Újság*, 1943. október 19., *Nova Pošta*, 1943. október 19. Az október 6-i értekezleten Popovićon és Đunderskin kívül többek között jelen volt: Đoka Đunderski nagybirtokos, Đorđe Lazić, az újvidéki Kereskedelmi Egyesület volt elnöke, Miloš Petrović, volt újvidéki polgármester, Todor Milić, püspöki helynök, Đoka Popović, volt jugoszláv miniszter és bán, Branko Nikolić, volt képviselő, ügyvéd, Aleksandar Moč, volt főispán, a Matica Srpska elnöke, Kosta Hadži, a Matica titkára, Obrad Milutinović, volt polgármester, orvos, Miloš Petrović, volt polgármester, közgazdász, Jovan Đulum, a szerb egyházközség elnöke, Vojin Brkić volt jugoszláv képviselő, Svelozar Stanković, volt jugoszláv szenátor és miniszter. Aleksandar Moč és néhány társa, aki a Délvidék felszabadítása után a Vajdaság Népfelszabadító Főbizottságának tagja lett, elhatárolta magát ettől a nyilatkozattól.

¹²⁷ ZDNOR I/6. 172. sz. irat. 511-512. old.

¹²⁸ Balla Pál: Magyar-szerb politikai kapcsolatok alakulása napjainkig. *Lát-határ*, 1943. 5. sz. 121-125. old.

¹²⁹ PI Arch. 651. f. 7/1942. szeptember 25.

¹³⁰ PI Arch. F. 815/1.; MSRV MK 5. reg. br. 88., MK 4. reg. br. 43. A nyilas ifjúsági csoportokat a kormány feloszlatta. A kulturbund a délvidéki németek még Jugoszláviában létrejött népcsoportszervezete, amely a Volksbundba betagozódva is megtartott bizonyos önállóságot.

¹³¹ *Nova Pošta*, 1943. december 21, *Új nép* (Újvidék), 1943. december 24., *Délvidék*, 1943. december 21.

¹³² Közvetlenül a jugoszláv fegyverletétel után a magyar fővezérség és a 2. német hadsereg parancsnokságának szállásmestere között egyezmény jött létre, amely szerint a német hadifogságba esett, s a Magyarországhoz csatolt területeken községi illetőséggel bíró magyar, horvát és bolgár nemzeti-szerű hadifoglyokat (a szerbeket és zsidókat tehát nem) átadják a magyar hatóságoknak (OL K-149 BM res. 1941-19302). A Kállay-kormány idején valóban eredményes lépéseket tettek a szerb nemzetiségű hadifoglyok hazaszállítása érdekében, s gondos kiválogatás után több ezren térhettek haza. MSRV MK 2. reg. br. 12., 20.

¹³³ MBTT 46/b. sz. irat. 202-203. old.

¹³⁴ Uo. 26. sz. irat. 148. old.

¹³⁵ OL K-63 Küm. pol. 1943-16-123/pol.

¹³⁶ MBTT 68. old.

¹³⁷ OL K-428 MTI könyomatos. 1134. 1943. június 13. A jugoszláv könyomatosban nyilván Féja „Viharsarok” c. szociográfiájára céloztak.

¹³⁸ Kállay új koncepciója a következő volt: a rendszer átmentése, a német megszállás elkerülése és a szovjet hadsereg távoltartása érdekében – a román kiugrást megelőzendő – a Kárpátok vonalán kell a védelemre berendezkedni. Ehhez haza kell hozni a Szovjetunió területén állomásozó csapatokat, a szövetséges hatalmakkal pedig közölni kell, hogy Magyarország csak védelmi hadműveleteket folytat. Fegyverszünetet tehát a magyar kormány nem köt, formálisan továbbra is fenntartja a szövetséget Németországgal, de nem engedi meg német csapatok tartózkodását Magyarorszá-

gon; és megszünteti Németország gazdasági támogatását is. *Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája.* 344. old.

¹³⁹ MBTT 99/a. sz. irat. 311. old.

A délszlávok helyzete Magyarország német megszállása után

¹ Magyarország német megszállását részletesen tárgyalja *Ránki György: 1944. március 19. (Kossuth Könyvkiadó 1968.)* c. könyve. A Bácska megszállásában a 8. SS-lovashadosztály egységei, a Hillebrand- és a Brauner-harci csoport vett részt. Ez a hadosztály korábban Horvátországban állomásozott, és részt vett a jugoszláv partizánegységek elleni tisztogató akciókban: *Kurt Gerhard Klietmann: Die Waffen SS, eine Dokumentation.* Osnabrück. 1965. 160–161. old.

² OL Mikrofilm. 12405/4.; MSRV MK 9. reg. br. 40.

³ *Josip Mirnić: Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu.* 287. old.

⁴ MSRV MK 9. reg. br. 40

⁵ *Josip Mirnić: I. m.* 323. old.

⁶ MSRV MK 9. reg. br. 79.

⁷ WIL 648. sz. irat. 837. old.

⁸ Uo. 661. sz. irat. 845. old. A vidéki közigazgatásban 62 főispán működött, 41 vármegyei és 21 városi. Egyes esetekben a vármegyék és a városok élén ugyanaz a személy állt.

⁹ PI Arch. 651. f. 2/1944-9019.

¹⁰ *Josip Mirnić: I. m.* 292. old.

¹¹ *Délvidék*, 1944. május 24., valamint *Nova Pošta*, 1944. május 24. Piukovich szerbek elleni kirohanására a „szabad szerb hegyekben” megjelenő *Vojvodina* c. csetnik lap igen élesen reagált. Azzal fenyegette a főispánt, a „piukovichokkal” és az egész bácskai magyarsággal, hogy ha „elérkezik a mi időnk... majd a szerzett tapasztalataink szerint fogunk eljárni”. OL K-63 Küm. pol. 1944-16-84/pol.

¹² *Nova Pošta*, 1944. május 25.

¹³ *Josip Mirnić: I. m.* 293. old.

¹⁴ *Délvidék*, 1944. július 7.

¹⁵ MSRV MK 7. reg. br. 32. A Kállay-kormány már 1942 elején megtiltotta, hogy a szerbeket rendes katonai szolgálatra hívják be, ehelyett munkaszolgálatra kötelezték őket. Behívásukra azonban csak 1943. április közepétől került sor, de ez ekkor elsősorban a megbízhatatlannak minősítettekre és a kommunistagyanúsokra terjedt ki. HIL VKF 1942-1-4970/eln., PI Arch. 651. f. 2/1943-6-1168.

¹⁶ MSRV MK 7. reg. br. 24.; MK 6. reg. br. 127.; MK 9. reg. br. 85/a.

¹⁷ MSRV MK 6. reg. br. 126.

¹⁸ OL K-149 BM res. 1944-4-1006.; PI Arch. 651. f. 2/1944-9100. július 8. Sajnos az iratból nem tűnik ki pontosan, mi lett Losonczy sorsa.

¹⁹ Komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini. Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini protiv Jevreja. MSRV AK. 23410. A 16 034 deportáltból mindössze 2614-en érték meg a felszabadulást.

- ²⁰ PI Arch. 651. f. 2/1944-9100. június 27., július 25., július 29.; MSRV MK 6. reg. br. 20.; ZDNOR I/8. 90. sz. irat. 218-21. old.
- ²¹ PI Arch. 504. f. 15. 6. e. 69. old.; WIL 672. sz. irat. 852. old.
- ²² PI Arch. 651. f. 6/1944-II. április 28.
- ²³ PI Arch. 651. f. 6/1944-II. május 30.
- ²⁴ *Godó Ágnes*: Magyarok a jugoszláv népfelszabadító háborúban. Zrínyi Katonai Kiadó 1972. 38-39., 49-92. old.
- ²⁵ *Pintér István*: Magyar antifasizmus és ellenállás, 282. old.
- ²⁶ PI Arch. 651. f. 6/1944-III. augusztus 1., 31., valamint 651. f. 2/1944-sz. n. 1. old.
- ²⁷ PI Arch. 651. f. 2/1944-sz. n. 28: Joó Lajost a nyomozók törbe csalták. Az egyik letartóztatott beismerte, hol és mikor lesz találkozója Lazóval. Az illetőt három nyomozó kísérte a találkozóhelyre és Joónak már nem volt ideje használni pisztolyát.
- ²⁸ PI Arch. 613. f. 21/34. és 35. 6. e.
- ²⁹ PK KPJ za Vojvodinu. 147. sz. irat. 397. old.
- ³⁰ *Slobodna Vojvodina*, 1944. június 15.
- ³¹ PK KPJ za Vojvodinu. 147. sz. irat. 397. old. Kissé később az operatív zóna parancsnokává Đura Đulićot nevezték ki.
- ³² PI Arch. 651. f. 2/1944-9100
- ³³ PK KPJ za Vojvodinu. 150. sz. irat. 400-402. old.
- ³⁴ MSRV MK 9. reg. br. 160.; MK 2. reg. br. 127.
- ³⁵ *Josip Mirnić*: I. m 324-332. old.
- ³⁶ ZDNOR I/8. 191. sz. irat. 492-493. old.
- ³⁷ PI Arch. F. 634.; és 651. 2/1943-4-1006. XV. augusztus.
- ³⁸ OL Mikrofilm 12405/4.; PI Arch. F. 634.
- ³⁹ PI Arch. 651. f. 2/1943-6-1168. 34-38. old. Kis Iván egyébként a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg katonájaként az ország felszabadításáért vívott végső ütközetek egyikében esett el.
- ⁴⁰ PI Arch. F. 634.
- ⁴¹ PI Arch. 651. f. 2/1943-6-1168. 34-36. old.
- ⁴² PI Arch. F. 634.
- ⁴³ Uo.
- ⁴⁴ Uo.
- ⁴⁵ *Zvonimir Golubović-Živan Kumanov*: Novi Sad u ratu i revoluciji: 243. old.
- ⁴⁶ PI Arch. F. 634.
- ⁴⁷ OL K-63 Küm. pol. 1944-16-118/pol.
- ⁴⁸ 17/pol.
- ⁴⁹ 118/pol. 119/pol.
- ⁵⁰ 118/pol.
- ⁵¹ Uo.
- ⁵² PI Arch. F. 634.
- ⁵³ OL K-63 Küm. pol. 1944-16-103.
- ⁵⁴ 108/pol.
- ⁵⁵ OL K-63 Küm. pol. 1944-16-114/pol.
- ⁵⁶ OL K-27 Mt. jkv. 1944. szeptember 27.

Összefoglalás és előretekingtás

- ¹ *A Slobodna Vojvodina*, a Vajdasági Népfelszabadító Bizottság lapja már 1944. október 12-i számában – tehát még a Vajdaság teljes felszabadulása előtt – közölte, hogy megalakult a háborús bűnöket megállapító bizottság. Felhívta a figyelmet arra is, hogy mindenki, aki ilyen bűntettekről tud, köteles azt a bizottságnak jelenteni, az arról szóló esetleges dokumentumokat beszolgáltatni.
- ² Ezeknek akár csak megközelítően pontos számát hozzáférhető, megbízható források hiányában ma még lehetetlen megállapítani. Ezekre az eseményekre utal *Balogh Sándor: A népi-demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947*. Kossuth Könyvkiadó 1982. 36. old.
- ³ *Miloš B. Lukić: Žednicke iskre (Hronika Novog Žednika)*. Novi Sad, 1978. 507. old. E faluban folytatta egyébként papi tevékenységét a háború idején az áttelepülés lelkes híve, Németh Kálmán. A falut a székelyek, ugyancsak az ő vezetésével, október 8-án hagyták el Baja irányába.
- ⁴ MSRV PK KPJ za Vojvodinu. reg. br. 17.
- ⁵ *Ruža Cvejić: Uloga Komunističke partije Jugoslavije u organizovanju i radu Vojne uprave za Banat, Bačku u Baranju. Istraživanja. I.* Novi Sad, 1971. 249. old.
- ⁶ *Slobodna Vojvodina*, 1944. szeptember 29.
- ⁷ MSRV PK KPJ za Vojvodinu. reg. br. 18815.
- ⁸ PK KPJ za Vojvodinu 1941–1945. 176. sz. irat, 430. old.
- ⁹ A katonai közigazgatásra bővebben lásd: *Zvonimir Golubović-Živan Kumanov: Novi Sad u ratu i revoluciji*. knj. 2. 464–471. old.; *Nada Lazić: Baranja 1941–1945*. 252–259. old.; *Aleksandar Kasaš: Ekonomske mere Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju. Zbornik za istoriju*, 1983/2. 173–183. old.; *Ruža Cvejić: I. m. Véleménye szerint a katonai közigazgatás bevezetése elhibázott lépés volt. Nézetét a többi szerző nem osztja, bár a katonai közigazgatás szervei és a népfelszabadító bizottságok közötti súrlódásokat a magyarokkal kapcsolatos politika miatt ők sem tagadják.*
- ¹⁰ *Vojvodina u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji 1941–1945*. 405. old.
- ¹¹ *Aleksandar Kasaš: I. m.* 181. old.
- ¹² Uo. 8. old.
- ¹³ *Balogh Sándor: I. m.* 252. old.
- ¹⁴ *Edvard Kardelj: Sećanja. Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944–1957*. Beograd, 1980. 85. old.
- ¹⁵ PK KPJ za Vojvodinu. 214. sz. irat. 395. old.
- ¹⁶ A királyi Jugoszláviában nagyszámú orosz fehér emigráns telepedett le a Szovjet-Oroszország elleni intervenció és a polgárháború befejezése után.
- ¹⁷ PK KPJ za Vojvodinu. 214. sz. irat. 495–500. old.
- ¹⁸ Uo. 570. old.
- ¹⁹ Uo. 511. old.
- ²⁰ Jugoszlávia 1945. május 15-én szabadult fel teljesen. Az osztrák–jugoszláv határon lezajlott súlyos ütközetben a 3. jugoszláv hadsereg egységei szétverték az utolsó nagy usztasa–domobran–csetnik alakulatot is. E harcok so-

rán 30 ezer hadifoglyot ejtettek, köztük 12 usztasa tábornok is fogságba esett. Paveličnek azonban sikerült elmenekülnie.

²¹ Z. Golubović-Ž. Kumanov: I. m. 471. old.

²² Vojvodina u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji. 403. old.

Személynevek mutatója

A. Sajti Enikő ld. Sajti Enikő, A.

Ábrahám Dezső, dr. 229, 282

Ačimović, Milan 75, 76, 114, 266

Ádám Magda 273

Alajbegović 102

Albert János 223

Albert Mária 223

Albrecht főherceg 184, 185, 259

Alimpić, Dusan 223

Angeli András 105

Antonescu, Ion 108, 109, 112

Apić, Milos 31, 257

Apis ld. Dimitrijevic, Dragutin

Apor Vilmos 181

Apponyi György, gróf 282

Atanacković, Žarko 271

Babós József 175, 176, 183, 184, 281

Bačić, Lazar 149

Bader, Paul 118, 123, 124, 273

Bahijánovics Géza 277

Baitner László 136

Baitz Oszkár 45, 47

Bajcsy-Zsilinszky Endre 31, 73, 74,

76, 157, 158, 165, 166, 175, 179, 180,
181, 183, 200, 206, 258, 278, 280, 282

Bajić, Branko 195, 196, 284

Bajnóczy József 153, 154, 155

Bajor Ferenc 33, 36, 43, 76, 165, 258

Bakach-Bessenyei György 126, 256,
265

Bakos Kálmán 143

Baky László 181, 182

Balla István 280

Balla Pál 34, 103, 119, 174, 187, 188,
200, 208, 209, 212, 233, 258, 272,
281, 285, 286

Balogh Ányos 205

Balogh Ferenc 277

Balogh Sándor 289

Bánffy Dániel 63, 125, 258

Barabás Emil 256

Barabás Miklós 256

Barasits 171

Bárdossy László 7, 12, 13, 14, 31, 36,

37, 40, 45, 46, 48, 49, 50, 59, 60, 61,

62, 63, 64, 71, 73, 74, 79, 80, 81, 82,

83, 86, 87, 91, 99, 108, 110, 128, 137,

141, 142, 157, 161, 162, 165, 168,

194, 240, 241, 254, 255, 258, 259,

260, 261, 262, 266, 274, 278, 279,

280, 281

Bartha Károly 62, 142, 156, 164, 276

Bartók László 85, 87, 88, 89, 90, 91

Basch, Franz 227

Bašić, Josip 105

Báthory Géza 183

Bebić, Miloš 163, 280

Bede István 120, 124

Behrens, Hermann 111

Beneš, Eduard 282

Benzler, Felix 112, 113, 114, 120, 124,
271

Benzon 97, 268

Berán Iván 224

Beslić 272

Bessenyei György ld. Bakach-

Bessenyei György

Bessenyő Árpád 276

Bethlen István 56, 57, 175, 229, 241,
280

Biber, Dušan 270

Birčanin, Ilja Trifunović ld.

Trifunović Birčanin, Ilja

Bittó Dezső 33
 Blažić, Petar 150
 Blazsek József 199
 Blum János 137
 Boban, Ljubo 254
 Bodor György 265
 Bogić, Živan 225
 Bolla Lajos 31, 52, 75, 113, 116, 117,
 118, 120, 121, 124, 125, 170, 182,
 233, 234, 235, 236, 237, 266, 272,
 273, 281
 Bólya András 276
 Bonczos Miklós 63, 65, 66, 70, 102,
 263, 264, 265
 Borković, Milan 256, 260
 Borovski, Heinrich 272
 Bossy 115
 Botka Béla 271
 Božić, Svetozar 150
 Böhm Livia 150
 Brankov, Lazar 284
 Brčan, Dusan 26
 Brkić, Jovan 150
 Brkić, Vojin 286
 Budinac, Vince 25, 26
 Budišin Dragin, Milivoj 280
 Buócz Béla 172
 Buzási János 184, 254, 278, 283
 Buzdugán 268
 Ciano, Galeazzo gróf 14, 15, 107, 110,
 266, 270
 Cigit, Koloman ld. Cigüth Kálmán
 Cigüth Kálmán 144, 145
 Ciplić, Milan 163
 Ćirić, Irinej 155, 181, 201, 230
 Ćirpanov, Radivoj 132, 138, 140
 Clodius, Carl 64
 Ćović, Mladen 256
 Cretzianu 59
 Crni Đorđe ld. Stojaković, Bogdan
 Crnja, Đorđe 229, 230
 Ćulinović, Ferdo 254, 255, 256
 Cvejić, Ruža 289
 Cvetko, Stefan 145
 Cvetković, 11
 Czigler Klára 224

Csáky István, gróf 262
 Csatári Dániel 254, 255, 263
 Csatai Lajos 125, 186, 187
 Cseh Károly 276
 Cseres Tibor 5, 6
 Cserfay Ferenc 193
 Csizmár Vilmos György 224
 Csuka Zoltán 255

Damjanović, Pero 274
 Damjanović 237
 Daškalović, Miroslav 229
 Deak, Andrejka 279
 Deák László 153, 154, 156, 176, 182,
 183, 184, 187
 Deák Leó 29, 140, 141, 166, 172, 173,
 181, 182, 196, 207, 209, 210, 211,
 212, 219, 229, 231, 235, 243, 257,
 281, 283
 Debrőczy Tibor, dr. 224
 Decleva Zoltán 35, 45, 47, 48, 49, 68,
 134
 Demény Pál 198, 224
 Dimitrijević, Dragutin/Apis 257
 Dimitrijević, Dusan Đule 23
 Divnin, Stevan/Kartala, Baba 152,
 192, 195, 283
 Djišalov, Sava 140, 150
 Djuga, Pavel 143, 144
 Domány János 139
 Dominich Vilmos 142, 144, 147, 151,
 163, 278
 Domokos Pál Péter 261, 263
 Đulić, Đura 288
 Đulum, Jovan 286
 Đunderski, Bogdan, 170, 210, 211,
 212, 286
 Đunderski, Doka 286

Elekes Lajos 261
 Éliás Pálné 223
 Erdmannsdorff, Otto von 45, 46, 47,
 48, 86, 108, 111, 259
 Esterházy János, gróf 282
 Esterházy Mór 181
 Falcione Árpád 234
 Farbaký József 189

Fehér Sándor 224
 Féja Géza 215, 286
 Fejes Klára 197
 Feketehalmy-Czeydner Ferenc 153,
 156, 157, 158, 159, 161, 163, 164,
 174, 176, 182, 183, 184, 185, 186,
 187, 243, 278, 281, 283
 Ferenczy Endre 193
 Ferko Mihály 225
 Fernbach Péter 155, 158, 174, 207,
 219, 234
 Elisar, Koloman 145
 Fotić 170
 Fótý Ferenc 156, 161, 162, 183, 278
 Frahne 43
 Fráter Iván 35
 Freund Frigyes 155
 Gaál Lajos 52, 158, 183, 261
 Gaćeša, Nikola L. 259
 Gaj 99, 104, 105
 Gajšin, Grozda 139
 Gajzágó István 81, 82
 Gavriljević, Bojan 145
 Gazda Imre 184
 Gerić, Stevan 162
 Gerő István, dr. 146
 Gerzson Miklós 149
 Ghyczy Jenő 43, 52
 Glavaski, Branko 163
 Gložanski, Mladen 204
 Godina, Ferdo 274
 Godó Ágnes 288
 Golubović, Zvonimir 278, 288, 289,
 290
 Gombárovics István 135, 275
 Gombos György 264
 Gorondy-Novák Elemér 27, 28, 29,
 31, 33, 42, 258
 Görgey Mihály 52, 261
 Grafenhorst, 112
 Graffenberg 184
 Grassy József 153, 156, 157, 158, 159,
 171, 176, 182, 183, 184, 187, 243,
 281, 282, 283
 Gratz Gusztáv 282
 Gravrić, Emil 204
 Gruber György 144

Gruncsics Milán 42
 Grün Rudolf 143
 Gyöngyösi János 248
 Hadži, Kosta 235, 286
 Hajdarović, Stivan 135
 Halász József 143
 Halmosy Dénes 262
 Hamm, Franz 219
 Hegedűs Ferenc 137, 138
 Hegedűs Pál 224
 Hegyi József 195, 284
 Heisler György 137
 Hengl Lajos 224
 Hennyey Gusztáv 99, 231, 232, 233,
 236, 237
 Heszlényi József 19, 34, 35, 43, 258,
 264
 Hewel, Walter 108, 270
 Hidvégi Ferenc 135
 Hitler, Adolf 11, 37, 89, 108, 109, 111,
 115, 161, 219, 270, 273
 Hoffman Sándor 265
 Hóman Bálint 76
 Homlok Sándor 52
 Horkay József 55, 262
 Horstenau, Glaise von 80, 89, 106,
 160, 269
 Horthy Miklós 11, 12, 13, 17, 19, 34,
 36, 37, 62, 76, 83, 84, 109, 110, 122,
 126, 136, 161, 165, 168, 175, 176,
 180, 182, 183, 185, 218, 220, 230,
 237, 270, 274, 279, 280
 Horváth József 42
 Horváth László 24, 25, 27, 28, 31, 36
 Horváth Zoltán, dr. 282
 Huzian, Stivan 135
 Ilić, Predrag 233
 Ilić, Vlada 75, 76
 Imre Antal 180
 Imrédy Béla 129, 220
 I. István 20, 56, 61, 107, 242
 Ivačković, Gordana 149, 150
 Jagow, Dietrich von 185
 Jahn Ferenc, 224

- Janko, Sepp dr. 19
 Jaross Andor 220
 Jászi Oszkár 282
 Jelić-Butić, Fikreta 254, 266, 267
 Jeszenszky Ferenc 115, 271
 Jocić, Miladin 197, 284
 Joó Lajos/Lazo 225, 288
 Juhász Gyula 254, 255, 257, 270, 271,
 272, 274, 279, 280, 287
 Jungerth Mihály 126
 Jurišić, Momčilo 126
 Kádár Gyula 24, 32, 184, 185, 256, 257,
 258, 283
 Kádár János 225
 Kadocsa Pál 167
 Kalapos 26
 Kállay Miklós 7, 97, 103, 115, 116,
 119, 121, 124, 125, 126, 127, 165,
 169, 174, 176, 177, 178, 180, 181,
 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188,
 194, 198, 200, 202, 203, 206, 207,
 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219,
 221, 228, 229, 231, 232, 241, 242,
 272, 281, 282, 286, 287
 Kammerhoff tábornok 269
 Kárász Pál 142
 Kardelis, Jan 280
 Kardelj, Edvard 248, 289
 Kardos Ferenc 276
 Kardos Jenő 145
 Károlyi Gyula 280
 Károlyi Mihály 126
 Kartala, Baba ld. Divnin, Stevan
 Kasaš, Aleksandar 289
 Kasche, Siegfried 80, 89, 106
 Keitel, Wilhelm 125, 160, 161, 273
 Kelemen Kornél 229
 Kerekes Lajos 273
 Keresztes-Fischer Ferenc 75, 79, 122,
 125, 140, 156, 157, 170, 173, 175,
 181, 185, 192, 193, 198, 199, 200,
 207, 219, 229, 230, 258
 Kéthly Anna 181, 282
 Kihar, Stefan ld. Kűhár István
 Kis Antal 26
 Kiss Ernő 135, 138, 139, 275
 Kiss Ernőné 135, 139, 275
 Kis István 229, 230, 231, 232, 288
 Kis Csepregi Ferenc 276
 Klausz Rudolf 142
 Klein Ilona 224
 Kletmann, Kurt Gerhard 287
 Kluić, Štefan 117, 118, 120
 Koči, Ivan 142
 Kocka János 223
 Konjević, Marko 280
 Konjović, Dimitrije 236
 Kopasz 156
 Koráni Elemér 128, 234
 Korbuly Jakab 150
 Kornstein Ödön 148
 Koš, Erik 279
 Kostorić 135
 Kovács Antal 269
 Kovács István 135, 145
 Kövér 113
 Krámer Gyula 29
 Krammer József 280
 Krasznay 103, 120, 121, 233, 236, 237,
 272
 Kreszinger György 95
 Kristóffy József 262
 Krizman, Bogdan 266
 Krizsán Máté 143
 Kulich Lajos 223
 Kumanov, Živan 278, 284, 288, 289,
 290
 Kun József 254, 256
 Kuntze, Walter 160
 Kurel István 135
 Kűhár István 145, 276
 Kvaternik, Slavko 13, 14, 36, 94, 255
 Lackenbach Konstantin 148, 277
 Lacunski, Veljko 280
 Lakatos Géza 8, 228, 231, 232, 233,
 236, 238, 242
 Lapp, Joseph 114
 Larkin, Ljudevit 142, 143
 László Dezső 47
 Lazić, Đorđe 286
 Lazić, Nada 259, 265, 289
 Lazo ld. Joó Lajos
 Léderer András 150
 Lenin, Vlagyimir Iljics 132, 151

Licht József 137, 138
 Ljotić, Dimitrije 271, 272
 Ljubojev, Sava 150
 Lorković, Mladen 37, 82, 83, 88, 90,
 91, 93, 96, 98, 99, 100, 105, 268
 Losonczy Endre 222, 287
 Löweiné Székely Ilona 146, 147, 277
 Löwi Dénes 146
 Löwi Károly 146
 Lukács Gyula 277
 Lukács István 149
 Lukašev, Obrad 280
 Lukič, Milos B. 257, 289
 Luther, Martin 50, 51
 Maček, Vladko 14, 255
 Madaković 282
 Makray Lajos 282
 Maksimović, Zdravko 280
 Maksimović 52
 Mályusz Elemér 261
 Mandić 104
 Marčok, Andrej 150
 Marconi 95
 Marić, Konstantin 204
 Marinkov János 280
 Marjanović, Jovan 256, 257, 272
 Marjanović, Milan 229
 Markó György 279, 282
 Marković, Milica 195, 196
 Marković, Svetozar/Toza 140, 150,
 162, 195, 196, 219, 277, 284
 Marosy Ferenc 37, 83, 90, 91, 92, 93,
 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102,
 103, 104, 105, 106, 160, 268, 269
 Maršalek 236
 Martinčević, Ivan 105
 Marinicki, Lazar 280
 Matić, Jan 229
 Matić, Vojislav 265
 Mayer Kálmán 148
 Mayer Miklós 148
 Mayer Ottmár 147, 148
 Mesaroš, Šandor 255
 Meskó Zoltán 81
 Meysner 271
 Mičić, Velimir 229
 Mihailović, Dragoljubov 121

Mihailović, Draža 8, 22, 23, 127, 182,
 186, 210, 212, 215, 228, 229, 230,
 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237,
 238, 254, 256, 257, 271, 272, 277
 Mikecs László 261
 Mikes György 280
 Milić Todor 286
 Milosević, Slobodan D. 260, 261
 Milovanović, Nikola 254
 Milutinović, Nikola 200
 Milutinović, Obrad 286
 Minberg 279
 Mindjárt Mihályné 223
 Mirnić, Josip 255, 274, 275, 276, 284,
 287, 288
 Mironiczky Iván 221
 Moč, Aleksandar 200, 235, 286
 Molnár Gyula 152
 Molnár Péter 146
 Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics 262
 Morača, Pero 255
 Munkás Mihály 135
 Mussolini, Benito 196
 Müller István 146
 Nagy István 139, 163
 Nagy Iván 128, 167, 219, 234
 Nagy Miklós 158, 159, 222
 Nagy Valér 65, 187
 Nagy Vilmos ld. Nagybacsoni Nagy
 Vilmos
 Nagyabonyi Vince 146, 147
 Nagybacsoni Nagy Vilmos 121, 122,
 265, 272, 274
 Nagymélykúti Mátyás 146, 147
 Nedić, Milan 43, 116, 117, 118, 119,
 120, 121, 182, 212, 233, 235, 236,
 237, 266, 271, 272
 Németh Antal 136
 Németh József 277
 Németh Kálmán 55, 56, 57, 58, 61, 63,
 68, 262, 263, 264, 289
 Nešković, Blagoje 250
 Nickl Alfréd 64
 Nikolić, Branko 286
 Nikolić, Dusan 282
 Nikolić, Ivan 25, 26
 Novákovits Béla 33, 43, 77, 78, 136

- Nyerges Pál 193
 Nyigri József 255
 Odeschalchi Károly, herceg 282
 Oltjan 182
 Orbán Pál 135
 Öry-Oberding József 265
 Ósz Szabó János 146, 147
 P. Ábrahám Dezső ld. Ábrahám Dezső, P.
 Pál Klára 224
 Pál 11
 Pálffy Fidél 213
 Pálffy Géza, gróf 282
 Pallavicini Alfonz, őrgóf 105, 181, 282
 Pamer 156
 Pamlényi Ervin 253
 Paraszka Gyula 139
 Parčetić, Ivan 139
 Pásztyó Ádám 140, 141
 Pataky Tibor 203
 Pavelić, Ante 14, 44, 45, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 94, 99, 101, 106, 107, 212, 267, 268, 290
 Pavlović, Mato 105
 Pavlović, Vera 142, 143
 Pečanac 22, 23, 272
 Pejović, Labud 147
 Perić, Đorđe 105, 127, 236
 Perišić, Vazul 280
 Perl Gellért 149
 Perlaky 59
 II. Péter 11; 75
 Peterdy Pál 20, 24, 36
 Petković 94
 Petkovics Kálmán 257
 Petranović, Branko 254
 Petrović 235
 Petrović, Miloš 286
 Petrović, Nikola 116, 117, 121, 245
 Peyer Károly 165, 181, 282
 Pintér István 275, 280, 282, 288
 Piukovich József 219, 220, 221, 287
 XII. Pius pápa 75
 Platthy Pál 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 283, 284
 Plavšić, Marinko 280
 Popoff Mihály 199
 Popov, Nenad 280
 Popov, Cedomir 254
 Popović, Đoka 286
 Popović, Milan L. 75; 76, 77, 126, 128, 157, 167, 170, 171, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 182, 199, 206, 209, 210, 211, 212, 229, 230, 231, 232, 234, 235, 243, 266, 274, 282, 286
 Popović, Sava 229
 Popović, Živko 197, 284
 Protić, Vasa 76, 266
 Rác Magda 277
 Radiković, Vid 94, 268
 Radivoj, Lungulov 259
 Radnóti Miklós 273
 Radocsay László 145
 Radovanović, Živko 136
 Radujkov, Đorđe 142
 Rafajlović, Miloš 172
 Rajt, Franz 156
 Rakić, Dimitrije 277
 Rakić, Dragisa 229
 Ránki György 279, 287
 Rassay Károly 165, 181
 Ratković 102
 Rátz Jenő 220
 Rehák László 255
 Rémenyi-Schneller Lajos 107
 Rényi Viktor 59, 60
 Reök Andor 219
 Ribbentrop, Joachim von 108, 109, 115, 160, 161, 162, 183, 218, 279
 Rieger 105
 Ritter 109
 Roche 265
 Roosevelt, Franklin Delano 75
 Rotbart, Vladislav 279
 Rózsa Béla 234
 Rukovina, Ivan 245
 Safarić 95
 Sajti Enikő, A. 254, 261, 263, 265, 274, 275, 279, 282

Šaranović, Momčilo 135, 147
 Šarlo, Šatarov 274
 Schaffer Pál 137
 Schmidt 109
 Schwabl Miklós 148
 Šehić, Nusret 258
 Sekulić, Vujadin 136, 137, 138
 Serédi Jusztinián 95, 181
 Serényi László, gróf 282
 Seres Géza 224
 Seres Gézáné 224
 Serhec, Stojan 145
 Serić, Vidor 204
 Sevin, Karl 158
 Sigray Antal, gróf 181, 282
 Simin, Milan 136
 Simokovich Rókus 149
 Simović, Dušan 11, 15, 22, 254
 Šimunov, Nikola 139
 Singer Adolf 148
 Širka, Aurej 143, 144
 Smiljanovo, Radovan 136
 Sokol 24
 Solaric, Stevan 162
 Sombor-Schweinitzer József 171, 172
 Solti József 276
 Šovljanski, Čira 195, 196
 Spíró Mátyás 146
 Spreizer, Sepp 217, 220, 221
 Stankov, Natalija 139
 Stanković, Svetozar 74, 75, 76, 272, 286
 Stefanović, Sever 163
 Stepinac 95
 Stojadinović, Milan 266
 Stojaković, Bogdan/Crni Đorđe 223, 284
 Stojaković, Lazar 197
 Stojkov, Iso 223
 Strugar, Vlado 254, 255
 Šučov, Dusan 150
 Šutorović, Antun 149
 Sütő Gyula 269
 Svéd László 280

 Szabados Mihály 261, 262, 264
 Szabó Mihály 139
 Szádeczky Lajos 261

Szálasi Ferenc 8, 129, 213, 228, 235, 258, 283
 Szalontai Rudolf 229, 235
 Szavvatij 199
 Szeder Ferenc 282
 Szegedy-Maszák Aladár 214
 Székely Ilona ld. Löweiné Székely Ilona
 Szendrey Ágoston 29, 33, 258
 Szent-Iványi 254, 270, 271
 Szinai Miklós 253
 Szinyei Merse Jenő 203
 Szlávik Ernő 276
 Szmolenszky József 74
 Szombathelyi Ferenc 81, 122, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 150, 151, 153, 155, 156, 158, 159, 164, 174, 176, 183, 184, 185, 186, 191, 192, 196, 262, 276, 278, 279, 283
 Szőke István 135, 147
 Sztójay Dörnye 8, 37, 48, 49, 50, 51, 52, 60, 92, 93, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 187, 188, 218, 220, 222, 242, 260, 261, 263, 270
 Szűcs László 253

 Tabaković, Pavle 229, 230
 Tallian 114, 115
 Tamás Aladár 44, 45, 89
 Tarda Károly 144
 Tatarski, Živan 280
 Teleki Mihály 81
 Teleki Pál 7, 11, 12, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 63, 64, 241, 254, 270
 Terzić, Velimir 254
 Tikvicki Elemér 277
 Tikvicki Simon 149
 Tildy Zoltán 282
 Tilkovszky Loránt 254, 255, 278, 281, 282
 Tímár Zoltán 150, 277
 Tímár Zsigmond 37, 38
 Tipold Katalin 224
 Tito, Josip Broz 127, 129, 216, 224, 233, 235, 244, 251, 274
 Titulescu, Nicolas 268
 Totović, Vladimir 277
 Toza ld. Marković, Svetozar

Tömöry Jenő 194
 Török Béla 36
 Török László 166, 167
 Trifunović Birčanin, Ilija 22
 Triska 109, 270
 Troll, Heribert von 38
 Trumbić, Nikola 280
 Tucakov, Stevan 139
 Tudman, Franjo 255
 Turner, Harold 53, 112
 Tyler, Royal 126
 Uca Id. Zrenjanin, Žarko
 Ujszászy István 127, 183, 189, 192,
 193, 215, 229, 232
 Ulbricht Gyula 199, 200
 Ullein-Reviczky Antal 99
 Vámbéry 282
 Van der Venne 102, 106
 Várady Imre 256
 Várady Kálmán 204
 Varga Gyula 142
 Varga János, ifj. 143
 Vargha Béla 282
 Vári József 224
 Vas Gitta 224
 Vas Jolán 224
 Vasić, Đorđe 228
 Vasičić, Ljubica 276
 Vasiljev, Lazar 147, 277
 Vasiljević, Dimitre 280
 Vastagh 234
 Veessenmayer, Edmund 218, 223, 227,
 255
 Velić, Miloš 229
 Velicković, Svetislav 197, 223, 226,
 284
 Veress Lajos 165, 280
 Veress László 126
 Vértés Árpád 224
 Veselić, Milorad 162
 Veselinov-Žarko, Jovan 249
 Veselinović 117, 118, 120

Vida Ferenc 96
 Vidović-Ratko, Dušan 197
 Vigh Károly 258, 278, 280
 Villani Frigyes 14, 110, 255, 270
 Vinaver, Vuk 254
 Vojnich Gyula 219
 Vörmlé János 45, 46, 47, 48, 111, 259
 Vračić 97, 268
 Vrhovac 120
 Vučinić, Novica 229, 230, 231, 232,
 235
 Weckerle Kálmán 126
 Weizsäcker, Ernst von 50, 111, 112,
 113, 114, 115
 Wellner, Milan 224
 Werkmeister, Karl 52, 184
 Werth Henrik 13, 17, 19, 20, 30, 33,
 34, 35, 36, 46, 48, 50, 61, 62, 63, 69,
 137, 255, 258, 263, 271
 Winkelmann 227
 Woernmann, Ernst 49, 50, 92, 93
 Wohl Jolán 148
 Zamurović, Emil 223
 Zemplén 171
 Žeraljev, Jovo 143
 Zimrt, Večeslav 150
 Živkov Popov, Milorad 163
 Zločić, Đorđe 280
 Zlokica, Velimir 163
 Zombor József 197
 Zombory Gyula 222, 281
 Zombory István 175
 Zorman, Stanko 135
 Zöldy Márton 158, 183, 184, 186
 Zrenjanin, Žarko/Uca 140,
 150, 277
 Zrinski, Rudi 145
 Zubković 181
 Zubkovich György 31, 257, 282
 Zsigmond László 273
 Zsindely Ferenc 63

Földrajzi nevek mutatója

- Abda 273
 Ada 93, 143, 276
 Adria 13, 86
 Albánia 15
 Amerikai Egyesült Államok 81, 282
 Andrásfalva / Maneuti 54, 262
 Andrásföldje / Mali Beograd 66, 264
 Andrásmagyar / Košičevo 66, 264
 Apatin 20, 25, 45, 193, 227
 Bačka Palanka ld. Palánka
 Bačka Topola ld. Topolya
 Bački Monoštor
 ld. Monostorszeg
 Bačko Gradište ld. Bácsföldvár
 Bácsalmás 227
 Bácsandrásfalva / Kárađorđevo
 Pavlovo 66, 264
 Bács-Bodrog megye 29, 81, 172, 193,
 210, 219, 220
 Bácsfeketehegy ld. Református
 Andrászállás
 Bácsföldvár / Bačko Gradište 163,
 197, 223
 Bácsgyulafalva / Telečka 138
 BácsHADIKfalva / Stepaničevo 66
 Bácsistensegits / Sokolac 66, 262
 Bácsjózseffalva / Tomičevo 66, 262,
 264
 Bácskossuthfalva / Hadjičevo / Stara
 Moravica 264
 Bácszentiván / Prigrevica Sv. Ivan
 153
 Baja 289
 Baksa / Bocitia 54
 Balkán 16, 125, 126, 130, 133, 161,
 178, 256
 Banatsko Aranđelovo ld.
 Oroszlámos
 Baranya megye 40, 73, 81, 105, 130,
 139, 226, 244, 246, 257, 259, 289
 Battonya 42
 Battyánfalva / Rakičani 276
 Bečej ld. Óbecse
 Bécs 20, 44, 109
 Belgrád / Beograd 11, 46, 51, 52, 75,
 76, 114, 120, 121, 123, 124, 149, 170,
 177, 182, 230, 235
 Beograd ld. Belgrád
 Berlin 11, 37, 50, 92, 97, 105, 109, 110,
 114
 Bern 126
 Besszarába 55, 114, 262
 Bezdán / Bezdán 138
 Bihar megye 61, 63
 Bjelina 100
 Bocitia ld. Baksa
 Bolmány / Bolvan 246
 Bolvan ld. Bolmány
 Boróc / Obrovac 223
 Bosznia-Hercegovina 49, 102, 149,
 256, 265, 277
 Brčko 100
 Budapest 11, 15, 45, 51, 56, 57, 58, 75,
 83, 87, 88, 90, 91, 104, 109, 114, 116,
 117, 120, 121, 156, 160, 161, 197,
 220, 224, 236, 266, 272, 283
 Bukovina 55, 57, 63, 66, 71, 243, 261,
 262, 264
 Bulgária 11, 15, 43, 44, 46, 51, 53, 64,
 232
 Čakovec ld. Csáktornya
 Cluj ld. Kolozsvár

Čoka ld. Csóka
 Cosna ld. Koszna
 Crna Gora 15, 44, 267, 277
 Crvenka ld. Cservenka
 Čurog ld. Csurog
 Csáksornlyó 263
 Csáktornya / Čakovec 13, 37, 86, 94, 138
 Csehszlovákia 248
 Csernovci ld. Csernovic
 Csernovic / Csermovci 54, 55
 Cservenka / Crvenka 20, 227
 Csóka / Čoka 256
 Csongrád megye 81
 Csurog / Čurog 152, 155, 160, 163, 170, 171, 192, 223, 280
 Csuzs / Suza 138
 Dalmácia 267
 Dálya 87, 88
 Debrecen 199
 Dej ld. Dés
 Dés / Dej 56, 65
 Déva 53
 Djurdjevo ld. Sajkásgyörgye
 Don 119
 Dornesti ld. Hadikfalva
 Dráva 15, 38, 79, 87, 90, 123, 126, 225
 Drávaóhida / Pretetince 95
 Duna 30, 41, 42, 46, 48, 87, 93, 98, 101, 110, 123, 125, 126, 158, 170, 192, 213, 220, 249, 258, 268, 272
 Dunaföldvár 227
 Dunagálós / Gložan 223
 Dunagárdony / Gardmovci 154
 Dunántúl 227
 Duna-Tisza köze 20, 21, 24, 31, 43
 Egyesült Államok ld. Amerikai
 Egyesült Államok
 Erdély 33, 55, 56, 57, 60, 128, 239, 259, 261, 263, 277
 Eszék / Osijek 107, 269
 Európa 106, 130
 Feketič ld. Református
 Andrászállás
 Feltornya / Halbturn 184

Felvidék 128, 277
 Ferenc-csatorna 61, 227
 Finnország 272
 Fiume / Rijeka 13, 46, 86, 87
 Florini 65
 Fogadjisten / Jakobesti 54
 Fruška Gora 123, 196, 197
 Futak / Futak 143
 Független Horvát Állam 15, 80, 83, 85, 268, 274
 Gardmovci ld. Dunagárdony
 Gložan ld. Dunagálós
 Gola 87, 88
 Gornji Milanovac 233
 Görögország 15
 Gunja 100
 Gyékényes 13, 86
 Hadikfalva / Dornesti 54
 Hadikföldje / Staro Djurdjevo 66, 264
 Hadikhalom / Tankosičevo 66, 264
 Hadikliget / Veterik 66, 72, 102, 136, 264
 Hadiknépe / Sirig 66, 102, 264
 Hadikszállás / Vojvoda Mišić 66, 72, 264
 Hadikújfalva 72
 Hadikvára 67
 Hadjičevo ld. Bácskossuthfalva
 Halbturn ld. Feltornya
 Havaselve 261
 Hercegovina ld.
 Bosznia-Hercegovina
 Hercegszántó 31
 Hódmezővásárhely 65, 222
 Hódság / Odžaci 191
 Horgos / Horgoš 81
 Horthyvára / Stepaničevo 66, 72, 102, 264
 Hortobágy 63, 262
 Horvátország 7, 12, 14, 15, 16, 19, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 46, 50, 51, 80, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 97, 98, 105, 107, 123, 125, 140, 149, 161, 173, 214, 232, 239, 261, 267, 268, 269, 277, 287
 Hunedoara ld. Vajdahunyad

Istensegits / Tibeni 54
Istenvelünk / Nova Črvenka 66, 264
Iztambul 127, 183, 215

Jakobești Id. Fogadjisten
Józsefalva / Vorničeni 54, 55
Józsefháza / Vajsza / Vajska 66, 72,
264, 265

Kairó 274
Kanada 53
Kanjiza Id. Magyarkanizsa
Karadordevo-Pavlovo Id.
Bácsandrásfalva
Karlovac Id. Károlyváros
Károlyváros / Karlovac 85
Kárpát-medence 56, 62, 205
Kárpátok 81, 286
Kecskemét 26
Kikinda Id. Nagyikinda
Kisac Id. Kiszacs
Kispest 224
Kiszacs / Kisac 223
Kladovo 226
Kolozsvár / Cluj 56, 65
Komárno Id. Komárom
Komárom 231
Kopačevo Id. Kopács
Kopács / Kopačevo 138
Köröng / Krog 259
Košicevo Id. Andrásmagyar
Koszna / Coșna 56, 65
Koszovó 112, 250
Krog Id. Korong
Kula 191, 226, 227

Lalić Id. Liliomos
Legrád / Legrad 226
Lengyelország 272
Liliomos / Lalić 187, 226, 284
Lisszabon 215
Ljubljana 80
London 169

Macedonia 15, 46, 257, 277
Magyarkanizsa / Kanjiza 137, 193
Mali bač Id. Vitézfalu
Mali Beograd Id. Andrásföldje

Maneuți Id. Andrásfalva
Martonos / Martonoš 266
Mauthausen 231
Mitrovica 43
Mokrin / Mokrin 153
Moldva 54, 261
Monostorszeg / Bački Monoštor 138,
139, 153
Montenegro 149
Mošorin Id. Mozsor
Moszkva 170
Možor Id. Mozsor
Mozsor / Mošorin / Možor 151, 152,
191
Mönichkirchen 110
Mura 38, 81, 82, 86, 90, 144, 203
Murakeresztúr 86
Muraszombat / Murska Sobota 134,
138, 144, 145, 146, 259
Murska Sobota Id. Muraszombat

Nadalj Id. Nádálja
Nádálja / Nadalj 223
Nagybecskerek / Zrenjanin 111, 246
Nagyfény / Novi Žednik 26, 243, 257,
289
Nagyikinda / Kikinda / Velika
Kikinda 152, 153, 246
Nagyvárad / Oradea 56, 65
Németország 14, 15, 16, 20, 37, 44, 46,
49, 61, 64, 89, 92, 106, 109, 119, 130,
132, 133, 143, 144, 195, 215, 218,
222, 223, 227, 239, 241, 248, 249,
258, 261, 286, 287
Nova Črvenka Id. Istenvelünk
Novi Sad Id. Újvidék
Novi Vrbas Id. Újverbász
Novi Žednik Id. Nagyfény

Óbecse / Bečej 135, 146, 147, 156,
159, 162, 163, 172, 178, 191, 201,
204, 207, 228, 246, 281, 284
Obrovac Id. Boróc
Odžaci Id. Hódság
Ófutam 45
Olaszország 11, 14, 15, 16, 46, 64, 80,
84, 85, 88, 130, 267
Ópalánka / Stara Palanka 197

Oradea ld. Nagyvárád
 Oroszlámos / Banatsko Arandjelovo 153
 Oroszország ld. Szovjetunió
 Osijek ld. Eszék
 Ostri-Zid 101, 269
 Ószivác / Stari Sivac 171
 Óverbász / Stari Vrbas 197
 Palánka / Bačka Palanka 191, 197, 223, 227
 Pančevo ld. Pancsova
 Pancsova / Pančevo 53, 246
 Parage ld. Parrag
 Parrag / Parage 197
 Pécs 225
 Perlak / Prelog 39, 94
 Pestszentlőrinc 223
 Petanc-forrás ld. Széchényi-kút
 Pétervárad / Petrovgrad 43
 Petrovac ld. Petróc
 Petrovgrad ld. Pétervárad
 Petróc / Petrovac 143, 144
 Pragerhof / Pragersko 13
 Pragersko ld. Pragerhof
 Prelog ld. Perlak
 Pretetince ld. Drávaóhida
 Prigrevica Sv. Ivan ld. Bácsszentiván
 Rádauti megye 54
 Rakičani ld. Battyánfalva
 Ravna Gora 23, 233
 Református Andrászállás / Feketič / Bácsfeketehegy 66, 264
 Rijeka ld. Fiume
 Románia 16, 55, 57, 60, 64, 65, 80, 93, 97, 108, 114, 123, 133, 161, 232, 259, 268
 Rottenberg-dűlő 259
 Šabac ld. Szabács
 Sajkás / Šajkaš 132, 152, 153, 157, 161, 164, 166, 170, 176, 178, 223
 Sajkásgyörgye / Djurdjevo
 Sajkaški Sv. Ivan ld. Sajkásszentiván
 Sajkásszentiván / Šajkaški Sv. Ivan 154, 155, 270
 Sarajevo ld. Szarajevo

Šaregrad 93
 Sárvár 222
 Sátoraljaújhely 231
 Senta ld. Zenta
 Serdica ld. Seregháza
 Seregháza / Serdica 259
 Silbaš ld. Szilbács
 Sirig ld. Hadiknépe
 Smederevo ld. Szendrő
 Sokolac ld. Bácsistensegits
 Sombor ld. Zombor
 Sopronkőhida 256
 Spanyolország 272
 Spalato / Split 88, 89
 Split ld. Spalato
 Srbobran ld. Szenttamás
 Stájerország 50
 Stapar ld. Sztapár
 Stara Moravica ld. Bácskossuthfalva
 Stara Palanka ld. Ópalánka
 Stari Bečej ld. Óbecse
 Stari Sivac ld. Ószivác
 Stari Vrbas ld. Óverbász
 Staro Djurdjevo ld. Hadikföldje
 Stepanicevo ld. Bácsbadikfalva
 Stepanicevo ld. Horthyvára
 Streiu-Sîngeorg ld.
 Sztrigyszentgyörgy
 Subotica ld. Szabadka
 Suceava megye 54
 Suceva ld. Szucsáva
 Šušak 85, 86, 87
 Suza ld. Csuzá
 Svájc 126
 Svédország 272
 Szabács / Šabac 123
 Szabadka / Subotica 18, 28, 33, 42, 129, 136, 137, 146, 147, 149, 151, 172, 193, 213, 219, 225, 226, 228, 246, 249
 Szarajevo / Sarajevo 256
 Szatmár megye 61, 63, 263
 Száva 87
 Széchényi-kút / Petanc-forrás 259
 Szeged 42, 65, 138, 193, 218, 232, 260, 265
 Székelyföld 56

Szendrő / Smederevo 110
 Szenttamás / Srbobran 156, 159, 192,
 202
 Szerbia 16, 23, 40, 41, 43, 44, 46, 49,
 50, 52, 53, 103, 112, 113, 114, 115,
 116, 118, 119, 120, 121, 122, 124,
 126, 149, 161, 173, 177, 214, 236,
 237, 240, 261, 265, 273, 274, 277, 280
 Szicília 196
 Szilbács / Silbaš 284
 Szlovákia 80, 93, 97, 123, 268
 Szlovénia 15, 43, 44, 145, 149
 Szolnok 56
 Szolnok-Doboka megye 60, 61
 Szovjetunió 16, 55, 62, 78, 91, 92, 112,
 114, 122, 125, 130, 132, 133, 134,
 143, 144, 146, 149, 161, 225, 262,
 266, 289
 Sztálingrád 119
 Szapár / Stapar 171
 Sztrigyszentgyörgy / Streiu-Sîngeorg
 54
 Szucsava / Suceva 261
 Tankosičevo ld. Hadikhalom
 Telečka ld. Bácsgyulafalva
 Temerin 156
 Tíbeni ld. Istensegíts
 Tisza 42, 192, 227, 256
 Titel 178, 191
 Tolna megye 73
 Tomičevo ld. Bácsjózseffalva
 Tomičevo ld. Vitézfalu
 Topolya / Bačka Topola 222, 225, 280
 Torza ld. Torzsa
 Torzsa / Torza 197
 Törökország 121, 272
 Trianon 48
 Turija ld. Turja
 Turja / Turija 163, 202, 284
 Újverbász / Novi Vrbas 201, 270
 Újvidék / Novi Sad 5, 6, 19, 20, 33, 42,
 43, 45, 46, 65, 118, 123, 136, 139,
 140, 141, 142, 143, 146, 149, 150,
 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160,
 163, 164, 165, 166, 167, 170, 174,
 176, 178, 179, 181, 182, 185, 187,
 189, 191, 192, 193, 197, 203, 206,

211, 214, 217, 219, 222, 225, 227,
 228, 233, 234, 246, 255, 258, 264,
 265, 270, 277, 278, 279, 280, 288
 Užice 273

Vác 276
 Vajdahunyad / Hunedoara 53
 Vajdaság / Vojvodina 8, 18, 53, 128,
 131, 132, 149, 233, 243, 244, 246,
 247, 248, 250, 257, 274, 275, 277,
 279, 289
 Vajska ld. Józsefháza
 Vajsza / Vajska ld. Józsefháza
 Vajszkarét 265
 Varasd / Varaždin 94, 268
 Varaždin ld. Varasd
 Vas megye 81, 203
 Vatikán 96, 268, 272
 Velika Kikinda ld. Nagykikinda
 Veliki Bečkerek ld. Nagybecskerek
 Versec / Vršac 246
 Veternik ld. Hadikliget
 Vice / Vița 54
 Vița ld. Vice
 Vitézfalu / Tomičevo 265
 Vojvoda-Mišić ld. Hadikszállás
 Vojvodina ld. Vajdaság
 Vorniceni ld. Józseffalva
 Vörösmart / Zmajevac 138
 Vršac ld. Versec
 Vucinjak 100

Žabalj ld. Zsablya
 Zágráb / Zagreb 13, 44, 45, 46, 88, 89,
 90, 92, 99, 104, 274
 Zagreb ld. Zágráb
 Zala megye 81, 203
 Zenta / Senta 26, 146, 193, 201, 207,
 256
 Zmajevac ld. Vörösmart
 Zombor / Sombor 23, 25, 29, 33, 136,
 137, 138, 163, 173, 174, 193, 206,
 207, 210, 219, 228, 229, 234, 246,
 258, 280
 Zrenjanin ld. Nagybecskerek
 Zsablya / Žabalj 135, 152, 153, 154,
 155, 156, 157, 160, 162, 163, 170,
 171, 172, 176, 191, 192, 214, 279, 284

CONFIDENTIAL

1. The first step is to identify the problem or question that needs to be answered. This involves understanding the context and the specific information required.

100-443887-1000

[illegible]

1941-1942

[illegible]

the 1990s, the number of people in the world who are under 15 years of age is expected to increase from 1.1 billion to 1.5 billion. The number of people aged 65 and over is expected to increase from 250 million to 450 million. The number of people aged 15 and over is expected to increase from 3.5 billion to 4.5 billion. The number of people aged 15 and over is expected to increase from 3.5 billion to 4.5 billion. The number of people aged 15 and over is expected to increase from 3.5 billion to 4.5 billion.

1. The first step in the process is to identify the problem or issue that needs to be addressed. This involves gathering information and understanding the context of the problem.

1. The first step is to identify the problem. This involves understanding the current situation and the goals that need to be achieved.

100-443887-100

the 1990s, the number of people in the world who are under 15 years of age is expected to increase from 1.1 billion to 1.5 billion. The number of people aged 65 and over is expected to increase from 250 million to 450 million. The number of people aged 15 and over is expected to increase from 3.5 billion to 4.5 billion. The number of people aged 15 and over is expected to increase from 3.5 billion to 4.5 billion. The number of people aged 15 and over is expected to increase from 3.5 billion to 4.5 billion.

[illegible]

1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 26

...and the fact that the ...

1. The first step is to identify the problem or question that needs to be answered. This involves understanding the context and the specific information required.

7-10-68

100-441091-100

[illegible]

Tartalom

Bevezető 5

Katonai közigazgatás és nemzetiségpolitika a Délvidéken (1941. április 11–augusztus 21.) 11

- Bevonulás és „pácifikálás” 11
- A katonai közigazgatás kiépülése 33
- A jugoszláv telepesek és az ún. bevándoroltak kitelepítése 40
- A bukovinai székelyek letelepítése a Bácskában 53
- A katonai közigazgatás felszámolása és a polgári közigazgatás bevezetése 73

A magyar–horvát és a magyar–szerb viszony alakulása 85

- A magyar–horvát határtárgyalások és a lakosságcsere kérdése 85
- A Bánát visszacsatolásának kérdése 108
- Magyar–szerb közeledési kísérletek 116

A Jugoszláv Kommunista Párt vezette ellenállás kibontakozása a Délvidéken és a Bárdossy-kormány megtorló politikája 128

- Az ellenállás politikai feltételei 128
- A „repülő bíróságok” 134
- Az 1942. januári „partizánvadász razzia” 152

A Kállay-kormány délvidéki nemzetiségpolitikája 169

- Az apró gesztusok politikája 169
- Az újvidéki bűnösök felelősségre vonása 174
- Az egységes vezetés létrehozása 189
- A kormány lépései a szerbek megnyerésére 198

A délszlávok helyzete Magyarország német megszállása után 217

A „kemény kéz” politikájának felújítása 217

Utolsó erőfeszítések az ellenállási mozgalom felszámolására 223

A szerb véderő terve 228

Összefoglalás és előretekintés 239

A magyar kormányok délvidéki politikájának fő vonásai

(1941–1944) 239

Számonkérés vagy megbékélés? (1944 ősze–1945 tavasza) 243

Jegyzetek 253

Személynevek mutatója 291

Földrajzi nevek mutatója 299

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Athenaeum Nyomda, 87.0448 -

Felelős vezető Szilávik András vezérigazgató

A kötetet Bodó Károly szerkesztette

A borító és a kötésterv Kolosváry Bálint munkája

Műszaki vezető Bereczki Gábor

Műszaki szerkesztő Székffy Gyula

Terjedelme 19,25 (A/5) ív